

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
LATVIJAS UN AUSTRUMEIROPAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

Edvīns Šnore

**Ukrainas bada tēma Rietumu publiskajā telpā
20.gs. 30. gadu sākumā**

Promocijas darbs

Zinātniskais vadītājs
Dr. habil. hist. profesors
Antonijs Zunda

Rīga 2013

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Saturs

Ievads.....	4
Avotu un literatūras apskats.....	12
1. Rietumvalstu prese par badu Ukrainā.....	44
1.1. Par Ukrainas badu rakstošie Rietumu žurnālisti	44
1.1.1. Maskavā akreditētie ārvalstu korespondenti	44
1.1.2. Ārvalstu korespondentu cenzūra PSRS.....	53
1.1.3. Ārpus PSRS esošie korespondenti	62
1.2. Ukrainas bada priekšvēsture: pārtikas grūtības PSRS 1922-1931.g.....	67
1.3. Ukrainas bads Rietumu preses spogulī	81
1.3.1. 1932. janvāris - maijs	81
1.3.2. 1932. gada jūnijs - augusts	94
1.3.3. 1932. gada septembris – decembris	101
1.3.4. 1933. janvāris - maijs	106
1.3.5. 1933. gada jūnijs – augusts	118
1.3.6. 1933. gada septembris – decembris	127
2. PSRS informatīvā pretdarbība	136
2.1. Komunistiskā propaganda.....	137
2.2. Propaganda Rietumu pilsoniskajā presē	146
2.3. Ekskursijas “Padomju paradīzē” kā propagandas līdzeklis	154
2.4. Rietumu “speciālistu” ideoloģiskā apstrāde PSRS un tās rezultāti.....	160
2.5. “Padomju Savienības draugu” aktivitātes.....	166
2.6. PSRS vēršanās pret bada ziņu izplatītājiem.....	175
3. Jautājums par palīdzību bada cietējiem Rietumu publiskajā telpā.....	179
3.1. Priekšvēsture Rietumu palīdzībai badacietējiem Krievijā	179
3.2. Palīdzības kampaņa un tās organizētāji	182
3.3. Rietumvalstu oficiālā reakcija	191
Secinājumi	204
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	218

Ievads

Holodomors, jeb 1932./33. g. lielais bads padomju Ukrainā izdzēsa vairāku miljonu cilvēku dzīvības, tādēļ to pamatoti uzskata par vienu no lielākajām traģēdijām Eiropā 20. gadsimtā. Saskaņā ar ekonomikas profesora A. Sena teoriju tik liela mēroga bada katastrofas visbiežāk neizraisa pārtikas trūkums. Kad no bada mirst miljoni, valstī parasti ir pietiekoši maizes, lai viņus paēdinātu, vai vismaz naudas, lai nopirktu nepieciešamo pārtiku. 19. un 20. gs. pieredze liecina, ka masu apmēru bada izcelšanās galvenokārt saistīta ar valsts politisko sistēmu un valdošā režīma attieksmi pret saviem iedzīvotājiem. Saskaņā ar A. Sena izvirzīto tēzi, masveida mirstība no bada visbiežāk notiek tikai diktatūrās un kolonijās, bet ne demokrātiskās valstīs ar brīvu presi, jo kolīdz sabiedrība apzinās, ka līdzcilvēki var nomirt badā, tā rīkojas, lai to nepieļautu.¹

Vairums Holodomora pētnieku ir vienisprātis, ka masveida mirstība Ukrainā 1932./33. gadā bija PSRS totalitārā režīma politikas rezultāts. Domas dalās attiecībā uz to, vai komunistiskais režīms apzināti mērdēja cilvēkus badā, vai tas notika neplānoti un bez iepriekšēja nodoma. Daļa vēsturnieku uzskata, ka Staļins netiecās mākslīgi izraisīt badu, mērķtiecīgi iznīcinot savus pilsoņus, un ka pie masveida mirstības noveda nemākulīgā lielinieku saimniekošana. Šādu viedokli pauž, piemēram, Taugers, Deivis un Kondrašins. Lai pamatotu šo interpretāciju, nereti tiek norādīts uz Ukrainas bada globālo kontekstu trīsdesmito gadu sākumā. Tiek akcentētas pasaules ekonomiskās krīzes radītās sekas, kas negatīvi ieteikmēja dzīves apstākļus ne tikai kapitalistiskajās valstīs, bet atstāja graujošu iespaidu arī uz Padomju Savienību. Jāuzsver, ka neilgi pirms 1929. gada Volstrītas kraha PSRS uzsāka pasaules vēsturē vēl nepieredzētu sociāli-ekonomisko eksperimentu – Staļina pirmo piecgadi, kuras ietvaros bija plānots kardināli izmainīt PSRS ekonomikas un sabiedrības struktūru. Lai realizētu šo plānu, divdesmito un trīsdesmito gadu mijā PSRS lielā apjomā iepirka industrializācijai un kolektīvizācijai nepieciešamo aprīkojumu rietumvalstīs. Padomju Savienība kļuva par lielāko lauksaimniecības un rūpniecības mašīnu eksporta tirgu ASV ražotājiem. Tā bija nozīmīgs biznesa partneris Vācijai, Francijai u.c. rietumvalstīm, kuras savstarpēji konkurēja par Maskavas pasūtījumiem.² Lielu daļu no tiem PSRS bija veikusi vēl pirms pasaules ekonomiskās krīzes. Iestājoties recesijai, būtiski kritās rūpniecības preču cenas, taču vēl

1 Nasar, Sylvia. It's Never Fair to Just Blame the Weather. New York Times, 1993, 17. jan.

2 "Monthly Review" July 1932. NARA 59/861.50/786

vairāk cenas samazinājās labībai un dabas resursiem, kas bija galvenais valūtas avots Kremlim.

Nereti literatūrā sastopams viedoklis, ka Padomju Savienība, lai izvairītos no bankrota, vienkārši bija spiesta turpināt eksportēt labību, kas gala rezultātā noveda pie akūta graudu trūkuma valsts iekšienē un izraisīja badu Ukrainā. Tomēr vairāki mūsdienu autori (Daņilovs, Ragovins, Kondrašins), kuri detalizēti pētījuši PSRS labības eksportu trīsdesmito gadu sākumā, konstatē, ka graudu pārdošana par dempinga cenām 1932./33. gadā PSRS valsts kasē ienesa vien 369 milj. rubļu, kamēr kokmateriālu un naftas produktu eksports – 1400 milj. rubļu.³ Tādējādi, lai arī 1933. gadā labība veidoja tikai 8% no kopējiem eksporta ieņēmumiem, izvesto graudu apjoms būtu bijis pilnīgi pietiekošs, lai novērstu badu.⁴

Nemot to vērā, daudzi Holodomora pētnieki uzskata, ka 1932./33. gada bads nebija nejaušs un ka Staļins to izraisīja apzināti. Šo viedokli pārstāv tādi pazīstami Ukrainas bada eksperti kā R. Konkvests, Dž. Meis, S. Kuļčitskis, N. Verts u.c. Šis uzskats dominē arī ukraiņu Holodomora historiogrāfijā, kuru kā sarkans pavediens caurvij tēze par 1932./33. gada badu kā genocīdu pret ukraiņu tautu. Pēdējās desmitgades laikā genocīda jautājums ticis plaši diskutēts kā pašā Ukrainā, tā arī aiz tās robežām, pirmām kārtām Krievijā, kur 1932./33. g. bada tēma uzjundījusi asas emocijas un izsaukusi plašu rezonansi.

Jākonstatē, ka Holodomors šodien vairs nav tikai vēsturnieku izpētes objekts, tas kļuvis par strīdus ābolu starptautiskajā politikā, līdzīgi kā jautājums par armēņu genocīdu, vai Baltijas valstu okupāciju. Vairāk nekā divdesmit pasaules valstis (tostarp Latvija) atzinušas

3 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы". В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М, 2001, 33.-34.лрр.; Роговин, Вадим. Была ли альтернатива? Власть и оппозиции. Том 2, Москва, 1993.; Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. Российская политическая энциклопедия, 2008. 272. лрр.

4 Domas dalās par palīdzības apjomu, kuru būtu iespējams sniegt, izmantojot eksportam paredzētos graudus bada cietēju vajadzībām. Trīsdesmito gadu sākumā vācu sabiedriskais darbinieks Ēvalds Amende uzskatīja, ka ar bada laikā eksportētajiem graudiem varētu pabarot vairākus miljonus cilvēku. Līdzīgos ieskatos ir vēsturnieki Ivņickis un Oskolkovs, kuri secina, ka 1933. gadā eksportētās 1,8 milj. tonnas labības pietiktu, lai glābtu miljoniem cilvēku un novērstu masveida badu. Taugers tam iebilst, uzsverot, ka aprēķinos jāietver tikai 1933. gada sākumā eksportētā labība – 354 000 tonnas. Viņaprāt, ar tām būtu par maz, lai izvairītos no bada pilnībā, taču varētu izglābt aptuveni 2 milj. cilvēku. Savukārt Kondrašins tam oponentē, norādot, ka bada izraisīta mirstība (no slimībām, spēku izsīkuma u.tml.) turpinājās arī 1933. g. otrajā pusē. Tādējādi jāskata visa 1933.g. labības statistika kopumā un jāsecina, ka izvesto graudu apjoms pietiktu bada novēršanai. Edwards, Willard. Soviets Attack Plans to feed their Starving. Chicago Daily Tribune, 1934, 15. jūl. 7. лрр.; Ивницкий, Н. А. Голод 1932 - 1933 годов: кто виноват? // Судьбы российского крестьянства. - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 1995. 333.-363. лрр.; Tauger, Mark. The 1932 Harvest and the Famine of 1933 / Slavic Review, Spring 1991, 70.-89. лрр.; Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни, Российская политическая энциклопедия, 2008. 272. лрр.

1932./33.g. badu par ukraiņu tautas genocīdu. Virkne ietekmīgu starptautisko organizāciju, piemēram, Eiropas parlaments, Apvienoto nāciju organizācijas ģenerālā asambleja, Eiropas padomes parlamentārā asambleja u.c. deklarējušas, ka Ukrainas bads bija noziegums pret cilvēci, nelietojot vārdu „genocīds”. Lielā mērā tas skaidrojams ar oficiālās Krievijas nostāju, kas ir klaji negatīva attiecībā uz Ukrainas bada pielīdzināšanu genocīdam.

Šajā kontekstā ir būtiski uzsvērt, ka šodien izmantotā genocīda definīcija tika apstiprināta ANO 1948. gadā ar Padomju Savienības piekrišanu un tikai pēc tam, kad no definīcijas tika izņemti formulējumi, kas bija netīkami Staļinam – cilvēkam, kurš pats personīgi bija atbildīgs par Ukrainas badu. Tādēļ nav jābrīnās, ka daudzi šodien sastopas ar grūtībām, piemērojot ANO genocīda definīciju staļiniskās PSRS varas darbu juridiskai klasifikācijai. Var pieņemt, ka līdzīgas grūtības šodien visticamāk rastos arī attiecībā uz nacistu noziegumu klasifikāciju, ja tiktu izmantota ar Hitleru iepriekš saskaņota nozieguma definīcija.

Jāatzīmē, ka ANO genocīda definīcijas projekta autors, poļu jurists Rafaels Lemkins (Raphael Lemkin, 1900-1959) 1932./33.g. Ukrainas badu pats uzskatīja par genocīdu. Viņa piecdesmitajos gados sarakstītais, bet npublicētais darbs “Padomju genocīds Ukrainā” atklātībā nonāca tikai 21. gadsimta sākumā. Tajā viņš salīdzina Ukrainas badu (kas, viņaprāt, līdztekus inteliģences iznīcināšanai un kolonizācijai bija daļa no ukraiņu nācijas daļējas iznīcināšanas programmas) ar nacistu politiku un aplūko to plašākā starptautiskā kontekstā.

Arī vairāki ietekmīgi mūsdienu vēsturnieki, piemēram N. Verts (Nicolas Werth) uzskata Ukrainas badu par starptautiskas nozīmes traģēdiju, pielīdzinot to ebreju Holokaustam un armēņu iznīcināšanai. Jāsecina, ka šīs traģēdijas globālais raksturs lielā mērā apjausts tikai pusgadsimtu pēc paša notikuma, proti, tad, kad kļuva pieejami padomju varas iestāžu arhīvi un pašā Ukrainā aculiecinieki beidzot drīkstēja par badu runāt publiski. Tikai tad pētniekiem pa īstam tapa iespējams salīdzināt bada patieso ainu ar informāciju, kas līdz tam par Ukrainas badu bija zināma Rietumos. Līdzšinējie pētījumi, kuros analizēti rietumvalstu valdību un diplomātu 1932./33. g. dokumenti Ukrainas bada kontekstā, ir uzskatāmi parādījuši, ka tādas Rietumu lielvalstis, kā ASV, Lielbritānija, Vācija, Kanāda, Polija, Itālija u.c. bija ļoti labi informētas par badu Ukrainā un to, ka bads izraisīja masveida mirstību. Oficiālā reakcija uz šīm ziņām bija dažāda. Tā atšķīrās kā pa valstīm, tā pa laika posmiem. Viens no būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmēja šo reakciju, bija varas maiņa Vācijā 1932. gada parlamenta vēlēšanu rezultātā. Hitlera nākšana pie varas ievērojami izmainīja vairāku Eiropas valstu attieksmi pret

PSRS un tās ar vien biežāk sāka „neievērot” lielinieku brutalitāti pret saviem iedzīvotājiem, kas bija Rietumu uzmanības lokā komunistu valdīšanas pirmajos piecpadsmit gados. Ukrainu zemnieku traģiskais liktenis 1933. gadā daudzējādā ziņā saistāms ar tajā laikā notiekošo ģeopolitiskā līdzsvara maiņu pasaulē. Jāuzsver, ka trīsdesmito gadu sākumā, pieaugot saspīlējumam Tālajos austrumos, Maskava nopietni gatavojās karadarbībai ar Japānu un nosūtīja uz šo reģionu papildus karaspēku, kā arī veidoja pārtikas rezerves armijas apgādei vesela gada garumā. Mūsdienu vēsturnieku domas dalās attiecībā uz to, cik lielas bija šīs rezerves un vai tām bija vērā ņemama ietekme uz Ukrainas iedzīvotāju apgādi ar pārtiku. Konkvests uzskata, ka kara gadījumam uzkrātās graudu rezerves būtiski atsaucās uz Ukrainas situāciju, turpretī Taugers un Deiviss tam iebilst.⁵ *New York Times* Maskavas korespondents Valters Durante retrospektīvi atskatoties uz 1932./33.g. notikumiem, 1944. gadā puda pārliecību, ka savulaik nav adekvāti novērtējis Mandžūrijas krīzes patieso ietekmi un ka, viņaprāt, tā tomēr bijusi būtiska, tāda, kas pielīdzināma pirmās piecgades plāna ietekmei uz pārtikas grūtībām PSRS.⁶

Tālo austrumu krīzes kontekstā jākonstatē, ka galvenā vērība trīsdesmito gadu sākumā tika pievērsta potenciālajai Ukrainas lomai gadījumā, ja izceltos karš ar Japānu. Ukraina tika dēvēta par PSRS “Ahileja papēdi”.⁷ Rietumu diplomāti prognozēja, ka, sākoties karadarbībai, ukraiņu zemnieki varētu vērsties pret lielinieku režīmu. Šāds secinājums balstījās uz pašu iedzīvotāju teikto, kuri, bada un trūkuma izmocīti, pat necentās īpaši slēpt, ka ar cerībām raugās uz potenciālu karu, kā iespēju atsvabināties no komunistu varas.⁸

Lai arī konflikts ar Japānu tika uzlūkots kā primārais draudu avots, potenciāla kara darbība PSRS rietumos arī tika skatīta Ukrainas kontekstā. Visbiežāk un visskaļāk par gaidāmo Rietumu intervenci runāja pati PSRS. Ja divdesmito, trīsdesmito gadu mijā par galveno Maskavas ienaidnieku - intervences gatavotāju - tika atzīta Francija un Polija, tad 1933. gadā akcenti mainījās un priekšplānā izvirzījās Vācija. Nacistu režīms ne vienu reizi vien dažādos kontekstos pacēla Ukrainas jautājumu. Sevišķu Kremļa satraukumu izsauca Vācijas pārstāvja Hugenberga uzstāšanās vispasaules ekonomiskajā konferencē Londonā 1933. gada jūnijā,

5 Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / *Slavic Review*, Volume 54, Issue 3, Autumn, 1995, 652. lpp.

6 Duranty, Walter. *USSR: The Story of Soviet Russia*. Philadelphia: J. B. Lippincott Co, 1944. 193.-195. lpp.

7 *The Soviet And Europe*. Times, 1933, 15. sep.; *Russian Food Prospects: A Deficiency of Bread*. Times, 1932, 28. apr.

8 Notes regarding Russia, 1931, 23. dec. NARA 59/861.5017-Living conditions/392

kurā viņš runāja par vācu dzīves telpas paplašināšanu uz Rietumiem, vienlaicīgi norādot uz nepanesamajiem dzīves apstākļiem PSRS (mājiens uz Ukrainas badu).⁹ Bez ievērtības nepalika arī nacistu ideologa Rozenberga izteikumi par potenciālu Ukrainas atdalīšanos no PSRS.¹⁰

Grūti spriest, cik nopietni PSRS uzņēma šos signālus, taču ir skaidrs, ka Kremlis izmantoja Vācijas potenciālā iebrukuma faktoru kā iegānu, lai intensificētu represijas pret ukraiņu zemniekiem. Rietumos bija zināms, ka lielinieku režīms uzskata Ukrainas nepakļāvīgos zemniekus par “dabiskiem režīma ienaidniekiem un potenciāliem iebrucēju sabiedrotajiem”.¹¹ Jāatceras arī, ka Maskava līdz tam jau bija veikusi režīmam neuzticamo iedzīvotāju deportācijas no pierobežas rajoniem Ukrainā, tostarp pēc etniskās pazīmes.¹²

Mūsdienu pētnieki konstatējuši, ka Rietumu diplomātiskajās aprindās bads Ukrainā lielā mērā tika skaidrots ar Staļina vēlmi sodīt zemniekus un likvidēt pretošanos, tādējādi atjaunojot savu autoritāti partijā un sabiedrībā, kā arī ar Maskavas centieniem nostiprināt PSRS aizsardzības potenciālu, likvidējot separātisko „Ahileja papēdi” Ukrainā.

Pretstatā diplomātu viedoklim Rietumu sabiedriskās domas attieksme pret Ukrainas badu līdz šim pētīta maz. Iespējams, vēsturnieku intereses trūkums skaidrojams ar faktu, ka Rietumu publiskajā telpā nonāca nesalīdzināmi mazāk informācijas par Ukrainas badu, tā cēloņiem un apmēriem, nekā diplomātu ziņojumos. Ukrainas informatīvā blokāde kombinācijā ar Maskavā akreditēto Rietumu žurnālistu cenzūru ievērojami samazināja no PSRS izsūtīto ziņu vērtību un ticamības pakāpi. Jākonstatē arī, ka informāciju par Ukrainas badu Rietumu presē bieži aizēnoja citas ārvalstu ziņas, sevišķi no Vācijas, kur 1933. gadā tika uzsākta metodiska ebreju vajāšana. Tā izsauca plašu rezonansi ārvalstīs, kura mērogu ziņā nebija salīdzināma ar pieklusināti blāvo reakciju uz badu Ukrainā. Padomju Savienība šo starptautisko konjunktūru izmantoja.

9 Haslam, Jonathan. *The Soviet Union and the struggle for collective security in Europe 1933-39*. Macmillan in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham, 1984, 19. lpp.; Beck, Hermann. *The Fateful Alliance: German Conservatives and Nazis in 1933 : the Machtergreifung in a New Light*. New York: Berghahn Books, 2008. 285. lpp.

10 NARA 861.5017 Living Conditions/671

11 Ukraine practically won over to Soviet farm plan. *Toronto Daily Star*, 1933, 16. sep. 1. lpp.

12 Martin, Terry. *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing / The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 4. (Dec., 1998), 839. lpp.; Кен О.Н., Рупасов А.И. Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами (конец 1920–1930-х гг.): Проблемы. Документы. Опыт комментария. СПб.: Европейский дом, 2000. 514.–515. lpp.; Лубянка. Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 - декабрь 1936 / Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. М.: Международный фонд «Демократия», 2003. 235.–236. lpp.

Lielinieku režīms nekad neatzina un vairāk nekā pusgadsimtu rūpīgi slēpa Ukrainas bada pastāvēšanu. Vēsturnieki šo fenomenu dēvē par “klusēšanas sazvērētību”. 1932./33. gadu mijā Ukrainā ikdienu no bada mira simtiem cilvēku, tomēr padomju presē par to neparādījās neviens vārds. Staļina režīms visiem spēkiem centās noslēpt bada pastāvēšanu arī no ār pasaules, tomēr katastrofas mērogi bija tik plaši, ka tā nebija noslēpums starptautiskajai sabiedrībai. Ziņas par Ukrainas badu nonāca starptautiskajā presē, ārvalstu valdību un organizāciju uzmanības lokā.

Līdz šim detalizēti pētīta rietumvalstu valdību reakcija un analizēts, ko par Ukrainas badu zināja ārvalstu diplomāti. Taču, kā norāda ukraiņu izcelsmes kanādiešu vēsturnieks M. Kariņjuks, šie pētījumi nerāda kopainu, jo koncentrējas tikai uz to informāciju, ko par Ukrainas badu zināja neliela noslēgta Rietumu sabiedrības grupa.

Līdzšinējie pētījumi arī uzskatāmi pierāda, ka nereti vieni un tie paši informācijas avoti sniedza atšķirīgas ziņas par Ukrainas badu privātās sarunās ar diplomātiem un publiskajā telpā. Tādēļ analizējot tikai rietumvalstu ārlietu resoru, valdību un diplomātisko misiju ziņojumus, nav iespējams pilnībā izprast Rietumu reakcija uz badu Ukrainā. Īpaši tas attiecas uz demokrātiskajām valstīm (ASV, Lielbritānija, Francija, Kanāda, Vācija līdz 1933.g., u.c.), kur valsts politika lielā mērā bija atkarīga no sabiedrības noskaņojuma, kuru savukārt noteica publiskajā telpā pieejamā informācija.

Šī **darba mērķis** tāpēc ir izpētīt, kādu lomu Ukrainas bada tēma spēlēja Rietumu publiskajā telpā 20. gs. 30. gadu sākumā un kādi faktori to ietekmēja. Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti šādi **darba uzdevumi**:

- 1) Noskaidrot, cik daudz un kāda rakstura informācija par badu Ukrainā bija pieejama Rietumu publiskajā telpā trīsdesmito gadu sākumā.
- 2) Atklāt, kādi secinājumi, balstoties uz šo informāciju, tika izdarīti attiecībā uz Ukrainas bada cēloņiem, apmēriem un raksturu.
- 3) Izpētīt, kā PSRS informatīvā pretdarbība un propaganda ietekmēja Ukrainas bada tēmas atspoguļojumu Rietumos.
- 4) Analizēt rietumvalstu palīdzības aktivitātes bada cietējiem Ukrainā trīsdesmito gadu sākumā.

Promocijas darbs sastāv no trijām nodaļām.

Pirmajā nodaļā hronoloģiskā secībā analizēts Ukrainas bada atspoguļojums rietumvalstu presē 1932. un 1933. gadā, kā arī aplūkoti faktori, kas ietekmēja Rietumu korespondentu rakstīto, kā piemēram, PSRS Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas īstenotā ārvalstu žurnālistu cenzūra, korespondentu savstarpējā konkurence, ideoloģiskā motivācija u.tml. Promocijas darbā analizēta galvenokārt demokrātisko rietumvalstu prese. Tas darīts tādēļ, lai iegūtu pēc iespējas pilnīgu priekšstatu par to informācijas apjomu, kas par Ukrainas bada tēmu bija pieejams aiz PSRS robežām. Līdzšinējie pētījumi apliecina, ka šādu priekšstatu nevar iegūt, analizējot autoritāro valstu presi, kura bija pakļauta striktai cenzūrai un ar nolūku ierobežoja rakstu parādīšanos par Ukrainas badu. Uzskatāms piemērs ir Itālija. Lai arī Musolinī rīcībā bija plaša informācija par badu, kuru regulāri piegādāja Itālijas diplomāti PSRS, Itālijas publiskajā telpā gandrīz nekas no šīs informācijas neparādījās.¹³

Darbā akcentētas Rietumu lielvalstu – Lielbritānijas, ASV, Francijas un Vācijas preses publikācijas divu galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, šo valstu preses izdevumiem bija savi korespondenti PSRS (atšķirībā no mazajām valstīm) un, otrkārt, šo valstu lielo dienas avīžu rakstus par Ukrainas badu bieži atreferēja pārējā Eiropas un Ziemeļamerikas prese. Tādējādi to ietekme uz Rietumu sabiedrisko domu bija īpaši būtiska.

Otrajā nodaļā iztirzāta PSRS informatīvā pretdarbība ar mērķi noslēpt bada faktu un viest šaubas Rietumu sabiedrībā attiecībā bada eksistenci PSRS, tā apmēriem un raksturu. Analizētas PSRS propagandas metodes un aplūkota Rietumu komunistu un t.s. “Padomju Savienības draugu” loma Ukrainas bada noliegšanā Rietumos.

Trešajā nodaļā analizēts jautājums par palīdzību Ukrainas bada cietējiem Rietumu publiskajā telpā, aplūkotās palīdzības formas, galvenie palīdzības kampaņas organizētāji un šīs kampaņas rezultāti. Analizēti faktori, kas ietekmēja Rietumu palīdzības sniegšanu badā esošajiem PSRS pilsoņiem.

Promocijas darbā iztirzāti Ukrainas bada cēloņu un rakstura vērtējumi Rietumu publiskajā telpā trīsdesmito gadu sākumā. Salīdzināti preses vērtējumi ar Rietumu diplomātu secinājumiem un trīsdesmito gadu spriedumi skatīti mūsdienu vēsturisko pētījumu kontekstā.

13 Petracchi, Giorgio. Il fascismo, la diplomazia Italiana e la questione Ucraina. La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina, 1933-1941 // La morte della terra. La “grande carestia in Ucraina nel 1932-1933, Istituto per la Storia Sociale (Collana Media et Orientalis Europa, N.2), Vicenza, 2004, 278. lpp.

Strādājot ar avotiem un literatūru, promocijas darba izstrādē izmantotas tradicionālās vēstures izpētes metodes – hronoloģiskā un vēsturiski salīdzinošā. Atsevišķos gadījumos izmantotas arī *piemēra izpētes* (case study) un kvantitatīvās pētniecības metodes.

Darba galvenā novitāte ir apstākļi, ka tas skata Holodomoru ne tikai kādas konkrētas ārvalsts kontekstā, kā tas darīts vairākos pētījumos līdz šim, bet aplūko Ukrainā notikušo traģēdiju kopējā rietumvalstu kontekstā. Tas dod iespēju ne tikai salīdzināt Ukrainas bada tēmas atspoguļojumu pa valstīm, bet izprast aplūkojamā jautājuma starptautisko kontekstu un izdarīt secinājumus attiecībā uz bada ziņu izcelsmi un to izplatīšanas motīviem Rietumu publiskajā telpā. Šī pieeja dod iespēju kritiski izvērtēt vairākus Ukrainas bada historiogrāfijā līdz šim izvirzītos pieņēmumus saistībā ar Holodomora tēmas izcelsmi un interpretāciju.

Promocijas darba vērtība ir arī apstākļi, ka tajā izmantota un apkopota līdz šim vispilnīgākā 1932. un 1933. gada rietumvalstu periodikas bibliogrāfija (skat. 224. lpp.), kas attiecas uz Ukrainas bada tēmu.

Promocijas darba ietvaros veiktā avotu analīze un tās rezultātā izdarītie secinājumi dod ieguldījumu Holodomora tēmas izpētē, jo papildina līdzšinējos pētījumus ar jaunu, līdz šim salīdzinoši maz aplūkotu Ukrainas bada aspektu analīzi. Ja līdzšinējais Holodomora diskurss historiogrāfijā un publicistikā galvenokārt centrējies ap Ukrainas bada raksturu (genocīda diskusija), tad promocijas darba izpētes centrā ir jautājums par laikabiedru attieksmi pret notikušo traģēdiju. Ukrainas bada pētniecība no šāda aspekta dod iespēju ne tikai padziļināti analizēt Holodomoru no postmodernisma teorijas pozīcijām (kas pieņem, ka vēsturiskā patiesība ir relatīva un atkarīga no interpretācijas), bet arī palīdz atbildēt uz virkni būtiskiem Holodomora pētniecības jautājumiem, kā piemēram, par trīsdesmito gadu starptautiskā konteksta un PSRS informatīvās pretdarbības ietekmi uz Ukrainas bada vērtējumu gan trīsdesmito gadu sākumā, gan mūsdienās.

Avotu un literatūras apskats

Tā kā promocijas darba mērķis ir analizēt Ukrainas bada jautājumu Rietumu publiskajā telpā, izmantotie avoti kategorizēti pēc to publiskās pieejamības trīsdesmito gadu sākumā. Avoti iedalīti divās lielās grupās:

a) Publiski pieejamie avoti.

b) Publiski nepieejamie avoti.

Šāds dalījums izvēlēts tādēļ, ka tas palīdz labāk izprast, pirmkārt, uz kādas informācijas pamata veidojās sabiedrības attieksme pret Ukrainas badu aiz PSRS robežām un, otrkārt, retrospektīvi zinot, kādi fakti tika turēti konfidenciāli, palīdz pilnīgāk saprast rietumvalstu oficiālo reakciju.

1930. gadu sākumā publiskie pieejamie avoti

Šajā grupā ietilpst visi tie avoti, kuri trīsdesmito gadu sākumā bija brīvi pieejami rietumu lasītājiem un kuri tādējādi ietekmēja (vai varēja ietekmēt) Rietumu sabiedrisko domu Ukrainas bada norises laikā. Šīs grupas kodolu veido trīsdesmito gadu sākuma Rietumu preses publikācijas par badu Ukrainā un pārtikas krīzi Padomju Savienībā.

Prese

Lai iegūtu pēc iespējas pilnīgu ainu par rietumvalstu preses sniegto Ukrainas bada atspoguļojumu, promocijas darbā izmantoti gan līdz šim veiktie pētījumi par rietumvalstu preses reakciju uz badu Ukrainā, gan aplūkoti pirmavoti, proti, 20.gs. trīsdesmito gadu sākuma laikraksti, kas līdz šim nav tikuši detalizēti analizēti Ukrainas bada kontekstā.

Promocijas darbā izmantotie preses izdevumi pārstāv dažādas valstis un dažādas ideoloģiskās nostādnes. Francija (*Le Matin, La Croix, Le Figaro, Le Petit Parisien, L'Humanité, Le Journal des Débats, Le Temps*), Šveice (*Journal de Genève, Gazette de Lausanne*), Vācija (*Vossische Zeitung*), Lielbritānija (*Times, Manchester Guardian, Daily Express*), ASV (*New York Times, Christian Science Monitor, Chicago Daily Tribune*), Kanāda (*Toronto Star, Globe*), Norvēģija (*Aftenposten*), Latvija (*Jaunākās Ziņas, Ekonomists, Latvijas Kareivis*),

Igaunija (*Päevaleht, Postimees*). Tāpat izmantoti atsevišķi raksti, kas attiecas uz aplūkojamo tēmu no tādiem izdevumiem kā *Daily Telegraph* (Lielbritānija), *Time, Emporia Gazette, Forward* (ASV), *La Stampa* (Itālija), *Nieuwsblad van het Noorden, Het Vaderland* (Nīderlande) *Sovétvinurinn* (Islande). Ukrainas bada atspoguļojumam Zviedrijas, Čehoslovākijas, Polijas un Rumānijas presē līdz šim veltīti atsevišķi pētījumi, kas promocijas darbā izmantoti informatīviem nolūkiem.

Kā redzams, promocijas darbā salīdzinoši visvairāk vērības pievērsts Lielbritānijas un Francijas preses izdevumu publikācijām. Tas darīts tādēļ, ka saskaņā ar līdzšinējiem pētījumiem tieši šo divu rietumvalstu periodikā parādījās visvairāk informācijas par Ukrainas badu trīsdesmito gadu sākumā.¹⁴

Tik plaša periodisko izdevumu spektra analīze darba ietvaros bija iespējama lielā mērā pateicoties faktam, ka vairums šo izdevumu ir digitalizēti. Tas ievērojami atviegloja pētniecības darbu, dodot iespēju ne tikai šos izdevumus lasīt, bet veikt pilna teksta meklēšanu, un nepieciešamības gadījumā arī tulkot. Kopumā promocijas darbā tika izmantoti vairāk nekā 300 raksti no rietumvalstu 1932. un 1933. gada periodiskajiem izdevumiem.

Darbā nav atsevišķi analizētas ukraiņu un krievu valodā ārpus PSRS izdotās preses publikācijas par badu Ukrainā. Pirmkārt, tādēļ, ka šie materiāli jau sāki iztirzāti pētījumos līdz šim, un otrkārt, tādēļ, ka šīm publikācijām bija visai ierobežota ietekme uz kopējo Rietumu sabiedrisko domu, ņemot vērā, ka tās bija ukraiņu un krievu valodā. Promocijas darbā tādēļ aplūkotas tikai tās ukraiņu un krievu valodas publikācijas, kuras tika pārpublicētas, vai uz kurām atsaucās angļu, franču vai vācu valodā iznākošie laikraksti un kas tādējādi sasniedza plašu lasītāju loku visā pasaulē. Visbiežāk ievērību izpelnījās tie raksti, kuru autori bija pasaulē pazīstami krievu emigranti (Aleksandrs Kerenskis, Aleksandra Tolstoja), vai arī emigrācijas presē publicētās PSRS mītošo pilsoņu vēstules, kurās bija aprakstīts stāvoklis bada pārņemtajā Ukrainā.

Ukrainas bada atspoguļojums Rietumu periodikā lielā mērā bija atkarīgs no attiecīgā preses izdevuma attieksmes pret Padomju Savienību. Var izdalīt trīs galvenos faktorus, kas noteica šo attieksmi: ekonomiskie, ģeopolitiskie un ideoloģiskie.

Trīsdesmito gadu sākumā PSRS vēl bija salīdzinoši jauna valsts. Lielinieku režīms bijušās

14 Яценко А. Н. Голодомор в Україні 1932-1933 років як проблема світової журналістики. Львов: Львовський національний університет імені Івана Франка, 2005. 118. lpp.

Krievijas impērijas teritorijā bija valdījis tikai piecpadsmit gadus un tas vēl ar vien pilnībā nebija pārvarējis starptautisko izolāciju, kuras pamatā bija gan lielinieku propagandētais virs mērķis – pasaules revolūcija, gan virkne neatrisinātu ekonomiskas dabas domstarpību ar vairākām Rietumu lielvalstīm. Rietumu neapmierinātības iemesli bija saistīti kā ar PSRS realizēto preču dempingu (g.k. labības un kokmateriālu) jau tā pārsātinātajā Rietumu tirgū, tā ar Staļina režīma nevēlēšanos maksāt Krievijas impērijas parādus un kompensēt bijušajiem Rietumu lieluzņēmējiem atņemtus īpašumus Krievijā. Tādējādi nozīmīgas biznesa aprindas Rietumos ar vērā ņemamu ietekmi uz politiku un presi ieņēma klaji negatīvu attieksmi pret PSRS.

Sākoties pasaules ekonomiskajai krīzei 1929. gadā, finanšu grūtībās nonāca arī daudzi Rietumu preses izdevumi. PSRS izmantoja šo situāciju, lai ar slēptu finansējumu ietekmētu Rietumu sabiedrisko domu. Padomju Savienība jau kopš tās izveides finansēja Rietumu komunistisko presi. Krīze deva iespēju izplatīt PSRS ietekmi arī uz sociāldemokrātiskās un pilsoniskās preses izdevumiem. Tā piemēram, viens no populārākajiem Vācijas sociāldemokrātu laikrakstiem *Berliner Tageblatt*, kas rakstīja arī par Ukrainas badu, 1931. gadā no PSRS vēstniecības saņēma slēptu finansējumu 25 000 zelta rubļu apmērā.¹⁵ *Berliner Tageblatt* raksti par PSRS, sevišķi par tās lauksaimniecības politiku, Rietumos tika augstu vērtēti un uzskatīti par objektīviem. Uz tiem bieži atsaucās gan citu valstu prese, gan rietumvalstu diplomāti.¹⁶

PSRS vēstniecība Berlīnē ietekmēja arī *Kölnische Zeitung* un *Deutsche Allgemeine Zeitung* redakcionālo politiku tā, lai PSRS vēltīto publikāciju tonis būtu neitrāli draudzīgs, kā arī lai tās atspēkotu citos preses izdevumos publicētās negatīvās ziņas par PSRS.¹⁷

Vairāk nekā pusi no PSRS Ārlietu komisariāta budžeta, kas bija atvēlēts pasaules preses izdevumu uzpirkšanai, Maskava izlietoja Francijā. Slēptā veidā no PSRS tika finansētas līdz pat 17 franču avīzes. Ar to lielā mērā skaidrojams Etjēna Tevunā secinājums, ka Francijas sabiedrība kopumā bija vāji informēta par badu Ukrainā 1932./33. gadā.¹⁸ Francijas

15 Dullin, Sabine. *Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939*. Payot, 2001. 207. lpp.

16 Skat., piemēram, 1931.g. ASV diplomātu ziņojumus: NARA 59/861.51 German Credits/30

17 Dullin, Sabine. *Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939*. Payot, 2001. 207. lpp.

18 Thevenin, Etienne. *France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine*, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk. 2005, 29. jūn.

valdošajām aprindām tuvu stāvošais laikraksts *Le Temps* trīsdesmito gadu vidū, piemēram, saņēma vairāk nekā 40 000 franku mēnesī no PSRS vēstniecības. Ja šajā laikrakstā arī parādījās retas ziņas par badu Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, tad tās bija papildinātas ar *Pravdas* vai *Izvestijas* skaidrojumiem.¹⁹

Atšķirībā no pārējiem lielākajiem franču laikrakstiem ļoti detalizēti Ukrainas bada tēmu aprakstīja konservatīvā dienas avīze *Le Matin*. Šīs avīzes raksti par Ukrainas badu tika pārpublicēti citos Eiropas un Ziemeļamerikas laikrakstos, tos analizēja rietumvalstu diplomāti. Norvēģijas ministru prezidents un Tautu Savienības padomes priekšsēdētājs Johans Ludviks Movinkels (Johan Ludwig Mowinckel, 1870-1943) neslēpa, ka tieši *Le Matin* spēlēja būtisku lomu Ukrainas bada tēmas aktualizācijā 1933. g. vasarā un rudenī, kad šis jautājums tika izskatīts Tautu Savienības slēgtā sēdē. *Le Matin* aktivitātes sagādāja nopietnas rūpes PSRS vēstniecībai Parīzē. Ievērības vērsts ir Ukrainas bada laikā rakstīts vēstniecības komentārs par franču presi, īpaši izceļot *Le Matin* un interpretējot tās rakstus par badu Ukrainā, kā šantāžu ar mērķi izspiest naudu:

“Pavasaris Francijas-PSRS attiecībās atradis savu iemiesojumu arī preses nostājā. Avīze *Le Temps*, kas iepriekš mums sistemātiski uzbruka, ar sakostiem zobiem vairs neraksta īpašas ķengas. Reakcionārā bulvāru avīze *Journal*, kas pieder Havas, sākusi uzvesties piedienīgi. Pat melnsimtmnieciskā *L'Ordre* īpaši neizlec no kopējā gaišā fona. Izņēmums ir *Journal des Débats* un [Fransuā] Kotī (François Coty, 1874-1934) izdevumi²⁰, kas pret mums izmanto argumentāciju, kura ir līdzvērtīga hitleriešu ķengām. Reižu pa reizei mūs palamā specifiskā monarhistu lapele *L'Action française*. *Le Matin* uzskatāms par vienīgo pēc tirāžas nozīmīgo izdevumu, kurš par mums raksta rupjības. *Le Matin* ir opozīcijā esošajai valdībai. Jūs ziniet, ka šī avīze ne vienu reizi vien pie mums vērsusies, prasot to nodrošināt ar papīru u.tml. Ar savu kampaņu par Ukrainas badu tā acīmredzami mēģina izšantažēt no mums subsīdiju... Ņemot vērā to, ka *Le Matin* turpina savu pretpadomju kampaņu, uzskatu par nepieciešamu signalizēt tās nodomu. Vados arī no tā, ka mums pie attiecīgas jautājuma nostādnes nereti pēkšņi mēdz atrasties nauda”.²¹

Var secināt, ka 1933.g. septembrī PSRS vēstniecība Parīzē centās atrast līdzekļus, lai uzpirktu

19 La famine en Ukraine. *Le Temps*, 1933, 22. jūl. 2. lpp.

20 Nozīmīgākais - *Le Figaro*, kurš savās lappusēs nevairījās no PSRS kritikas un Ukrainas bada atspoguļošanas.

21 Famine in the USSR 1929-1934, New Documentary Evidence. Moscow: Federal Archival Agency of the Russian Federation, 2009. 212. lpp.

arī *Le Matin*. Spriežot pēc tā, ka raksti par badu šajā avīzē parādījās arī atlikušajos 1933. gada mēnešos un turpinājās arī 1934. g., var pieņemt, ka *Le Matin* uzpirkšana vismaz šajā laika posmā neizdevās. Trīsdesmito gadu otrajā pusē PSRS ārlietu komisārs Ļitvinovs savā vēstulē Staļinam par šo tēmu izsakās jau optimistiskāk: “Īpaši lielas iespējas ir Francijā. Tur var ietekmēt visus laikrakstus, pat tik naidīgus mums kā *Le Matin*. Vienīgā problēma ir nauda.”²²

Atsevišķu rietumvalstu laikrakstu finanšu grūtības un materiālā ieinteresētība bija viens faktors, kuru izmantoja PSRS, lai ierobežotu ziņu izplatīšanos par Ukrainas badu. Otrs faktors, kas būtiski ietekmēja Eiropas laikrakstu redakcionālo politiku attiecībā pret PSRS un sekojoši arī Ukrainas bada atspoguļojumu, bija saistīts ar ģeopolitiskiem apsvērumiem, sevišķi attiecībā uz to valstu presi, kuras robežojās ar Padomju Savienību. Starpkaru posmā vairākumā Eiropas valstu bija vai nu autoritāra, vai ierobežotas demokrātijas pārvalde. Šo valstu presi kontrolēja valdošās aprindas, kas noteica arī attiecīgās valsts ārpolitiku un attiecības ar PSRS. Ja šīs attiecības bija draudzīgas, tad tāda bija arī attiecīgās valsts preses kopējā attieksme. Ja turpretī oficiālās attiecības bija saspīlētas, kā piemēram, Polijas-PSRS attiecības līdz 1933. gadam, līdzvērtīga bija arī poļu preses attieksme – vairāk parādījās negatīvas ziņas par dzīves apstākļiem PSRS, tostarp arī par trūkumu Ukrainā. Šī likumsakarība daudzējādā ziņā attiecas arī uz nacistiskās Vācijas un fašistiskās Itālijas preses attieksmi pret PSRS. Maldīgs ir uzskats, ka to noteica nesamierināmas ideoloģiskās pretrunas. Tādā gadījumā, piemēram, fašistiskās Itālijas presē Ukrainas bada atspoguļojumam būtu bijis jābūt detalizētākam un asākam nekā demokrātiskajā Francijā, kur tolaik pie varas bija radikālā sociālistu partija. Tomēr tas tā nebija. Kā liecina A. Graciozi pētījumi, Itālijas politiskās vadības rīcībā tolaik bija ļoti plaša informācija par bada postu Ukrainā, kuru piegādāja gan tās konsuls Harkivā, gan vēstnieks Maskavā. Tomēr fašistiskā Itālija ekonomisku un ģeopolitisku motīvu vadīta izvēlējās šo informāciju nepubliskot. Vēl vairāk, 1933. gada rudenī, kad Ukrainas bads pasaules presē tika apspriests visintensīvāk, Musolīnī centās atrunāt Vācijas vadību no tādām preses kampaņām, kas būtu netīkamas Padomju Savienībai.²³

Itālijā un Vācijā līdzīgi kā PSRS tolaik bija preses cenzūra, kura, vadoties no režīma politiskajām nostādnēm, noteica to, kā atspoguļojami notikumi PSRS. Arī nacistiskās Vācijas prese nebūt ne vienmēr atainoja PSRS negatīvā gaismā. Vēsturnieks Florins parāda, ka

22 Dullin, Sabine. *Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939*. Payot, 2001. 212. lpp.

23 Après la signature du pacte italo-russe. *Le Matin*, 1933, 5. sep. 3. lpp.

nacistu prese īsā laikā varēja mainīt savu nostāju pret PSRS un pārtraukt naidīgas publikācijas, ja vien to diktēja nacistiskā režīma ārpolitisko nostādņu izmaiņas. Vairāki autori norāda, ka trīsdesmito gadu sākumā nacisti izmantoja badu Ukrainā, lai veiktu pret PSRS vērstu propagandas kampaņu. Nav noliedzams, ka Hitlers izmantoja jebkuru negatīvu informāciju par Padomju Savienību, ja vien tā bija izdevīga izvirzīto mērķu sasniegšanai. Ukrainas bads, vai, piemēram, spekulācijas par Ukrainas atdalīšanos no PSRS 1933. gadā Vācijā tika aplūkotas gaismā, kas bija labvēlīga ukraiņiem un naidīga lielinieku režīmam. Tomēr mainoties ārpolitikas konjunktūrai, spēji mainījās arī nacistu attieksme pret ukraiņiem. To uzskatāmi apliecina fakts, ka jau trīsdesmito gadu nogalē nacistu presē ukraiņu nacionālisti, kas cīnījās pret padomju varu Ukrainā, vairs netika saukti par brīvības cīnītājiem, bet par teroristiem.²⁴

Lai arī ekonomiskie un ģeopolitiskie faktori bija svarīgi, nosakot Rietumu preses nostāju, iespējams, būtiskāko lomu tās attieksmē pret Padomju Savienību spēlēja ideoloģiskie motīvi. Īpaši tas attiecas uz demokrātiskajām rietumvalstīm. Konkrētā laikraksta redaktoru ideoloģiskā nostāja lielā mērā noteica to, kādas ziņas par Ukrainas badu tika publicētas šī laikraksta slejās.

Trīsdesmito gadu sākumā Rietumos visbiežāk izskanēja diametrāli pretēji viedokļi par PSRS. Vieni salīdzināja lielinieku pārvaldīto "Krieviju" ar milzīgu koncentrācijas nometni, kamēr citi to slavēja kā strādnieku paradīzi.²⁵ Raksturīgs šai sakarībā ir *Daily Express* komentārs: "Vairums par Krieviju rakstošo autoru neieņem šādu [neitrālu] nostāju. Tie ir vai nu pretkrieviski un tad viņi runā par badu (it kā bads vienmēr nebūtu bijis viena no Krievijas problēmām), vai arī tie ir prokrieviski un tad viņi runā par teātru skaita pieaugumu un kā Krievijā var noskatīties operu par četriem pensiem."²⁶

Neitrālu pozīciju attiecībā uz PSRS, pēc augstāk minētā komentāra autora uzskata, ieņēma, piemēram, *New York Times* Maskavas korespondents V. Durante, kurš PSRS režīmu nedz ļoti

24 Florin, Moritz. *Der Hitler-Stalin-Pakt in der Propaganda des Leitmediums: der "Völkische Beobachter" über die UdSSR im Jahre 1939*. Berlin: LIT Verlag Münster, 2009. 185. lpp. Padomju Savienībā preses attieksme pret nacistisko Vāciju tika noteikta analogiskā veidā. Staļins personīgi deva norādījumus līdz kādai robežai pieļaujama nacistu režīma kritika padomju oficiozu *Pravda* un *Izvestija* lappusēs. Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. — Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 569. lpp.

25 Trīsdesmito gadu Rietumu presē PSRS visbiežāk tika dēvēta par Krieviju, bet Ukraina bieži tika saukta par Dienvidkrieviju, vai Krievijas maizes klēti. Vērojams, ka Rietumu žurnālisti nereti arī visus PSRS iedzīvotājus dēvēja par krieviem.

26 Books by James Agate. *Daily Express*, 1935, 24. okt. 4. lpp.

slavēja, nedz skarbi kritizēja. Fakts, ka šāds secinājums parādījās *Daily Express* – avīzē, kuras pašas Maskavas korespondenti 1932.g. izraidīja no PSRS, jo viņa rakstīja par badu, tikai apliecina šī viedokļa popularitāti tā laika Rietumu sabiedrībā. Rakstīt par badu Ukrainā, vai par jebkādu citu negatīvu parādību PSRS, nozīmēja pakļaut sevi riskam tikt ierindotam karojošu rusofobu, vai antikomunistu kategorijā. Tāpēc nav jābrīnās, ka pat tāds žurnālists kā Garets Džons (Gareth Jones), kas lielā mērā “atklāja” Ukrainas badu Rietumu lasītājiem, savos rakstos neaizmirsā pieminēt Staļina režīma plusus, piemēram, pirmās piegādes sasniegumus industrializācijas jomā.²⁷ Kopējā atmosfēra globālās ekonomiskās krīzes pārņemtajās rietumvalstīs bija neitrāli labvēlīga attiecībā pret PSRS.

Tas spilgti atspoguļojās tādu liberāli orientētu izdevumu redakcionālajā politikā kā *Manchester Guardian*, *The Nation*, *New York Times*. PSRS centās sekmēt šī viedokļa nostiprināšanos. Padomju pārstāvniecības Rietumos uzturēja kontaktus ar liberālo presi un ar tās starpniecību pat izplatīja oficiālos PSRS dokumentus un līderu runas.²⁸ Piemēram, 1933. g. janvārī, kad bads Ukrainā tuvojās savai postošākajai fāzei, *New York Times* no *Pravdas* pa visu lapu pārpublicēja Staļina runu VK(b)P CK plēnumā par pirmās piegādes rezultātiem. Laikraksts bez komentāriem iespieda Staļina teikto ne tikai par ekonomiskajiem jautājumiem, bet arī par lielinieku realizēto sociālo programmu: “Partija ir iznīcinājusi, taču vēl nav pilnībā noslaucījusi no zemes virsas, kulakus kā šķiru [...] Partija nevar apstāties pusceļā, tā veiks šo uzdevumu līdz galam”.²⁹

Tas, ka kulaku kā šķiras iznīcināšana bieži nozīmēja cilvēku fizisku iznīcināšanu, tas daudziem liberālās ideoloģijas piekritējiem nebija noslēpums. Kā rakstīja *New York Times* Maskavas korespondents V. Durante (Walter Duranty, 1884-1957): “Jūs nevarat uztaisīt omleti, nesaplēšot olu”. Tādējādi secināms, ka ne tikai Rietumu komunistiskā prese, bet arī liberāli orientētie izdevumi lielā mērā attaisnoja Staļina politiku, uzskatot, ka bads ir maksa par progresu.

Savukārt konservatīvie un kristīgās vērtības pārstāvošie laikraksti, tādi kā piemēram *Times*, *Christian Science Monitor*, *Daily Telegraph*, *Chicago Daily Tribune*, *Le Matin*, *Le Temps*, *Le*

27 Jones, Gareth. Good-Bye Russa. *Daily Express*, 1933, 11. apr. 2. lpp.

28 АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

29 Stalin reports: The Five-Year Plan and the Future. *New York Times*, 1933, 29. jan.

Figaro, Journal des Débats, Journal de Genève u.c. komunistisko ideoloģiju uzskatīja par draudu Rietumu pasaulei. Tas atspoguļojās arī šo laikrakstu redakcionālajā politikā un rakstos par PSRS. Ja vien kāds no konservatīvā spārna laikrakstiem nebija uzpirkts no padomju vēstniecības, kā piemēram, *Le Temps*, tad to publikācijās bieži parādījās kritiski materiāli par Padomju Savienību un netika speciāli apieta arī Ukrainas bada tēma. Jāuzsver gan, ka arī šajos laikrakstos tā ne tuvu nebija dominējošā starp ārvalstu ziņām. 1933. gada sākumā, kad Ukrainā no bada mira miljoniem cilvēku, Rietumu konservatīvajā presē, nemaz jau nerunājot par komunistisko un liberālo, daudz plašāk tika aplūkota jaunās Vācijas vadības izvērstā diskriminācija pret ebrejiem. Spriežot pēc preses publikācijām, tādās valstīs kā Lielbritānija, ASV, Kanāda, Francija u.c. tautas masas ļoti asi reaģēja uz notikumiem Vācijā. Vairākās valstīs tika noteikts Vācijas preču boikots. Aicinājumi boikotēt padomu preces, ņemot vērā tās izturēšanos pret savas valsts atsevišķu kategoriju pilsoņiem, izskanēja nesalīdzināmi retāk.³⁰

Trīsdesmito gadu sākumā rietumvalstu prese no Padomju Savienības ziņas saņēma trijos galvenajos veidos. Pirmkārt, caur saviem korespondentiem Maskavā. Turēt savus korespondentus PSRS visbiežāk atļāvās tikai lielvalstu – ASV, Vācijas, Francijas, Lielbritānijas preses izdevumi. Pa vienam korespondentam bija arī no tādām valstīm, kā Polijas, Čehoslovākijas, Austrijas.

Otrs veids informācijas iegūšanai bija starptautiskās ziņu aģentūras, kuras uzturēja savus korespondentus Maskavā, piemēram, AP (Associated Press), UPI (United Press International), u.c. To pakalpojumus parasti izmantoja lielvalstu reģionālie laikraksti, kā arī Skandināvijas, Baltijas un Balkānu valstu preses izdevumi, kuri nebija tik bagāti, lai paši turētu Maskavā savus korespondentus. Ziņu aģentūru informācija parasti aprobežojās ar faktu izklāstu. Laikraksti, kas šīs ziņas publicēja paši pievienoja tiem savu interpretāciju un komentārus. Jāatzīmē, ka arī izdevumi, kuriem bija savi korespondenti Maskavā, piemēram, *New York Times*, paralēli iespieda arī ziņu aģentūru informāciju no PSRS. Nereti abu avotu sniegtā informācija bija savstarpēji pretrunīga.

Pastāvēja arī prakse, ka līdztekus ziņu aģentūru informācijai mazo valstu laikraksti slēdza līgumus ar atsevišķu lielvalstu preses korespondentiem Maskavā par ziņu piegādi. Piemēram, igauņu *Päevaleht* šādi sadarbojās ar vairāku Vācijas un Austrijas laikrakstu korespondentu

30 1932. gada beigās Liverpūles (Lielbritānijas) katoļu baznīcas bīskaps publiski aicināja boikotēt PSRS preces, ņemot vērā tās īstenoto politiku.

Maskavā Nikolausu Basehesu (Nikolaus Basseches). Trešais veids, kādā rietumvalstu prese ieguva ziņas par PSRS, bija savi korespondenti valstīs, kas robežojās ar PSRS, visbiežāk Latvijā (Rīgā) un Lietuvā (Kauņā).

Ukrainas bada foto dokumenti Rietumu publiskajā telpā trīsdesmito gadu sākumā

Lai arī galvenā vērība promocijas darbā veltīta preses rakstiem, uzmanība pievērsta arī foto dokumentiem. Tas darīts tādēļ, ka vizuālā informācija spēja ietekmēt sabiedrisko domu nereti daudz spēcīgāk nekā teksts. Jāsaka gan, ka Ukrainas badu attēlojošu fotogrāfiju ir ļoti maz. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, 20. gs. trīsdesmito gadu sākumā fotografēšana Padomju Savienībā nebija izplatīta, jo PSRS šai laikā vēl neražoja amatieru filmu fotokameras.³¹ Otrkārt, padomju režīms stingri kontrolēja jebkādas aktivitātes, kas saistītas ar sabiedriskās telpas fotografēšanu. Sākot ar 1933. gadu PSRS uz ielas drīkstēja fotografēt tikai, saņemot īpašu atļauju.³² Tāpat bija aizliegts fotografēt, piemēram, dzelzceļa stacijas, ubagus, rindas pie veikaliem, vai citas nabadzības un posta izpausmes. Var pieņemt, ka arī bada cietēju fotografēšana tika uzlūkota kā nevēlama. Tādēļ nav jābrīnās, ka līdz mūsdienām saglabājušās tikai dažas fotogrāfijas, kuras uzņēmuši padomju pilsoņi un kurās iemūžināts bads Ukrainā. Šo attēlu autors - fotogrāfs Mikola Bokans dokumentēja pats savas ģimenes ciešanas, fotografējot, piemēram, sava dēla nāvi no bada. Vēlāk Bokans tika tiesāts par pretpadomju aģitāciju un aizgāja bojā koncentrācijas nometnē. Viņa uzņemtās fotogrāfijas iegūla GPU arhīva plauktos un pasaule tās ieraudzīja tikai pēc vairāk nekā septiņdesmit gadiem.³³

Likumsakarīgi, ka PSRS totālās sabiedrības kontroles apstākļos tieši ārvalstu pilsoņiem, industrializācijā nodarbinātajiem speciālistiem un tūristiem bija salīdzinoši vislielākās iespējas fiksēt Ukrainas badu fotogrāfijās. Jāuzsver gan, ka arī ārvalstniekus stingri uzraudzīja padomju varas iestādes. Kā liecina Ukrainas GPU divdesmito gadu beigu un trīsdesmito gadu sākuma ārvalstnieku izsekošanas ziņojumi, fotografēšana tika stingri uzraudzīta, fiksējot katru reizi, kad izsekojamais objekts kaut ko fotografēja.³⁴ Ne vienam vien ārvalstu pilsonim nācās

31 Pirmos sērījveida fotoaparātus "ЭФТЭ" un "АРФО" nelielos metienos PSRS sāka ražot 1929.g. nogalē. Tie bija 9x12 fotoplašu aparāti, kas bija paredzēti profesionāļiem. 35 mm amatieru fotokameras PSRS sāka ražot tikai trīsdesmito gadu nogalē.

32 Лаврентьев, А.Н. Ракурсы Родченко. Москва: Искусство, 1992. 143. lpp.

33 Holodomor - The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Warsaw-Kiev, 2009. 657.-659. lpp.

34 HDA SBU, 13. f., 419. apr., 1. l. (2. daļa), 492.lpp.

izskaidroties ar GPU par neatļautu objektu fotografēšanu.³⁵ Arī ārzemju tūristiem, kas 1932. gadā *Intūrista* organizēto ekskursiju ietvaros apmeklēja Ukrainu un ceļojumu laikā izmantoja fotoaparātu, bija obligāti jānodod izfotografētās filmiņas (vai fotoplates) PSRS varas iestādēm, kas organizēja to attīstīšanu. Tikai pēc tam, kad foto materiālu saturs bija pārbaudīts, ārzemnieki tos varēja izvest no PSRS.

Salīdzinoši brīvāk fotografēt varēja ārvalstu diplomāti, un tie ārvalstnieki, kas PSRS strādāja. Saglabājušās rakstiskas liecības, ka badu PSRS, arī Ukrainā fotografējuši, piemēram, Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašejs Otto Šillers (Otto Schiller, 1901-1970), kanādiešu lauksaimniecības eksperts Endrijū Kerns (Andrew Cairns, 1899-1958) un Vācijas konsula Kijevā Andora Henkes (Andor Hencke, 1895-1984) sieva.³⁶ Burtiski vienā teikumā uz šīm fotogrāfijām atsaucas amerikāņu UPI korespondents Maskavā Jūdžins Laions (Eugene Lyons, 1898–1985) savos 1937. gadā izdotajos memuāros: “Lielākā daļa no mums [Rietumu preses korespondenti Maskavā] bija redzējusi Vācijas konsulāta darbinieku Ukrainā uzņemtās fotogrāfijas, kurās bija redzamas šausmu ainas, kas līdzinājās 1921. gada badam”.³⁷ Tomēr gandrīz nekas nav zināms par šo fotogrāfiju tālāko likteni, jo plaši publiskotas līdz šim tās nav.³⁸

Visplašāk pazīstamas ir austriešu inženiera Otto Vinerbergera (Otto Wienerberger)³⁹ 1933. gada vasarā Harkivā un tās apkaimē uzņemtās fotogrāfijas, kurās redzami uz ielas pakrituši bada upuri, milzīgas ļaužu rindas pie maizes veikaliem un svaigi aizbērti masu kapi.⁴⁰ Ukrainas bada noliedzēji, analizējot Vinerbergera fotogrāfiju saturu, apšaubījuši, vai tajās patiešām redzams kas tāds, kas liecinātu par badu. Piemēram, Duglass Totls, komentējot rindas pie veikaliem, vai citus līdzīgus Vinerbergera uzņemtos Harkivas skatus, secina, ka “ņemot vērā padomju pārtikas veikalu sadales metodes, šāda fotogrāfija varētu būt uzņemta

35 Par to rakstījis gan amerikāņu fotogrāfs Abbe, gan kanādiešu lauksaimniecības eksperts Kerns.

36 Viņa to apliecina video intervijā, kas iekļauta 1984. gadā uzņemtajā dokumentālajā filmā par Ukrainas badu “Harvest of Despair”, režisors Slavko Novitskis (Slavko Nowytski), izdevējs Ukrainas bada izpētes komiteja (Ukrainian Famine Research Committee). Skat. filmas 31 min. 40. sek.

37 Lyons, Eugene. *Assignment in Utopia*. New York: Harcourt, Brace and Co, 1937. 574. lpp.

38 Iespējams, atsevišķas no šīm fotogrāfijām redzamas dokumentālajā filmā “Harvest of Despair”, režisors Slavko Novitskis (Slavko Nowytski). Skat. 31 min. 50. sek.

39 Dažkārt literatūrā minēts arī kā Alexander Wienerberger. Skat. piemēram, Holodomor - The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Warsaw-Kiev, 2009, 660. lpp.

40 Šīs fotogrāfijas aplūkojamas Ukrainas prezidenta mājas lapā. Pieejams

<http://www.president.gov.ua/content/famine_photodocs_1.html> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

iebkurā laikā [ne tikai 1933. gadā]”.⁴¹ Savukārt attiecībā uz ielās pakritušajiem cilvēkiem Totls norāda, ka neesot tiešu pierādījumu, ka tie fotografēti Harkivā. Tādējādi mēģināts ne tik daudz diskreditēt fotogrāfiju autoru, kā apšaubīt pašu bada faktu, netieši liekot saprast, ka Vinerbergers vienkārši nevarēja nofotografēt Harkivā bada ainas, jo tādas tur nebija. Šo tēzi gan pilnībā apgāž pēc PSRS sabrukuma atslepenotie Ukrainas GPU ziņojumi, kuri nepārprotami runā par Harkivas ielās guļošajiem bada upuriem: “Strauji pieaudzis Harkovas ielās no bada nomirušo laucinieku liķu skaits, kuri jāsavāc. Ja februārī tika savākts 431 šāds liķis, tad martā jau 689, bet aprīlī 477”.⁴²

O. Vinerbergers izbrauca no PSRS 1934. gadā un pirmo reizi viņa uzņemtās fotogrāfijas tika publicētas Austrijā 1935. gadā izdotajā grāmatā “Vai Krievijai ir jācieš badu?”. Tās autors baltvācu izcelsmes sabiedriskais darbinieks Ēvalds Amende (Ewald Ammende, 1892-1936) grāmatā gan nenosauc Vinerbergeru vārdā, tikai min, ka fotogrāfiju autors ir kāds austriešu speciālists, kas strādājis PSRS rūpniecībā līdz 1934. gadam.⁴³ Tomēr Kariņuks un vairāki citi autori secina, ka visticamāk Amende runā tieši par Vinerbergeru.⁴⁴

Ir pamats uzskatīt, ka pirmo reizi Vinerbergera uzņemtās Ukrainas bada fotogrāfijas Rietumos publiskotas 1934. gada jūlijā, kad Amende viesojās ASV. *Chicago Daily Tribune* šīs vizītes aprakstā cita starpā norāda: “Dr. Amendem bija fotogrāfijas, kurās redzami uz ietvēm guļoši bada novārdzināti zemnieki Ukrainas pilsētās. Dažos no šiem attēliem, kas esot uzņemti Harkivā, galvenajā Ukrainas pilsētā, redzams, kā cilvēki iet garām, nepievēršot guļošajiem nekādu uzmanību, tik pierasta viņiem ir šāda aina”.⁴⁵ Pēc visa spriežot Amende ASV rādīja tieši Vinerbergera uzņemtās fotogrāfijas. Tā kā nav izdevies atrast informāciju, ka šie attēli publiski demonstrēti pirms tam, var pieņemt, ka 1934. g. jūlijā Amende tās pirmo reizi publiskoja ASV.

1936. gadā Amendes grāmata tika izdota arī angļiski un šajā izdevumā papildus Vinerbergera attēliem kā Ukrainas 1932./33. gada bada ilustrācija bija ievietotas arī fotogrāfijas, kas uz Ukrainas badu neattiecas. Tās bija uzņemtas desmit gadus agrāk Pievolgā. Jāatzīmē, ka

41 Tottle, D. *Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard*. Toronto: Progress Books, 1987. 24. lpp.

42 Верстюк, Владислав. et al. *Голодомор - геноцид украинского народа 1932–1933*. Киев: Украинский институт национальной памяти, 2007. 16. lpp.

43 Ammende, Ewald. *Muss Russland Hungern?: Menschen- und Völkerschicksale in der Sowjetunion*. Wien: W. Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1935. xxii. lpp.

44 Carynyuk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 460. lpp.

45 Sees 10 million Russians Starve Before Winter. *Chicago Daily Tribune*, 1934, 1. jūl. 8. lpp.

grāmatas angļu izdevums nāca klajā jau pēc paša autora nāves.⁴⁶ Nav īsti skaidrs, kādēļ neatbilstošie attēli iekļauti tikai šajā izdevumā. Grāmatas angļu versijā reproducēts autora ievads no oriģinālā vācu izdevuma, taču teksts papildināts ar īsu rindkopu, kurā izskaidrots, ka autors minētās fotogrāfijas saņēmis no vācu lauksaimniecības koncesijas Ziemeļkaukāzā vadītāja Friča Ditlofa (Fritz Dittloff, 1894-1954), kurš apgalvojis, ka uzņēmis tos 1933. gadā.

Salīdzinot vācu un angļu izdevumus, redzam, ka autora ievada teksts gandrīz vārdā vārdā sakrīt, taču tas datēts ar divu mēnešu intervālu: 1935. g. septembris (vācu izdevumam) un 1935. g. novembris (angļu izdevumam). Maz ticams, ka F. Ditlofs autoram attēlus būtu nodevis šajā nelielajā laika intervālā, sevišķi ņemot vērā to, ka Amende ar Ditlofu uzturēja ciešu sadarbību un bieži tikās jau 1934. gadā pēc Ditlofa atgriešanās no PSRS.

Nevar izslēgt, ka neatbilstošos attēlus pēc autora nāves grāmatā ievietoja un ievadu papildināja ar paskaidrojošo rindkopu bez autora ziņas. Grūti noticēt, ka Ēvalds Amende, kurš pats piedalījās 1921./22. g. Pievolgas bada palīdzības organizēšanā un pats uzturējās bada skartajos rajonos, neatpazītu savu kolēģu uzņemtos attēlus, kas divdesmito gadu sākumā tika plaši publiskoti.

Totls uzskata, ka Amende apzināti izplatījis neatbilstošās fotogrāfijas, jo darbojies nacistu interesēs ar mērķi nomelnot PSRS. Tādā gadījumā neatbildēts paliek jautājums, kādēļ Amendes dzīves laikā publicētajā grāmatā šo attēlu nav, jo pēc Totla loģikas tieši 1935. g. vācu izdevumā nacistu propaganda visvairāk piederētos. Tāpat var tikai minēt, kādēļ F. Ditlofs uzņēmās atbildību par attēliem, kuru autors viņš nebija (nav ziņas, ka Ditlofs būtu paudis protestu pēc grāmatas angļu izdevuma iznākšanas).

Nereti literatūrā minēts,⁴⁷ ka Vinerbergera Harkivā uzņemtie attēli ir vienīgās autentiskās Ukrainas bada fotogrāfijas, tomēr, kā lasāms 1934. g. britu parlamenta deputāta Valdrona Smitera (Waldron Smithers, 1880-1954) ziņojumā par badu PSRS, eksistē arī fotogrāfijas, kuras uzņēmis Vitings Viljams (Whiting Williams, 1878-1975), amerikāņu nodarbinātības eksperts, kas divdesmito gadu beigās un trīsdesmito gadu sākumā bieži uzturējās PSRS.⁴⁸ 1933. gadā viņš apmeklēja Ukrainu un bija liecinieks badam, kuru detalizēti aprakstīja

46 Ēvalds Amende mira pēkšņā nāvē ceļojuma laikā Pekinā 1936. gada 14. aprīlī, četrdesmit četrus gadus vecumā. Skat. Times, 1936, 25. apr. 14. lpp. Zīmīgi, ka gadu iepriekš Ķīnā tika noslepkavots angļu žurnālists Garets Džons, kurš bija viens no pirmajiem Rietumu žurnālistiem, kurš pasaules presē atklāti rakstīja par Ukrainas badu 1933. gadā.

47 Piemēram, <<http://garethjones.org>> [Skafīts 2012. g. 1. augustā]

48 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 415. lpp.

Lielbritānijas presē. Viņa rakstus ilustrēja arī attēli ar bada upuriem. Piemēram, paraksts zem vienas no fotogrāfijām "Fabrikas strādnieces iet garām mazam bada upurim: miris bērns gul uz ietves Harkovā."⁴⁹

Viljams liecina, ka redzējis neskaitāmus no bada mirušus cilvēkus guļam pilsētas ielās (skat. Vinerbergera fotogrāfijas), kā arī apraksta bērnu-bezpaumnieku šausmīgo likteni. Varas iestādes šos bērnus izķer, tomēr viņi "netiek sūtīti uz patversmēm. Trūkst pārtikas, ar ko viņus barot, tādēļ vilcienu vagonos tos nogādā ārpus apdzīvotām vietām - tik tālu, lai atpakaļ nokļūt nebūtu iespējams." Šo PSRS piekopto praksi apstiprina arī citi ārzemnieki, kas 1933. gadā uzturas Harkivā, kā arī krievu emigranti, kas saņem vēstules no saviem radiem Ziemeļkaukāzā.⁵⁰ Gandrīz visi Rietumu ceļotāji, runājot par saviem iespaidiem Ukrainā 1932./33. gadā, atzīmē milzīgo iedzīvotāju migrāciju, pārpildītās dzelzceļa stacijas un izsalkušu zemnieku barus, kas centās nokļūt pilsētās. Šos skatus nevarēja noslēpt arī no ārvalstu tūristiem, lai arī viņu maršruti parasti tika kārtoti tā, lai nabadzība un bads viņiem nebūtu redzami. Aizliegumu fotografēt Ukrainas dzelzceļa stacijas pamanījās apiet vairāki Rietumu ceļotāji. Piemēram, Karvets Vells (Carveth Wells, 1887-1957), kurš iemūžināja pūli kādā Ukrainas stacijā un parakstā zem fotogrāfijas atzīmēja uzkrītošo kontrastu, kāds vērojams, salīdzinot civilistus un labi ģērbtos sarkanarmiešus.⁵¹ Šo kontrastu uzsvēra arī *Manchester Guardian* korespondents M. Mageridžs (Malcolm Muggeridge, 1903-1990), norādot, ka armijnieki atšķīrās no pārējiem ar to, ka izskatījās paēduši.⁵²

1932. gada vidū Ukrainā uzturējās arī pazīstamais amerikāņu fotogrāfs Džeims Abbe (James Abbe, 1883-1973), kurš pasaules slavu iemantoja kā pirmais Rietumu fotogrāfs, kuram bija atļauts Kremlī atsevišķā foto sesijā fotografēt Staļinu.⁵³ Pēc vizītes Kremlī Abbe devās varas iestāžu organizētā propagandas braucienā uz Doņeckas baseinu Ukrainā. Pirms tam fotogrāfam bija jāparaksta dokuments, kurā viņš apliecināja, ka "Ukrainā nav redzējis piespiedu darbu".⁵⁴ Pats Abbe to komentēja ironiski: "Protams, ka mēs neredzējām piespiedu

49 Williams, Whiting. *My Journey Through Famine-Stricken Russia*. Answers, 1934, 24. feb. 16.-17. lpp.

50 Skat., piemēram, Beal, Fred Erwin. *Proletarian Journey: New England, Gastonia, Moscow*. New York: Hillman-Curl, 1937. 314. lpp. un *La famine et l'anthropophagie en Russie*. *Le Matin*, 1933, 27. sep. 1. lpp.

51 Wells, Carveth. *Kapoot: The Narrative of a Journey from Leningrad to Mount Ararat in Search of Noah's Ark*. New York: R. M. McBride & Co, 1933. 144. lpp.

52 *The Soviet and the Peasantry I, Famine in North Caucasus*. *Manchester Guardian*, 1933, 25. mar.

53 Sīkāk par šo fotosesiju, skat., Rappaport, Helen. *Stalin & the Photographer*. / *History Today*. Vol. 51. Issue: 6, June 2001. 12. lpp.

54 Šāda prasība visticamāk saistīta ar to, ka ASV šai laikā tika plaši diskutēts jautājums par embargo ieviešanu attiecībā uz tiem eksporta produktiem, kuru ražošanā izmantots piespiedu darbs. Pirmām kārtām tas attiecās

darbu. Kad mēs tuvojāmies jebkam, kas tam līdzinājās, mēs aizvērām acis un turējām tās ciet, tā lai mums nebūtu pēc tam jāmelo.”⁵⁵

Neskatoties uz režīma nospraustajiem ierobežojumiem, Abbe izdevās ieraudzīt arī padomju īstenības slēpto pusi. Ar fotokameru viņš fiksēja *Dņeprostroja* celtnieku pussagruvušās barakas un izbadējušos zemnieku masas dzelzceļa stacijās. Harkivā Abbe kļuva par liecinieku visapkārt valdošajai nabadzībai un badam. Propagandas brauciena grupa, kuras dalībnieks Abbe bija, gan dzīvoja citā realitātē un tika bagātīgi ēdināta ar izmeklētiem ēdieniem un delikatesēm.⁵⁶

Ceļojuma laikā Abbe turpināja fotografēt padomju dzīves ēnas puses un tāpēc nonāca konfliktā ar varas iestādēm. Fotografāts tika arestēts un izraidīts no PSRS. Uzņemtos negatīvus izdevās izvest pāri robežai iešūtus Abbes mazgadīgā dēla bikšu oderē. 1932./33. gadā Abbes uzņemtie attēli tika publicēti ASV presē.⁵⁷ 1934. gadā iznāca Abbes foto albūms “Es fotografēju Krieviju”.⁵⁸ Grāmatas aprakstošajā daļā atsevišķa nodaļa bija veltīta badam PSRS. Tas izsauca asu kritiku amerikāņu komunistiskajā presē. Foto albūma recenzijā ar nosaukumu “Izplēsiet tekstu” Abbes apgalvojumi par 1932./33. gada badu Ukrainā tika nosaukti par “jau ierastajiem apmelojumiem”.⁵⁹

PSRS pielika visas pūles, lai pasaule neuzzinātu un neieraudzītu 1932./33. gada badu. Pirms vienpadsmit gadiem 1921./22.g. Pievolgas bada laikā šādi šķēršļi netika likti. Tādēļ saglabājies apjomīgs fotogrāfiju arhīvs, kuru izveidoja starptautiskās palīdzības sniedzēji un kura mērķis bija ar vizuālo materiālu palīdzību piesaistīt ziedojumus, kas atvieglotu Krievijas bada cietēju likteni. 1933. gadā šāda vizuāla materiāla tik pat kā nebija. Tā vietā ārvalstu palīdzības organizācijas atsaucās uz bada cietēju vēstulēm, kā arī izmantoja tās nedaudzās fotogrāfijas, kuras sasniedza Rietumos trīsdesmito gadu sākumā. Jāatzīmē, ka Rietumos nonāca arī atsevišķi kino materiāli, kas bija filmēti Ukrainā bada laikā.

uz kokmateriāliem.

55 Witkin, Zara, and Michael Gelb. *An American Engineer in Stalin's Russia The Memoirs of Zara Witkin, 1932-1934*. Berkeley: University of California Press, 1991. 210. lpp.

56 Skat. nodaļu "Banquets and Famine": Abbe, James, Edward. *I photograph Russia*, R.M.McBride & company, 1934, 250. lpp.

57 Tika publicētas vairākas Abbes fotogrāfiju sērijas, piemēram, 1932. gada jūnijā "Soviet industrialisation", *New York Times*, 1933. gada aprīlī "Can Religion Live in Russia?", *New York Herald Tribune* un *Forbidden Pictures from Moscow*, *Sunday Chronicle*.

58 Abbe, James, Edward. *I photograph Russia*, R.M.McBride & company, 1934, 312. lpp.

59 *Tear out the Text. The New Masses*, 1934, 13. nov. 25. lpp.

Mančesteras universitātes filmu arhīvā (North West Film Archive at Manchester Metropolitan University) glabājas 20 minūšu gara dokumentālā filma, kuru 1932. gada vasarā ceļojuma laikā PSRS ar amatieru kinokameru uzņēma angļu ārsts H. Teilors (H. W. Taylor).⁶⁰ Daļa no kino kadriem filmēti Ukrainā. Lai arī tiešas bada ainas filmā nav, redzamas ir bada izraisītās sekas, proti, ievērojamā zemnieku migrācija, kuru autors piemin arī savos pierakstos, kas arhīvā glabājas kopā ar filmām. H. Teilors uzturējās PSRS kā tūrists, tādēļ tika uzraudzīts un viņa darbošanās ar kinokameru īpaši kontrolēta. Neskatoties uz to, daļā no uzfilmētā materiāla redzami aizliegtie objekti, piemēram, pārpildītās stacijas, kuras viņš, iespējams, filmējis slepeni caur vagona logu. Pierakstos H. Teilors norāda uz pārtikas grūtībām, kuras viņš ceļojuma laikā novērojis. Pēc atgriešanās Lielbritānijā H. Teilors uzfilmēto materiālu izrādīja šaurā lokā, uzstājoties ar lekcijām publiskos pasākumos, Rotari klubos u.tml.⁶¹

1930. gados publiski nepieejamie avoti

Šajā grupā ierindoti tie avoti, kas plašākai sabiedrībai trīsdesmito gadu sākumā nebija pieejami, taču atradās valstu valdību un starptautisko organizāciju rīcībā. Šeit ietilpst, piemēram, rietumvalstu diplomātiskie ziņojumi, PSRS Ārlietu tautas komisariāta un Ukrainas GPU dokumenti, starptautisko palīdzības organizāciju sarakste ar padomju varas iestādēm. Ņemot vērā to, ka kopš PSRS sabrukuma Holodomora pētniecības ietvaros publicēts un digitalizēts ievērojams skaits dokumentu, promocijas darbā izmantoto avotu bāzi veido galvenokārt publicētie avoti, taču izmantoti arī npublicēti dokumenti no Ukrainas drošības dienesta arhīva (HDA SBU), ASV Nacionālā arhīva (NARA) un Latvijas vēstures arhīva (LVVA).

Līdz pat 20. gs. 80. gadiem Holodomora pētniecība varēja norisināties tikai ārpus Ukrainas un PSRS. Tas ievērojami sašaurināja pieejamo avotu bāzi un būtiski ierobežoja dažādu Ukrainas bada aspektu pētniecības iespējas. Tādējādi ne tikai padomju, bet arī rietumvalstu izcelsmes avotu publikācijas par Holodomoru pārsvarā nāca klajā 20. gs. nogalē, sevišķi sākot ar 1980. gadiem, tātad 50 gadus pēc paša notikuma. Nozīmīgu priekšstatu par to, kāda informācija par

60 Tour in the USSR, Part 1 (H.W. Taylor, silent, black & white, 16mm, 1932) NWFA Accession no. RR852/34 (9 mins. 49 sec.). Tour in the USSR, Part 2 (H.W. Taylor, silent, black & white, 16mm, 1932) NWFA Accession no. RR852/35 (9 mins. 49 sec.).

61 Nicholson, H. Norris. Journeys into Seeing: Amateur Film-making and Tourist Encounters in Soviet Russia, c. 1932. *New Readings* 10, 2009, 57.–71. lpp.

badu Ukrainā bija Rietumu lielvalstu valdību rīcībā, sniedz vairāki apjomīgi dokumentu krājumi. Pirmkārt, jāmin D. Zlepko sastādītais un 1988. publicētais Vācijas ārlietu ministrijas dokumentu krājums,⁶² kurā apkopoti vairāki desmiti Vācijas diplomātu ziņojumi, kas skar Ukrainas bada tematiku. Ziņojumu autori lielākoties ir diplomāti Vācijas vēstniecībās Maskavā un Rīgā, kā arī ģenerālkonsulātā Harkivā, konsulātos Odesā un Kijevā. Sevišķi detalizēta un vispusīga situācijas analīze atrodama Vācijas vēstniecības Lauksaimniecības atašeja Otto Šillera ziņojumos.⁶³ Vācu diplomātu dokumenti ir ļoti vērtīgs izziņas avots galvenokārt tāpēc, ka, ņemot vērā izvērsto vācu pārstāvniecību tīklu, sniegtā informācija attiecas uz dažādiem Ukrainas apgabaliem. Tas dod iespēju aptvert bada mērogus un labāk izprast tā raksturu.

Saturiski līdzīgi un apjoma ziņā pat izvērstāki ir Itālijas diplomātisko pārstāvju 1932.-1933. gada ziņojumi par badu Ukrainā. Pirmo reizi šie dokumenti apkopoti un angļu tulkojumā publicēti ASV Kongresa Ukrainas bada izmeklēšanas komisijas materiālu izdevumā 1988. gadā.⁶⁴ Aptuveni pussimts dokumentu kodolu veido Itālijas konsula Harkivā Serdžio Gradenigo (Sergio Gradenigo, 1886 –1966) ziņojumi, kas ļoti sīki un dažbrīd emocionāli apraksta diplomāta novērojumus bada pārņemtās Ukrainas galvaspilsētā. Atsevišķi itāļu konsula secinājumi var tikt uzlūkoti kā antisemītiski, kas ASV Kongresa izdevuma priekšvārdā skaidrots ar konsula fašistisko pagātņi. 1991. gadā pazīstamais itāļu Holodomora pētnieks Andrea Graciozi (Andrea Graziosi) izdeva atsevišķu dokumentu krājumu ar Gradenigo ziņojumiem oriģinālvalodā,⁶⁵ publicējot arī šo ziņojumu fotokopijas, kas nebija ASV Kongresa izdevumā. A. Graciozi sastādītais dokumentu krājums tulkots un izdots arī

62 Zlepko, Dmytro. Der Ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes : eine Dokumentation. Sonnenbühl: H. Wild, 1988, 311 lpp.

63 Turpat, 189.-204.lpp. Dž. Hervasds (Johnnie von Herwarth), kurš trīsdesmitajos gados strādāja Vācijas vēstniecībā Maskavā, savos memuāros rakstīja, ka Šillers bija "vislabākais lauksaimniecības stāvokļa novērotājs starp Maskavā akreditētajiem ārvalstu pārstāvjiem. Pret viņa ziņojumiem attiecās, kā pret bībeli; viņa rakstīto citēja un atreferēja daudzu valstu diplomāti... Ir pierādījumi, kas liecina, ka arī PSRS varas iestādes augstu vērtēja Šillera spriedumus. Maskava nekad nekavējās lūgt nomainīt to vai citu ārvalstu diplomātu, kura agrākā vai tagadējā darbība bija pretrunā ar PSRS interesēm, tomēr pēc kara Otto Šilleram atļāva atgriezties Vācijas vēstniecībā Maskavā un turpināt strādāt tur vairākus gadus lauksaimniecības atašeja statusā. Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. Iv. lpp.

64 Commission on the Ukraine Famine - Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-33, Report to Congress; Publisher: United States Government, Washington D.C. 1988, 395.-507. lpp.

65 Graziosi, Andrea. Lettere da Kharkov: La carestia in Ucraina e nel Caucaso del nord nei rapporti dei diplomatici italiani, 1932-33, Torino, 1991, 241 lpp.

ukrainiski 2007. gadā.⁶⁶

Augstāk minētie vācu un itāļu dokumenti ļauj stādīties priekšā, kāda veida informāciju par badu Ukrainā saņēma attiecīgo valstu valdības. Diemžēl no apkopotajiem dokumentiem nevar izsecināt, kāda bija ziņojumu adresātu reakcija uz saņemto informāciju. Tā kā Vācijas ārlietu ministrijas dokumenti publicēti fotokopiju veidā, nereti uz dokumentu malām redzami ar roku rakstīti komentāri, teksta pasvītrojumi u.c. atzīmes, kas sniedz liecības par dokumenta adresāta attieksmi pret saņemto informāciju. Tomēr šādas atzīmes ir maz un nereti grūti salasāmas.

Daudz pilnīgāku ieskatu valdības pārstāvju attieksmē pret saņemtajām ziņām no Ukrainas sniedz Marko Kariņuka, Ļubomira Lucjuka (Lumobyr Y. Luciuk) un Bohdana Kordana (Bohdan S. Kordan) sastādītais Lielbritānijas valdības dokumentu krājums.⁶⁷ Izdevumā apkopoti 85 dokumenti. Pārsvārā tie ir Lielbritānijas vēstniecības ziņojumi Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamentam par situāciju Ukrainā 30. gadu sākumā. Dokumentiem pievienoti arī ĀM pārstāvju komentāri un norādījumi, kas ļauj noprast, kādu informāciju Londona uzskatīja par svarīgu. Sevišķu ievērību pelna lauksaimniecības eksperta Endrijū Kerna ziņojumi par PSRS lauksaimniecības stāvokli, kas balstīti uz viņa četru mēnešu ilgā ceļojuma iespaidiem Padomju Savienībā, tostarp Ukrainā 1932. gadā.⁶⁸ Krājumā cita starpā iekļauts arī britu diplomātu ziņojums, kurā minēts hipotētiskais bada upuru skaits – 10 miljoni.⁶⁹ Latvijas lasītājiem šis dokuments interesants arī tādēļ, ka tajā detalizēti aprakstīts kāda latviešu kolhoza stāvoklis Ukrainā 1933. gadā.

Par Polijas valdības rīcībā esošo informāciju ļauj spriest 2009. gadā publicētais dokumentu krājums, kurš izdots sadarbojoties Polijas Nacionālās piemiņas institūtam un Ukrainas valdībai.⁷⁰ Krājumā ietverti līdz šim nepublicēti dokumenti par Holodomora tematiku gan no Ukrainas, gan Polijas arhīviem. Promocijas darba kontekstā īpašu interesi izraisa diplomātu ziņojumi no Polijas konsulātiem Harkivā un Viņņicā, kā arī vēstniecības Maskavā, tāpat Polijas iekšlietu resora dokumenti par bēgļu kustību no PSRS uz Poliju 30. gadu sākumā. Grāmatā publicēto dokumentu izmantošanu apgrūtina fakts, ka bieži publicēti tikai

66 Граціози, Андреа. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932 – 1933 роки. Харків, Фоліо, 2007. 255 lpp.

67 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 493. lpp.

68 Turpat, 104.-165.lpp.

69 Turpat, 309.-313.lpp.

70 Holodomor - The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Warsaw-Kiev, 2009. 681. lpp.

dokumentu fragmenti, līdz ar to nav iespējams saprast, cik būtiska vieta, piemēram, poļu diplomātu ziņojumos tika piešķirta bada tematikai.

Runājot par starptautisko reakciju uz Holodomoru, svarīga loma bija ASV valdības nostājai. Atsevišķi ASV valdības dokumenti par šo tēmu fotokopiju veidā publicēti Veina Morisa (Wayne Morris) monogrāfijā,⁷¹ tomēr vairums ASV ārlietu resora dokumentu, kas skar Ukrainas badu, līdz šim nav publicēti. Promocijas darba ietvaros tāpēc izmantoti to oriģināli ASV Nacionālajā arhīvā.⁷² Galvenokārt tie ir ASV diplomātisko pārstāvniecību Rīgā, Tallinā, Berlīnē, Vīnē un Varšavā ziņojumi, kas skar Ukrainas bada tematiku. Tāpat pētīti ASV Valsts departamenta centrālā aparāta Vašingtonā dokumenti, sevišķi Austrumeiropas nodaļas sagatavotās atbildes uz dažādiem pilsoņu un organizāciju pieprasījumiem saistībā ar Ukrainas badu. Šie dokumenti labi ilustrē ASV valdības attieksmi pret stāvokli Ukrainā un ļauj spriest par motīviem, kuri to noteica.

No npublicētiem avotiem promocijas darbā izmantoti arī Latvijas diplomātisko pārstāvju (vēstnieku, tirdzniecības atašeja, konsulu Vitebskā un Ļeņingradā) ziņojumi par stāvokli PSRS 1930. gadu sākumā.⁷³ Šie dokumenti analizēti tāpēc, ka Latvijas diplomātisko pārstāvju rīcībā bija plaša informācija par stāvokli PSRS, tostarp Ukrainā, un tādēļ latviešu diplomātus kā avotu bieži izmantoja Rietumu lielvalstu pārstāvniecības, sastādot savus ziņojumus par Ukrainas bada tematiku. Diemžēl Latvijas diplomātu ziņojumi no PSRS par 1932.gadu (Ukrainas bada sākuma gadu) Latvijas Valsts Vēstures arhīvā iztrūkst,⁷⁴ tomēr materiāli par iepriekšējiem un nākošiem gadiem ir pietiekoši, lai gūtu priekšstatu par to, kā badu uztvēra un izskaidroja Latvijas diplomāti. Latvijas diplomātu ziņojumi interesanti arī tādēļ, ka nereti sniedz informāciju, kas ir pretrunā ar Rietumu preses publikācijām, kritiskāk vērtējot PSRS notiekošos procesus. Tāpat Latvijas sūtnis Alfrēds Bīlmanis (1887-1948)⁷⁵ nereti atsaucas uz citu valstu diplomātu sniegto informāciju par badu Ukrainā. Piemēram uz Igaunijas sūtņa Juliusa Seljamā (Julius Seljamaa, 1883-1936) un Itālijas sūtņa Bernarda Atoliko (Bernardo

71 Morris, M. Wayne. *Stalin's Famine and Roosevelt's Recognition of Russia*. Lanham, Md: University Press of America, 1994. 224 lpp.

72 Izmantoti dokumenti no šādiem fondiem: National Archive 861.5017; 861.48; 861.50; 861.501682.

73 LVVA, 2575.f., 8.apr., 59.l.

LVVA, 2575.f., 14.apr., 869.l.

LVVA, 2575.f., 14.apr., 875.l.

LVVA, 2575.f., 15.apr., 70.l.

74 LVVA, 2575.f., 15.apr., 34.l. Lietā ir tikai ziņojumu pasakņi, taču pašu ziņojumu lietā nav.

75 Sūtnis Maskavā no 1932. līdz 1935. gadam.

Attolico, 1880-1942) ceļojuma iespaidiem Ukrainā 1933. gada vidū.⁷⁶

Promocijas darbā izmantoti arī Starptautiskā Sarkanā Krusta komitejas (ICRC) dokumenti, kas attiecas uz Ukrainas bada tematiku. Daļa šo dokumentu digitalizēti,⁷⁷ daļa publicēti žurnālā *Holodomor Studies*.⁷⁸ Interesi izraisa dažādu ukraiņu u.c. organizāciju vēstules un aicinājumi Sarkanajam Krustam aktualizēt Ukrainas bada jautājumu un organizēt palīdzības sniegšanu. Promocijas darbā izmantota arī ICRC oficiālā sarakste ar PSRS varas iestādēm šajā jautājumā.

Sarkanā Krusta nostāju un patieso ieinteresētību labi raksturo PSRS Ārlietu tautas komisariāta iekšējās sarakstes dokumenti, kas digitalizēti un izdoti 2008. gadā.⁷⁹ Tajos atstāstītas Rietumu un padomju pārstāvju tikšanās, minot detaļas, kuras noklusētas attiecīgo Rietumu pārstāvju atskaitēs, kas atrodamas ICRC arhīvā. Piemēram, PSRS Ārlietu tautas komisariāta Ārvalstu departamenta vadītāja Ļeva Bronšteina (Лев Бронштейн) atskaite komisāram Maksimam Ļitvinovam (Максим Литвинов, 1876-1951) par tikšanos ar Starptautiskā Sarkanā Krusta komitejas pārstāvi Voldemāru Verlinu (Woldemar Wehrin, 1888–1979), kurš saskaņā ar dokumentu, visādi centies uzsvērt, ka interese par badu Ukrainā neesot vis Sarkanā Krusta iniciatīva, bet gan Tautu Savienības un konkrēti tās priekšsēdētāja spiediena rezultāts.⁸⁰

Lai arī krājumā atrodami virkne unikālu un informatīvu dokumentu, Ukrainas Piemiņas institūts paudis bažas par izdevuma ideoloģisko ievirzi un politiski motivētiem dokumentu atlases kritērijiem. Krājuma pielietojumu promocijas darba tēmas izstrādē ierobežo arī fakts, ka salīdzinoši maz dokumentu attiecas uz ārvalstu reakciju un plašāku Holodomora starptautisko kontekstu.

Staļina režīma darbību Ukrainas bada laikā un ārvalstu diplomātisko pārstāvju reakciju uz to

76 LVVA, 2575.f., 8.apr., 59.l., 579.-581.lp.

77 <<http://www.fonjallaz.net/Ukraine-Grand-Famine/Suisse/CICR>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

78 Serbyn, Roman. The Great Famine of 1933 and the Ukrainian Lobby at the League of Nations and the International Red-Cross / *Holodomor Studies*, Vol 1, issue 1, 2009, 91.-133. lpp.

Dokumentu oriģināli pieejami: Archives du Comité International de la Croix-Rouge. Dossier CR 203-1 Famine en URSS (Ukraine) 1-117 (20.07.1933-22.03.1934).

79 DVD-disc, Famine in the USSR 1929-1934, New Documentary Evidence / Federal Archival Agency of the Russian Federation; The Archive of Foreign Policy of the Russian Federation, Historico-Documentary Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation; The Central Archive of the Federal Security Service of the Russian Federation; The Archive of the President of the Russian Federation; The Russian State Archive of the Socio-Political History; The State Archive of the Russian Federation; The Russian State Archive of the Economy; The Russian State Military Archive; The Russian State Archive of Literature and Art / Moscow, 2009, 238. lp.

80 Turpat, 212. lp.

palīdz izprast arī Ukrainas drošības dienesta arhīva (HDA SBU) materiāli, sevišķi no 13. fonda, 161. apraksta, kurā apkopoti Ukrainas GPU pārtvertie rietumvalstu konsulu ziņojumi par Ukrainas bada tematiku. Uz dokumentiem redzamas Ukrainas GPU vadītāju izdarītas atzīmes un pasvītrojumi, kas sniedz priekšstatu par to, kā Staļina režīms uztvēra rietumvalstu pārstāvju spriedumus par Ukrainas badu. Promocijas darbā izmantoti arī Ukrainas GPU dokumenti par ārvalstu diplomātu un rietumvalstu tūristu izsekošanu, kā arī regulārās atskaites par stāvokli Ukrainā un iedzīvotāju noskaņojumu. Konfrontējot šajos dokumentos atrodamo informāciju ar rietumvalstu atklātajiem avotiem, var izdarīt secinājumus par to, cik adekvāti Rietumu publiskajā telpā tika vērtēts stāvoklis Ukrainā 1932./33. g.

Darbā izmantoti arī PSRS Ārlietu tautas komisariāta arhīva materiāli, kuri digitalizētā veidā pieejami interneta projektā “Aleksandra Jakovļeva arhīvs”.⁸¹ Sevišķi vērtīgi ir Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas vadītāja Konstantīna Umanska (Константин Уманский, 1902-1945) ziņojumi par rietumvalstu korespondentu darbību PSRS. Tā kā Umanska vadītā nodaļa cenzēja un rediģēja visu no PSRS izsūtīto ārvalstu žurnālistu informāciju Ukrainas bada laikā, viņa konfidenciāli paustie spriedumi un rekomendācijas no jauna skata punkta ļauj palūkoties uz rietumvalstu preses publikācijām par Ukrainas badu.

LITERATŪRA

Literatūra par Ukrainas bada kontekstu Rietumu publiskajā telpā

Pirmais nozīmīgais pētījums, kurš analizēja Ukrainas bada tēmas starptautisko kontekstu publicēts neilgi pēc pašas traģēdijas. Tā ir baltvācieša Ēvalda Amendes 1935. gadā Vīnē izdotā monogrāfija.⁸² Tajā detalizēti aplūkots trīsdesmito gadu sākuma bads PSRS, analizēti tā cēloņi, kā arī iztirzāta rietumvalstu attieksme pret badu un tā sekām. Sevišķu vērību autors pievērš Vācijas un Francijas pozīcijai. Vesela nodaļa, piemēram, veltīta Francijas parlamenta ārlietu komisijas vadītāja Eduarda Erio (Édouard Herriot, 1872-1957) vizītei Ukrainā 1933. gadā.⁸³ Būdams Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa vadītājs grāmatas autors 1930. gadu

81 <<http://www.alexanderyakovlev.org>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

82 Ammende, Ewald. *Muss Russland Hungern?: Menschen- und Völkerschicksale in der Sowjetunion*. Wien: W. Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1935. 370. lpp.

83 Turpat, 235.-278. lpp.

sākumā pats aktīvi iesaistījās palīdzības organizēšanā Ukrainas bada cietējiem un aktualizēja šo jautājumu starptautiskajā arēnā. Grāmatā detalizēti aprakstīta bada jautājuma virzība Tautu Savienībā Ženēvā un aplūkota Ukrainas bada tēmas ietekme uz PSRS uzņemšanu šajā organizācijā 1934. gadā. E. Amendes kritiķi gan norāda uz viņa iespējamo saistību ar Vācijas propagandas ministriju.⁸⁴ Neskatoties uz autora iespējamo politisko motivāciju, grāmata ievērojama ar to, ka tajā Ukrainas bads ir analizēts globālā kontekstā, balstoties uz plašu autora rīcībā esošo publisko, diplomātisko un privāto avotu bāzi. 1936. gadā izdots grāmatas angļu izdevums⁸⁵ gan neguva plašu ievērību, jo PSRS vēstniecība visu grāmatas tirāžu operatīvi izpirka no grāmatnīcām un izdarīja spiedienu uz izdevēju, lai grāmatas publikācija netiktu atkārtota.⁸⁶

Nemot vērā PSRS konsekvēnto bada noliegumu, jebkāda Holodomora pētniecība Padomju Savienībā nebija iespējama līdz pat 1980. gadu beigām. Padomju arhīvu nepieejamība būtiski apgrūtināja arī ārvalstu vēsturnieku pētījumus. Tādēļ gandrīz pusgadsimta laikā no trīsdesmito gadu beigām līdz astoņdesmito sākumam tapa tikai daži Holodomora tēmai veltīti pētījumi, kas galvenokārt balstījās uz badu pārdzīvojušo cilvēku mutvārdu liecībām.⁸⁷ Atsevišķu publikāciju pamatā bija arī 1940. gados no Ukrainas nelegāli izvesti arhīvu materiāli.⁸⁸ Ja neskaita vairākus rakstus ukraiņu emigrantu presē, šajā periodā nav publicēti arī nozīmīgi pētījumi par rietumvalstu attieksmi pret Holodomoru, vai tā starptautisko kontekstu.

Viens no pirmajiem pēckara pētījumiem, kurš veltīts šai tēmai, ir 1963. gadā publicētā ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka Mikolas Hali (Mykola Hali) brošūra "Organizētais bads Ukrainā 1932.-1933." Neskatoties uz savu nelielo apjomu (48 lpp.), tā satur daudz atsauču uz rietumvalstu trīsdesmito gadu preses publikācijām. Kopumā citēti 24 dažādi periodiskie izdevumi. Tāpat grāmatā apkopota informācija par ukraiņu emigrācijas centieniem pievērst

84 Laqueur, Walter. *Russia and Germany; A Century of Conflict*. Boston: Little, Brown, 1965. 186. lpp.

85 Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 319 lpp.

86 *Famine in Ukraine 1932-33*. edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko, - Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. 137. lpp.

87 Piemēram: Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, and Semen Pidhaīnyī. *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book*. Toronto: Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, 1953. (Vol. 1 Book of testimonies. Vol. 2. *The Great Famine in Ukraine in 1932-1933*).

88 Kalynyk, Oleksa. *Shcho nese z soboiu komunizm?* (Munich and Toronto: Spilka vyzvolennia Ukraīny, 1953). 112 lpp. un 28 arhīvu dokumentu fotokopijas. Šo dokumentu angļu izdevums atrodams: Kalynyk, Oleksa. *Communism: the Enemy of Mankind; Documents About the Methods and Practice of Russian Bolshevik Occupation in Ukraine*. London: Ukrainian Youth Association in Great Britain, 1955. 120 lpp.

pasaules valstu uzmanību notiekošajam Ukrainā, kā arī ieskicēti šīs darbības rezultāti ASV.⁸⁹

Plašāk rietumvalstu attieksme pret badu Ukrainā analizēta britu vēsturnieka Roberta Konkvesta (Robert Conquest, 1917) monogrāfijā.⁹⁰ Aleksandrs Solžeņicins Konkvesta pētījumu novērtējis, kā “lielisku un profesionālu”. Atsevišķa nodaļa grāmatā veltīta rietumvalstu reakcijai uz badu Ukrainā. Autors pats savulaik būdams komunistiskās partijas biedrs asi kritizē Rietumu kreiso intelektuāļu darbību, slēpjot bada patieso raksturu un apmērus no Rietumu sabiedrības. Konkvests izvirza tēzi, ka trīsdesmito gadu sākumā Rietumu publiskajā telpā pastāvēja divi galvenie skatījumi uz badu Ukrainā. Viens, reālistiskais. Otrs, PSRS propagandas veidots. Viņaprāt, pēdējais lielā mērā ietekmēja sabiedrisko domu, kas rezultātā izpaudās pasīvā pasaules reakcijā uz Ukrainas traģēdiju.

Holodomora pētniecības aktivizācija novērojama 20. gs. astoņdesmito gadu sākumā, kad apritēja Ukrainas bada piecdesmitā gadskārta. Šajā laikā vērojams ukraiņu emigrantu aktivitātes pieaugums Ziemeļamerikā un Eiropā. Tā izpaudās gan bada upuru piemiņas pasākumu, gan zinātnisku konferenču organizēšanā. 1986. gadā Kanādas Ukraiņu studiju centrs pie Edmontonas universitātes (Kanāda) izdeva rakstu krājumu, kurā apkopoti Holodomoram veltīto konferenču referāti.⁹¹ To autori pārsvarā ir ukraiņu izcelsmes Rietumu vēsturnieki. Promocijas darba tēmas kontekstā jāmin Marko Kariņuka pētījums par Lielbritānijas un ASV attieksmi pret badu Ukrainā, kā arī par Rietumu žurnālistu lomu, atspoguļojot Holodomoru rietumvalstu presē. Autors plaši izmanto Lielbritānijas ārlietu ministrijas arhīva materiālus un atsaucas uz ASV diplomātu ziņojumiem. Kariņuks nevairās no politiskiem secinājumiem, ir kritisks pret rietumvalstu 1930. gadu sākuma “reālpolitiku” un velk paralēles ar astoņdesmito gadu situāciju.

Rakstu krājumā ietverts arī Andrē Libiha (Andre Liebich) darbs, kas analizē krievu maziņu emigrācijas preses izdevums (*Вестник, Социалистический вестник*) Ukrainas bada kontekstā. Pētījums sniedz padziļinātu ieskatu Vācijā (pēc 1933.g. pavasara, Francijā) bazētās krievu sociālistiskās emigrācijas rakstos par badu. Autors uzsver, ka maziņu preses

89 Hali, Mykola. Organized famine in Ukraine, 1932–1933. Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1963. 48 lpp.

90 Conquest, Robert. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. New York: Oxford University Press, 1986. 412 lpp.

91 Serbyn, Roman. Krawchenko, Bohdan. Famine in Ukraine, 1932-1933. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Papers from a conference held at the Université du Québec à Montréal in 1983. 1986. 192 lpp.

publikācijas bieži aprobežojas ar faktu konstatāciju, dziļāk neiztirzājot cēloņus, jo tie sakņojas padomju sociālistiskajā ideoloģijā, kas bija tuva arī mazinieku nostādnēm.

Tematiski līdzīgs ir ukraiņu izcelsmes franču vēsturnieka Valērija Kozlovskā (Valérie Kozłowski) pētījums par Francijas ukraiņu emigrantu aktivitātēm. Autors tuvāk aplūko ukraiņu katoļu baznīcas lomu Francijā, kā arī Francijas ukraiņu diasporas aktivitātes informējot franču sabiedrību par notikumiem Ukrainā.⁹² Diemžēl V. Kozlovskā publikācijā ir visai maz atsauču. Par izmantoto avotu bāzi liek šaubīties arī tas, ka nav pieminēta, piemēram, Ārvalstu Ukraiņu Eiropas federācijas 1933. gadā franciski izdotā brošūra “Bads Ukrainā”, kas uzskatāma par pirmo nozīmīgāko Ukrainas bada analīzi.⁹³

Kvalitatīvi jaunu pieeju Holodomora pētniecībā iezīmēja ASV Pārstāvju palātas Ukrainas bada komisijas ziņojums.⁹⁴ ASV valdības uzdevumā vēsturnieku grupa ar Džeimsu Meisu (James Mace, 1952-2004) vadībā izstrādāja vairākus pētījumus, kuru mērķis bija noskaidrot bada cēloņus, kā arī “brīvās pasaules reakciju uz badu Ukrainā” (6. nodaļa). Balstoties uz ASV valdības un Valsts departamenta arhīvu materiāliem, ziņojumā detalizēti analizēta ASV pozīcija Ukrainas bada jautājumā. Uz iepriekšējo pētījumu fona ASV Pārstāvju palātas ziņojums ir plašāks, izmantotā avotu bāze ir ievērojami lielāka. Tomēr pēc formas pētījums ir vairāk aprakstošs, nekā analizējošs. Salīdzinoši dziļāku ieskatu ASV valdības, preses un sabiedrības attieksmē pret badu Ukrainā sniedz Veina Morisa (Wayne M. Morris) monogrāfija.⁹⁵ Autors tajā detalizēti analizē ASV diplomātu ziņojumus par badu PSRS 1930. gadu sākumā. Nozīmīgu daļu no izmantotajiem avotiem sastāda ziņojumi no ASV vēstniecības Rīgā. V. Moriss hronoloģiski izseko ASV prezidenta Rūzvelta darbības sākuma posmam un analizē to kontekstā ar šajā laikā valdošo badu Ukrainā, aprakstot gan ukraiņu emigrācijas spiedienu uz ASV administrāciju, gan globālās krīzes ietekmi uz ASV ārpolitiku, konkrēti attiecībās ar PSRS.

Holodomora pētniecības aktivizācija Rietumos astoņdesmitajos gados nepalika nepamanīta arī Padomju Savienībā. PSRS vēstnieks Kanādā Aleksandrs Jakovļevs (Александр Яковлев, 1923-2005), kas plašāk pazīstams ar savu darbību *perestroikas* periodā, 1983. gadā vērsa

92 Kozłowski, Valérie. Victimes ou bourreaux ? Terrain 2/2008 (n° 51), 62.-77. lpp.

93 La famine en Ukraine. Fédération Européenne des Ukrainiens à l'étranger, Bruxelles, 1933. 54 lpp.

94 Commission on the Ukraine Famine - Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-33, Report to Congress; Publisher: United States Government, Washington D.C. 1988. 524 lpp.

95 Morris, M. Wayne. Stalin's Famine and Roosevelt's Recognition of Russia. Lanham, Md: University Press of America, 1994. 224 lpp.

PSKP CK uzmanību uz “pretpadomju propagandas aktivizāciju” ukraiņu emigrācijas vidū un aicināja Maskavu veikt pretpasākumus. PSRS komunistiskās partijas vadība tomēr uzskatīja, ka nebūtu pareizi iesaistīties tiešā diskusijā ar “nacionālistiskajiem skribentiem”, bet Rietumu autoru tēzes drīzāk būtu jāatspēko, akcentējot kolhozu sistēmas priekšrocības, padomju varas sasniegumus u.tml.⁹⁶ Šī politiskā kursa ietvaros tapa vairākas publikācijas, no kurām dažas ieskicēja arī Ukrainas bada starptautisko kontekstu un analizēja Rietumu preses publikācijas par badu Ukrainā, mēģinot atspēkot tajās minētos faktus.⁹⁷

Par PSRS oficiālās historiogrāfijas paraugu tiek uzskatīta arī grāmata, kura 1987. gadā iznāca Kanādā.⁹⁸ Tās autors - kanādiešu arodbiedrību aktīvists Duglass Totls (Douglass Tottle, 1944). Grāmatas mērķis bija pierādīt, ka Ukrainas bads ir mīts, kurš radies nacistiskajā Vācijā un kuru izplata ukraiņu emigrācija, lai novērstu uzmanību no ukraiņu kolaborācijas ar nacistiem Otrā pasaules kara laikā. Grāmatā detalizēti iztirzātas ASV 1930. gadu preses publikācijas par badu Ukrainā, atspēkoti tajās minētie fakti, kā arī apšaubīta publikāciju autoru un izdevēju reputācija. Pazīstamais Holodomora pētnieks, profesors Jakobs Sundbergs (Jacob Sundberg) secinājis, ka Totla grāmata visticamāk tapusi Padomju Savienībā, jo tajā ir minēti fakti, kas nevarēja būt zināmi Rietumu vēstures pētniekam, neiegūstot PSRS varas iestāžu pielaidi attiecīgiem arhīviem.⁹⁹ Neskatoties uz iespējamu politisku ievirzi, Totla darbs izmantojams, kā izziņas avots galvenokārt tāpēc, ka tajā minēti daudzi līdz tam nepublicēti fakti sevišķi attiecībā uz ASV trīsdesmito gadu konservatīvo presi.

Totla izvirzītā bada nolieguma koncepcija neieguva plašu atsaucību Rietumos. Daļēji tas skaidrojams ar faktu, ka jau pēc gada (1988) kardināli mainījās oficiālā padomju pozīcija šajā jautājumā. Padomju historiogrāfijā vairs nerunāja tikai par “atsevišķām pārtikas sagādes grūtībām” kā līdz tam, bet atzina, ka trīsdesmito gadu sākumā pastāvēja plaša mēroga bads (noliedzot gan genocīdu). 1988. gadā PSRS nedēļas laikraksts *Собеседник* publicēja interviju ar ukraiņu vēsturnieku Juriju Ščerbaku (Юрій Щербак, 1934), kurā viņš iepazīstināja ar savu

96 <<http://memorial.kiev.ua/statti/659-politychni-prychyny-golodomoru-v-ukrajini-19321933-rr.pdf>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

97 Skat., piemēram, PSRS Vēstures Institūta padomju zemniecības un lauksaimniecības sektora vadītāja Viktora Daņilova publikāciju. Данилов В.П. Дискуссия в западной прессе о голоде 1932 – 1933 гг. о “демографической катастрофе” 30-40-х гг. в СССР // Вопросы истории. 1988. № 3. 116.-121. lpp.

98 Tottle, Douglas. *Fraud, Famine, and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard*. Toronto: Progress Books, 1987. 167. lpp.

99 A.J.Hobbins, Daniel Boyer, Seeking Historical Truth: the International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in the Ukraine, *Dalhousie Law Journal*, 2001, Vol 24. 166. lpp.

topošo Ukrainas bada pētījumu. Pirmo reizi daudzmiljonu padomju auditorija uzzināja par milzīgajiem bada upuriem un Staļina režīma centieniem slēpt traģēdijas cēloņus un apmērus. Cita starpā autors atsaucās uz vācu diplomātu ziņojumiem, kā arī uz trīsdesmito gadu sākuma rietumvalstu preses publikācijām.¹⁰⁰

Izmaiņas PSRS informatīvajā telpā 20. gs. astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā tomēr nenozīmēja pilnīgu Ukrainas bada nolieguma izzušanu historiogrāfijā. Vairāki Rietumu autori izmantojuši Totla grāmatu savos pētījumos. Tā piemēram, franču vēstures profesore Anija Lakruā-Rī (Annie Lacroix-Riz, 1947) izvērš Totla tēzi par nacistiskās Vācijas lomu “Holodomora mīta radīšanā”. Balstoties uz Francijas militārā arhīva materiāliem, autore apgalvo, ka bads Ukrainā patiesībā nav noticis un ka tas ir Vācijas, Itālijas un Vatikāna izdomājums ar mērķi realizēt savas ģeopolitiskās intereses.¹⁰¹ Lakruā-Rī neatzīst ukraiņu genocīda koncepciju, liekot vārdu Holodomors pēdiņās. Par savu darbību autore izpelnījies asu Francijas ukraiņu organizāciju kritiku un viņai izteikti arī draudi.

Ja Rietumu historiogrāfijā iepriekš minētās Totla un Lakruā-Rī tēzes sastopamas reti,¹⁰² tad Krievijas vēsturnieku aprindās šāds viedoklis ir plaši pārstāvēts. Tur kopš padomju laika stabili noformējies historiogrāfijas novirziens, kurš par savu mērķi izvirzījis Holodomora genocīda noliegumu. Spilgtākie šī novirziena pārstāvji - Viktors Kondrašins (Виктор Кондрашин) un Jurijs Ševcovs (Юрий Шевцов).¹⁰³ Jāuzsver gan, ka Kondrašina pētījumā par 1932./33.g. badu PSRS ir izmantota ļoti bagātīga avotu bāze, kā arī sniegti oriģināli Ukrainas bada salīdzinājumi ar līdzīgām bada katastrofām citās pasaules vietās. Atzīstami vērtējams tas, ka autors nav vairījies no tādu avotu citēšanas, kurus citi Holodomora noliedzēji izvēlas nepieminēt.¹⁰⁴ Tā vietā Kondrašins piedāvā savus argumentus un situācijas interpretāciju.

100 Царь-голод. Собеседник № 49, ноябрь 1988.

101 Lacroix-Riz, Annie. Le Vatican, l'Europe et le Reich: de la Première Guerre mondiale à la guerre froide. Paris: A. Colin, 1996. 539 lpp.
Skat. arī: <<http://www.historiographie.info/ukr33maj2008.pdf>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

102 Skat., piemēram,
Merl, Stephan. Entfachte Stalin die Hungersnot von 1932-1933 zur Auslöschung des ukrainischen Nationalismus? Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 37 (1989), Vol. 4, 569.-590. lpp.;
Coplion, Jeff. In Search of a Soviet Holocaust. The Village Voice, 1988, 12. jan.

103 Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 520 lpp.; Шевцов, Юрий. Новая идеология Голодомор. Москва: Европа, 2009. 180 lpp.

104 Piemēram, 1932. gada 14. decembra PSRS Tautas Komisāru padomes [ТКР] un VK(b)P CK pieņemtais lēmums “Par labības sagādi Ukrainā, Ziemeļkaukāzā un rietumu apgabalā”, kurā ir runa par veselu ciemu deportāciju, ukraiņu valodas ierobežošanu lietvedībā, skolās u.tml.

Jāsaka gan, ka Krievijas vēsturnieki tikai garām ejot un konspektīvi atsaucas uz trīsdesmito gadu avotiem, kas tapuši ārpus PSRS. Pārsvārā tie ir pastarpināti citāti no Rietumu preses, kas jau iepriekš daudzkārt minēti Rietumu historiogrāfijā. Iztrūkst krievu vēsturnieku pētījumi, kas būtu veltīti Ukrainas bada starptautiskajai rezonansei, vai starptautiskās politikas ietekmei uz badu Ukrainā (vai kopumā PSRS).

Promocijas darba tapšanā izmantota Deivisa un Vitkrofta apjomīgā monogrāfija par PSRS lauksaimniecību no 1931. līdz 1933. gadam,¹⁰⁵ ko pamatoti uzskata par vienu no visdetalizētākajiem pētījumiem, kas attiecas uz Ukrainas bada problemātiku.¹⁰⁶ Balstoties uz agrāk Rietumu pētniekiem nepieejamajiem PSRS vadības dokumentiem, autori kritizē Konkvesta tēzi par badu kā ieroci, kas bija vērsti specifiski pret ukraiņiem, uzsverot, ka bads bija drīzāk lauksaimniecības kolektivizācijas, industrializācijas un nemākulīgās ekonomiskās politikas rezultāts. Deivisa un Vitkrofta 1932./33. g. bada interpretāciju gan kritizējuši citi autori, pārmetot šauru koncentrēšanos uz PSRS agrārās ražošanas sektoru un neskatot badu kompleksi PSRS ideoloģisko uzstādījumu kontekstā.¹⁰⁷ Abstrahējoties no aplūkoto notikumu interpretācijas, jāatzīst, ka abu autoru darbs sniedz ārkārtīgi detalizētu faktoloģisko materiālu, uzskaitot visus būtiskākos Politbiroja, TKP, VK(b)P CK, Lauksaimniecības komisariāta, kā arī Ukrainas līderu lēmumus, kas attiecas uz aplūkojamo laika posmu. Promocijas darbā tas izmantots galvenokārt informatīviem nolūkiem, jo sniedz ne tikai hronoloģiski precīzus datus par stāvokli PSRS, bet piedāvā arī pārskatāmu laikmeta kontekstu, tādējādi ļaujot labāk izprast 1932/33. g. Ukrainas badam veltīto ārvalstu preses publikāciju saturu un nozīmi.

Ar tādu pašu mērķi promocijas darbā izmantota Staļina sarakste ar Kaganoviču un citiem Politbiroja locekļiem trīsdesmito gadu sākumā.¹⁰⁸ Sevišķu interesi pelna Staļina norādījumi attiecībā uz ārvalstu preses korespondentiem, kā arī ieteikumi par PSRS lauksaimniecības stāvokļa atspoguļojumu presē, lai radītu atbilstošu reakciju Rietumos. Informācijas uztveršanu gan nedaudz apgrūtinā fakts, ka ārvalstu nosaukumi un personvārdi grāmatas krievu tekstā

105 Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 555 lpp.

106 Šādu viedokli, piemēram, pauž Gorans Lets: Leth, Göran. *Den svenska pressen och Den stora hungern // Kommunismens ansikten : repression, övervakning och svenska reaktioner*, Östlings bokförlag Symposion, 2005, 87. lpp.

107 Ellman, Michael. *The Role of Leadership Perceptions and of Intent in the Soviet Famine of 1931 – 1934 / Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 6, September 2005, 823.–841. lpp.

108 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 798 lpp.

nereti norādīti kļūdaini, bet oriģinālvalodā nav dots atšifrējums. Kopumā PSRS vadītāju savstarpējā sarakste kalpo kā vērtīgs izziņas avots, kas ļauj labāk izprast 1932./33. g. pieņemto lēmumu motīvus un ilustrē, kā šos lēmumus ietekmēja bada ziņu parādīšanās Rietumu publiskajā telpā.

Ukrainas bada rietumvalstu konteksts plaši pētīts ukraiņu historiogrāfijā. Vadošais šīs jomas eksperts ir ukraiņu vēsturnieks Jurijs Šapovals¹⁰⁹ (Юрій Шаповал, 1953). Viņš pētījis gan Polijas reakciju uz badu Ukrainā¹¹⁰, gan ukraiņu emigrācijas aktivitātes.¹¹¹ Šapovala redakcijā ukraiņu valodā publicēti arī itāļu diplomātu ziņojumi, kas skar Holodomoru. Promocijas darba tēmas kontekstā jāatzīmē vairāki Šapovala pētījumi par ārvalstu diplomātu darbību Ukrainas bada laikā.¹¹² Autors kā avotu izmanto līdz tam historiogrāfijā nepētītos PSRS drošības iestāžu arhīvu dokumentus, kas satur ziņas par ārvalstu diplomātu aktivitātēm Holodomora kontekstā. Šapovals citē poļu, vācu, itāļu, turku un japāņu diplomātu liecības par stāvokli Ukrainā. Daļa no šiem čekas dokumentiem Šapovala redakcijā arī publicēti.¹¹³ Sevišķu interesi izraisa GPU ziņojumi par Francijas bijušā ministru prezidenta Erio vizīti Ukrainā, tās sagatavošanu un norisi. Lietderīgi salīdzināt šos dokumentus ar paša Erio rakstītajām Ukrainas ceļojuma piezīmēm, kurās viņš pauž sajūsmu par priekšzīmīgo kārtību un vispārējo pārticību Ukrainā 1933. gadā. Lietu patieso stāvokli palīdz labāk izprast arī iepriekš minēto avotu konfrontācija ar šajā laikā Kijevā un Harkivā esošo Rietumu ceļotāju liecībām.¹¹⁴

Holodomora starptautisko kontekstu atsedz arī Romāna Serbina (Роман Сербин) pētījums par tādu starptautisko organizāciju kā Starptautiskā Sarkanā krusta komitejas (ICRC) un Tautu Savienības lomu. Balstoties uz ICRC un ukraiņu emigrācijas organizāciju arhīvu dokumentiem, autors apraksta ukraiņu emigrācijas neveiksmīgos centienus pievērst starptautiskās sabiedrības uzmanību notiekošajam Ukrainā un organizēt palīdzības sniegšanu. Vienlaicīgi ar badu trīsdesmito gadu sākumā norisinājās labības eksports no Ukrainas uz

109 Ukrainas Zinātņu akadēmijas Politikas un etnisko pētījumu institūta Vēsturiskās politikas studiju centra direktors.

110 Skat., piemēram, Шаповал, Юрій. Польські та інші іноземні дипломати про голод 1932-1933 років в Україні // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX-początkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcją Henrika Strońskiego i Grzegorza Seroczyńskiego. Olsztyn-Charków: LITTEA, 2010. – 333.-343. lpp.

111 Ми б'ємо в Великий дзвін. Голодомор 1932-1933 рр. Очима української діаспори: документи з фондів ЦДАВО України. Київ: Горобець, 2008. 224 lpp.

112 Sharoval, Yurii. Foreign Diplomats on the Holodomor in Ukraine // Holodomor Studies. 2009. Vol. 1. 41.-54. lpp.

113 Sharoval, J. Holodomor des annees 1932-1933 en Ukraine: une tragedie inconnue. Kiev, 2008, 187. lpp.

114 Skat., piemēram, Harija Langa (Harry Lang) liecību: Zaitseff, Cyrille. Herriot en Russie. Paris: Nouvelles editions Latines, 1933. 46. lpp.

rietumvalstīm. Šo tēmu vispusīgi pētījis Kijevas universitātes vēstures profesors Volodimirs Sergijčuks (Володимир Сергійчук, 1950).¹¹⁵ Holodomora starptautiskais konteksts analizēts arī ievērojamā ukraiņu vēsturnieka Staņislava Kuļčicka monogrāfijā (skat. nodaļu “Klusēšanas beigas”),¹¹⁶ kā arī Jaroslava Papuga (Ярослав Папуга) doktora disertācijā, kas tuvāk aplūko Rietumukrainas (Polijas) ukraiņu organizāciju aktivitātes gan organizējot palīdzību bada cietējiem, gan informējot pasauli par Holodomoru.¹¹⁷

Polijas loma Holodomora kontekstā vispusīgi aplūkota arī poļu vēsturnieku Jana Bruskija (Jan Jacek Bruski) un Roberta Kusņeža (Robert Kusnierz) darbos.¹¹⁸ Autori analizē gan poļu diplomātu ziņojumus, gan Polijas izlūkdieneņa un iekšlietu ministrijas dokumentus. R. Kusņežs apskata arī poļu preses reakciju uz badu Ukrainā.

Jāatzīst, ka pasaules preses uz žurnālistu loma Holodomora historiogrāfijā aplūkota visai plaši. Visbiežāk analizēta angļu un amerikāņu prese, retāk vācu un franču periodika. Nozīmīgus pētījumus vairāku gadu desmitu garumā šai jomā veicis ukraiņu izcelsmes Kanādas vēsturnieks Marko Kariņuks.¹¹⁹ Īpaši jāatzīmē viņa publikācijas par *The New York Times* Maskavas korespondentu Valteru Durantī. Kariņuks piedalījies arī kampaņā ar mērķi panākt 1932. gada Pulicera prēmijas atņemšanu Durantem, par viņa trīsdesmito gadu sākuma ziņojumiem no PSRS. Rietumu korespondentu loma analizēta arī Džeimsa Kroula¹²⁰ (James William Crowl), Salijas Teilores¹²¹ (Sally .J. Taylor) un Džeimsa Meisa¹²² (James Maiss)

115 Сергійчук, Володимир. Український хліб на експорт 1932-1933. Київ, 432 lpp.

116 Кульчицкий, Станислав, Владиславович. Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский Голодомор, Украинская пресс-группа, 2007. 207 lpp.

117 Папуга, Ярослав. Західна Україна і голодомор 1932-1933 рр.: морально-політична і матеріальна допомога населенню УСРР : дис... канд. іст. Наук. НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Львів, 2007. 227 lpp.

118 Skat., piemēram, Голод в Україні 1932-1933 рр. (за документами польських дипломатів), Архіви України, 2008, № 3-4, 46.-52. lpp.; Документи польської дипломатії про голодомор / Український Історичний Журнал, 2008, № 6, 196.-211. lpp.; Львівська українська преса про голодомор в УСРР / Український Історичний Журнал, 2006, № 3, 199.-209. lpp.

119 Carynnyk, Marco. The New York Times and the Great Famine. *The Ukrainian Weekly*, 1983, 11. sep.; Carynnyk, Marco. Blind Eye to Murder: Britain, the United States and the Ukrainian Famine of 1933. // *Famine in Ukraine 1932-1933*. Edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. 109.-138. lpp. ; Carynnyk, Marco. Making the News Fit to Print: Walter Duranty, The New York Times and the Ukraine Famine of 1933 // *Famine in Ukraine 1932-1933*. Edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko. Edmonton; Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. 67.-96. lpp.

120 Crowl, James William. *Angels in Stalin's Paradise: Western Reporters in Soviet Russia, 1917 to 1937, a Case Study of Louis Fischer and Walter Duranty*. Washington, D.C.: University Press of America, 1982. 224 lpp.

121 Taylor, S. J. *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow*. New York: Oxford University Press, 1990. 404 lpp.

darbos.

Kā nozīmīgs informācijas avots jāmin arī britu žurnālista Garetā Džonsa radnieku dibinātā fonda mājas lapa,¹²³ kurā publiskoti ne tikai paša Džonsa raksti un piezīmes par badu Ukrainā, bet apkopoti un sistematizēti arī citu žurnālistu publikācijas par šo tēmu. Tāpat Džonsa fonds regulāri rīko zinātniskas konferences, kuru materiāli pieejami fonda mājas lapā.

1930. gadu sākuma Rietumu periodikas pētījumi Ukrainas bada kontekstā

20.gs. trīsdesmito gadu sākuma Rietumu preses loma Ukrainas bada kontekstā līdz šim aplūkota vairākos pētījumos. Visbiežāk autori analizējuši konkrētu preses izdevumu un žurnālistu darbību. Vairāki pētījumi veltīti tam, kā Ukrainas bada problemātika aplūkota kādas atsevišķas valsts presē, piemēram, Zviedrijā, vai Čehoslovākijā.¹²⁴

Salīdzinoši mazākā apjomā līdz šim veikta šī jautājuma salīdzinoša izpēte, kompleksi skatot vairāku rietumvalstu preses publikācijas, savstarpēji tās konfrontējot un mēģinot rast atbildi uz jautājumu, cik lielā mērā pasaules ģeopolitiskās un ideoloģiskās reālijas trīsdesmito gadu sākumā ietekmēja Ukrainas bada tēmas atainojumu un sekojoši arī reakciju uz to Rietumos. Ukrainas bada globālajam kontekstam pievērsušies tādi autori kā Roberts Konkvests, Dana Dalrimpla un Etjēns Tevunā, tomēr šie pētījumi nav detalizēti un aplūko tikai vispārējās kopsakarības, turklāt izmantoto avotu bāze minētajiem autoriem lielā mērā sakrīt – tie ir plašāk zināmie trīsdesmito gadu Rietumu preses raksti par badu Ukrainā, kuri historiogrāfijā izmantoti bieži.¹²⁵

Īpašu uzmanību promocijas darba kontekstā pelna Andrija Jacenko (Андрій Яценко) disertācija par pasaules preses reakciju uz badu Ukrainā, kas tematiski līdzīga šim pētījumam. Disertācija ir vērtīga ar to, ka sniedz analīzi dažādu valstu paustajai Ukrainas bada interpretācijai. Kā lielākais mīnuss minams fakts, ka Jacenko gandrīz nemaz nav izmantojis

122 Mace, James E. The Politics of Famine: American Government and Press Response to the Ukrainian Famine, 1932-1933 / *Holocaust and Genocide Studies*, 3 (1), 1988. 75.-94. lpp.

123 <<http://garethjones.org>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

124 Leth, Göran. Den svenska pressen och Den stora hungern / Anu Mai Köll (Ed.), *Kommunismens ansikten. Repression, övervakning och svenska reaktioner*. Eslöv: Symposion. 85.-140. lpp.

125 Dalrymple, G. Dana. The Soviet Famine of 1932-1934 / *Soviet Studies*. Vol. 15, No. 3 (Jan., 1964), 250.-284. lpp.; Thevenin, Etienne. France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, 2005, 29. jūn.

pirmavotus, proti, pasaules valstu preses publikācijas. Tā vietā autors balstījies uz šo publikāciju pārstāstu tā laika Polijas ukraiņu presē, piemēram, avīzē *Dilo*, kura regulāri publicēja īsus rietumvalstu preses apskatus. Tas ievērojami samazina Jacenko pētījuma izmantojamību, jo tajā, pirmkārt, iztrūkst norādes uz oriģinālajiem avotiem un, otrkārt, nav īstas pārlicības, vai autora analīze atspoguļo patieso ainu pasaules presē, vai drīzāk sniedz avīzes *Dilo* interpretācija par to.¹²⁶ Rietumvalstu avotu pastarpinātā izmantošana radījusi arī virkni citu problēmu. Nepareizi minēti oriģinālo autoru vārdi, nav minēti rakstu nosaukumi un tendenciozi akcentēta publikāciju nozīmība. Piemēram, tas, kas disertācijā minēts kā “raksts” patiesībā ir tikai neliela “vēstule avīzes redaktoram” laikraksta pēdējā lappusē, u.tml. Neskatoties uz šiem trūkumiem, disertācija sniedz labu priekšstatu par to, kā trīsdesmito gadu sākumā Polijas ukraiņi vērtēja pasaules reakciju uz Ukrainas badu un kāda bija PSRS režīma attieksme pret ārvalstu palīdzības centieniem, kuri arī disertācijā aprakstīti.

Līdz šim visdaudzpusīgāk Ukrainas bada kontekstā ir analizēta ASV prese. Vairums pētījumu veltīti PSRS akreditēto ASV žurnālistu darbībai 1930. g. sākumā, vislielāko uzmanību veltot *New York Times* Maskavas korespondentam Valteram Durantem (Walter Duranty), kurš par saviem PSRS veltītajiem rakstiem 1932. gadā saņēma Pulicera prēmiju un jau savas darbības laikā Maskavā tika uzskatīts par pašu titulētāko ārvalstu korespondentu PSRS.¹²⁷

Padziļināti pētīts arī tas, ko un kā par Ukrainas badu rakstīja tādi ASV žurnālisti kā Jūdžins Laions un Luiss Fišers (Louis Fischer). Salīdzinoši mazāk vērības historiogrāfijā pievērsts *New York Herald Tribune* Maskavas korespondentam Ralfam Barnsam (Ralph Barnes). Tieši viņš (kopā ar *Chicago Daily News* korespondentu Bilu Stonemanu (Bill Stoneman)) bija pirmais amerikāņu žurnālists, kurš klātienē iepazinās ar bada postu Kubaņā 1933.g. janvārī un informēja par to Amerikas sabiedrību.¹²⁸ Nav zināms, ka būtu tapuši pētījumi par amerikāņu žurnālistiem, kuri rakstīja par Ukrainas badu atrazdamies ārpus PSRS, piemēram, *Chicago*

126 Яценко, А. Н. Голодомор в Україні 1932-1933 років як проблема світової журналістики. Львов: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. 229 lpp.

127 Skat., piemēram, Crowl, James William. *Angels in Stalin's Paradise: Western Reporters in Soviet Russia, 1917 to 1937, a Case Study of Louis Fischer and Walter Duranty*. Washington, D.C.: University Press of America, 1982. 156. lpp.; Luciuk, Lubomyr Y. *Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times*. Kingston, Ont: Published for the Ukrainian Canadian Civil Liberties Association by Kashtan Press, 2004. 271 lpp.; Taylor, S. J. *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow*. New York: Oxford University Press, 1990. 404 lpp.; Carynyk, Marco. *The New York Times and the Great Famine*. *The Ukrainian Weekly*, 1983, 11. sep.

128 Ralfā Barnsa darbībai veltīta Barbaras Mahonijas monogrāfija. Ukrainas bada tematika tajā aplūkota salīdzinoši maz (skat. 81.-96.lpp.) Mahoney, S. Barbara. *Dispatches and dictators: Ralph Barnes for the Herald Tribune*. Oregon State University Press, 2002, 310 lpp.

Tribune Donalds Dejs (Donald Day).

Vērtīgs informācijas avots ir pašu Rietumu žurnālistu atstātās atmiņas. Tās publicētas jau sākot no trīsdesmito gadu sākuma un sniedz detalizētu ieskatu Ukrainas bada tematikas atspoguļojumā no Maskavā akreditēto Rietumu žurnālistu viedokļa. Saturiski līdzīgi ir arī šajā periodā PSRS strādājošo ārvalstu speciālistu atstātie memoāri, kas atsevišķos gadījumos ļoti sīki apraksta ārvalstu preses pārstāvju lomu Ukrainas bada kontekstā.

Salīdzinoši bieži minēta un analizēta ir Lielbritānijas žurnālistu darbība, informējot lasītājus par Ukrainas badu. *Manchester Guardian* Maskavas korespondents Malkoms Mageridžs un brīvais žurnālists Garets Džons aplūkoti visbiežāk. Citi britu žurnālisti, kas arī rakstīja par Ukrainas bada problemātiku, kā piemēram *Times* Rīgas korespondents, vai *Daily Express* korespondente Maskavā Klemane, pētījumos minēti tikai garāmejojot un nav zināms, ka viņu darbībai vai publicistikai būtu veltīti atsevišķi pētījumi.

Tas pats sakāms par vācu presi. Lai arī Vācijas ziņu aģentūras un laikraksti bija salīdzinoši kupli pārstāvēti Maskavā trīsdesmito gadu sākumā, viņu darbība pētīta maz. Vēl mazāk tā analizēta Ukrainas bada kontekstā. Tematiski vistuvākais aplūkojamajai tēmai ir vācu vēsturnieka Karla Grotjana (Karl-Heinz Grotjahn) npublicētais maģistra darbs “Padomju lauksaimniecības politika 1927.-1933. g. Berlīnes laikrakstu atspoguļojumā”¹²⁹. Lai arī Ukrainas bada tematika nav K. Grotjana pētījuma fokusā, tas sniedz labu ieskatu vācu preses attieksmē pret notiekošo Padomju Savienībā un daudzpusīgi analizē vācu laikrakstu publikācijas par pārtikas krīzi PSRS.

Vairāki vācu žurnālisti (Šefers, Zeiberts), kas trīsdesmito gadu sākumā strādāja PSRS, publicējuši memoārus, kuros apraksta savus iespaidus Padomju Savienībā. Tie gan attiecas uz laika posmu līdz 1932. g., tātad īsi pirms Ukrainas bada, tomēr aplūkotā problemātika vistiešākajā veidā attiecas arī uz norisēm 1932/33.g., jo, piemēram, Teodors Zeiberts (Theodor Seibert) apskata PSRS īstenoto labības eksportu par dempinga cenām divdesmito, trīsdesmito gadu mijā, kad valstī jau bija pārtikas grūtības.¹³⁰ Vācu žurnālistu grāmatas kalpo kā vērā ņemams izziņas avots, kas ļauj labāk izprast, kādu informāciju saņēma Vācijas sabiedrība par PSRS notiekošajām sociālekonomiskajām pārmaiņām. Sevišķi jāizdala Paula Šefera (Paul

129 Grotjahn, Karl-Heinz. ‘Moskaus Kampf ums Brot’: Sowjetische Agrarpolitik 1927–1933 in der Darstellung Berliner Tageszeitungen. M.A. thesis, University of Hannover, 1989, 142 lpp. (nav publicēts)

130 Skat. Seibert, Theodor, Eden Paul, and Cedar Paul. Red Russia. New York: Century Co, 1932. 422 lpp.

Scheffer) atmiņu un publikāciju krājums, jo to autors divdesmito, trīsdesmito gadu mijā tika uzskatīts par vienu no viserdītākajiem PSRS ekspertiem un viņa raksti, tostarp par badu PSRS, tika publicēti un atreferēti ne tikai Vācijas, bet arī citu valstu presē, kā arī iztirzāti diplomātu ziņojumos.¹³¹

Kā jau minēts, salīdzinoši daudz par Ukrainas badu trīsdesmito gadu sākumā rakstīja franču valodā iznākošie laikraksti Francijā un Šveicē. Šīs publikācijas līdz šim savos rakstos un referātos analizējuši tādi mūsdienu autori kā Arkādijs Jukovskis (Arcadie Joukovsky)¹³², Etjēns Tevunā (Etienne Thevenin)¹³³ un citi.¹³⁴ Pētījumos gan aplūkots kopumā neliels skaits franču preses publikāciju un tās analizētas ļoti kospektīvi, vai pat tikai pieminētas bez dziļākas satura analīzes. PSRS slēpto ietekmi uz franču laikrakstu redakcionālo politiku trīsdesmito gadu sākumā labi izgaismo Sabīnes Dulanas (Sabine Dullin) monogrāfija. Autore pieskaras arī Ukrainas bada tematikai. Balstoties uz jaunatklātiem faktiem Francijas un Krievijas arhīvos, grāmata palīdz atbildēt uz jautājumu, kādēļ vieni franču laikraksti publicēja daudz materiālus par Ukrainas badu (piemēram, *Le Matin*), kamēr citi no šīs tēmas izvairījās.¹³⁵

131 Scheffer, Paul. *Seven years in Soviet Russia*, Hyperion Press, 1932, 357 lpp.

132 Joukovsky, Arcadie. *Echos de la famine de 1932-1933 en Ukraine en France et dans les pays francophones // La Famine-Génocide de 1933 en Ukraine soviétique : 50ème anniversaire*, Paris. 1983, 30 lpp.

133 Thevenin, Etienne. *France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine*, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk. 2005, 29. jūn.

134 Skat., piemēram, *Le génocide dénoncé par la presse francophone*. *Gazette de Lausanne*, 1983, 27 aug. 2. lpp.

135 Dullin, Sabine. *Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939*. Payot, 2001. 211. lpp.

1. Rietumvalstu prese par badu Ukrainā

1.1. Par Ukrainas badu rakstošie Rietumu žurnālisti

1.1.1. Maskavā akreditētie ārvalstu korespondenti

Ja atsevišķām rietumvalstīm, piemēram, Vācijai, Itālijai un Polijai bija savas diplomātiskās pārstāvniecības ne tikai Maskavā, bet arī vairākās Ukrainas pilsētās, tad visi Rietumu korespondenti bija akreditēti un bāzējās vienuviet - PSRS galvaspilsētā Maskavā.

Trīsdesmito gadu sākumā Maskava bija samērā izolēta no pārējās pasaules. Padomju Savienībai nebija diplomātisko attiecību ar ASV un vairākām Eiropas valstīm, PSRS tolaik vēl nebija Tautu Savienības locekle un padomju valsti apmeklēja salīdzinoši neliels tūristu skaits. Kā atzīmēja ceļojošā britu žurnāliste Anna Makormika (Anne O'Hare McCormick, 1880-1954), salīdzinoši ar citām Eiropas galvaspilsētām Maskava atstāja ļoti noslēgtas pilsētas iespaidu. Ārvalstu pilsoņus pastāvīgi novēroja varas iestādes un to kontakti ar vietējiem iedzīvotājiem bija ierobežoti.¹³⁶

Padomju Savienībā bija akreditēti salīdzinoši maz ārvalstu korespondentu. Rietumeiropas galvaspilsētās to skaits bija ievērojami lielāks. Tā piemēram, ja Maskavā strādāja septiņi vācu preses korespondenti, tad Londonā to skaits bija attiecīgi 24, bet Parīzē – 34.¹³⁷ Līdzīga šī proporcija bija arī ASV, Lielbritānijas un Francijas preses korespondentu pārstāvniecības gadījumā. Ņemot vērā PSRS teritorijas milzīgos izmērus un iedzīvotāju skaitu, PSRS akreditēto ārvalstu korespondentu skaits uzskatāms par ļoti niecīgu. Tam par iemeslu minami vairāki faktori. Pirmkārt, biroja uzturēšanas, tulkus algošanas, īres u.c. izmaksas ārvalstniekiem Maskavā bija augstas.¹³⁸ Otrkārt, žurnālistu darbība bija ierobežota gan no pārvietošanās, gan no ziņu materiālu vākšanas, gan no cenzūras viedokļa.¹³⁹ Rezultātā, vairums Rietumu preses izdevumi nonāca pie secinājuma, ka sava korespondenta turēšana Maskavā tiem vienkārši neatmaksājas.

136 What Russia thinks of the rest of us. *New York Times*, 1927, 18. dec.

137 Handbuch der Deutschen Tagespresse, Deutscher Institut für Zeitungskunde. Berlin, 1932, 453. lpp.

138 U.S. National Archives (NARA) 861.5017 Living Conditions/671

139 Grotjahn, Karl-Heinz. 'Moskaus Kampf ums Brot': Sowjetische Agrarpolitik 1927–1933 in der Darstellung Berliner Tageszeitungen. M.A. thesis, University of Hannover, 1989, 61. lpp.

Viskuplāk Maskavā bija pārstāvēti amerikāņu plašsaziņas līdzekļi. Trīsdesmito gadu sākumā Maskavā bija pārstāvētas vismaz piecas dienas avīzes: *New York Times*, *New York Herald Tribune*, *New York Sun*, *Chicago Daily News* un *Christian Science Monitor* un žurnāls *The Nation*. Tāpat Maskavā bija korespondenti amerikāņu ziņu aģentūrām *United Press*, *Associated Press*, *Universal* un *International*.¹⁴⁰

Otra lielākā pārstāvniecība Maskavā bija vācu presei. PSRS atradās korespondenti tādiem laikrakstiem kā *Berliner Tageblatt*, *Kölnische Zeitung*, *Berliner Börsenkurier* un *Hamburger Fremdenblatt*, kā arī ziņu aģentūrām *Scherl-Verlag* un *Ullstein-Nachrichtendienst*.¹⁴¹

Franču presi pārstāvēja *Le Temps*, *Petit Parisien*, angļu – *Manchester Guardian* un *Daily Express*. Savi korespondenti bija arī Austrijas *Neue Freie Presse*, Čehoslovākijas *Prager Presse* un Polijas *Gazeta Polska*.

Tā kā Maskavas korespondentu uzdevums bija atspoguļot notiekošo visā PSRS teritorijā no Vladivostokas līdz Ukrainas rietumu robežai, ievērojamu daļu laika žurnālisti pavadīja ceļojumos. Tajos iegūtā informācija kalpoja kā papildus ziņu avots paralēli regulārajai PSRS preses caurskatīšanai. Tieši ceļojuma laikā Ralfam Barnsam (*New York Herald Tribune*) un Malkomam Mageridžam (*Manchester Guardian*) neatkarīgi vienam no otra 1933. g. janvārī radās iespēja personīgi pārliecināties par stāvokli Ukrainā un Ziemeļkaukāzā un apstiprināt līdz tam klīstošās baumas bar badu šajos reģionos.

Lielākā daļa Maskavā akreditēto ārzemju korespondentu nepārvaldīja krievu valodu. Izņēmums bija vācu žurnālisti, daļa no kuriem bija dzimuši Krievijas impērijā,¹⁴² kā arī tādi ilggadēji Maskavas iemītnieki kā Durante, Čemberlens (*Christian Science Monitor*), Laions (*UPI*) un Fišers (*The Nation*). Krievu valodas zināšana gan nebija izšķiroša, atspoguļojot Ukrainas badu. Drīzāk otrādi. No preses analīzes redzam, ka žurnālisti, kas Rietumu publiskajā telpā pirmie pacēla šo tēmu, krievu valodu vai nu nepārvaldīja, vai pārvaldīja vāji (Barns, Stonemans, Mageridžs).

Šis šķietamais paradokss skaidrojams ar to, ka vairāki no ilggadējajiem Rietumu Maskavas

140 Mahoney, S. Barbara. *Dispatches and dictators: Ralph Barnes for the Herald Tribune*. Oregon State University Press, 2002, 54. lpp.

141 *Handbuch der Deutschen Tagespresse*. 453. lpp.

142 Piemēram, *Kölnische Zeitung* Maskavas korespondents Artūrs Justs (Arthur W. Just) bija dzimis Rīgā. Krievijas impērijā bija dzimis arī vairāku vācu laikrakstu Maskavas korespondents Klaus Mēnerts (Klaus Mehnert), kurš krieviski runāja bez akcenta un viegli esot varējis iejukt pūlī, neatpazīts. Vairāk par K. Mēnertu: NARA 59/861.5017 *Living Conditions/770*.

korespondentiem, kas krievu valodu pārvaldīja, sākotnēji Padomju Savienībā bija ieradušies kā padomju režīma atbalstītāji. Piemēram, Laions pirms tam ASV bija saistīts ar komunistisko partiju un divdesmitajos gados Amerikā darbojās pat kā padomju TASS korespondents. Komunistiem tuvi uzskati sākotnēji bija arī Fišeram, Čemberlenam, Mageridžam un Šeferam (*Berliner Tageblatt*).

Rietumu preses izdevumi, kuru redakcionālā politika bija liberāla (taču ne komunistiska), apzināti sūtīja uz Maskavu padomju režīmam simpatizējošus žurnālistus, cerot, ka viņiem Padomju Savienībā būs lielākas iespējas sagādāt nepieciešamos ziņu materiālus. Pastāvēja arī mazāks risks, ka viņi nonāks konfliktā ar PSRS valdošo lielinieku režīmu un tādēļ tiks izraidīti, kā regulāri gadījās tiem korespondentiem, kas mēģināja apiet cenzūru un neievēroja Ārlietu komisariāta (NKID) preses nodaļas norādījumus. Šis Rietumu izdevēju aprēķins lielā mērā attaisnojās, taču upurējot no Maskavas pienākošo ziņu objektivitāti.

PSRS režīms, kura mērķis bija visiem spēkiem noslēpt bada pastāvēšanu no Rietumu sabiedrības, asi reaģēja uz ikvienu Rietumu korespondentu mēģinājumu atklāt patiesību par notiekošo Ukrainā 1932./33. g. Izvērtējot šī perioda Rietumu preses publikācijas, kurās neslēpti runāts par badu, tā iemesliem un apmēru, varam konstatēt, ka gandrīz visi šo publikāciju autori pēc tam no PSRS tika izraidīti. Izņēmums bija vienīgi *New York Herald Tribune* žurnālists Barns, kura izraidīšanu PSRS apturēja pēc tam, kad ASV prezidentam pietuvinātais preses magnāts Alens Vaitis (William Allen White, 1868-1944), kurš 1933. g. augustā uzturējās PSRS, vērsās pie Ļitvinova ar vēstuli, uzsverot, ka Barnsa izraidīšana negatīvi ietekmēs PSRS un ASV attiecības.¹⁴³

1933. gadā diplomātisko attiecību nodibināšana ar ASV bija viena no PSRS ārpolitikas galvenajām prioritātēm. Šī iemesla dēļ amerikāņu korespondenti Maskavā baudīja īpašu labvēlību no lielinieku režīma puses salīdzinoši ar saviem amata brāļiem no citām rietumvalstīm. Staļins pats, piemēram, aplaimoja Barnsu ar atbildi uz viņa 1933. g. martā uzdoto jautājumu, vai ASV pilsoņi PSRS var justies droši pēc angļu inženieru apcietināšanas *Metro-Vickers* sabotāžas lietas ietvaros.¹⁴⁴ PSRS līdera personīga atbilde bija liela veiksmē

143 Hindus, Maurice Gerschon. *House Without a Roof; Russia After Forty-Three Years of Revolution*. Garden City, New York: Doubleday, 1961. 218. lpp.; Skat. arī ASV vēstniecības Varšavā sarunu ar Alenu Vaitu par viņa uzturēšanos PSRS: NARA 59/861.5017 Living Conditions/704

144 Mahoney, S. Barbara. *Dispatches and dictators: Ralph Barnes for the Herald Tribune*. Oregon State University Press, 2002. 90. lpp.

ārvalstu korespondentam, jo Maskavā akreditētie žurnālisti regulāri sūtīja jautājumus un interviju pieprasījumus Staļinam, taču gandrīz nekad uz tiem nesaņēma atbildes.

Zīmīgi, ka tieši Ralfs Barns bija tas, kurš mēnesi pirms tam bija radījis nopietnu satraukumu Kremlī, jo ASV presē publicēja vienu no pirmajām liecībām par bada postu ukraiņu apdzīvotajā Kubaņā, kuru viņš bija apmeklējis kopā ar savu kolēģi Bilu Stonemanu (*Chicago Daily News*). Izlasot šīs ziņas atreferējumu regulārajā ārvalstu preses pārskatā, Staļins rakstīja Molotovam un Kaganovičam: “Vai Jūs gadījumā nezini, kurš atļāva amerikāņu korespondentiem Maskavā braukt uz Kubaņu? Viņi ir uzrakstījuši ķengas par stāvokli Kubaņā (skat. viņu rakstus). Vajag tam pielikt punktu un aizliegt šiem kungiem braukelēt pa PSRS. Spiegu jau tā Padomju Savienībā ir gana.” Molotovs rosināja šo “nepieļaujamo lietu” apskatīt CK sēdē.¹⁴⁵

Rezultātā Politbirojs 1933. gada 23. februārī pieņēma lēmumu “Par ārvalstu korespondentu pārvietošanos PSRS”, saskaņā ar kuru viņi varēja “braukāt pa PSRS un apmeklēt noteiktas apdzīvotas vietas tikai pēc Galvenās milicijas pārvaldes atļaujas saņemšanas”.¹⁴⁶ Tas nozīmēja, ka turpmāk Ukraina un Ziemeļkaukāzs ārvalstu korespondentiem bija slēgts. Šis aizliegums bija spēkā līdz pat 1933. gada rudenim.

Īsi pirms tā ieviešanas Ukrainā pabija un tur redzēto badu aprakstīja Mageridžs. *Manchester Guardian* viņa rakstu sēriju publicēja 1933. g. martā. Neilgi pēc tam viņš tika izraidīts no PSRS. Šī epizode plaši aprakstīta literatūrā. Mazāka vērība līdz šim pievērsta *Daily Express* un *Sunday Express* korespondentes Rejas Klemanes (Rhea Clyman) izraidīšanai 1932. gada septembrī divas dienas pēc viņas ceļojuma uz Ukrainu.¹⁴⁷ TASS izplatītajā paziņojumā bija teikts, ka Klemane izraidīta par "par sistemātisku un apzinātu melīgas informācijas izplatīšanu par Padomju Savienību". Lai arī pati autore uzskatīja, ka nežēlastībā kritusi par rakstu sēriju, kas stāstīja par ukraiņu zemnieku deportāciju uz tālajiem ziemeļiem un piespiedu darbu, nevar

145 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы. В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М., 2001, 644.-645. lpp. Citētā dokumenta arhīva atsauce: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 741. Л. 3.

146 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 307. lpp. Citētā dokumenta arhīva atsauce: РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 916. Л. 25.

147 Tevunā min, ka Reja Klemane tika izraidīta par viņas rakstu “Daily Express” 1932. gada 15. novembrī. Skat. Thevenin, Etienne. France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine. James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, 2005, 29 June. Patiesībā viņu izraidīja jau 1932. gada 20. septembrī. Tas izriet no viņas 1932. g. novembrī publicētajiem rakstiem: Clyman, Rhea. "I accuse the OGPU!" An Open Letter to Comrade Yagoda. Daily Express, 1932, 15. nov. 1. lpp.; Detalizēti izraidīšana aprakstīta: Clyman, Rhea. My Expulsion from Russia. Daily Express, 1932, 16. nov. 1. lpp.

izslēgt, ka PSRS varas iestādes šādi rīkojās reaģējot uz Klemanes rakstu “Sarkanie karavīri šauj uz izbadējušos pūli” par bada izraisītajiem nemieriem Krievijā un to apspiešanu.¹⁴⁸ Šī publikācija *Daily Express* parādījās īsi pirms tās autore pēkšņās izraidīšanas. Zīmīgi, ka pirmais raksts, kuru Klemane publicēja jau pēc izraidīšanas, bija veltīts badam Ukrainā.¹⁴⁹

PSRS līderi ļoti jūtīgi uztvēra ikvienu ārvalstu korespondentu ziņu, kurā bija pieminētas pārtikas grūtības vai bads PSRS. Nebija noslēpums, ka viens no galvenajiem ārvalstu korespondentu informācijas avotiem bija PSRS prese. Piemēram, 1932. gada jūlijā, kad kļuva skaidrs, ka labības sagādes situācija Ukrainā ir kritiska, uz turieni izbrauca Politbiroja pārstāvji Molotovs un Kaganovičs. Viņu uzdevums bija atrisināt radušās problēmas, kas paredzēja arī skarbu līdzšinējās Ukrainas komunistiskās partijas kritiku. Vēstulē Staļinam abi Politbiroja emisāri rakstīja: “Rodas jautājums, kā to atspoguļot presē. Lai nedotu barību ārvalstu korespondentiem, ierosinām šo kritiku mūsu presē izklāstīt savaldīgi, npublicējot faktus par stāvokli sliktajos rajonos.”¹⁵⁰ Staļins tam piekrita. Jau trīsdesmito gadu otrajā pusē, runājot par atpalikušo kolhozu kritiku presē, Staļins secināja: “tāda kritika var nest labumu tikai fašistu aģitācijai par “*badu*” PSRS”.¹⁵¹

Tomēr ne visi Rietumu korespondenti Maskavā interpretēja PSRS lauksaimniecības sabrukumu un pārtikas grūtības trīsdesmito gadu sākumā kā likumsakarīgu lielinieku politikas rezultātu. Piemēram, Krievijā dzimušais amerikāņu žurnālists un rakstnieks Moriss Hindus (Maurice Hindus), kurš regulāri uzturējās PSRS un 1932. gada rudenī apmeklēja arī bada pārņemto Ukrainu, uzskatīja, ka kolektivizācija kopumā zemniekiem nāks tikai par labu.¹⁵² Līdzīgos uzskatos bija *New York Times* pārstāvji Maskavā Valters Durante un Harolds Denijs (Harold Deny),¹⁵³ *Toronto Daily Star* PSRS lietu eksperti Pjērs van Pasens (Pierre van Paassen), Kendals Foss (Kendall Foss) un daudzi citi.¹⁵⁴

148 Clyman, Rhea. Red Troops shoot on starving mob. *Daily Express*, 1932, 9. sept. 1. lpp.

149 Clyman, Rhea. Starving faces Soviet Peasants. *Daily Express*, 1932, 27. sept. 9. lpp.

150 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. — Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 218.-219. lpp.

151 Turpat, 661. lpp.

152 Hindus, Maurice Gerschon. *The Great Offensive*. New York: H. Smith and R. Haas, 1933. 160. lpp. Viedokli, ka kolektivizācija nākotnē ļaus PSRS izvairīties no bada, Hindus pauž arī šeit: Hindus, Maurice Gerschon. *House Without a Roof; Russia After Forty-Three Years of Revolution*. Garden City, New York: Doubleday, 1961. 221.-222. lpp.

153 NARA 59/861.61 Collective Farms/107

154 Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. *Toronto Daily Star*, 1932, 27. mai. 1. lpp.; Paassen, Pierre. Tourists rush to assist Russia reap record crop. *Toronto Daily Star*, 1933, 9.

Rietumos, kur, kā atzīmē vēsturnieks Deivids Engermans, īpaši neatšķīra ukraiņus no krieviem, bija izplatīts viedoklis, ka krievu zemnieki ir apātiski, neorganizēti un ka viņiem ir nepieciešama stingra roka, kas viņus vada. Atsevišķi mazāk diplomātiski autori, kā piemēram, kanādiešu lauksaimniecības eksperts Endrijū Kerns, kurš 1932. g. apbraukāja Ukrainu, bez lieka politikorektuma klāstīja, ka Krimā lauksaimniecības rezultāti ir labāki tāpēc, ka tur ir liels tatāru īpatsvars, kuriem esot “vairāk smadzeņu nekā krieviem”.¹⁵⁵

Līdz šim visai plaši literatūrā aprakstīts, ka līdzīgos uzskatos par krievu un ukraiņu zemniekiem bijuši arī tādi Rietumu preses pārstāvji Maskavā kā Fišers un Durante. Pēdējais ASV lasītājiem bieži ilustrēja stāvokli PSRS, izmantojot it kā anonīmus citātus, kas aizvietoja paša autora secinājumus. Piemēram: “”Un galu galā, tie, kas šeit mirst, nav tie labākie vai drosmīgākie, vai jaunākie. Tie ir vecākie un vājākie.” Tas ir nežēlīgs arguments, taču Padomju Savienība ir tuvu nežēlīgajai Āzijai”.”¹⁵⁶ Tādējādi autors netieši attaisnoja bada upurus ar sev vien zināmu reģiona specifiku.

Durantes un Fišera izvairīšanos atzīt badu Ukrainā vēlāk kritizējuši viņu kolēģi Čemberlens un Laions savās trīsdesmitajos gados publicētajās grāmatās. Vēsturnieks Engermans, kas detalizēti analizējis visu četru korespondentu publikācijas, tomēr secina, ka arī Čemberlens un Laions nav šajā ziņā īpaši atšķīrušies un ka tikai pēc aizbraukšanas no Maskavas, viņi sākuši aplūkot Ukrainas badu no humanitārā viedokļa kā cilvēcisku traģēdiju.¹⁵⁷

Ārvalstu korespondents, kurš saņēmis nenoliedzami vislielāko kritiku Ukrainas bada atspoguļojuma kontekstā ir jau minētais Valters Durante. Kā uzskatīja viņa laikabiedri, - pats labākais un ietekmīgākais ārzemju korespondents pasaulē. Durante savu karjeru uzsāka kā *New York Times* kara reportieris Francijā un vēlāk atspoguļoja neatkarības kara gaitu arī Latvijā. Plašāku atpazīstamību ieguva ar saviem pretkomunistiskajiem rakstiem no Rīgas, kas sākotnēji bija šķērslis viņa darbībai padomju Krievijā, kur viņš galu galā nonāca 1921. gadā.¹⁵⁸ Durantes pirmie raksti no Krievijas bija par badu Pievolgā. To viņš aprakstīja ļoti detalizēti. Turpretī badu Ukrainā pēc vienpadsmit gadiem viņš savās publikācijās tik pat kā

sept. 1. lpp.

155 Carynyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 141. lpp.

156 Duranty, Walter. *Russian suffering justified by Reds*. *New York Times*, 1933, 9. jūl.

157 Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Observers and the Costs of Soviet Economic Development / American Historical Review*, Nr. 105 (April 2000), 383.-416. lpp.

158 Kā atzina pats Valters Durante viņa 1919. gada raksts par komunistu kurjera pārķeršanu Latvijā spēlēja izšķirošu lomu viņa tālākās karjeras augšupejā. Skat., Duranty, Walter. *Red Courier Tells Conflicting Story*. *New York Times*, 1919, 31. dec. 1. lpp.

nepieminēja. Durante arī uzkrītoši izvairījās no vārda “bads” (famine) lietošanas, aizstājot to ar tādiem apzīmējumiem kā “nepietiekams uzturs” (malnutrition) un “pārtikas trūkums” (food shortage). Jāatzīst gan, ka arī citi Rietumu korespondenti rīkojās līdzīgi. Piemēram, *Christian Science Monitor* korespondents Čemberlens, kas vēlāk nesaudzīgi kritizēja Duranti par bada noklusēšanu, pats savos 1932./33. g. rakstos uzkrītoši izvairījās lietot vārdu “bads”, tā vietā minot pēc nozīmes vājāko *hunger*, vai *food stringency*. Līdzīgi rīkojās vācu *Vossische Zeitung* korespondents Maskavā Vilms Šteins (Wilm Stein), kurš 1932./33.g. pārtikas trūkumu savos rakstos bieži apzīmēja ar terminu *partiellen Hungersnot* (daļējs bads).¹⁵⁹ Pat, ja atsevišķās viņa publikācijās parādījās vārds *Hungersot* (bads), tad runa tur bija tikai par bada ciešanu jeb badošanos, bet nevis par nāvi no bada.¹⁶⁰

Simptomātiski, ka anonīmos ievadrakstos, kuru autori nebija attiecīgo laikrakstu Maskavas korespondenti (piemēram, *Vossische Zeitung*, *New York Times* u.c.), vārds “bads” tika lietots daudz biežāk.¹⁶¹

Ukraiņu organizācijas ASV 2003. gadā aicināja Pulicera komiteju atņemt Durantem 1932. gadā piešķirto godalgu par viņa PSRS politikai veltītajiem rakstiem, jo uz tās esot “miljoniem nevainīgu upuru asinis”. Šāds viedoklis par Valteru Duranti kļuva dominējošs pēc Otrā pasaules kara, kad Ukrainas bada traģēdiju bija atzinuši lielākā daļa Rietumu aculiecinieku, kuri trīsdesmitajos gados to noklusēja. Taču, kā liecina ASV vēstniecības Latvijā dokumenti, bažas par Durantes lojalitāti tika izteiktas jau 1932. gada sākumā, kad viņa tuvākie amerikāņu draugi “sāka apšaubīt viņa spriedumu pareizību un viņa objektivitāti”.¹⁶² Skeptiski par Duranti bija arī britu diplomāti.¹⁶³ Vēstniecības iekšējā sarakstē *New York Times* korespondentu dēvēja par “šaubīgu tipu”.¹⁶⁴ Igaunijas vēstnieks PSRS Julius Seljamā (Julius Seljamaa, 1883-1936) labi pazina Duranti, jo Maskavā bieži ar viņu tikās un spēlēja bridžu. Sarunā ar amerikāņu diplomātiem Tallinā, Seljamā uzskatīja par nepieciešamu atzīmēt, ka pie visas viņa cieņas pret Duranti kā žurnālistu, viņš tomēr apšaubā *New York Times* rakstos paustos spriedumus par apstākļiem PSRS. Seljamā ieskatā Durante aprakstot dzīvi Padomju

159 Planmäßige Landwirtschaft in der Sowjetunion. *Vossische Zeitung*, 1933, 28. dec. 8. lpp.

160 Stein, Wilm. Russlands Kampf ums Brot. *Vossische Zeitung*, 1933, 23. aug. 1.-2. lpp.

161 Skat., piemēram, Rußland. *Vossische Zeitung*, 1933, 27. jūl. 2. lpp.

162 NARA 59/861.5017 Living Conditions/409

163 Valters Durante bija Lielbritānijas pavalstnieks.

164 Carynyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 204. lpp.

Savienībā pārspīlēti optimistiski un tādā gaismā, kādā to attēlo oficiālie padomju avoti.¹⁶⁵ Jāatzīmē, ka arī citi Maskavas korespondenti savās publikācijās izmantoja PSRS preses rakstus, tomēr pārsvarā tas tika darīts, kritiski izvērtējot oficiālo padomju informāciju un neslēpjot šo kritiku no lasītājiem. Piemēram, *Vossische Zeitung* pārstāvis Maskavā skaidri norādīja, ka saskaņā ar Ļeņina koncepciju prese Padomju Savienībā ir valsts instruments, lai realizētu propagandu un organizētu masas, tādēļ tā nekādā gadījumā nebūtu jāuztver kā reālo apstākļu objektīvs spogulis, kā tas ir citās valstīs.¹⁶⁶

1932./33. gadā Valters Durante tika skarbi kritizēts arī publiski. Piemēram, amerikāņu publicists Karvets Vells 1933. gada septembrī rakstīja: “Durantem nepatīk lietot vienkāršo vārdu "bads" (famine), vai tik pat skaidro "badošanās" (starvation); viņš nevēlas izskaidrot, ka laikā, kad Staļins un komunistiskā partija dzīvo kā nieres taukos, miljoniem nevainīgu cilvēku ne tikai mirst, bet ir jau nomiruši no tā, ko viņš sauc par "nepietiekamu uzturu”.¹⁶⁷ Izskanēja pat minējumi, ka Durante ir savervēts GPU aģents.¹⁶⁸

Neskatoties uz kritiskajiem vērtējumiem, Durantem, kā ASV ietekmīgākā laikraksta Maskavas korespondentam, bija izšķiroša loma amerikāņu sabiedriskās domas veidošanā par PSRS. Kā neilgi pēc ASV un PSRS diplomātisko attiecību nodibināšanas 1933.g. novembrī rakstīja Džeims Abbe: “Viņa ikdienas ziņojumi no Maskavas vairāk nekā jebkas cits panāca labvēlīgu amerikāņu sabiedrības attieksmi pret Padomju Savienību.”¹⁶⁹

To saprata arī padomju režīms, kas Durantem nodrošināja luksus dzīves apstākļus Maskavā.¹⁷⁰ Tomēr vērojams, ka 1932. gada rudenī Kremļa attieksme pret Duranti mainījās. Saskaņā ar Latvijas vēstniecības Maskavā otrā sekretāra Dr. Friša novērojumu, Durante pārstāja būt

165 NARA 59/861.5017 Living Conditions/581

166 Stein, Wilm. Russlands Kampf ums Brot. *Vossische Zeitung*, 1933, 23. aug. 1.-2. lpp.

167 Wells, Carveth. *Kapoot: the narrative of a journey from Leningrad to Mount Ararat in search of Noah's ark.* New York, R. M. McBride & Co., 1933, 116. lpp.

168 Tas minēts britu vēstniecības 1932. g. 31. okt. sarakstē (Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine.* Kingston: Limestone press, 1988. 204. lpp.). To apgalvoja arī amerikāņu komunisti Dž. Lovestons (Jay Lovestone). Skat. Carynnyk, Marco. *The New York Times and the Great Famine.* *The Ukrainian Weekly*, 1983, 11. sep.

169 Abbe, E. James. *Men of Russia.* *The Outlook*, 1934, feb. 24.-30. lpp.

170 To apraksta S. Teilore (Sally J. Taylor. *Stalin's Apologist*, 1990). Durante esot dzīvojis plašos apartamentos savrupnamā Maskavas centrā (Boļšaja Ordinka 53). Viņš bija vienīgais ārvalstu korespondents Maskavā, kuram bija savs personīgais automobīlis. Skat., NARA 59/861.5017 Living Conditions/791; Tomēr Konstantīns Umanskis norāda, ka Durantes dzīves apstākļi Maskavā esot bijuši pieticīgi: АБИИ РФ. Ф. 05. Оп. 16. И. 122. Д. 107. Л. 28—45. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

lielinieku favorīts no 1932.g. oktobra.¹⁷¹ Visbiežāk gan kā iemesls PSRS režīma neapmierinātībai tiek minēta Durantes rakstu sērija par pārtikas grūtībām PSRS, kas tika publicēta *New York Times* 1932. g. novembra beigās. Pie Durantes esot ieradušies “pārstāvji no valdošajām aprindām”, kas pārmeta viņam nepateicību, kaunināja un izteica brīdinājumu, ka turpmāk šāda rīcība var slikti beigties.¹⁷²

Izvērtējot augstāk minēto rakstu sēriju, jākonstatē, ka PSRS varas iestāžu sakāpinātā reakcija nav īsti izprotama. Durante savos rakstos ļoti piesardzīgi runāja par PSRS pārtikas problēmām pirmās piegades nogalē. Viņš gari pārstāstīja PSRS preses publikācijas un līdzīgi kā *Pravda* secināja, ka pie vainas ir zemnieku pretošanās. Durante gāja pat tik tālu, ka ilustrēja savus secinājumus ar stāstu par pionieri Pavļiku Morozovu, kuru "reakcionārie spēki" (lieto tieši šo izteicienu) esot nogalinājuši, jo viņš pārāk aktīvi propagandējis lauksaimniecības socializāciju. Kopējais rakstu tonis ir drīzāk pozitīvs, nekā negatīvs. Uzkrītoši, ka visu rakstu pēdējā rindkopa allaž ir optimistiska, norādot, ka nav ne mazāko šaubu, ka PSRS veiksmīgi pārvarēs arī šīs grūtības, kā pārvarējusi visas iepriekšējās.¹⁷³

Maskavas sakāpinātā reakcija acīmredzot izskaidrojama vienīgi ar patiesā stāvokļa nopietnību un nevēlēšanos, lai par to pat vismazākajā mērā uzzina starptautiskā sabiedrība. Šādu secinājumu ļauj izdarīt arī Kremļa reakcija uz cita ārvalstu korespondenta, Nikolasa Basehes līdzsvaroti kritiskajiem rakstiem par PSRS tautsaimniecību 1932. gadā. Pārtikas situācijai pasliktinoties, 1932. gada pavasarī PSRS politiskā vadība pieņēma virkni radikālus lēmumus, kas bija pretrunā ar valdības iepriekš pieņemto kursu. Ārvalstu prese to tulkoja, kā Kremļa nepārlicinātību par savu darbību, haotismu un izmisumu. Staļinu šādi spriedumi sanikvoja. Vēstulē Kaganovičam un Molotovam viņš rakstīja: “Nosūtu Jums ārvalstu korespondenta Basehesa vizzemiskāko paskvilu par padomju ekonomiku. Basehes ir *Neue Freie Presse* korespondents. Viņš jau iepriekš rakstīja ķengas par piespiedu darbu mežrūpniecībā. Mēs viņu gribējām izdzīt no PSRS, taču ņemot vērā grēku nožēlošanu, viņš tika atstāts... Tagad viņš ņirgājas par aizņēmumu un kolhozu tirdzniecību. Bet mēs klusējam, kā idioti, un paciešam šī kapitālistisko bodnieku kucēna melus. Бој-še-vi-ki, he, he... Lieku priekšā: a) apliet šo

171 NARA 861.5017 Living Conditions/671

172 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 209. lpp.

173 *All Russia Suffers Shortage of Food*. *New York Times*, 1932, 25. nov.; *Food Shortage Laid to Soviet Peasants*. *New York Times*, 1932, 26. nov.; *Soviet Press Lays Shortages to Foes*. *New York Times*, 1932, 27. nov.; *Soviet Not Alarmed over Food Shortage*. *New York Times*, 1932, 28. nov.; *Soviet Industries Hurt Agriculture*. *New York Times*, 1932, 29. nov.; *Bolsheviki United on Socialist Goal*. *New York Times*, 1932, 30. nov.

kapitālistisko izdzimteni ar samazgām *Pravdas* un *Izvestija* lappusēs; b) zināmu laiku pēc tam – patriekt no PSRS.”¹⁷⁴

Apbrīnojamā kārtā Basehes tomēr netika izraidīts. Vēl vairāk, viņš turpināja darbu Maskavā un vairāku Eiropas laikrakstu lappusēs rakstīja par badu Ukrainā. Basehes pat netraucēti apmeklēja Ukrainu 1932. gada rudenī, redzēja tur vispārēju postu un aprakstīja to ārvalstu presē. Tomēr viņa rakstu tonis bija mainījies. Piemēram, igauņu *Päevaleht*, stāstot par redzēto Ukrainā, Basehes uzsvēra, ka pie vispārējā sabrukuma un posta vainojami ir zemnieki, kas nodarbojas ar sabotāžu. 1933. gada martā, kad pasaules prese plaši atreferēja Gareta Džonsa un Malkoma Mageridža liecības par šausminošajiem apstākļiem Ukrainā, Basehes uzstājās ar lekcijām Tallinā un Tartu, izklāstot savu atšķirīgo redzējumu par lietu stāvokli Ukrainā un tā iemesliem.¹⁷⁵ Basehes runāja kā PSRS advokāts, skaidrodams, ka lielinieku mērķis ir savus ienaidniekus iznīcināt nevis fiziski, kā var likties lasot par milzīgajiem upuriem, bet sociāli.

Ārvalstu korespondentu vidū pastāvēja aizdomas, ka Basehes savervējusi GPU un ka viņš ziņo padomju varas iestādēm par ārvalstu diplomātu un korespondentu aktivitātēm Maskavā.¹⁷⁶ Arī ASV konsulam Vīnē, kas regulāri lasīja Basehes rakstus par PSRS, tie radīja šaubas: “ir sajūta, ka daudz kas netiek pateikts un ka kaut kāda savtīga ieinteresētība ir šķērslis, kas liedz pateikt visu patiesību.” Basehes sākotnēji gatavotā izraidīšana tika atcelta pēc PSRS Ārlietu komisariāta iejaukšanās. Galu galā, trīsdesmito gadu nogalē Basehes tomēr tika izraidīts no PSRS.¹⁷⁷ Šāds liktenis līdz tam jau bija piemēklējis gandrīz ikvienu ārvalstu korespondentu, kurš aprakstīja badu Ukrainā, pārkāpjot PSRS cenzūras nospraustās robežas.

1.1.2. Ārvalstu korespondentu cenzūra PSRS

Ja 1921./22. gadā lielinieku režīms veicināja ziņu izplatīšanos pasaulē par badu padomju Krievijā un Ukrainā, tad jau no divdesmito gadu vidus informācija, kas saistījās ar pārtikas trūkumu valstī, tika pakļauta stingrai cenzūrai.¹⁷⁸

Ārvalstu preses korespondentu darbību kontrolēja un viņu sūtīto informāciju cenzēja PSRS

174 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. 225. lpp.

175 N. Bassechesi loeng Nõuk.Venest. Päevaleht, 1933, 5. marts. 5. lpp.

176 NARA 59/861.5048/79

177 NARA 59/861.50/796

178 Soviets Are Trying to Hide signs of Famine in Russia. The Globe, 1924, 10. jūl. 3. lpp.

Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļa. Ukrainas bada laikā, 1932./33. gadā šīs nodaļas vadītājs bija trīsdesmit gadīgais Konstantīns Umanskis, bijušais žurnālists, Staļina tulks un Ļitvinova protežē.

Umanska vadītajā nodaļā bez viņa strādāja vēl trīs cenzori, kas līdzīgi kā viņu priekšnieks perfekti pārvaldīja vismaz divas svešvalodas – angļu, vācu (vai franču) un kuru uzdevums bija pārskatīt visu ārvalstu korespondentu uz Rietumiem sūtītos materiālus. Preses nodaļas darbinieku pienākumos ietilpa arī regulāra ārzemju laikrakstu caurskatīšana, lai pārliecinātos, ka korespondenti nav apgājuši cenzūru. Ja šāda rīcība tomēr tika konstatēta, tad vainīgais žurnālists saņēma brīdinājumu.

Rietumu laikrakstiem sekoja līdzīgi arī PSRS vēstniecībās. Tās gatavoja preses pārskatus un ziņoja Maskavai kolīdz parādījās nedraudzīgas publikācijas. No 1932.-1934. gadam ar ārvalstu preses analīzi nodarbojās arī Staļina tiešā pakļautībā esošais Starptautiskās informācijas birojs (BMI) Karla Radeka (Карл Радек, 1885-1939) vadībā.¹⁷⁹

Trīsdesmito gadu sākumā cenzūra pastāvēja arī tādās valstīs kā Vācija, Itālija un Japāna. Tomēr tur cenzūras procedūra bija atšķirīga no Padomju Savienības. Galvenā atšķirība bija tā, ka, izsūtot informāciju no minētajām valstīm, korespondents nekad nezināja, kas tieši viņa ziņojumā tiks izsvītrots. Padomju Savienībā turpretī cenzēšana norisinājās korespondenta klātbūtnē. Malkoms Mageridžs šo procesu salīdzināja ar kaulēšanos uz tirgus. Ja iesniegtais teksts izsauca iebildumus no cenzūras puses, žurnālistam lika priekšā attiecīgās rindkopas izmantīt. Nereti korespondenti, jau paredzot gaidāmo kaulēšanos, ietvēra savos ziņojumos lielāku apjomu kritiskas informācijas un tad kaulēšanās procesā “ļāva” daļu no tās izsvītrot, kamēr daļa tika saglabāta.¹⁸⁰ Cenzūras apiešanai korespondenti izmantoja arī lingvistiskas nianses, tomēr cenzori bija gana kvalificēti, lai atklātu šos mēģinājumus. Kā konstatēja Valters Durante, samudžināts teksts, iespējams, varēja samulsināt cenzoru, taču pastāvēja risks, ka to nesapratīs arī lasītājs.¹⁸¹

Ņemot vērā uzkrītoši reto vārda “bads” lietojumu Maskavas korespondentu tekstos salīdzinājumā ar citu tā laika Rietumu žurnālistu rakstīto par PSRS, var noprast, ka tāda bija cenzūras prasība. Tādu secinājumu var izdarīt arī no *Le Temps* Maskavas korespondenta Pjēra

179 Бюро международной информации ЦК ВКП(б).

180 Abbe, E. James. Men of Cable. The Outlook, 1933, dec. 27.-32. lpp.

181 Duranty, Walter. Red Flame. Scribners, 1933, jan. 7.-8. lpp.

Berlāna (Pierre Berland) rakstītā 1933. gada jūlijā: “Oficiālā cenzūra līdz nepazīšanai izkropļo ārvalstu korespondentu rakstus un atļauj lietot tikai tādus saldinātus izteicienus kā “nopietnas pārtikas grūtības”. Ikvienam, kas pazīstams ar Padomju Krieviju, šādas frāzes izsaka pietiekoši daudz, taču uz patiesās realitātes fona tās ir vistīrākie eifēmismi”.¹⁸² Vēl skaidrāk izsakās ASV *Emporia Gazette* izdevējs Alens Vaits, kurš apmeklēja Maskavu 1933. gada augustā un tikās ar amerikāņu korespondentiem. Atgriezies mājas, viņš savā avīzē rakstīja: “Krievijas cenzūra muļķīgi un galu galā veltīgi neļauj no Krievijas izskanēt vārdam "bads". Amerikāņu žurnālisti drīkst lietot frāzi "pārtikas trūkums", viņi drīkst runāt par mirstību no nepietiekošas barības, viņi pat drīkst teikt, ka tīfa epidēmija ielenc Maskavu... Bet viņi nedrīkst lietot vārdu "bads".”¹⁸³

Saskaņā ar *New York Herald Tribune* pārstāvja Barnsa teikto, vairums Maskavā akreditēto ārvalstu korespondentu PSRS cenzūru uzskatīja par ļoti stingru.¹⁸⁴ Tomēr ne visi. Piemēram, Valters Durante, kuru PSRS galvenais cenzors Umanskis stādīja citiem Rietumu korespondentiem par piemēru, atšķirībā no saviem kolēģiem atstājis visai pozitīvu vērtējumu par PSRS cenzūru. Durantesprāt, “kopumā padomju cenzūra ir taisnīga un saprātīga”.¹⁸⁵ Tomēr pārtikas krīzei saasinoties 1932. gada nogalē, Durante konstatē, ka “pārtikas trūkuma” izraisītās grūtības novedušas arī pie cenzūras pastiprināšanās.¹⁸⁶

Nekādi likumi, vai oficiāli priekšraksti nereglamentēja cenzūras darbību. Padomju ārlietu komisārs Ļitvinovs kā Rietumu korespondentu cenzūras vienīgo iemeslu minēja nepieciešamību pārliecināties, vai uz ārzemēm sūtītā informācija ir faktoloģiski pareiza un vai sistemātiski netiek sūtītas naidīga satura ziņas. Kad ceļojuma laikā ASV Umanskim uzdeva jautājumu par ārvalstu korespondentu kontroli Padomju Savienībā, PSRS virscenzors atbildēja, ka cenzūra nav īstais vārds, kurā to saukt: “Protams, ir dažādas interpretācijas. Dažkārt mums ir jāstrīdas ar ārzemju korespondentiem, bet mūsu sistēma ir tāda, ka bez viņu piekrišanas ziņojumā nekādas izmaiņas izdarītas netiek. Nepastāv tāda lieta kā slēptā cenzūra. Nekad arī netiek apšaubīts korespondenta viedoklis. Vienīgais, kam sekojam līdzī, lai fakti tiktu nodoti pareizi.”¹⁸⁷ Umanska teiktais gan neatbilda realitātei.

182 Dans L'Impasse, Le Temps, 1933, 18. jūl. 2. lpp.

183 White, William, Allen. A man-made famine. Emporia Gazette, 1933, 7. okt. 4. lpp.

184 NARA 59/861.918/33

185 Duranty, Walter. Events in Soviet Difficult to weight. New York Times, 1932, 6. dec.

186 Turpat.

187 Americana. The American Mercury, 1936, jūn. 230. lpp.

To uzskatāmi apliecina šāds piemērs. 1932. gada 14. decembrī PSRS Tautas Komisāru padome [TKP] un VK(b)P CK pieņēma slepenu lēmumu “Par labības sagādi Ukrainā, Ziemeļkaukāzā un rietumu apgabalā”. Šī lēmuma septītais punkts paredzēja: “Lai sagrautu kulaku elementu un viņu “partijas” un bezpartejisko līdzskrējēju pretošanos labības sagādei, PSRS CK un TKP nolemj: izsūtīt visīsākajā laikā uz PSRS ziemeļu apgabaliem no Poltavskas staņicas (Ziemeļkaukāzs), kā viskontrrevolucionārākās, visus iedzīvotājus [...] un nometināt uz dzīvi šajā staņicā kārtīgus kolhozniekus-sarkanarmiešus, kas pašreiz strādā citos apgabalos, nododot viņiem visu zemi, sējumus, ēkas, inventāru un lopus, kas piederējuši izsūtītajiem”.¹⁸⁸

Papildus Poltavskas staņicai, deportācijas tika veiktas arī no Medvedevskas un Urupskas staņicām. Lai arī šis lēmums bija slepens, ar īpašu norādi “Не для печати”, ziņas par masveida deportācijām no šīm trim staņicām tika publicētas Ziemeļkaukāza reģionālajā presē.

UPI korespondents Maskavā Laions izlasīja šo informāciju un uz tās bāzes sastādīja rakstu, kuru iesniedza cenzūrai. Tā kā informācija bija ņemta no PSRS preses, saskaņā ar esošo kārtību parasti šāda informācija netika cenzēta. Tomēr šajā gadījumā korespondentam lika svītrot rakstā norādīto izsūtīto skaitu – 40 000. Laionsa protests, ka šie dati iegūti no oficiāla padomju statistikas izdevuma, saskaitot trīs staņicu kopējo iedzīvotāju skaitu, tika noraidīts ar aizbildinājumu, ka statistikas izdevums atspoguļo stāvokli pirms pāris gadiem un ka tagad tas noteikti ir citāds. Umanskis lika priekšā vienkārši minēt staņicas, no kurām deportēti cilvēki, bet neminēt deportēto skaitu. Laions tam nepiekrita un ziņa netika nosūtīta. Dažas dienas vēlāk Laions devās atvaļinājumā uz Berlīni, no kurienes izsūtīja savu ziņojumu *UPI* nekoriģētā veidā. Pasaules presē Laionsa minētais deportēto skaits – 40 000 radīja plašu rezonansi un diskusijas par PSRS kolektivizācijas cenu no humanitārā viedokļa.¹⁸⁹ Šodien zināms, ka no minētajām trijām staņicām tika deportēts vēl lielāks cilvēku skaits - 45,6 tūkst. Poltavskaja tika pārdēvēta par Sovetskaja un kolonizēta, izmitinot tur atvaļinātas militārpersonas ar ģimenēm.¹⁹⁰

Cits piemērs, kurš uzskatāmi apliecina, ka ārvalstu korespondentiem bija liegts atsaukties pat uz oficiāliem PSRS avotiem, ja to sniegtā informācija bija režīmam nepatīkama, ir *AP*

188 Трагедия советской деревни. 575.-577. lpp.

189 Bassow, Whitman. The Moscow Correspondents: Reporting on Russia from the Revolution to Glasnost. New York: W. Morrow, 1988. 77. lpp.

190 Кондрашин, В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. Российская политическая энциклопедия, 2008, 146. lpp.

korespondenta Stenlija Ričardsona (Stanley Richardson) sarunas atreferējums ar Ukrainas MTS politisko nodaļu virsuzraugu Aleksandru Asatkinu (Александр Николаевич Асаткин, 1885-1937) 1933. gada septembrī. *Toronto Daily Star* rakstīja: “Asatkins intervijā Harkovā novērtēja mirstību no cēloņiem, kas saistīti ar pārtikas trūkumu viņa apgabalā pagājušajā ziemā un pavasarī. Cenzors Maskavā tomēr aizliedza Asatkina nosaukto skaitļu pārraidīšanu uz Kanādu un ASV, motivējot aizliegumu ar to, ka šie dati “nav oficiāli”, lai arī tie bija ievērojami mazāki nekā “miljoni”, par kuriem ziņots ārzemēs.”¹⁹¹

Tādējādi jāsecina, ka Rietumu lasītāji jau 1932./33. g. bija informēti, ka ziņas, kuras nāk no Maskavas korespondentiem, ir saskaņotas ar padomju varas iestādēm. Vēl vairāk, dažkārt PSRS Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļa pati sastādīja rakstus, kurus piedāvāja ārzemju korespondentiem sūtīt pa telegrāfu, iekasējot tikai pusi no sūtīšanas izmaksām, vai vispār pa velti. Ņemot vērā, ka parastā sūtīšanas maksa bija ļoti augsta, šādu kārdinošu piedāvājumu izmantoja ne viens vien korespondents, no kura darba devēji prasīja ziņas no PSRS. Visbiežāk šie raksti bija saistīti ar pirmās piegādes lielo “veiksmi”. Ņemot vērā to, ka bads Ukrainā Rietumu presē bieži tika atspoguļots paralēli pirmajai piegādei un nereti kā pirmās piegādes industrializācijas politikas blakne, vai sekas, ir skaidrs, ka pirmās piegādes vērtējums vistiešākajā veidā ietekmēja arī attieksmi pret badu Ukrainā. Jo lielāki bija piegādes sasniegumi, jo augstāka cena par tiem bija jāmaksā. Šāds viedoklis (lielā mērā pateicoties padomju cenzūras pūliņiem) dominēja trīsdesmito gadu sākuma Rietumu presē. Bads, vai “pārtikas grūtības”, kā Maskavas korespondenti to mēdza dēvēt, bija daļa no šīs cenas. Tie bija upuri, kurus daudzi Rietumos attaisnoja ar vispārējo progresu, kā vārdā tie nesti.

Rietumu korespondentiem, kuri pieņēma Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas piedāvātos spēles noteikumus un pārraidīja uz Rietumiem PSRS labvēlīgus materiālus, tika piešķirtas dažādas priekšrocības un privilēģijas. Piemēram, franču konservatīvā laikraksta *Journal des Debates* Rīgas korespondents, aprakstot PSRS cenzūru 1932. gadā, min, ka kāds liels Ņujorkas laikraksts šādā veidā Maskavā saņēmis telegrāfa izmantošanas atļaidi 66% apmērā.¹⁹² Kontekstā ar Umanska izteikumiem par Duranti, kura rakstītais vienmēr “mums izdara lielu pakalpojumu”, var pieņemt, ka runa ir par *New York Times*.

191 Famine deaths ended is claim of Soviet. *Toronto Daily Star*, 1933, 22. sep. 19. lpp.; Šī epizode detalizētāk aprakstīta: Carynyk, Marco. *The New York Times and the Great Famine. The Ukrainian Weekly*, 1983, 2. okt.

192 Les difficultés faites aux journalistes étrangers à Moscou. *Journal des Débats*, 1932, 23. sept. 1. lpp.

Kā jau minēts, trīsdesmito gadu sākumā līdz pat 1933. gada novembrim ASV korespondenti Maskavā bija īpašas labvēlības statuss, kura mērķis bija nodrošināt pozitīvu informāciju par PSRS, kas varētu veicināt tās oficiālu atzīšanu no ASV. Kad šis mērķis 1933. gada rudenī tika sasniegts, attieksme pret amerikāņu preses pārstāvjiem strauji pasliktinājās, par ko tie sūdzējās jaundibinātajā ASV vēstniecībā Maskavā,¹⁹³ bet ASV vēstnieks savukārt - PSRS Ārlietu tautas komisariātam.¹⁹⁴ PSRS pastiprināja amerikāņu kontroli pēc tam, kad 1933. gada vasaras beigās *New York Herald Tribune* Maskavas korespondents Barns, apejot cenzūru, pa telefonu bija nodevis ziņu, ka PSRS no bada miruši vismaz miljons cilvēku. Šī ziņa radīja milzu rezonansi ASV un arī pārējie amerikāņu korespondenti sekojošajās dienās to apstiprināja savos preses izdevumos. 1933. gada rudenī ASV vēstniecībai Varšavā šo epizodi atstāstīja ASV preses magnāts Vaits, kurš tieši šai laikā bija atradies Maskavā. ASV diplomātu ziņojumā bija teikts: "Amerikāņu laikrakstu korespondenti Krievijā informēja Vaitsa kungu, ka ir tiesa, ka PSRS valda milzu bads un tīfa epidēmija. Pirmais korespondents, kurš ziņoja par badu, baidījās, ka pēc tās publicēšanas ASV avīzē, viņu izraidīs no Krievijas. Galu galā ASV korespondenti Krievijā noslēdza savstarpēju džentelmeņu vienošanos, ka viņi visi rakstīs par badu. Tā, ka, ja Padomju valdība nolems izraidīt žurnālistus, kas raksta par badu, tai nāksies izraidīt visus ASV preses pārstāvjus."¹⁹⁵

Amerikāņu inženiere Zāra Vitkina (Zara Witkin), kura bija klāt, kad Barnsa dzīvoklī tika slēgta šī "džentelmeņu vienošanās", savos memuāros gan norāda, ka Valters Durante nepiekrita savu kolēģu entuziasmam. Uz jautājumu, ko viņš rakstīs par badu, Durante atbildēja: "Neko! Kas gan ir pāris miljonu beigtu krievu šodienas situācijā? Diezgan maznozīmīgi. Tā ir tikai sīka epizode monumentālajās pārmaiņās, kas te notiek. Domāju, ka visa šī lieta ir pārspīlēta. Pie tam mēs nevaram neko droši apgalvot un rakstīt, jo mums nav ļauts tur braukt un skatīties. Es neko netaisos par to rakstīt."¹⁹⁶

Iespēju izmantot telefonu cenzūras apiešanai, būtiski ierobežoja 1933. gada augustā pēc Barnsa iepriekš minētā zvana. Žurnālistiem bija atļauts nodot savus ziņojumus telefoniski

193 NARA 59/861.918/33

194 АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129. Д. 342. Л. 9. Запись беседы народного комиссара по иностранным делам СССР М.М. Литвинова с послом США в СССР У. Буллитом о жалобах американских журналистов в СССР, 02.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70220>> [Skatīts 2012. g. 1. maijā]

195 NARA 59/861.5017 Living Conditions/704

196 Witkin, Zara, and Michael Gelb. *An American Engineer in Stalin's Russia The Memoirs of Zara Witkin, 1932-1934*. Berkeley: University of California Press, 1991. 208-209. lpp.

tikai tad, ja tos pirms tam bija akceptējusi cenzūra. Tās apiešanai nereti lietoja arī parasto pastu, jo vismaz oficiāli izejošos pasta sūtījumus nepārbaudīja. Realitātē gan liela daļa no korespondentu sūtītajām vēstulēm adresātus nerasniedza. Tas liecina, ka to saturu tomēr kontrolēja līdzīgi kā citus žurnālistu sūtītos ziņojumus. Nereti Rietumu korespondenti izmantoja savu valstu diplomātisko pastu, lai, apejot cenzūru, nosūtītu svarīgus rakstus. *Manchester Guardian* žurnālists Mageridžs šādā veidā 1933. gada martā uz Lielbritāniju nosūtīja ziņojumu par savu ceļojumu uz Ukrainu un Ziemeļkaukāzu, kurā izvērsti aprakstīja badu un zemnieku pretošanos. Pirms viņa diplomātisko pastu cenzūras apiešanai bija izmantojis arī visu Maskavas korespondentu autoritāte *Berliner Tageblatt* žurnālists Pauls Šefers. Taču gan viņš, gan Mageridžs pēc tam tika no PSRS izraidīti.

Lai apietu cenzūru, plaši tika praktizēta arī sūtījumu nodošana ceļotājiem, kuri no PSRS devās atpakaļ uz Rietumiem, īpaši uz Berlīni. Šādā veidā 1933. gada janvārī amerikāņi Barns un Stonemans bija nodevuši ziņas par badu un kazaku nemieriem Kubaņā. Sūtījumu nodošana ceļotājiem tomēr bija riskants pasākums, jo izceļojošo personu pārbaude uz robežas bija ļoti rūpīga. Ja pie viņiem tika atrastas vēstules, kas adresētas Eiropas vai Ziemeļamerikas adresātiem, tās parasti konfiscēja.¹⁹⁷

Neskatoties uz šiem šķēršļiem, Rietumu korespondenti Maskavā regulāri izmantoja kādu no uzskaitītajiem veidiem, lai apietu cenzūru. To zinot, Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļa allaž izdomāja dažādas metodes (ne tikai represīvas) ar mērķi panākt, lai žurnālisti tomēr izvēlētos oficiālos informācijas sūtīšanas veidus. Umanskis, piemēram, rosināja līdz minimumam samazināt radio datu pārraides tarifus, kas dotu iespēju korespondentiem lēti un ātri pārraidīt cenzētās ziņas, salīdzinot, piemēram, ar lēnu sūtīšanu pa pastu, apejot cenzūru.¹⁹⁸

Par sistemātisku cenzūras apiešanu un padomju režīmam netīkamam ziņu izsūtīšanu bargākais sods, kuru korespondenti varēja saņemt, bija izraidīšana no Padomju Savienības. Parasti tam sekoja oficiāls *TASS* paziņojums ar tipveida tekstu, kas informēja, ka attiecīgais korespondents izraidīts par melīgas un PSRS nomelnojošas informācijas izplatīšanu. Izraidīšana žurnālistam bieži nozīmēja arī darba zaudēšanu, kas trīsdesmito gadu sākuma

197 NARA 59/861.918/33

198 АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

krīzes apstākļos bija nopietns faktors, kurš spieda Rietumu korespondentus iziet uz kompromisiem ar padomju režīmu. Nereti paši Rietumu izdevumi, kuru pārstāvji, apejot cenzūru, no Maskavas sūtīja ziņas par badu Ukrainā, pierunāja viņus to nedarīt, lai neradītu pamatu izraidīšanai.¹⁹⁹

Jāuzsver, ka izraidīšana tomēr bija ārkārtas pasākums. Visbiežāk padomju režīms izmantoja citas metodes, lai izdarītu spiedienu uz Rietumu žurnālistiem. Piemēram, pēc tam, kad *Christian Science Monitor* pārstāvis Čemberlens, atgriezies no Maskavas, Rietumos izdeva grāmatu "Russia's Iron Age" ("Krievijas dzelzs laikmets"), kurā detalizēti aprakstīja badu Ukrainā, viņa vietā Maskavā palikušajam Demarijam Besam (Demaree Bess) tika radīti dažādi šķērši savu funkciju pildīšanai. Viņu, piemēram, neinformēja par svarīgiem Padomju valdības preses paziņojumiem, vai citām no ziņu viedokļa svarīgām norisēm. Tas nostādīja attiecīgo žurnālistu nevienlīdzīgā situācijā ar pārējiem un būtiski apgrūtināja darbu. Līdzīgas sankcijas tika piemērotas arī pret Bilu Stonemanu, padomju ieskatā "visnaidīgāko no amerikāņu korespondentiem".²⁰⁰

Savukārt "favorīti" tika atalgoti ar dažādām veicinošām balvām. Durante, piemēram, ieguva reto iespēju intervēt Staļinu, turklāt atkārtoti. Proletariāta vadonis ne tikai atzinīgi novērtēja Durantes daiļradi, bet uzdāvināja arī savu fotogrāfiju ar autogrāfu. Tāpat Durante kopā ar AP korespondentu Ričardsonu saņēma atļauju kā pirmajiem ārvalstu korespondentiem apmeklēt Ukrainu un Ziemeļkaukāzu 1933. gada rudenī. Pārējiem to atļāva tikai divas nedēļas pēc Durantes. Barns, kura dēļ lielā mērā šis ceļošanas aizliegums tika ieviests 1933. gada februārī, saņēma atļauju apmeklēt Ukrainu kā pēdējais, un arī tikai pēc tam, kad gan viņš, gan viņa pārstāvētā avīze bija nosūtījuši oficiālus iesniegumus Ārlietu tautas komisariātam, protestējot pret *New York Herald Tribune* pārstāvja diskrimināciju.

"Žurnālistus terorizē par netīkamu ziņu sūtīšanu", rakstīja Pauls Šefers, "tādā atmosfērā ir grūti būt patiesam. Nav jābrīnās, ja kāds aiziet par tālu, aizstāvot pozitīvo skatījumu uz drūmo un nepatīkamo faktu fona."²⁰¹ Var secināt, ka Maskavas korespondentus trīsdesmito gadu

199 Witkin, 208.-209. lpp.

200 АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129а. Д. 347. Л. 14—15. Письмо заведующего отделом печати НКВД СССР К.А. Уманского 1-му секретарю полномочного представительства СССР в США А.Ф. Нейману о деятельности американских журналистов в СССР, 06.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70225>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]; Par sankcijām pret Stonemanu: NARA 59/861.918/33

201 NARA 59/861.61/Collective Farms/19

sākumā ierobežoja ne tikai Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas cenzūra, bet arī pašcenzūra.

Jūdžins Laions atklāti atzina, ka tie korespondenti, kurus neizraidīja par Maskavai netīkamo ziņu publicēšanu, pēc būtības sadarbojās ar padomju režīmu un bija līdzvainīgi “monumentālajā pasaules maldināšanā”, jo, ja Ukrainas bada apstākļi būtu atspoguļoti skaidri un patiesi, tad, iespējams, Rietumu sabiedriskā doma piespiestu valdības kaut ko darīt, lai palīdzētu bada cietējiem, paškritiski sprieda Laions.²⁰²

Simptomātiski, ka Maskavā akreditēto Rietumu korespondentu neobjektivitāti, kā vispārzināmu faktu konstatēja tā laika Rietumu diplomāti PSRS. Turklāt ASV vēstniecība Maskavā 1934. gadā arī bija lietas kursā, ka korespondentu ziņojumus par lauksaimniecības stāvokli Ukrainā cenzē ne tikai PSRS Ārlietu tautas komisariāts, bet arī Rietumu izdevēji. Tā piemēram, laikraksts *New York Times* nublicēja daļu no sava Maskavas korespondenta Harolda Denī (Durantes pēctecis Maskavā) rakstiem par Ukrainu.²⁰³

Patiesību par stāvokli Padomju Savienībā un badu Ukrainā 1932./33. g. Rietumu korespondenti visbiežāk sabiedrībai atklāja tikai pēc aizbraukšanas no Maskavas. Viljams Čemberlens tūlīt pēc PSRS atstāšanas, piemēram, publicēja rakstu sēriju “Krievija bez cenzora”, kurā detalizēti iztirzāja Staļina režīma “organizēto badu”. Šie raksti izraisīja lielu rezonansi pasaulē. Kā atzina Čemberlena publikāciju ilggadējais cenzors Umanskis, pat viņu šie raksti šokēja. Tomēr Čemberlena, Laionsa, vēlāk arī Fišera un citu kādreizējo Maskavas korespondentu atklāsmes Rietumos sadūrās arī ar nopietnu kritiku.²⁰⁴ Tās pamatā bija tēze: ja PSRS organizēja badu, iznīcināja zemniekus, veica deportācijas, un pastrādāja citus noziegumus, kādēļ jūs par to neziņojāt tad, kad tas notika. Jūs rakstījāt pavisam ko citu. Tad kad jūs melojāt: toreiz, vai tagad? Šī argumentācija kļuva arī par PSRS kontrapropagandas centrālo elementu. “Čemberlenu vajag sist ar citātiem no Čemberlena”, tā Umanskis instruēja

202 Lyons, Eugene. *Assignment in Utopia*. New York: Harcourt, Brace and Co, 1937. 573. lpp.

203 NARA 59/861.61 Collective Farms/107

204 Skat. piemēram, Čikāgas profesora S. Harpera argumentāciju, kurš trīsdesmitajos gados bija biežs viesis Maskavā: Harper, Samuel N., Paul Vincent Harper, and Ronald Bettes Thompson. *The Russia I Believe in; The Memoirs of Samuel N. Harper, 1902-1941*. Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1945. 234. lpp.; АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 131а. Д. 369. Л. 34—36. Запись беседы 1-го секретаря полномочного представительства в США А.Ф. Неймана с профессором чикагского университета С. Харпером о его впечатлениях от пребывания в СССР, 26.12.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70348>> [Skatīts 2012. g. 1. maijā]

PSRS vēstniecību Vašingtonā.²⁰⁵ PSRS diskreditācijas kampaņa nesa augļus, tā nopietni iedragāja reputāciju autoriem, kuri par Ukrainas badu stāstīja ar novēlošanos un tādējādi iesēja šaubas samulsinātajos lasītājos, kuri ar pieaugošu skepsi sekoja līdzīgai polemikai Rietumu presē par bada jautājumu.

1.1.3. Ārpus PSRS esošie korespondenti

Būtisku lomu, informējot pasauli par badu Padomju Savienībā, spēlēja Rietumu žurnālisti, kuri rakstīja par PSRS norisēm, atrazdamies ārpus Padomju Savienības. Vairāki ietekmīgi Rietumu mediji starpkaru posmā uzturēja savus PSRS ziņu korespondentus pierobežas valstīs, visbiežāk Baltijā. Piemēram, vācu ziņu aģentūras bāzējās Lietuvas galvaspilsētā Kauņā,²⁰⁶ kamēr virkne angļu, franču un amerikāņu laikrakstu korespondenti atradās Rīgā. Latvijas galvaspilsēta trīsdesmito gadu sākumā bija kļuvusi par sava veida PSRS pētniecības centru Rietumu pasaulē. Šeit atradās ASV Valsts departamenta PSRS analīzes nodaļa (ASV vēstniecības telpās). Rīgā aktīvu darbību izvērša Japāna, kuras vēstniecība Rīgā vāca un apkopoja informāciju par PSRS. Kara gadījumā ar PSRS Japāna pat gatavojās nodot savas Maskavas vēstniecības funkcijas diplomātiem Rīgā.²⁰⁷ Latvijas galvaspilsētā šajā laikā aktīvi darbojās krievu emigrantu prese, kurai bija ievērojama loma, atspoguļojot PSRS valdošo badu Rietumu publiskajā telpā. Rezultātā ārvalstu korespondenti Rīgā atrada auglīgu vidi PSRS pētniecībai.

Tomēr galvenais faktors, kas lika Rietumu medijiem rakstīt par PSRS norisēm no Rīgas, bija PSRS cenzūra. Maskavas korespondentu piegādātā informācija nebija uzticama. To uzskatāmi apliecina fakts, ka Lielbritānijas ietekmīgākais dienas laikraksts *Times* atspoguļoja PSRS norises nevis ar Maskavas, bet ar Rīgas korespondenta starpniecību. Bažas, ka Maskavā akreditētie ārvalstu korespondenti maldina Rietumu sabiedrību, pauda arī vēlākais ASV vēstnieks Maskavā Viljams Bulits (William Christian Bullitt, 1891-1967), kurš pat rosināja

205 АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129а. Д. 347. Л. 14—15. Письмо заведующего отделом печати НКВД СССР К.А. Уманского 1-му секретарю полномочного представительства СССР в США А.Ф. Нейману о деятельности американских журналистов в СССР, 06.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70225>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

206 Grotjahn, Karl-Heinz. 'Moskaus Kampf ums Brot': Sowjetische Agrarpolitik 1927-1933 in der Darstellung Berliner Tageszeitungen. M.A. thesis, University of Hannover, 1989. 65. lpp.

207 A. Bīlmaņa ziņojums par vērojumiem PSRS politiskās aprindās, 1933.g. 10.nov., LVVA, 2575.f., 8.apr., 59.l., 231.lp.

ASV likumdevējus pieņemt likumu, saskaņā ar kuru laikrakstiem būtu pienākums informēt lasītājus, ka Maskavas korespondentu raksti ir cenzēti un saskaņoti ar PSRS varas iestādēm.²⁰⁸

Ņemot vērā šo PSRS cenzūru, likumsakarīgi, ka ziņas par badu Ukrainā Rietumu lasītāji galvenokārt saņēma no korespondentiem, kuri paši PSRS neatradās. Galvenie informācijas avoti, kurus viņi izmantoja, bija gan padomju prese, gan ārvalstu, tostarp mītnes zemes [Latvijas], masu mediji, kā arī intervijas ar Rietumu ceļotājiem un speciālistiem, kuri atgriezās no Padomju Savienības. Žurnālisti sekoja līdzī ne vien centrālajiem PSRS preses izdevumiem, tādiem kā *Izvestija*, *Pravda*, *Trud*, *Za industrializaciju*, bet caurskatīja arī reģionālās avīzes, kuras, viņuprāt, tika mazāk cenzētas.²⁰⁹ PSRS režīmam nebija noslēpums, ka ārvalstu korespondenti pasūta mazo tirāžu reģionālos izdevumus ar mērķi iegūt specifisku informāciju, tādēļ nereti bija jāstopas ar gadījumiem, kad šie izdevumi tika cenzēti pēdējā brīdī, un pastā pienāca ar izplēstām lapām. Attiecīgās lapas tika izplēstas visai attiecīgā izdevuma tirāžai.²¹⁰

Bez Rietumu žurnālistu ievērības nepalika arī PSRS Augstākās padomes sesiju atreferējumi. Kā atzīst *Times* Rīgas korespondents, „ziņojumi un runas ļoti daudz ko atstāja nepateiktu, taču tās varēja papildināt ar faktiem, kuri laiku pa laikam tiek publicēti ikdienas presē un citās oficiālās padomju publikācijās”.²¹¹ Ja šādu faktu regulāras publikācijas kaut kādu iemeslu dēļ tika pārtrauktas, kā piemēram, iknedēļas ražas statistika, kas katru gadu tika publicēta presē, bet 1933.g. augustā pēkšņi tika pārtraukta, arī tas ārvalstu žurnālistiem nepalika nepamanīts un tika izdarīti attiecīgi secinājumi.²¹²

Par Ukrainas badu un pārtikas krīzi PSRS samērā daudz rakstīja Rīgā dzīvojošais *Chicago Daily Tribune* korespondents Donalds Dejs. Viņš bija pazīstams ar saviem antikomunistiskajiem uzskatiem, kurus neslēpa savās publikācijās. Dejs uzturēja ciešus kontaktus ar Rīgas krievu emigrantu preses žurnālistiem, no kuriem saņēma arī informāciju par norisēm PSRS. Deja kritiskie raksti ASV presē būtiski kaitēja PSRS centieniem trīsdesmito gadu sākumā veidot pozitīvu PSRS tēlu un tādējādi panākt pēc iespējas ātrāku diplomātisko atzīšanu no ASV valdības. Ja ar Maskavā akreditētajiem žurnālistiem PSRS režīms samērā veiksmīgi manipulēja, tad korespondentus ārvalstīs ietekmēt bija daudz grūtāk.

208 NARA 59/811.91261/129

209 Semi-Starvation In Russia. *Times*, 1933, 30. mai.

210 NARA 59/861.918/29

211 The Five-Year Plan: Soviet and the Peasant. *Times*, 1932, 9. feb.

212 Soviet Harvest Difficulties: Foreign Observers Restricted. *Times*, 1933, 22. aug.

Deja gadījumā PSRS centās izdarīt spiedienu uz *Chicago Daily Tribune* izdevēju Robertu Makkormiku (Robert Rutherford McCormick, 1880–1955), kad viņš vēlējās akreditēt *Chicago Daily Tribune* korespondentu arī Maskavā. NKID preses nodaļas vadītājs Umanskis lika saprast, ka tas nebūs iespējams iekams nebūs “nolikvidēts” avīzes korespondents Rīgā Donalds Dejs.²¹³ Kremļa šantāža neguva panākumus, tāpat kā spiediens uz Latvijas varas iestādēm izraidīt Deju no Latvijas. Kā atzīmē Aivars Stranga, šādā veidā Maskava tikai ieguva sev pretinieku ASV sūtņa Rīgā Roberta Skinera (Robert P. Skinner) personā, kurš aizstāvēja savas valsts pilsoni, un Latvijai bija jāreķinās, ka Deja izraidīšana izraisītu uzbrukumus Rīgai amerikāņu presē.²¹⁴

Konfrontējot Maskavā akreditēto Rietumu korespondentu publikācijas par Ukrainas badu ar publikācijām, kuru autori atradās ārpus PSRS, jāsecina, ka pēdējie sniedz ievērojami detalizētāku un dziļāku problēmas aprakstu, kā arī vispusīgi analizē bada cēloņus, raksturu un apmēru. Vispamatīgāk Ukrainas bada tematiku aplūko ārpus PSRS esošie *Times*, *Le Matin* un *Journal de Genève* korespondenti. *Times* raksti pārējo publikāciju vidū izceļas ar lielo datu un informācijas bagātību un tādēļ bieži tiek atreferēti citos Rietumu preses izdevumos. Ja *Times* rakstu tonis ir visumā neitrāls, tad *Journal de Genève* un *Le Matin* tas ir izteikti kritisks, pēdējā gadījumā pat naidīgs. Trīsdesmito gadu sākumā, kad Rietumu publiskajā telpā kopumā dominēja Padomju režīmam draudzīga atmosfēra, naidīga attieksme pret PSRS bieži tika uztverta ar aizdomām. Tika uzskatīts, ka patiesībai atbilstošs, jeb objektīvs viedoklis par PSRS ir tikai tad, kad tiek parādītas arī Staļina režīma labās puses. Cita pieeja vērojama attiecībā, piemēram, pret nacistisko Vāciju, kuras nesaudzīga kritika angļiski rakstošajā presē starpkaru posmā bija norma.

1933. gada otrajā pusē franču *Le Matin* publicēja virkni rakstus par Ukrainas badu, kas Rietumu pasaulē izsauca milzu rezonansi un pievērsa Ukrainas bada tēmai pastiprinātu uzmanību. Tādēļ tie minami starp svarīgākajiem aplūkojamā periodā. Šo publikāciju autore bija žurnāliste un lektore Suzanna Bertilona (Suzanne Bertillon). Viņa vairakkārt bija apmeklējusi Padomju Savienību, labi pārzināja dzīves apstākļus PSRS un neslēpa savu

213 АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129а. Д. 347. Л. 14—15. Письмо заведующего отделом печати НКВД СССР К.А. Уманского 1-му секретарю полномочного представительства СССР в США А.Ф. Нейману о деятельности американских журналистов в СССР, 06.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70225>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

214 Stranga, Aivars. Latvijas-PSRS 1933. gada 4. decembra tirdzniecības līgums. *Latvijas Vēsture*, 2011, 3(83), 17. lpp.

antikomunistisko pārliecību. Trīsdesmito gadu sākumā Bertilona dažādās auditorijās uzstājās ar lekcijām, kurās ar pašas uzņemtu fotogrāfiju un diapozitīvu ilustrācijām, stāstīja par PSRS, uzsverot lielinieku valdīšanas bēdīgos rezultātus - izpostīto lauksaimniecību un vispārējo nabadzību. Šīs lekcijas tika organizētas ar t.s. "anti-kominternes" komitejas palīdzību. Bertilonas mūsdienu kritiķi, kā piemēram, Anna Lakruā-Rī pārmet viņai to, ka trīsdesmito gadu vidū Bertilona aktīvi propagandējusi tuvināšanos starp Franciju un nacistisko Vāciju, tādējādi liekot noprast, ka Bertilonas aktivitāte, informējot pasauli par badu Ukrainā, arī, iespējams, aplūkojama caur nacistiskās propagandas prizmu. Šī tēze gan neiztur kritiku, ja tuvāk iepazīstas ar Bertilonas biogrāfiju. Viņa bija viena no pirmajām, kura trīsdesmito gadu sākumā informēja Francijas sabiedrību par Vācijas nelikumīgo bruņošanās programmu un PSRS-Vācijas slepeno militāro sadarbību, apejot Versaļas līgumu.²¹⁵ Nacistu okupācijas laikā Bertilona bija aktīva pretošanās dalībniece, pabijusi Gestapo apcietinājumā, apbalvota ar Goda Leģiona ordeni un Pretošanās medaļu. Tādēļ būtu grūti vilkt vienlīdzības zīmi starp viņas pretkomunistisko pārliecību un nacisma ideoloģiju.

Tas pats attiecas uz citu franču valodā rakstošo žurnālistu, *Journal de Genève* redaktoru un vienlaicīgi PSRS lietu korespondentu, Pjēru Brikē (Pierre-Eric Briquet). Viņa raksti par Ukrainas badu līdztekus Bertilonas publicistikai minami starp būtiskākajiem Rietumu presē apskatāmajā periodā. Pirmām kārtām tādēļ, ka tajos vispusīgi, strukturēti un dziļi analizēti dažādi Ukrainas bada aspekti. Brikē sniegtā PSRS politikas analīze ievērojami izdalās uz citu korespondentu rakstu fona un tajā jūtama akadēmiski intelektuāla pieeja, kas acīmredzot sakņojas Brikē iepriekšējā darbībā universitātes profesora statusā.²¹⁶ Otrkārt, Brikē raksti svarīgi tādēļ, ka tie parādījās vienā no lielākajiem Šveices laikrakstiem - *Journal de Genève*, kurš iznāca Tautu Savienības mītnes pilsētā Ženēvā, tādēļ to lasīja daudzi ārvalstu politiķi un diplomāti. Tāpat Brikē publikācijas par PSRS regulāri atreferēja citi rietumvalstu preses izdevumi.

Līdzīgi Bertilonai arī Brikē pauda izteikti antikomunistiskus uzskatus un bija saistīts ar konservatīvā Šveices politiķa Teodora Obēra (Théodore Aubert) dibināto antikominternes komiteju. Tas gan neliedza Brikē nesaudzīgi kritizēt Hitlera nacismu, nostādot to vienā ierindā

215 Skat. Piemēram, La conférence de M Suzanne Bertillon sur la Russie soviétique. L'Ouest-Éclair, 1932, 18. mar. 7. lpp.; Le Figaro, 1933, 7. feb. 3. lpp.

216 Dans la presse genevoise. Le Confedere, 1933, 13. sep. 2. lpp.

ar Staļina boļševismu un Musolīnī fašismu.²¹⁷ Tādējādi arī Brikē būtu grūti ierindot nacistu atbalstītāju lokā un viņa Ukrainas badam veltīto publicistiku diez vai var asociēt ar Hitlera Vācijas propagandu.

Jāuzsver, ka abi minētie autori franču valodā iznākošajā presē saistīja Ukrainas badu ar ukraiņu tautas cīņu par neatkarību, atzīmējot, ka Maskava izmanto badu kā ieroci, lai šo neatkarības cīņu apspiestu. Vairāki mūsdienu autori, kas pārstāv Holodomora noliedzēju nometni, šādu pieeju noraida un balsta savu argumentāciju uz apgalvojuma, ka šī “aplamā” tēze radusies Rietumos reakcionāro ukraiņu emigrantu vidū un ka to izplatījusi nacistiskā Vācija, lai realizētu savas ģeopolitiskās intereses, atšķeļot Ukrainu no PSRS. Tomēr šīs teorijas loģika būtiski sašķobās, ja zināms, ka trīsdesmitajos gados badu Ukrainā un ukraiņu tautas cīņu par neatkarību savstarpēji saistīja autori, kas bija nacisma pretinieki, kā Bertilona un Brikē.

Salīdzinot PSRS un ārpus PSRS esošo korespondentu rakstīto, ir acīmredzams, ka ārpus PSRS esošie autori lielnieku režīmam velta ievērojami vairāk kritikas. Sevišķi tas attiecās uz tiem žurnālistiem, kuri savulaik bija strādājuši PSRS un tad no turienes izraidīti. Vairāki no viņiem 1932./33. gadā spēlēja būtisku lomu, aprakstot Ukrainas badu Rietumu presē.

Pirmām kārtām jāmin Malkoms Mageridžs, kurš no 1932. līdz 1933. gadam bija *Manchester Guardian* korespondents Maskavā. Sākotnēji Mageridžs simpatizēja sociālisma idejām, tādēļ ar entuziasmu pieņēma uzaicinājumu ar ģimeni pārcelties uz PSRS, kur viņa ieskatā norisinājās jaunas, vienlīdzīgas un taisnīgas sabiedrības veidošana. Mageridža sieva Katrīna bija pazīstamās britu sociālistes Beatrises Vebas māsasmeita. Mageridži ieradās Maskavā optimisma pilni attiecībā uz padomju varu un tās realizēto politiku. Taču 1932./33. g. ziemā, saduroties ar padomju dzīves īstenību, šis entuziasms pamazām noplaka. Ne tikai vērojumi Maskavā, bet arī ziņas, kas pienāca no Ukrainas un Ziemeļkaukāza pakāpeniski radīja šaubas un vilšanos. 1933. gada sākumā, nebrīdinot varas iestādes, Malkoms Mageridžs ar vilcienu devās uz Ziemeļkaukāzu un Ukrainu, lai personīgi iepazītos ar situāciju. Viņa vērojumi, kas tika publicēti turpinājumos *Manchester Guardian* 1933. g. 25, 27. un 28. marta numuros, tiek uzskatīti par pirmo Rietumu žurnālista liecību par badu Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, kas publicēta Lielbritānijas presē. Mageridža raksti izraisīja asu polemiku liberālā laikraksta

217 Reymond, Marc. La presse genevoise face à l'Allemagne national-socialiste de 1933 à 1934. Université de Genève, 1998. 17. lpp.

Manchester Guardian lappusēs. Salīdzinot šos rakstus ar citām 1933. gada publikācijām par badu Ukrainā, jāsecina, ka Mageridža rakstu galvenā nozīme ir apstākļi, ka tie pievērta plašākas sabiedrības uzmanību Ukrainas badam laikā, kad tas vēl nebija beidzies un kad potenciāla Rietumu reakcija uz Ukrainā un Ziemeļkaukāzā notiekošo traģēdiju vēl vismaz teorētiski varēja glābt cilvēku dzīvības.

Tas pats sakāms par britu žurnālistes Rejas Klemanes 1932. gada beigu un 1933. gada sākuma publicistiku. Arī viņa piederēja pie izraidīto žurnālistu kategorijas. Klemanes raksti gan neguva tik plašu ievērību, kā Mageridža rakstītais, iespējams, tādēļ, ka viņa pārstāvēja konservatīvo *Daily Telegraph*, kurš bija pazīstams ar savu pretpadomju nostāju. Jākonstatē, ka arī pārējie no PSRS izraidītie Rietumu žurnālisti (Dons Levīns, Šefers) kļuva izteikti antikomunistiski, kas mazināja viņu rakstītā iespaidu uz trīsdesmito gadu sākuma Rietumu sabiedrību.

1.2. Ukrainas bada priekšvēsture: pārtikas grūtības PSRS 1922-1931.g. Rietumu skatījumā

Komunistiskā režīma valdīšanas pirmajos gados vārdi “Krievija” un “bads” bija savstarpēji cieši saistīti Rietumu sabiedrības apziņā. Tam par iemeslu bija 1921./22. gada bada katastrofa Krievijā, kura radīja plašu starptautisku rezonansi. Rietumu palīdzības organizāciju darbība detalizēti tika atspoguļota pasaules presē, netika slēpts arī milzīgais bada upuru skaits – 5 miljoni. Lai arī 1921./22. g. notikumi vēsturē iegājuši ar apzīmējumu Pievolgas bads, ne mazāk postošs tas bija arī Ukrainā.²¹⁸ Pastiprinātu pasaules uzmanību Ukrainas bada cietējiem divdesmito gadu sākumā pievērta Fridtjofa Nansena (Fridtjof Nansen, 1865-1930) palīdzības misija, kuras pārstāvis Vidkuns Kvislings (Vidkun Quisling, 1887-1945) 1922. gadā publicēja īpašu ziņojumu “Bads Ukrainā”.²¹⁹ Arī pats Nansens vairākkārt Rietumu presē izteicās par badu Ukrainā, uzsvērdams tā postošo raksturu. Nansena komisijas izplatītajā paziņojumā bija, piemēram, atzīmēts, ka Ukrainas lielākajās pilsētās kanibālisms 1922. gadā kļuvis par ierastu

218 Vairāk par to: Veryhaa, Wasył. Famine in Ukraine in 1921–1923 and the Soviet government's countermeasures / Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, Volume 12, Issue 2, 1984, 265.-285. lpp.

219 Quisling, Vidkun. La Famine en Ukraine. rapport, imp. de H. Vollet, Geneve, 1922, 32 lpp.

parādību un ka varas iestādes to pat vairs neapkarojot.²²⁰

Izteiktas dažādas hipotēzes par 1921./22.g. bada iemesliem Ukrainā. Nenoliedzama ir Krievijas pilsoņu kara ietekme, kas sevišķi smagi skāra tieši Ukrainas teritoriju. Nansena misija min arī plūdus, kā apstākli, kas apgrūtināja pārtikas piegādi bada skartajiem Ukrainas rajoniem. Tomēr visbiežāk kā Ukrainas (un arī Pievolgas) bada galvenais iemesls tiek minēta lielinieku ekonomiskā politika. Amerikāņu vēsturnieks Harolds Fišers izvirzījis tēzi, ka 1922. gada bads Ukrainā tika izmantots arī kā represiju līdzeklis pret lielinieku politiskajiem pretiniekiem. Viņš uzsver, ka galvenā palīdzība tika virzīta uz Krievijas Pievolgas apgabalu, ignorējot Ukrainu. Pie tam no ukraiņu zemniekiem pat tika ņemti graudi, lai palīdzētu Pievolgas bada cietējiem. Gan Fišers, gan vairāki ukraiņu vēsturnieki uzskata, ka šāda padomju režīma rīcība skaidrojama ar izteikti pretlieliniecisko noskaņojumu Ukrainā, kuru Maskava centās apspiest, izmantojot badu.²²¹ Jāuzsver, ka Fišers šo tēzi pauda jau 1927. gadā, tātad vēl pirms 1932./33. g. notikumiem.

Turpmākajos gados informācija par gaidāmu un jau pastāvošu badu Padomju Savienībā Rietumu publiskajā telpā parādījās regulāri. Bieži šo ziņu avoti bija krievu un ukraiņu emigrantu organizācijas Rietumeiropā un Ziemeļamerikā, rietumvalstu diplomāti, nereti pat padomju varas iestādes.²²² Tā piemēram, 1923. gada janvārī Latvijas prese atreferēja Ukrainas centrālās Izpildkomitejas (ВЦІБК) priekšsēdētāja Grigorija Petrovska (Григорій Петровський, 1878-1958) izplatīto oficiālo informāciju, ka Ukrainā reģistrēti 5 miljoni bada cietēju.²²³ 1923. gada februārī Rietumu presē tika spriests par jauniem bada draudiem PSRS, kā rezultātā būs nepieciešama pārtikas palīdzība 8 miljoniem padomju pilsoņu.²²⁴ 1924. gadā franču *Le Matin* brīdināja par iespējamo "lielo badu" PSRS 1924./25.gadā, kas pārsniegšot 1921./22.g. Pievolgas bada apmērus.²²⁵ Savukārt *New York Times* atreferēja nopludinātu Vācijas vēstniecības Maskavā eksperta ziņojumu, kurš informēja par 1924. gadā vērojamajiem kanibālisma gadījumiem Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, kā arī par bada izraisītu

220 In the Ukraine, Famine Aftermath, Cannibalism Common. Advocate, 1922, 25. jūl. 1. lpp.

221 Fisher, Harold H. The Famine in Soviet Russia, 1919-1923: The Operations of the American Relief Administration. New York, N.Y.: Macmillan, 1927. 262. lpp.; Serbyn, Roman. The first man-made famine in Soviet Ukraine 1921-1923. The Ukrainian Weekly, 1988, 6. nov. 5.-12. lpp.

222 Piemēram, 1923. gadā ukraiņu sociāldemokrātu partija Berlīnē izdeva brošūru: Die Hungersnot in der Ukraine. Veröffentlicht vom Zentralkomitee der Ukrainischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei, Berlin : J. H. W. Dietz Nachfolger G.m.b.H., 1923, 23 lpp.

223 5 miljoni bada ceeteju Ukrainē. Latvijas Sargs, 1923, 10. jan. 1. lpp.

224 Reports 8,000,000 starving in Russia. New York Times, 1923, 10. feb.

225 La Russie est a la veille d'une nouvelle famine. Le Matin, 1924, 30. sep. 1.-2. lpp.

masu migrāciju. Zemnieki Dienvidkrievijā un Ukrainā atstājot savas mājas un dodoties uz pilsētām pārtikas meklējumos. Šajā laikā PSRS režīms lielā apjomā eksportēja labību no Baltijas un Melnās jūras ostām. Kamēr šis process turpinās, bija teikts ziņojumā, Rietumu sabiedrība pat iedomāties nevar, ka patiesībā Padomju Savienībā valda bads un ka palīdzība nepieciešama miljoniem cilvēku, kuriem bez tās draud bada nāve.²²⁶ Arī 1925. gadā Rietumu laikrakstos bija lasāmi tādi virsraksti, kā “Bads Ukrainā”, “Krievu zemnieki spiesti ēst sūnas”, u.tml.²²⁷ 1925. gada septembrī pasaules presē plaši tika atreferēts Ukrainas valdības vadītāja Vlasa Čubara (Влас Чубар, 1891-1939) sacītais, ka Ukrainā vairāk nekā 2 miljoni zemnieku un viņu ģimenes ciešot no bada, kuru izraisījusi neraža.²²⁸ Tādējādi jāsecina, ka ziņas par gaidāmu un jau esošu badu Ukrainā Rietumu publiskajā telpā kopš 1922. gada parādījās regulāri.

1926. un 1927. gadā vērojams, ka ziņu apjoms par Padomju Savienības pārtikas grūtībām samazinās, tomēr arī šajā periodā līdztekus avīžu virsrakstiem par tādām tradicionālām tēmām kā lielinieku izvērsto šķiru cīņu, komunistu propagandu ārzemēs, Staļina pret-reliģijas aktivitātēm, izskan arī balsis par draudošu badu Ukrainā.²²⁹

Pirmās piecgades plāna uzsākšana 1928. gadā būtiski pasliktina PSRS iedzīvotāju dzīves apstākļus gan pilsētās, gan jo sevišķi laukos. Kā atzīmē Igaunijas sūtnis PSRS Seljamā, padomju pilsoņu dzīve pirms piecgades plāna uzsākšanas raksturojama kā “paradīze” salīdzinoši ar viņu dzīves apstākļiem piecgades plāna beigās.²³⁰

Vērojams, ka 1928. gadā Rietumu presē plaši tiek apspriests Ukrainā valdošais bads, no kura cieš ap četriem miljoniem zemnieku. Vērtējumi par bada iemesliem dalās. Britu *UPA* korespondents Maskavā norāda uz sausumu un neražu, kā bada primārajiem cēloņiem.²³¹ Līdzīgu viedokli pauž *Reuters* u.c. ziņu aģentūru korespondenti.²³² Vēsturnieki Deivis un Vitkrofts 1928. gada pārtikas grūtības saista ar 1927. gada rudenī realizēto brutālo valsts graudu savākšanas kampaņu, kā arī norāda, ka pārtikas krīze šajā periodā vairāk skāra

226 Reports Famine Sweeping Russia. *New York Times*, 1924, 7. sep.

227 Des paysans russes en sont reduits a manger de la mousse. *Le Matin*, 1925, 13. jan. 1. lpp. (citē *Daily Express*)

228 Millions starving. Famine in Ukraine. *The Sydney Morning Herald*, 1925, 25. apr. 13. lpp. (citē *Morning Post*)

229 Bads Ukrainē? Brīvā Tēvija. 1927, 6. apr. 1. lpp.

230 Reporting Conversation with Mr. Julius Seljamaa, the Estonian Minister to the USSR, 1933, 14. jan. NARA 59/861.5017 Living Conditions/581

231 Famine in Ukraine, many thousands starving. *Examiner*, 1928, 11. okt. 9. lpp.

232 Famine in the Ukraine. *The Straits Times*, 1928, 22. sept. 9. lpp.

pilsētas, nevis laukus. Viņi uzsver, ka, ja 1920. gadu vidū pārtikas trūkumam PSRS bija sporādisks gadījuma raksturs, tad 1928. gadā iezīmējās permanenta pārtikas krīze, kura turpinājās līdz pat 1933. gadam.²³³ Tādējādi visu pirmās piecgades laiku (1928-1932) PSRS iedzīvotāji atradās pastāvīgā pārtikas trūkumā un atsevišķos reģionos - pilnīgā badā. Krievu vēsturnieks Viktors Kondrašins min Staļina uzsākto piespiedu kolektivizāciju, kā pārtikas trūkuma iemeslu pirmās piecgades sākumā. Viņš norāda arī uz dabas apstākļiem (sausumu), kā arī uz 1928./29. g. realizēto graudu savākšanas kampaņu. Visu šo faktoru summa esot radījusi situāciju, kad vairāk nekā 200 000 zemnieku saimniecību Ukrainā šajā laikā cieta badu. Kondrašins gan piebilst, ka bads tolaik pastāvēja ne tikai Ukrainā, bet arī Kazahstānā, Pievolgā, Sibīrijā un Ziemeļkaukāzā, par ko liecinot PSRS GPU priekšniekam Jagodam adresētie ziņojumi.²³⁴

Būtiski uzsvērt, ka līdz ar pirmajiem potenciālā bada simptomiem 1928. gadā Rietumu prese norāda, ka PSRS režīms sniedz palīdzību bada cietējiem. Tiek ziņots, ka Maskava šim mērķim atvēlējusi 31 milj. rubļus, Ukrainas valdība – vēl 10 milj. Izvērsta sociālā kampaņa, lai savāktu papildus 8 milj. rubļus, kas nepieciešami bada cietēju ēdināšanai 1928./29. g. ziemā.²³⁵ No preses publikācijām arī secināms, ka PSRS izrādīja gatavību sadarboties ar Rietumiem, lai mazinātu pārtikas trūkuma ietekmi un bija gatava arī pieņemt palīdzību no personām un organizācijām, kuras īstenoja pārtikas palīdzības programmas Krievijā 1921./22. g.²³⁶

1928. gada vasarā Kanādas presē parādās arī pirmā informācija, ka PSRS gatavojas iepirkt graudus šajā valstī.²³⁷ Septembrī tiek ziņots par Maskavas veiktajiem graudu iepirkumiem ASV. Lai arī ārzemēs iepirktie graudi paredzēti sēklai, vairākos rajonos izsalkušie zemnieki tos patērējuši pārtikā.²³⁸

Pastāvīgais pārtikas trūkums, piespiedu kolektivizācija un graudu atņemšana izsauca masveida neapmierinātību un pasīvu pretošanos, kas daudzviet pārauga vardarbīgās

233 Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 406. lpp.

234 Кондрашин, В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. *Российская политическая энциклопедия*, 2008. 72. lpp.

235 *Famine Faces Ukraine*. *The Globe*, 1928, 20. sep. 1. lpp.

236 *Russian Famine. Scheme to Feed People by Aeroplane*. *The Straits Times*, 1930, 1. sept. 11. lpp.; *Dreigende hongersnood in Rusland? Het Vaderland*, 1930, 2. sept.

237 *Russia fears famine*. *The Globe*, 1928, 18. jūl. 2. lpp.

238 *Famine in the Ukraine*. *The Straits Times*, 1928, 22. sept. 9. lpp.

sadursmēs. Bada nemieri un dumpji norisinājās ne tikai Ukrainā, bet arī Krievijā, Baltkrievijā u.c. Daudzviet zemnieki izrēķinājās ar vietējiem varas pārstāvjiem, izdemolēja ciema padomes, iesaistījās bruņotās sadursmēs ar armijas un GPU vienībām. Nereti bada dumji izcēlās arī sarkanās armijas daļās.²³⁹

Ja Rietumu novērotāji kā pārtikas krīzes galveno cēloni divdesmito gadu beigās min PSRS realizēto ekonomisko politiku, lauksaimniecības kolektivizāciju un ambiciozo industrializācijas programmu, tad ukraiņu organizācijas Rietumos straujo dzīves apstākļu pasliktināšanos padomju Ukrainā skaidro ar apzinātu lielinieku režīma vēršanos pret ukraiņiem. 1928. gada rudenī vairākas ukraiņu bēgļu organizācijas vēršas pie Tautu Savienības ar kopēju petīciju, kurā uzsvērts Maskavas realizētās politikas koloniālais raksturs Ukrainā: “Pēc astoņu gadu sarkano valdīšanas Ukrainā kādreizējā Eiropas labības klēts ir tā novārdzināta, ka nevar vairs sevi pabarot. Īstenojot savu iznīcināšanas politiku, Maskavas tirāni deportējuši tūkstošiem ukraiņus uz Sibīriju, kur tos sagaida droša nāve. Ukrainai atņemtās bagātības tiek izmantotas imperiālistiskās armijas uzturēšanai un lai apmaksātu komunistu aģitatoru darbību pasaulē. Bads, kas valdīja Ukrainā 1922. gadā ir nieks salīdzinājumā ar katastrofu, kas tagad draud”.²⁴⁰ Tautu Savienībai adresētajā vēstījumā ukraiņu organizācijas norādīja, ka bada nāve draud trijiem miljoniem zemnieku padomju Ukrainā un aicināja pasauli sniegt viņiem palīdzību.²⁴¹

Divdesmito gadu nogalē ukraiņu organizācijas no tādām valstīm kā Francija, Polija, Čehoslovākija, Rumānija un Turcija izveidoja vienotu Ukrainas bada palīdzības komiteju, kura 1929. gada maijā Rietumeiropā izplatīja brošūru “Bads Ukrainā”. Tajā bija plašāk izvērsta iepriekš Tautu Savienībai adresētās petīcijas pamatdoma, ka PSRS režīms badu izmanto kā ieroci, lai cīnītos ar ukraiņu separātismu. Brošūrā cita starpā bija citēts Lazars Kaganovičs, kurš saistīja ukraiņu zemnieku nevēlēšanos nodot graudus valstij ar “ukraiņu šovinisma” izpausmēm. 1929. gada izdevumā ukraiņu organizācijas aicināja pasaules sabiedrību apvienot pūliņus, lai “glābtu no bada nāves tūkstošiem ukraiņus, kuri 1929. gada pavasarī atrodas drausmīgā trūkumā, kas ir svešas varas okupācijas politikas rezultāts”.²⁴²

239 La famine en Russie. Le Figaro, 1928, 14. okt. 3. lpp.; Russia fears famine. The Globe, 1928, 18. jūl. 2. lpp.; Ukrainians Seize Municipal Buildings in Defiance of Bolsheviki. The Globe, 1928, 22. okt. 1. lpp.; Famine in Russia, The Globe. 1928, 3. dec. 1. lpp.

240 Ukraine's dreadful plight. Geraldton Guardian, 1928, 13. nov. 3. lpp.

241 Famine in Ukraine. Northern Standard, 1928, 13. nov. 5. lpp.

242 La Famine en Ukraine. Paris: Edition du Comité de secours aux affamés de l'Ukraine, 1929. 15. lpp.

Lai arī lielinieku režīma cīņa pret ukraiņu nacionālismu nereti tika minēta Rietumu preses slejās, jākonstatē, ka vairums novērotāju divdesmitajos gados to nesaistīja ar PSRS valdošo pārtikas krīzi. Iespējams, tādēļ, ka šī pieeja savā ziņā runāja pretī padomju režīma proponētajai nacionālajai politikai šajā laikā (t.s. коренизация), saskaņā ar kuru Ukrainā tika īstenota *ukrainizācija*, jeb mērķtiecīga pāreja uz ukraiņu valodu dažādās dzīves jomās tostarp izglītībā, presē, partijās un valsts pārvaldē. *Ukrainizācijas* politika neturpinājās ilgi un tika izbeigta trīsdesmito gadu sākumā, kad kļuva skaidrs, ka tā nav nesusi gaidītos rezultātus un nav spējusi palielināt ukraiņu tautas simpātijas pret lielinieku režīmu.

Divdesmito gadu nogalē Ukrainā pastāvošo pārtikas problēmu antiukrainiskais skaidrojums neguva plašu atbalsi Rietumos daļēji arī tāpēc, ka Eiropas presē un diplomātiskajās aprindās šajā laikā tika aplūkots ne vien ukraiņu, bet arī poļu, igauņu, latviešu un jo īpaši vācu zemnieku bēdīgais liktenis PSRS kopš kolektivizācijas sākuma, turklāt ne tikai Ukrainā, bet arī Sibīrijā, Kaukāzā, Baltkrievijā u.c. Piemēram, Vācijas vēstniecības Maskavā lauksaimniecības atašejs Otto Auhagens²⁴³ (Otto Auhagen, 1869-1945) savos ziņojumos uzsvēra, ka padomju režīma represijas tiek vērstas pret vācu zemniekiem daudz lielākā mērā nekā, piemēram, pret krieviem. Viņaprāt tas bija tādēļ, ka vācu saimniecību ražība bija augstāka un lielinieku *ekspropriētājiem* tās likās pievilcīgāks mērķis.²⁴⁴ Pēc Auhagena datiem no 26 milj. zemnieku saimniecībām PSRS *dekulakizētas* tika 780 000 jeb 3%, kurpretī vācu saimniecību *dekulakizācijas* procents bija daudz augstāks.²⁴⁵

Līdzīgā situācijā bija arī latviešu zemnieki PSRS. Latvijas konsuls Vitebskā (Baltkrievijā) 1930. gada sākumā to raksturoja šādi: “Traģisks ir latvju zemnieku-kolonistu stāvoklis. Agrāk viņi bija paraugs krievu tautai, bet tagad viņi tiek bez žēlastības iznīcināti. [...] Daži no viņiem ierodas Latvijas sūtniecībā un konsulātos, lūdz palīdzību un padomu, kā tikt vaļā no krievu pavalstniecības un kā nokļūt Latvijā. Viņi gatavi atstāt visu, lai tikai varētu aizbēgt no šīs

243 Otto Auhagens bija Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašejs Maskavā no 1928-1930. gadam. Viņš bija strādājis Vācijas vēstniecībā Krievijā no 1900-1906. gadam un tika uzskatīts par vienu no lielākajiem sava laika PSRS ekspertiem. Pēc Auhagena izraidīšanas no PSRS, Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašeja funkcijas pārņēma Otto Šillers (Otto Schiller).

244 Šo tēzi daļēji apstiprina arī Dr. Jozefs Rozens (Joseph Rosen), *Agrojoint Corporation* Krievijas aktivitāšu vadītājs, kas nodarbojās ar ebreju kolonizācijas projektu Ukrainā divdesmitajos gados. Viņš atzīmēja, ka vācu kolonistu zemnieku saimniecības Ukrainā ir pašas labākās. Tām seko igauņu kolonistu saimniecības: NARA 59/Social Matters 861.4016/347

245 Warkentin, Erwin. The Mennonites before Moscow: The Notes of Dr. Otto Auhagen /*Journal of Mennonite Studies*, Vol 26, 2008, 213. lpp.

varmācību, posta un bada zemes.”²⁴⁶ Latviešu zemnieki lūdza konsulu paziņot par viņu likteni Tautu Savienībai, jo viņi bija dzirdējuši, ka vācu zemniekiem Tautu Savienība esot palīdzējusi emigrēt no PSRS.

Acīmredzami zemnieki atsaucās uz starptautisku rezonansi izraisījušo vācu menonītu dramatisko izceļošanu no PSRS 1929. gadā. Vairākām vācu zemnieku ģimenēm bija izdevies saņemt izceļošanas atļaujas 1929. gada vasarā. Tas radīja cerību arī pārējiem. 1929. gada nogalē no Ukrainas, Krimas un Sibīrijas uz Maskavu sāka plūst neskaitāmi vācu tautības menonītu ticības zemnieki, kas vērsās pie Vācijas vēstniecības pēc dokumentiem, lai varētu izceļot. Tomēr padomju varas iestādes lika dažādus šķēršļus un kavējās ar atļaujas došanu. Bija mēģinājumi vāciešus pierunāt paņemt dokumentus atpakaļ, stāstot, ka Vācijā valda milzīgs bads.²⁴⁷ Tomēr šai padomju propagandai nebija rezultātu. Aptuveni seši tūkstoši vācu zemnieku bez noteiktas dzīves vietas un iztikas līdzekļiem 1929. gada vēlā rudenī uzturējās Maskavā un tās apkaimē. Šo zemnieku nožēlojamais stāvoklis piesaistīja Maskavā akreditēto ārvalstu korespondentu uzmanību. Raksti par menonītu bēgļu krīzi parādījās *Kölnische Zeitung*, *Hamburger Nachrichten*, *The Christian Science*, *Chicago Daily News*, u.c.

Viens no šīs krīzes galvenajiem *vainīgajiem* padomju ieskatā bija jau minētais vācu diplomāts Otto Auhagens, kurš apmeklējot vācu kolonijas Ukrainā, Krimā un Sibīrijā bija ieteicis zemniekiem nestāties kolhozos un pēc iespējas ātrāk pamest PSRS. Auhagens lēsa, ka no 1,2 miljoniem vāciešu, kas dzīvoja PSRS aptuveni 700-800 tūkstoši vēlējās izceļot. Pēc diplomāta apmeklējuma daudzi vācieši cerībā emigrēt likvidēja savas saimniecības un bija pilnīgā izmisumā, kad izceļošana viņiem tika liegta. Attiecībā uz tiem 5000 zemniekiem, kas jau atradās Maskavā, PSRS režīms galu galā starptautiska spiediena ietekmē pieņēma lēmumu atļaut viņiem emigrēt.²⁴⁸ Pats Auhagens pēc vācu menonītu bēgļu krīzes tika pasludināts par *persona non grata* un bija spiests atstāt Padomju Savienību.²⁴⁹

Stāsts par menonītu brīnumaino veiksmi ceļoja no mutes mutē un viesā cerības arī citu mazākumtautību zemniekos, ka arī viņiem tiks atļauts pamest bada mākto PSRS. Tomēr gandrīz visiem tas tika liegts. Nopietni šķēršļi izceļošanai tika likti pat zemniekiem, kuriem

246 LVVA, 2575. f., 15. apr., 70. l., 275. lp.

247 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 37.lpp.

248 Warkentin, Erwin. The Mennonites before Moscow: The Notes of Dr. Otto Auhagen /Journal of Mennonite Studies, Vol 26, 2008, 210. lpp.

249 Burleigh, Michael. Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 34. lpp.

bija ārvalstu pilsonība. Tā piemēram, Latvijas vēstniecības Maskavā otrais sekretārs Dr. Frišs ASV diplomātiem Rīgā atstāstīja gadījumu, kad uz Latvijas vēstniecības kāpnēm ilgāku laiku gulēja kāds zemnieks, kuru “īsti nevarēja raidīt prom”, jo viņš bija Latvijas pilsonis. Tāpat Frišs caur Latvijas pārstāvniecības logu novēroja kādu zemnieku ģimeni: māti ar vairākiem bērniem, kuri ubagoja maizi pretī Latvijas vēstniecībai. Tas turpinājās vairākas dienas līdz māte no bada nespēka saļima un tika aiznesta prom.²⁵⁰

Otto Auhagens, kurš tika uzskatīts par vienu no vadošajiem sava laika PSRS ekspertiem, 1929. gadā izteica prognozes par potenciālu plaša mēroga badu Ukrainā jau 1930. gadā. Savos ziņojumos Vācijas vēstniecībai viņš uzsvēra, ka situācija ar pārtikas sagādi PSRS ir kritiska. Pēc Auhagena aplēsēm pastāvēja risks, ka 1929./30. g. ziemā no bada varētu nomirt aptuveni 5% vācu kolonistu. Ukrainā un Krimā bads varētu skart ap 50 000 cilvēku. Vācu lauksaimniecības eksperts uzskatīja, ka kolektīvā saimniekošana PSRS lemta neveiksmei, jo kolhozos zemnieki sadzīti piespiedu kārtā, bez motivācijas strādāt.²⁵¹ Arī citu rietumvalstu diplomātu ziņojumos šajā periodā aplūkota potenciāla bada iespēja PSRS. Piemēram, ASV diplomāti 1930. gadā vērsa Vašingtonas uzmanību uz to, ka no iespējamā bada un tam sekojošajām epidēmijām Padomju Savienībā visticamāk cietīs tās iedzīvotāju grupas, kuras komunistiskais režīms uzskata par nevēlamām.²⁵² Tādējādi varam secināt, ka bads tika uzlūkots kā, ja ne apzināti plānots izrēķināšanās veids, tad kā ērts represiju līdzeklis, kuru pie izdevības var likt lietā, manipulējot ar pārtikas sadales sistēmu atbilstoši režīma politiski ideoloģiskajiem uzstādījumiem.

Bada draudi Ukrainā un PSRS kopumā plaši tika aplūkoti arī Rietumu publiskajā telpā. 1930. gada janvārī vācu, britu un amerikāņu prese publicēja ietekmīgā PSRS eksperta Paula Šefera sacīto par gaidāmo badu: “Eksperti, kas atgriežas no Krievijas, uzskata par ļoti iespējamu, ka miljoni zemnieku atsevišķās provincēs cietīs no pavisam reāla bada laika posmā no šodienas līdz nākamā gada ražai”.²⁵³ 1929./30. gada ziemā Šefers pareģoja pārtikas trūkuma izraisītus nemierus un neizbēgamu badu PSRS jau vistuvākajā laikā: “Bada dienas nenovēršami tuvojas... Pašreiz valdošā haosa sekas tā īsti mēs ieraudzīsim tikai nākamās ražas laikā. Vēl ir

250 NARA 59/861.61 Collective Farms/36

251 Warkentin, Erwin. The Mennonites before Moscow: The Notes of Dr. Otto Auhagen /Journal of Mennonite Studies, Vol 26, 2008, 215. lpp.

252 NARA 59/861.404/307

253 Scheffer, Paul. Russia on the Brink. The Living Age, 1930, 15. jan. 594. lpp. (pārpublicēts no Londonas *Observer*)

pieci mēneši līdz tam laikam; mēneši, kuru laikā bads kļuvis ar vien nenovēršamāks”.²⁵⁴

ASV vēstnieks Berlīnē Džons Vilijs (John Cooper Wiley, 1893-1967) vērsa Valsts sekretāra uzmanību uz citu Šefera rakstu *Berliner Tageblatt* (1930. gada 17. jan.). Arī tajā bija pareģots drīzs bads PSRS kā likumsakarīgs kolektivizācijas rezultāts. Interesanti, ka šajā rakstā autors izteica pieņēmumu, ka PSRS visticamāk eksportēs graudus arī bada laikā.²⁵⁵

Bez Šefera arī citi mazāk prominenti autori 1930. gadā rietumvalstu presē izteica prognozes par pārtikas krīzes saasinājumu Padomju Savienībā.²⁵⁶ Tomēr prognozētais plaša mēroga bads šajā laikā neizcēlās. 1931. gadā *Berliner Tageblatt* anonīmā ievadrakstā (kura autors visticamāk bija iepriekš minētais Šefers) to izskaidroja ar labvēlīgiem klimatiskajiem apstākļiem, kas nodrošināja labu ražu. Tika arī uzsvērts, ka tā drīzāk ir negaidīta veiksmē, nevis visa notiekošā likumsakarīgs iznākums.²⁵⁷ Šādam vērtējumam piekrīt arī mūsdienu vēsturnieki Taugers, Deivis un Vītkrofts, kuri norāda, ka 1930. gada raža padevās "pārsteidzoši laba", kā rezultātā no zemniekiem tika ievākts par 38% vairāk labības nekā gadu iepriekš un divreiz vairāk nekā 1928./29. g.²⁵⁸

Lai arī nespēka un bada izraisīta mirstība 1929./30. gada pārtikas krīzes laikā nebija tik liela, kā to bija prognozējis vācu lauksaimniecības eksperts Auhagens, situācija 1930. gada pavasarī tomēr bija ļoti nopietna. Kā vēlāk atzīmēja ilggadējais *Christian Science Monitor* korespondents Maskavā Viljams Čemberlens līdz lielajam badam 1932. gadā lielnieku režīmu bija piemeklējušas divas liela mēroga pārtikas krīzes. Pirmā, visnopietnākā 1921. gadā un otrā, salīdzinoši daudz mazāk nopietna 1930. gada pavasarī, kad nežēlīgā piespiedu kolektivizācija bija izsūkusi plaša mēroga pasīvo pretošanos, kuras iedarbīgākais ierocis bija masveida lopu izkaušana.²⁵⁹ 1929.-1930.g. neapmierinātība pārauga bruņotās sadursmēs starp zemniekiem un sarkanās armijas vienībām. Ja 1929. gadā pēc GPU statistikas PSRS tika konstatēti vairāk nekā 1300 "pretpadomju masu akciju",²⁶⁰ tad 1930. gadā to skaits jau bija desmitkārtšojies un pārsniedza 13 000. Kopumā protestos un dumpjos iesaistījās vairāk trīs

254 Scheffer, Paul. *Seven Years in Soviet Russia*. New York: Macmillan, 1932. 294. lpp.

255 NARA 59/861.61 *Collective Farms/19*

256 Skat., piemēram, *Bolschewistlik külw. Päevaleht*, 1930, 20. maijs 2. lpp. (citē *Gazeta Polska*)

257 *Der Sowjetstaat. Die Landwirtschaft. Berliner Tageblatt*, 1931, 10. feb.

258 Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. *Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / Slavic Review*, Vol. 54, Issue 3, Autumn, 1995, 649. lpp.

259 Chamberlin, William, Henry. *Sings prove Soviet Food running low. Christian Science Monitor*, 1932, 26. jūl. 1. lpp.

260 *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Т. 2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 г. / Отв. редактор Н.Ивницкий. М., 2000. 702. lpp.*

miljoni zemnieku. Vairāk nekā 20 tūkstošiem 1930. gadā tika piespriests nāves sods.²⁶¹ *Le Temps* pārstāvis Maskavā Pjērs Berlāns franču presē pielīdzināja šos notikumus “īstam pilsoņu karam”, norādot, ka simtiem tūkstošu zemnieku ģimenēm tika atņemts to īpašums un tās tika deportētas uz ziemeļiem.²⁶² PSRS dokumenti liecina, ka Berlāns savās aplēsēs bijis visai piesardzīgs, jo kopumā šajā laikā tika deportēti gandrīz divi miljoni zemnieku.²⁶³ Vispārējā vardarbība un haoss ārkārtīgi negatīvi atsaucās uz iedzīvotāju nodrošinājumu ar pārtiku, kuras hroniskais trūkums izsauca jaunus protestus un jaunu vardarbību. Šis apburtais loks tika pārrauts 1930. gada 2. martā, kad laikraksts *Pravda* publicēja Staļina rakstu “Panākumu reibonī”.²⁶⁴ Tajā PSRS vadonis kritizēja piespiedu kolektivizāciju, noveldams atbildību par to no sevis uz vidējā un zemākā līmeņa partijas funkcionāriem.

Rietumu presē Staļina publikācija vienbalsīgi tika traktēta kā pagrieziena punkts un līdzšinējo lielnieku kļūdu atzinums. Tika arī konstatēts, ka tas visdrīzāk ir tikai taktisks pagaidu manevrs, nevis fundamentāla kursa maiņa. Šim viedoklim piekrita arī Rietumu diplomāti. Piemēram, ASV vēstniecība Londonā, balstoties uz Lielbritānijas u.c. rietumvalstu pārstāvju ziņojumiem, secināja, ka tieši zemnieku realizētā masveida lopu izkaušana un draudošais bads piespiedis Staļinu atkāpties soli atpakaļ.²⁶⁵ Pēc PSRS sabrukuma atslepenotie Politbiroja dokumenti liecina, ka Rietumu novērotāji visumā pareizi interpretēja lielnieku vadības motivāciju, uzsverot Maskavas bailes no zemnieku nemieriem, kā vienu no galvenajiem iemesliem partijas kursa maiņai. 1930. gada aprīlī zemākā līmeņa partijas pirmorganizācijas saņēma direktīvu, kurā Maskava lika ierobežot piespiedu kolektivizāciju, ņemot vērā “plašās zemnieku nepakļaušanās akcijas”, kas radīja draudus režīma pastāvēšanai.²⁶⁶

Staļina raksts “Panākumu reibonī” radīja milzu rezonansi arī Ukrainā. Zemnieki izmantoja 1930. gada 2. marta *Pravdas* numuru kā mandātu, lai izrēķinātos ar vietējiem partijas aktīvistiem un līdzšinējās piespiedu kolektivizācijas īstenotājiem. Lauku iedzīvotāji masveidā pameta kolhozus, kā rezultātā strauji samazinājās kopējie kolektivizācijas rādītāji. Ja 1930.

261 Попов В.П. Государственный террор в советской России, 1923-1953 гг. // Отечественные архивы. 1992. № 2. 20.-31. lpp.

262 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agraire. *Le Temps*, 1932, 31. maijs, 1. lpp.

263 Население России в XX веке. Исторические очерки. Т.1. 1900-1939 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. 277. lpp.

264 Сталин, И. Головокружение от успехов: К вопросам колхозного движения, *Pravda*, 1930, 2. mar.

265 NARA 59/861.404/307

266 Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927-1932 гг. / Под ред. В. Л. Данилова и Н. А. Ивницкого. Москва: Политиздат, 1989. 36.-37. lpp.

gada martā PSRS bija kolektivizētas 57% no visām lauku saimniecībām, tad maijā šis rādītājs bija vien 28%, bet septembrī vairs tikai 21%.²⁶⁷ Staļina aicinājums zemniekiem apvienoties kolhozos uz brīvprātības pamatiem neguva atbalstu. Pat piesolītās īpašumtiesības uz mājokli, dārzu un mājlopiem nespēja lauzt zemnieku kopējo negatīvo attieksmi pret kolektivizāciju.

1930. gada salīdzinoši labā raža un režīma atkāpšanās no piespiedu kolektivizācijas politikas mazināja zemnieku protestus. Atsevišķi Padomju Savienības *draugi* Rietumos 1930. gada rudenī visai optimistiski ārvalstu presē atspoguļoja stāvokli padomju valstī. Piemēram, Čikāgas universitātes profesors Samjuels Harpers (Samuel Northrup Harper, 1882-1943)²⁶⁸ klāstīja, ka maize Padomju Savienībā esot diezgan un ka tā pietikšot arī eksportam.²⁶⁹ Salīdzinoši ar šī perioda Rietumu preses ziņām no tādām valstīm kā Japāna, vai Ķīna (kur šajā laikā valdīja bads)²⁷⁰, lasītājam varēja rasties iespaids, ka dzīve PSRS normalizējas un ka problēmas ar pārtiku pamazām izzūd.

Jāuzsver, ka būtisku lomu Rietumu sabiedrības attieksmē pret PSRS spēlēja arī pasaules ekonomiskā krīze, kuras ietekmē sākot ar 1930. gadu ar vien vairāk rietumnieku sāka raudzīties uz Padomju Savienību ar simpātijām, cerot saskatīt Staļina plānveida ekonomikā potenciālus risinājumus arī savām problēmām. Šādā atmosfērā daudzi izvēlējās neredzēt PSRS politikas ēnas puses un uztvēra runas par hroniskajām pārtikas grūtībām Padomju Savienībā kā pretpadomju propagandu. Šādu nostāju Rietumos aktīvi proponēja arī pats PSRS režīms. Piemēram, 1931. gada vasarā padomju propagandistiem izdevās pierunāt gandrīz divsimts zviedru zemniekus atgriezties no Zviedrijas Ukrainā²⁷¹, no kurienes tie izceļoja divdesmito gadu beigās.²⁷² Tas liecina, ka daudzi rietumnieki nesaskatīja tuvojošos traģēdiju Ukrainā un neuztvēra Staļina agrāro politiku kā draudu zemniecībai.

267 Viola, Lynne. *Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford University Press, 1999. 29. lpp.

268 Trīsdesmitajos gados Harpers bija biežs viesis PSRS un ar simpātijām izturējās pret tur valdošo režīmu. PSRS ar Harpera starpniecību centās noskaņot ASV sabiedrisko domu, sevišķi akadēmisko inteliģenci par labu Staļina režīmam. Harpers regulāri tikās ar PSRS Ārlietu komisariāta pārstāvjiem. Šo sarunu atreferējumi pieejami: <<http://www.alexanderyakovlev.org>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]; Izvērsta Harpera biogrāfija: Goble, Paul. *Samuel N. Harper and the study of Russia : His career and collection / Cahiers du monde russe et soviétique*. 1973, Vol. 14 N°4. 608.-620. lpp.; Harpera memoāri: Harper, Samuel N., Paul Vincent Harper, and Ronald Bettes Thompson. *The Russia I Believe in; The Memoirs of Samuel N. Harper, 1902-1941*. Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1945. 278 lpp.

269 *Soviets' trade battle: as seen by a Chicagoan Philip Kinsley*. *Chicago Daily Tribune*, 1930, 26. sep. 5. lpp.

270 Clark, Grover. *Famine and Famine Relief in China*. *The Survey*, 1930, 1. okt. 30.-31. lpp.

271 *Swedish Colonists For The Ukraine*. *Times*, 1931, 18. aug.

272 Kopumā līdz ar kolektivizācijas sākumu no Ukrainas uz Zviedriju pārcēlās 900 zviedru.

Atsevišķu Rietumu komentētāju izteiktie minējumi, ka 1930. gada marta lēmumi iezīmēja komunistiskās partijas labēji konservatīvā spārna ietekmes palielināšanos Politbirojā,²⁷³ acīmredzami nesakņojās realitātē, ko spilgti apliecināja 1930. gada decembrī notikušī padomju valdības vadītāja Alekseja Rikova (Алексей Рыков, 1881-1938) nomaiņa ar Vjačeslavu Molotovu. 1931. gadā Kremlis atgriezās pie stingrās līnijas un ar jaunu sparū atsāka obligātās graudu nodevas ievākšanu. Britu *Times* norādīja, ka Staļina režīms nevairās no spēka pielietošanas pret zemniekiem.²⁷⁴ Tika atsākta cīņa ar kulakiem, īstenotas zemnieku deportācijas un sūtītas soda ekspedīcijas uz rajoniem, kas nepildīja graudu nodošanas plānu.²⁷⁵ Tāpat 1931. gadā tika forsēta piespiedu kolektivizācija, kas pieauga no 24% 1931. gada janvārī līdz 58% tā paša gada augustā. Darba ražīgums kolhozos bija zemāks nekā individuālajās saimniecībās. Ārvalstu prese un diplomāti to vienbalsīgi skaidroja ar zemnieku motivācijas trūkumu un pasīvo pretošanos. Kā vēlāk atzīmēja Latvijas sūtnis Maskavā A. Bīlmanis, “pārtikas trūkums pieaug proporcionāli ar kolektivizācijas procentu, neatkarīgi no starpībām zemes ražīgumā, kas pierāda, ka patlabanējais bads dienviņos ir izskaidrojams vispirmām kārtām ar kolektivizāciju, kura izārdījusi zemnieku ražotspējas.”²⁷⁶

Papildus kolektivizācijai pārtikas situāciju PSRS 1931. gadā būtiski ietekmēja vēl divi svarīgi faktori. Pirmkārt, starptautiskā stāvokļa eskalācija Tālajos austrumos, kur parādījās reāli kara draudi pēc Japānas iebrukuma Mandžūrijā 1931. gada septembrī. Pēc Karla Radeka informācijas PSRS šajā laikā tērēja “miljardus” aizsardzības pasākumiem, tostarp veidoja lielas labības rezerves, kuras bija pietiekošas armijas ēdināšanai vesela gada garumā.²⁷⁷ Lai arī daļa no šīs labības tika iepirkta Persijā, galvenais pārtikas sagādes smagums gūlās uz padomju zemnieku pleciem, sevišķi tādos lauksaimnieciskās ražošanas centros kā Ukraina, Pievolga un Ziemeļkaukāzs. Vairāki vēsturnieki gan apšaubījuši Radeka teikto un, balstoties uz Politbiroja arhīva dokumentiem, norādījuši, ka armijas vajadzībām paredzētās labības rezerves 1931. gada nogalē bija ievērojami mazākas un tādēļ šim faktoram nav bijusi tik būtiska loma, kā to savulaik aprakstījis, piemēram, R. Konkvests u.c. vēsturnieki, kuriem nav bijusi pieeja PSRS arhīvu materiāliem.²⁷⁸ Konkvesta oponenti Taugers un Deiviss gan atzīst, ka

273 NARA 59/861.61 Collective Farms/33

274 Slackness On Soviet State Farms. *Times*, 1931, 25. sep.

275 Soviet Grain Campaign: Recalcitrant Collective Farms. *Times*, 1931, 22. okt.

276 LVVA, 2575. f., 8. apr., 59. l., 337. lp.

277 Haslam, Jonathan. *Soviet Foreign Policy, 1930-33: The Impact of the Depression*. New York: St. Martin's Press, 1983. 84. lpp.

278 Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. *Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / Slavic*

savu pieņēmumu izdarījuši balstoties tikai uz Politbiroja sēžu protokoliem un lauksaimniecības komisariāta arhīva materiāliem, bet ne uz Politbiroja darba dokumentiem, vai atbilstošajiem dokumentiem labības rezervju komisijas un militārajā arhīvā, kuram pieeja bijusi liegta. Tādējādi teoriju par kara gadījumam paredzēto labības rezervju mazo nozīmi 1931. gada pārtikas krīzes un 1932./33. gada bada kontekstā nevar uzskatīt par pierādītu. Sevišķi tādēļ, ka Rietumu novērotāji, kas bija aprakstīto notikumu liecinieki, šo faktoru izcēla kā būtisku.²⁷⁹

Otrs iemesls pārtikas krīzei PSRS 1931. gada nogalē bija neraža, kuru lielā mērā bija izraisījuši nelabvēlīgie klimatiskie apstākļi. Neskatoties uz to, ka 1931. gada raža bija ievērojami mazāka nekā 1930. gadā, graudu piespiedu savākšana no zemniekiem 1931. gadā tika palielināta. Šādai Staļina valdības rīcībai bija vairāki iemesli. Viens no tiem - jau minētie kara draudi Tālajos austrumos. Tāpat būtiska loma bija ar vien pieaugošajai krīzei rūpniecībā, kuras atrisināšanai bija nepieciešami papildus līdzekļi. Uz 1931. gadu lielnieki bija sastādījuši līdz šim visambiciozākos plānus – rūpnieciskās ražošanas pieaugumu par 45%. Ne vienā no 1931. gada mēnešiem šis plāns netika izpildīts. Tā kā Politbirojs kategoriski atteicās samazināt plānu, tā forsētai īstenošanai tika meklēti cilvēku un naudas resursi lauksaimnieciskajā sektorā. Papildus spiediens uz jau tā novārdzināto zemniecību daudzviet noveda pie bada jau 1931. gada beigās, kad PSRS valdošajai pārtikas krīzei Rietumos sāka pievērst ar vien lielāku uzmanību. 1931. g. oktobrī *Times* ziņoja par Padomju valdības lēmumu, kas noteica, ka visi graudi, tostarp sēklas un lopbarības graudi, kurus kolhozi rezervējuši savām vajadzībām, visi bez izņēmuma nododami valstij iekams uzliktās valsts kvotas nav izpildītas.²⁸⁰ Tas izsauca pretestību zemnieku vidū, ko plaši atspoguļoja Rietumu prese.²⁸¹

Rietumu publiskajā telpā PSRS pārtikas problēmām tika pievērstā pastiprināta uzmanība 1931. gada novembrī, pēc tam, kad PSRS vēstnieks Francijā Valeriāns Dovgalevskis (Валериан Довгалеvский, 1885-1934) kādā intervijā bija neuzmanīgi izrunājies, ka padomju cilvēki ir spiesti savilkt jostas un ka PSRS tuvākajos divos gados nebūs spējīga eksportēt

Review, Volume 54, Issue 3, Autumn, 1995, 652. lpp.

279 Skat. piemēram: Duranty, Walter. *USSR: The Story of Soviet Russia*. Philadelphia: J. B. Lippincott Co, 1944. 193. lpp.

280 Soviet Grain Campaign: Recalcitrant Collective Farms. *Times*, 1931, 22. okt.

281 Ukrainian Disorders: Two "Shock Workers" killed. *Times*, 1931, 30. mai.; Soviet Forced Labour: Complaints Within Russia, *Times*, 1931, 16. mar.; The Soviet Grain Harvest: Difficulties with the Peasants. *Times*, 1931, 18. sep.

graudus.²⁸² Šī atklāsme izraisīja pastiprinātu interesi Kanādā, vienā no pasaules vadošajām graudu eksportētājvalstīm, kuras ekonomika iepriekšējos gados bija stipri cietusi no PSRS realizētā labības dempinga. Pēc signāla no Maskavas, Dovgalevskis gan vēlāk noliedza paša teikto par labības eksporta pārtraukšanu. Kremlis regulāri sekoja līdzī Rietumu presei un labi izprata Rietumu sabiedrības domu gaitu: ja labība tiek eksportēta, tātad valstī bada nav, jo valdība visticamāk nepieļaus, ka tās pilsoņi mirst badu, ja pieejami graudi. Tieši tā sprieda vidusmēra rietumeiropietis, vai amerikānis.²⁸³ Un tikai nedaudzi Rietumu eksperti ar ilggadīgu pieredzi lielnieku režīma izpētē, kā piemēram, Šefers (vēlāk arī Čemberlens, Laions u.c.) padomju graudu eksportu bada laikā uzskatīja par pavisam reālu iespēju. Pat gadījumos, kad trīsdesmito gadu sākumā Maskava iepirka graudus Persijā, Kanādā, ASV, Ķīnā u.c. (galvenokārt armijas vajadzībām), tā darīja to slepus un publiskajā telpā to allaž noliedza.

Atsevišķi vēsturnieki PSRS pārtikas krīzi 1931. gadā dēvē par “Kazahstānas badu”²⁸⁴, jo tieši šajā PSRS republikā bads prasīja vislielākos upurus. Citi savukārt izdala Ukrainu un uzsver, ka tur bads iestājās jau 1931. gada ziemā un skāra galvenokārt lielās pilsētas Kijevu, Harkivu, u.c.²⁸⁵

1931. gada Rietumu presē pārtikas trūkums PSRS tika aplūkots jau vairāk vai mazāk kā permanenta parādība, kas kopš piecgades plāna un kolektivizācijas kampaņas sākuma bija kļuvusi par padomju dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Atšķīrās šīs parādības cēloņu interpretācija, taču pašu faktu reti kurš apšaubīja (izņemot, protams, Rietumu komunistus un t.s. *PSRS draugus*). Kopējo Rietumu preses tendenci no šī viedokļa labi ilustrē vācu vēsturnieka Karla Grotjāna pētījums par PSRS lauksaimniecības politikas atspoguļojumu Berlīnes dienas laikrakstos 1927.-1933. g. Tā nosaukums “Maskavas cīņa par maizi” precīzi raksturo to, kā uz notiekošo PSRS šajā laikā raudzījās Rietumu pasaule kopumā.²⁸⁶

Jāuzsver arī, ka, runājot par hronisko pārtikas trūkumu divdesmito gadu beigās un trīsdesmito

282 Soviet “pleased” Dominion gains. *The Globe*, 1931, 2. nov. 1. lpp.

283 Skat., piemēram: Wheat fluctuations follow same trend as stock quotations. *The Globe*, 1932, 4. mar. 10. lpp.

284 Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 406. lpp.

285 Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times : Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999. 42. lpp.

286 Grotjahn, Karl-Heinz. ‘Moskaus Kampf ums Brot’: Sowjetische Agrarpolitik 1927–1933 in der Darstellung Berliner Tageszeitungen. M.A. thesis, Universität Hannover, 1989, 142. lpp.

gadu sākumā, gan rietumvalstu prese, gan diplomāti pārsvarā to attiecināja uz visu PSRS, visbiežāk lietojot apzīmējumu “Krievija”, ar ko tika saprasta visa Padomju Savienība, tostarp Ukraina.

Tāds bija informatīvais fons, uz kura 1932./33. gadā Rietumos parādījās ziņas par lielo Ukrainas badu. Lai arī PSRS pielika visas pūles, lai spodrinātu savu tēlu un noslēptu no pasaules skaudro realitāti, lielākie Rietumu dienas laikraksti vienalga sniedza pietiekošu informāciju, lai ikvienam to lasītājam trīsdesmito gadu sākumā būtu skaidrs, ka PSRS ir nopietnas un pastāvīgas pārtikas grūtības.

1.3. Ukrainas bads Rietumu preses spogulī

1.3.1. 1932. janvāris - maijs

1932. gads bija noslēdzošais Staļina pirmajā piecgadē. Tas bija iecerēts, kā lielnieku režīma triumfa brīdis, kad veiksmīgi būs noslēgusies Staļina uzsāktā PSRS pārveide no atpalikušas agrārvalsts par spēcīgu industriālu lielvalsti. 1931. gada nogalē Rietumu novērotāji vienprātīgi secināja, ka 1932. būs izšķirošs gads Padomju Savienībai. Fakts, ka tas iesākās ar nopietnu pārtikas krīzi 1931./32.g. ziemā vedināja uz visai drūmām prognozēm par tālāko attīstību.

Jau 1932. gada janvārī ASV konsuls Hamburgā vērsa Vašingtonas uzmanību uz laikraksta *Hamburger Nachrichten* Maskavas korespondenta publikāciju, kurā bija norādīts, ka Krievija (PSRS) jauno gadu sagaida ar pilnīgu transporta un pārtikas sadales sistēmas sabrukumu, kas rezultējies nopietnās pārtikas grūtībās.²⁸⁷

1932. gada 20. februārī rakstā „Bads Krievijā” *Times* konstatē, ka daudzos apgabalos zemniekiem nav atstāti pietiekoši graudi pavasara sējai, kas savukārt nozīmē, ka iedzīvotājiem var draudēt bads.²⁸⁸ *Vossische Zeitung* Maskavas korespondents Vilms Šteins vērs uzmanību uz lielo pārtikas trūkumu Ukrainā, kas izraisa masveida iedzīvotāju kurnēšanu.²⁸⁹ Daudzi ukraiņu un moldāvu zemnieki, glābjoties no bada, pa aizsalušo Dņestru bēg uz Rumāniju. Rietumu laikraksti apraksta, kā PSRS robežsargi ar ložmetējiem bēgošos nogalina. Vairāk nekā tūkstotis zemnieku šādā veidā aiziet bojā. Starp viņiem ir vairāki simti

287 NARA 59/861.156/68

288 Hunger in Russia. *Times*, 1932, 20. feb.

289 Brotkampf in der Ukraine. *Vossische Zeitung*, 1932, 27. feb. 3. lpp.

sieviešu un bērnu. Sirdi stindzinošās detaļās *Toronto Daily Star* apraksta, kā zemnieku sasalušie līķi tiek krauti grēdās upes krastā un šķūņos.²⁹⁰ Ziņas par traģiskiem Ukrainas-Rumānijas robežas šķērsošanas incidentiem Rietumu presē lielā skaitā parādās 1932. gada sākumā, tomēr arī vēlāk stāsti par pārbēdzējiem regulāri lasāmi presē. Francijas un Kanādas laikraksti norāda, ka maizes trūkums un pēdējo labības rezervju atņemšana Ukrainā izsaukusi ne tikai bēgšanu no PSRS, bet arī bruņotas sadursmes starp zemniekiem un GPU vienībām.²⁹¹ Rietumu presē šie notikumi gūst ievērību lielā mērā pateicoties tam, ka tie risinās Dņestras krastā un ir labi novērojami no Rumānijas puses.

Arī pārējā Ukrainas teritorijā zemnieki konfliktē ar graudu savācējiem un aktīvi pauž savu nevēlēšanos pakļauties centrālo varas iestāžu prasībām, *Times* 1932. gada februārī secina, ka „nav nekādu liecību, ka pasīvās pretošanās gars būtu salauzts”.²⁹²

Publikācijas rāda, ka zemnieku nostāju Ukrainā atbalsta arī augstu stāvošas partijas amatpersonas, kas atklāti iebilst pret drakoniskajiem graudu nodošanas plāniem un par to tiek sodītas ar izslēgšanu no komunistiskās partijas.²⁹³ Atsevišķi Rietumu korespondenti Maskavā, piemēram, Vilms Šteins, atspoguļojot šos notikumus, ieņem pozīciju, kas tuva Maskavas oficiālajam viedoklim un uzsver, ka pie pārtikas grūtībām Ukrainā 1932. gada sākumā vainojami vietējās administrācijas darbinieki, kas pieļāvuši kļūdas un dažbrīd nodarbojušies ar atklātu krāpniecību.²⁹⁴

No presei publikācijām noprotams, ka Ukrainas komunistiskās partijas vadībā izveidojusies spēcīga opozīcija Kremļa politikai. Par tās apņēmību liecina kaut vai fakts, ka „publiski tiek izteikti pārmetumi Doņeckas un citu industriālo rajonu vadībai par to, ka tā eksportējot cilvēku graudus.”²⁹⁵ Fakts, ka izsalkušajiem zemniekiem atņemtā labība tiek eksportēta uz Rietumiem, bija zināms arī pašiem zemniekiem. Tas radīja masu kustību Ukrainā, kas iestājās par graudu eksporta apturēšanu. Nereti Rietumus sasniedza ziņas, ka zemnieki uzbrukuši

290 Peasants massacred by Soviet soldiers. *Toronto Daily Star*, 1932, 15. mar. 17. lpp.; 40 peasants shot swimming river to flee famine. *Toronto Daily Star*, 1932, 24. feb. 19. lpp.

291 Les populations moldaves de l'Ukraine s'insurgent contre Moscou. *Le Matin*, 1932, 25. mar. 3. lpp.; Machine gunners kill peasants who resist attempt at sacrilege. *Toronto Daily Star*, 1932, 21. mar.; Révolte dans la région de Tippol. *Le Temps*, 1932, 25. mar. 8. lpp.; Les incidents de la frontière soviétique. *Le Temps*, 1932, 24. mar. 2. lpp.

292 The Five-Year Plan: Soviet and the Peasant. *Times*, 1932, 9. feb.

293 Soviet Grain Campaign: Recalcitrant Collective Farms. *Times*, 1931, 22. okt.

294 Brotkampf in der Ukraine. *Vossische Zeitung*, 1932, 27. feb. 3. lpp.

295 Russian Food Prospects: A Deficiency of Bread. *Times*, 1932, 28. apr.; Russia's Wheat Supply. *Edmonton Journal*, 1932, 17. mai. 4. lpp.

eksporta kravām un tās izlaupījuši. Tā piemēram, 1932. gada nogalē *Journal des Débats* raksta par nekārtībām Odesas ostā, kas radušās, kad kuģos iekrauta eksportam paredzētā pārtika. Izsalkušie zemnieki kravu izlaupīja. GPU vienības, mēģinot aizdzīt ļaunu pūli no tvaikoņa, atklāja uguni, tomēr pūlis vienalga neizklīda. Vairāk nekā simts cilvēku tika nogalināti. Līdzīgi traģiski incidenti notika arī citās Ukrainas un Krimas pilsētās.²⁹⁶

Staļina un Kaganoviča sarakste liecina, ka pārtikas eksporta pretinieku kustības apkarošana bija viena no Politbiroja prioritātēm 1932. gadā.²⁹⁷ Labības eksports lielinieku režīmam bija nozīmīgs divu galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, PSRS vēlējās no pasaules noslēpt, ka valsts atrodas permanentā pārtikas krīzē un ka jau vistuvākajā laikā tai draud bads. 1932. gada vidū Staļins deva tiešus norādījumus saviem padotajiem stāstīt rietumniekiem, ka labības krīze nepastāv un ka raža gaidāma lielāka nekā pērn.²⁹⁸ Lielinieku politika slēpt nopietnās pārtikas grūtības aiz labības eksporta plīvura savā ziņā attaisnojās. Piemēram, pasaules lielākās labības eksportētājvalsts, Kanādas ietekmīgais laikraksts *Globe* 1932. gada martā konstatē, ka PSRS izvedusi kārtējo liela apjoma labības kravu, kas pēc avīzes domām “diskreditē runas par badu Krievijā”.²⁹⁹

Otrs iemesls “eksportam par katru cenu” (gan tiešā, gan pārnestā nozīmē) bija ekonomiskā nepieciešamība. Labības eksports bija viens no nedaudzajiem PSRS rīcībā esošajiem līdzekļiem, lai iegūtu ārvalstu valūtu, kura bija nepieciešama, lai norēķinātos par milzīgajiem kredītiem. Kā rakstīja no PSRS izraidītais Vācijas lauksaimniecības atašejs Auhagens, neskatoties uz to, ka 1931. gada raža bija sliktāka par 1930. gada rādītājiem, zemniekiem 1931./32.g. tika atņemti vairāk graudu un līdz maksimumam tika palielināts eksports.³⁰⁰ Arī Latvijas *Ekonomists* lēsa, ka no sliktās 1931. gada ražas PSRS visticamāk eksportējusi labību līdzīgā apjomā kā gadu iepriekš.³⁰¹

Ņemot vērā, ka PSRS pasaules tirgū izpārdeva savus graudus par cenām, kas bija zemākas par pašizmaksu, daudzi Rietumu graudu ražotāji sadūrās ar nopietnām problēmām, realizējot savu

296 Emeutes d'affamés à Kiev et à Odessa. *Journal des Débats*, 1932, 4. nov. 1. lpp.

297 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 188.-189. lpp.

298 Turpat, 205. lpp.

299 Wheat fluctuations follow same trend as stock quotations. *The Globe*, 1932, 4. mar. 10. lpp.

300 La désastreuse situation des paysans dans d'immenses régions ne Russie. *Journal de Genève*, 1932. 10. aug. 6. lpp.; Pēc Kondrašina datiem, PSRS 1930. gadā eksportēja 5,8 mil. t graudu, bet 1931. - 4,8 milj. t. Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 271. lpp.

301 Krievijas lauksaimniecības ražojumi un pasaules tirgus. *Ekonomists*, 1932, 31. okt.

produkciju, un bankrotēja. Trīsdesmito gadu sākumā PSRS šādā veidā bija nodarījusi vērā ņemamus zaudējumus Kanādas, Austrālijas, Lielbritānijas u.c. labību eksportējošo valstu ekonomikām. 1932. gadā kanādiešu fermeri aicināja valdību ieviest PSRS graudu embargo.³⁰² Arī citas valstis pieņēma mērus, lai aizsargātu savus ražotājus. Virkne Centrālās un Austrumeiropas valstu apvienojās t.s. agrārvalstu blokā un savstarpēji saskaņoja lauksaimnieciskās produkcijas importa politiku, kā arī realizēja stratēģiju, lai pretotos PSRS labības dempingam. Padomju Savienība katru šādu soli, kas bija vērsts uz tās eksporta ierobežošanu, uztvēra neslēpti naidīgi. PSRS propaganda asi kritizēja, piemēram, Latvijas dalību agrārvalstu konferencēs, pieskaitot to valstīm, kuras mēģinot iedzīvināt Padomju zemes saimniecisko blokādi. Savukārt uz Kanādā apspriestā PSRS embargo iniciatīvām Maskava atbildēja ar draudiem boikotēt Kanādas preces.³⁰³

Pēc 1931. gada neražas, kas piemeklēja ne vien PSRS, bet arī tuvākās kaimiņvalstis, Rietumu novērotāji ar zināmu skepsi raudzījās uz PSRS labības eksporta perspektīvām, pat izteica minējumus, ka graudu eksports tiks pilnībā apturēts,³⁰⁴ taču, kad Maskava turpināja labības eksportu gandrīz iepriekšējā gada apjomos, tika secināts, ka tas acīmredzot tiek darīts uz iedzīvotāju rēķina. Latvijas žurnāls *Ekonomists*, analizējot PSRS oficiālo statistiku, nonāca pie secinājuma, ka PSRS iedzīvotāji patērē pārsteidzoši maz maizes: "Grūti noteikt, cik maizes labības (kvieši + rudzi + mieži + auzas) patērē uz iedzīvotāju SPRS. Šinī ziņā min 162 kg gadā. Tāds labības patēriņš uz iedzīvotāju ir samērā zems, jo ... šis postenis Dānijā ir 733, Kanādā – 919".³⁰⁵ Tātad pat PSRS izplatītā oficiālā statistika ārvalstīs sāka radīt bažas par Padomju Savienības iedzīvotāju nodrošinājumu ar pārtiku.

1932. gada martā pasauli aplidoja ziņa, ka PSRS draud bads deviņiem miljoniem zemnieku un vēl 40 miljoniem būs nepieciešama pārtikas palīdzība jau vistuvākajā nākotnē. Pilnīgs pārtikas izsīkums vērojams Ukrainā, Kazahstānā, Baltkrievijā u.c.³⁰⁶

Bada iemeslu interpretācija variēja. *Times* korespondents sprieda, ka šīs situācijas iemesls esot PSRS valdības vadītāja Molotova 1931. gada 19. oktobra dekrēts, kas stingri aizliedza

302 Ban on Soviet wheat futile growers say. Toronto Daily Star, 1932, 26. jūl. 1. lpp.

303 Boycott of Canada planned by Russia. The Globe, 1932, 6. aug. 1. lpp.

304 Day, Donald. 9 million Soviet Peasants found facing Famine. Chicago Daily Tribune, 1932, 9. mar. 18. lpp.

305 Krievijas lauksaimniecības ražojumi un pasaules tirgus. Ekonomists, 1932, 31. okt.

306 Day, Donald. 9 million Soviet Peasants found facing Famine. Chicago Daily Tribune, 1932, 9. mar. 18. lpp.; The Red food crisis (Editorial). The Globe, 1932, 11. mar. 4. lpp.; Soviet's millions near starvation. Toronto Star, 1932, 15. mar. 17. lpp.; Day, Donald. Hungry Russian Raftsmen view food fairyland. Chicago Daily Tribune, 1932, 9. mai. 10. lpp.

kolhoziem veidot jel kādas graudu rezerves sēklai, vai ikdienas patēriņam un uzlika par pienākumu nodot valstij visu plānā noteikto graudu daudzumu. Zemnieki to arī izdarīja, pieņemot, ka pavasarī valsts nodrošinās tos ar sēšanai nepieciešamajiem graudiem.³⁰⁷ Taču valsts to neizdarīja.

Rezultātā 1932. gada sākumā PSRS lielākajos graudu ieguves rajonos nebija pietiekami sēklas graudu. Britu, franču, vācu un amerikāņu žurnālisti uzsver, ka vissliktākā situācija PSRS šajā jomā bijusi tieši Ukrainā, kur 1932. gada martā bijusi pieejama tikai puse no sēšanai nepieciešamajiem graudiem.³⁰⁸ Kanādas *Toronto Daily Star* atzīmē, ka 1932. gadā apsēts gandrīz par 1 milj. akru mazāk nekā pērn un par 15 milj. mazāk nekā plānots. Kopējie sliktie rādītāji radušies galvenokārt pateicoties katastrofālajam stāvoklim Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, kur lielās platībās graudi sēti pa virsu pērnā gada labībai, kas netika novākta dēļ sliktās kvalitātes un nezāļu daudzuma. Lai arī zemnieki apzinās šādas rīcības bezjēdzību, tas darīts, lai izpildītu Maskavas noteikto sējas plānu. Rietumu eksperti secina, ka pat pie labvēlīgiem klimatiskajiem apstākļiem 1932. gada raža var izrādīties zemāka par vidējo.³⁰⁹

Lai arī galīgos 1932. gada sēšanas rezultātus PSRS valdība bija solījusi publicēt centrālajā presē 1932. gada 5. jūlijā, kaut kādu iemeslu dēļ tas netika izdarīts.³¹⁰ Tādējādi *Times* korespondents izmanto Lauksaimniecības komisariāta jūnijā publiskotos provizoriskos rezultātus, no kuriem izriet, ka Ukraina atrodas vissliktākajā situācijā visā PSRS.³¹¹ Pasliktinās arī iedzīvotāju nodrošinājums ar pārtiku.

Vilms Šteins no *Vossische Zeitung* izdala divus galvenos iemeslus pārtikas krīzei - "sadales sistēmas kļūdas" un "pārejas grūtības". 1932. gada aprīlī viņš atzīst, ka "bada nav, taču pārtikas trūkums un neapmierinātība ir gandrīz visur"³¹². Ar līdzīgiem secinājumiem klajā nāk Kanādas statistikas birojs, kurš PSRS vēltītā ziņojumā arī norāda uz pārtikas grūtībām valstī, tomēr nesaskata tik lielu krīzi, lai Padomju Savienībai būtu nepieciešams ievest graudus no

307 Soviet Farms: Fears For The Harvest. *Times*, 1932, 5. apr.

308 Soviet Grain Policy: Backward Spring Sowing. *Manchester Guardian*, 1932, 16. mai.; *New Soviet Trial: "Causing the Death of 500 Rabbits"*. *Times*, 1932, 18. mai.; *Russian Spring Sowings: Official Report*. *Times*, 1932, 20. mai.; *Russian Spring Sowings*. *Times*, 1932, 24. mai.; *Russian Spring Sowings: Official Estimates*. *Times*, 1932, 30. mai.; Berland, Pierre. *Le bilan de la Collectivisation agraire*. *Le Temps*, 1932, 31. mai. 1. lpp.; *Kriegsfurcht im Sowjetstaat*. *Vossische Zeitung*, 1932, 15. apr. 1.-2. lpp.; Day, Donald. *9 million Soviet Peasants found facing Famine*. *Chicago Daily Tribune*, 1932, 9. mar. 18. lpp.

309 *Russia's Wheat Supply*. *Edmonton Journal*, 1932, 17. mai. 4. lpp.; *Soviet sowing slumps*. *Toronto Star*, 1932, 13. jūl. 3. lpp.; *Soviet grain 94.5% of amount expected*. *Toronto Daily Star*, 1932, 13. jūl. 11. lpp.

310 *Rations In Russia: The New Food Decrees*. *Times*, 1932, 22. jūl.

311 Turpat.

312 *Kriegsfurcht im Sowjetstaat*. *Vossische Zeitung*, 1932, 15. apr. 1.-2. lpp.

ārzemēm. No bada varot izvairīties, pareizi sadalot graudus starp dažādajiem PSRS reģioniem.³¹³ Pārtikas sadali kā būtisku faktoru min arī citi novērotāji. Zīmīgi, ka Šteins prognozē īpaši grūtus laikus tiem, kuriem “nav paveicies ar izcelsmi un nodarbinātības statusu” un kas tādējādi pieder pie “slikti apgādāto kategorijas”. Acīmredzami vācu žurnālists komentē 1932. gada martā Politbiroja pieņemto lēmumu būtiski samazināt maizes devas otrās un trešās kategorijas strādājošajiem.³¹⁴ Taugers un Deivis šo lēmumu skaidro ar to, ka pēdējos gados kolektivizācijas un industrializācijas rezultātā strauji pieauga pilsētu iedzīvotāju un kolhoznieku skaits, proti, to kategoriju īpatsvars, kuras valsts apgādāja ar pārtiku centralizētās sistēmas ietvaros. Būtiski minēt, ka trīsdesmito gadu sākumā ievērojami bija pieaudzis arī kopējais Padomju Savienības iedzīvotāju skaits, kas radīja papildus slogu uz pārtikas apgādes sistēmu.

Samazinātās maizes devas un neregulārā pārtikas piegāde 1932. gada pavasarī izraisīja badu vairākās Ukrainas pilsētās. Laika posmā no 1932. gada janvāra līdz jūlijam, piemēram, Kijevā mirstība pieauga par 70%.³¹⁵ Mirstības pieaugums vērojams arī citviet PSRS, kur zemāko kategoriju iedzīvotāji atradās pusbadā. Kā savās 1932. gada sākumā noturētajās lekcijās par dzīvi PSRS uzsvēra franču žurnāliste Bertiljona (kurai vēlāk - 1933. gadā bija būtiska loma informējot Francijas sabiedrību par Ukrainas badu), cilvēki Padomju Savienībā bija spiesti pārtikt no suņu un kaķu gaļas zupām un ikviens, pat visnabadzīgākais francūzis, tolaik dzīvoja labāk nekā padomju pilsoņi.³¹⁶

Le Temps Maskavas korespondents Pjērs Berlāns 1932. gada pavasarī publicēja izvērstu PSRS “Lauksaimniecības kolektivizācijas bilanci”, kurā detalizēti ar skaitļiem pierādīja kopējā labklājības līmeņa dramatisko kritumu pēdējo četru gadu laikā. Ja 1929. gadā viens puds (16 kg) miltu maksāja piecus rubļus, tad 1932. gadā – 160. Zemāko kategoriju iedzīvotāji ārpus Maskavas un Ļeņingradas saņēma tikai 200 gr. maizes dienā. Turklāt maize pienācās tikai strādājošajiem ģimenes locekļiem. Tie, kas nestrādāja, bija nolemti bada nāvei. Berlāns šo situāciju raksturoja kā “organizētu badu”.³¹⁷ Pie līdzīga secinājuma, atsaucoties uz krievu emigrantu avotiem, nāca britu *Literary Digest*, uzsverot, ka bads PSRS ir “tiešs Staļina

313 Conditions of Famine Throughout Russia Admitted by Moscow. *The Globe*, 1932, 10. mar. 1. lpp.

314 PSRS iedzīvotāji, kas saņēma maizi uz kartiņām, bija sadalīti četrās kategorijās, atkarībā no darba vietas un sociālā stāvokļa.

315 Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / *Slavic Review*, Volume 54, Issue 3, Autumn, 1995, 650. lpp.

316 La conférence de M Suzanne Bertillon sur la Russie soviétique. *L'Ouest-Éclair*, 1932, 18. mar. 7. lpp.

317 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agricole. *Le Temps*, 1932, 31. mai. 1. lpp.

politikas rezultāts”. Izdevums arī apgalvoja, ka nelabvēlīgie laika apstākļi, kurus Maskava min kā attaisnojumu daļējam pārtikas trūkumam, ir tikai iegansts, lai noslēptu īsto iemeslu – kolektivizāciju.³¹⁸

Vērojams, ka 1932. gada pirmajā pusē arī padomju valdība faktiski atzina, ka PSRS valda nopietnas pārtikas problēmas. Uz šo faktu vērsa uzmanību Rietumu prese.³¹⁹ Staļina vēstule Kaganovičam, kas rakstīta 1932. gada 18. jūnijā, ir vienīgā reize, kad arī Staļins pats atklāti atzīst bada faktu Ukrainā. Vainu par to viņš uzveļ vietējiem partijai un kolhozu vadītājiem: “Mehāniskās novienādošanas rezultātā radusies situācija, kad Ukrainā, neskatoties uz labu ražu, vairāki auglīgi rajoni nonākuši trūkuma un bada stāvoklī.”³²⁰ Jau 1932. gada beigās un arī 1933. gadā Staļins noliedza bada eksistenci un zaudēja savaldību, ja kāds uz to viņam atļāvās norādīt.³²¹

No Rietumu preses publikācijām lasītāji varēja spriest, ka lielnieku režīms 1932. gada pavasarī mēģināja risināt pārtikas krīzi ne tikai ar spēku, bet arī stimulējot kolektivizēto zemnieku motivāciju, kā arī sniedzot tiešu pārtikas palīdzību un nosūtot uz bada skartajiem rajoniem Ukrainā, Urālos, Baškīrijā, Rietumsibīrijā u.c. vienu miljonu t graudu. Tiek gan precizēts, ka šie graudi paredzēti nevis bada cietējiem, bet sēklai, jo, piemēram, Ukrainā pieejama tikai aptuveni puse no sēšanai nepieciešamā graudu daudzuma.³²²

1932. gada pavasarī padomju valdība pieņēma virkni lēmumu, kuri pēc Rietumu novērotāju sprieduma revolucionāri liberalizēja PSRS lauksaimniecības politiku, mīkstinot līdz tam realizēto piespiedu socializāciju. Rietumu preses Maskavas korespondenti jauno kursu nodēvēja par *neo-NEP* un sprieda, ka lielnieku režīmu uz šādu rīcību piespiedusi katastrofālā ekonomiskā situācija un draudošais bads. Jauno dekrētu pamatideja bija samazināt graudu daudzumu, kuru paredzēts zemniekiem rekvizēt no 1932.g. ražas. Padomju valdība cerēja, ka

318 Famine Looms in Soviet Russia. The Literary Digest, 1932, 26. mar. 17. lpp.

319 Turpat.

320 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 179. lpp.

321 Harkivas rajona partijas 1. sekretārs Romāns Terehovs (Роман Терехов, 1890-1979) bija viens no tiem, kas personīgi informēja Staļinu par badu Ukrainā: “Kad 1932. gadā saistībā ar slikto ražu Harkovas rajonā radās nepieciešmība informēt Staļinu par radušos situāciju ciemos un lūgt papildus maizes sūtījumus, viņš klausījās un tad asi mani pārtrauca: “Jūs, biedri Terehov, esat labs orators. Izskatās, ka esat arī labs stāstnieks. Stāstot mums pasakas par badu, gribat mūs iebaidīt, bet nekas nesānāks! Varbūt labāk būs, ja pārtrauksiet strādāt par partijas 1. sekretāru un iesit strādāt rakstnieku savienībā, kur jūs varēsti rakstīt pasaciņas, kuras idiotiem lasīt...” Pravda, 1964, 26. mai.

322 Conditions of Famine Throughout Russia Admitted by Moscow. The Globe, 1932, 10. mar. 1. lpp.; Grain Crops Fails, Seed Shipments Held Up. Toronto Star, 1932, 10. mar. 25. lpp.

tas stimulēs zemniekus ražot vairāk graudus, daļu no kuriem viņi pārdos tirgos tādējādi vismaz daļēji risinot pārtikas problēmu pilsētās.³²³

Vilms Šteins no *Vossische Zeitung* pauda pārliecību, ka jaunā politika attaisnosies tikai tad, ja zemnieki zinās, ka jaunā kārtība ir uz ilgu laiku un ka saražotie graudi tiem netiks atkal atņemti. Kopumā vācu žurnālists Staļina un Molotova lēmumus vērtēja kā pareizus, kas īstenojami praksē, ja vien ierēdņi uz vietām pārtrauks savu līdzšinējo birokrātiski destruktīvo darbību. Noprotams, ka Maskavā dzīvojošo Šteinu ir pārliecinājusi oficiālās padomju propagandas tēze, kura tika plaši tiražēta jau kopš Staļina vēsturiskā raksta “Panākumu reibonī” 1930. gadā, ka visu nelaimju sakne ir nevis padomju valdības politika, bet tās nemākulīga iedzīvināšana uz vietām.³²⁴ Ārpus PSRS esošais *Times* korespondents uz stāvokli raudzījās skeptiskāk un secināja, ka visticamāk padomju valdība līdz nākamā gada janvārim atkal izmanīs savu lauksaimniecības politiku. Tādēļ jaunie dekrēti visdrīzāk neattaisnos uz tiem liktās cerības un nestimulēs zemniekus ražīgāk strādāt.³²⁵

Viljams Čemberlens no *Christian Science Monitor* sprieda, ka jaunās Maskavas politikas veiksmē lielā mērā būs atkarīga no tā, kā režīmam izdosies nodrošināt zemniekus ar rūpniecības precēm, kurus tie varētu pirkt par naudu, kas iegūta pārdodot graudus. Žurnālists konstatē, ka vismaz līdz 1932. gada jūlijam situācija nav būtiski izmainījusies un ukraiņu zemnieki tāpat kā iepriekš masveidā pamet savas saimniecības, ierodas Maskavā un citās lielajās pilsētās, kur izpārdod savu iedzīvi, lai nopirktu maizi.³²⁶

Vossische Zeitung savukārt tulkoja padomju valdības lēmumus ne tikai kā ekonomiskās, bet arī politiskās nepieciešamības spiestus. Šteins uzsvēra, ka līdzšinējā situācija, kad zemnieki nebija ieinteresēti graudu pārpalikumu nodot par valsts cenām, noveda pie pārtikas trūkuma, kas savukārt izraisīja masveida iedzīvotāju neapmierinātību, izsaucot masu protestus un tādējādi apdraudēja lielinieku režīmu.³²⁷ Šai tēzei piekrīt arī vēsturnieki Haris, Hļevņuks u.c., kuri izceļ padomju valdības 1932. gada pavasara *neo-NEPa* dekrētu politisko motivāciju un norāda, ka ekonomiskās politikas liberalizācija visticamāk nav bijusi Staļina iniciatīva, jo savā

323 Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 140. lpp.

324 Hunger in Ruslands Kornkammer. *Vossische Zeitung*, 1932, 27. mai. 1.-2. lpp.

325 Soviet and Peasant. *Times*, 1932, 10. mai.

326 Chamberlin, William, Henry. Signs prove Soviet Food running low. *Christian Science Monitor*, 1932, 26. jūl. 1. lpp.

327 Rückkehr zur NEP? *Vossische Zeitung*, 1932, 21. mai. 2. lpp.

būtībā tā runāja pretī Staļina nospraustajai partijas ģenerālajai līnijai – lauksaimniecības pilnīgai socializēšanai. 1932. maija dekrēti drīzāk uztverami kā Politbiroja reakcija uz 1931./32. g. badu un kā izmisīgs mēģinājums pacelt ražošanas produktivitāti, izmantojot ražotāju personīgo ieinteresētību, līdzīgi kā rīkojās Ļeņins pirms 11 gadiem ieviešot jauno ekonomisko politiku – NEP. *Le Temps* atzīmēja PSRS ekonomikas liberalizācijas pasākumu pārejas raksturu un norādīja, ka jaunie dekrēti parāda nevis sociālistiskās ekonomikas priekšrocības, kā to uzsver padomju prese, bet demonstrē tās vājumu un acīmredzot iecerēti kā īslaicīgs manevrs, lai uzturētu pie dzīvības līnietu sociālistisko ekonomiku, kura līdz šim izrādījies neveiksmīga.³²⁸

1932. gada maijā, ņemot vērā ziņas par kritisko stāvokli ar maizes apgādi Ukrainā un pieaugošo pārtikas trūkumu PSRS kopumā,³²⁹ vairāki rietumvalstu preses korespondenti Maskavā uzsāka šī jautājuma detalizētu izmeklēšanu. *Manchester Guardian* žurnālista Mageridža priekštecis Maskavā Čemberlens informēja, ka pēdējos pāris gadus Padomju Savienībā pastāvīgi bijis pārtikas deficīts, sevišķi attiecībā un piena produktiem, taukvielām, olām un cukuru, taču pēdējā laikā situācija kļuvusi sevišķi slikta. Īpaši Ukrainā. Ikdienas maizes devas daudzās Ukrainas pilsētās samazinātas līdz vienai mārciņai. Tāpat žurnālists konstatē, ka pilsētās pārtikas ir vairāk nekā lauku rajonos. Tas pats korespondents Čemberlens publicēja savu situācijas redzējumu arī ASV laikrakstā *Christian Science Monitor*, uzsverot, ka būtu nepareizi vispārināt Padomju Savienībā pastāvošās pārtikas grūtības. Viņš norādīja uz milzīgo sociālo nevienlīdzību PSRS sabiedrībā un iedzīvotāju šķirošanu pa kategorijām, kurām izsniegtās maizes devas atšķīrās vairākkārtīgi. Tāpat Čemberlens atkārtoti vērsa uzmanību uz faktu, ka visgrūtākajā situācijā ir tieši Ukrainas zemnieki.³³⁰ Kopumā viņš izdara secinājumu, ka stāvoklis 1932. g. pavasarī ir nopietns, taču „nepastāv masveida bads, kas būtu salīdzināms ar 1921./22. gada episkajiem bada apmēriem.”³³¹ Pie līdzīga secinājuma nonāk arī *Vossische Zeitung*.³³² Savukārt Kanādas laikraksti atzīmē, ka, ja 1921./22.g. apmēru bads nebija novērojams 1931./32. gadu mijā, tad

328 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agraire. *Temps*, 1932, 31. mai. 1. lpp.

329 Piemēram, *Times* 1932.g. 28. aprīlī publicēja apgalvojumu, ka tāda pārtikas krīze, kā 1932. g. nebija pieredzēta kopš 1920./21. g. Skat. arī Shortage of bread affecting millions. *Toronto Daily Star*, 1932, 7. mai. 21. lpp.

330 Chamberlin, William, Henry. Signs prove Soviet Food running low. *Christian Science Monitor*, 1932, 26. jūl. 1. lpp.

331 Russia's Food Shortage. *Manchester Guardian*, 1932, 20. mai.

332 Hunger in Ruslands Kornkammer. *Vossische Zeitung*, 1932, 27. mai. 1.-2. lpp.

stāvolis 1932. gada pirmajā pusē ir vissliktākais, kāds bijis kopš Lielā bada pirms desmit gadiem.³³³ Atšķirība esot vienīgi tā, ka šoreiz bads izplatījies vairāk laukos nekā pilsētās.³³⁴

Vairāki Rietumu korespondenti 1932. gada maijā devās uz Ukrainu, lai savām acīm pārlicinātos par turienes dzīves apstākļiem un lauksaimniecības stāvokli. *Le Temps* korespondents Berlāns konstatē, ka Ukrainā ir vissliktākā situācija PSRS attiecībā uz pavasara sēju un izceltiem burtiem norāda, ka “valsts atrodas uz pārtikas katastrofas sliekšņa”.³³⁵

1932. gada maijā lielāko Vācijas un Kanādas laikrakstu pirmajās lapās parādījās raksti ar dramatiskiem virsrakstiem - “Bads Krievijas labības klētī” un “Ukrainu zemnieki mirst no bada”.³³⁶ Šteins no Dņepropetrovskas ziņoja, ka Ukraina, kas agrāk bijusi Krievijas bagātākā un auglīgākā daļa, tagad ir “tuvu badam”. Žurnālists savām acīm redzējis lielus zemnieku pūļus Odesas tirgū izpārdodam savas ziemas mantas: apavus, drēbes, segas, lai par iegūto naudu tūdaļ iegādātos gabalu maizes sev un savai ģimenei. Pārtikas cenas esot astronomiskas.³³⁷ Sliktas kvalitātes maize, saskaņā ar Kanādas preses informāciju, valsts veikalos Kijevā un Odesā maksā trīs līdz piecus rubļus, turpretī tirgū, kas bija galvenais iztikas ieguves avots miljoniem cilvēku Ukrainā, cenas sasniedzot 15 līdz 20 rubļus par maizes kilogramu.³³⁸

Kā pārtikas krīzes iemeslu Ukrainā 1932. gada pirmajā pusē *Vossische Zeitung* min nesaimnieciskumu un vietējā līmeņa birokrātiju: “Ne siseņu bari, ne sausums, ne neraža, ne karš, ne mēris ir vainojams pie esošās situācijas, bet gan nenormālais lauksaimniecības socializācijas temps, un īpaši zemākā līmeņa partijas un valdības ierēdņu mehāniska turēšanās pie formālām direktīvām. Tā rezultātā tiek pieņemti aplami lēmumi, kuru pieņemšanai būtu vajadzīgas daudz lielākas ekonomiskās zināšanas un psiholoģiskā izpratne”.³³⁹ Savukārt lielinieku politikas pamat uzstādījumu – kolektivizāciju un lauksaimniecības socializāciju Šteins nekritizē, uzsverot, ka šis uzstādījums ir pareizs un var veiksmīgi risināt regulārās pārtikas krīzes, kas Krievijā esot tradicionālas. Tam nepiekrīt vārdā neminēts Kanādas valdības pārstāvis, kurš presē pauž viedokli, ka ikviens, kas uzmanīgi sekojis līdzī attīstībai

333 Millions of peasants hungry and in rags roam russian steppes. Toronto Daily Star, 1932, 26. mai. 1. lpp.

334 Russia's Wheat Supply. Edmonton Journal, 1932, 17. mai. 4. lpp.

335 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agraire. Temps, 1932, 31. mai. 1. lpp.

336 Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. Toronto Daily Star, 1932, 27. mai. 1. lpp.

337 Hunger in Ruslands Kornkammer. Vossische Zeitung, 1932, 27. mai. 1.-2. lpp.

338 Shortage of bread affecting millions. Toronto Daily Star, 1932, 7. mai. 21. lpp.

339 Hunger in Ruslands Kornkammer. Vossische Zeitung, 1932, 27. mai. 1.-2. lpp.

Padomju Savienībā pēdējos piecus gadus, nonāk pie loģiska secinājuma, ka “bada apstākļi ir likumsakarīgs iznākums tam, kas tur ir noticis līdz šim”. Pašreiz vērojamais sabrukums Padomju Savienībā varētu būt pārsteigums tikai “nelabojamajiem sapņotājiem, kuri solīja pasaules revolūciju”, taču padomju sistēma acīmredzami neiztur reālās dzīves pārbaudi, atzīmēja Kanādas politiķis.³⁴⁰

ASV žurnālists Kendals Foss (Kendall Foss), kurš PSRS bija pavadījis 18 mēnešus, arī puda pārlicību, ka nesaimnieciskums un sliktā darba organizācija ir iemesls tam, kādēļ Ukrainā trūkst maizes. Otrs būtisks iemesls viņa skatījumā bija nesamērīgās zemnieku graudu rekvizīcijas.³⁴¹ Pēc visa spriežot amerikānis Foss un vācietis Šteins Ukrainā uzturējās vienā un tajā pašā laikā – 1932. gada maijā. Abu raksti par pārtikas situāciju Ukrainā parādījās vienā dienā, 27. maijā, taču sniegtais dzīves apstākļu apraksts un stāvokļa vērtējums abiem autoriem visai būtiski atšķiras. Šteins saka, ka Ukrainā pastāv tikai pārtikas trūkums, zemnieki spiesti pārtikt no kukurūzas plāceņiem un lopbarības, bet “pilnīgi noteikti neviens nemeklē tādus pārtikas aizvietotājus kā zābaku zoles, vai saknes”. Foss turpretī apgalvo, ka zemnieki miruši no bada: “Ārsti, ar kuriem es Ukrainā runāju visi teica, ka redzējuši nedabīgi uzpūtušos ķermeņus – pēdējā bada fāze pirms miršanas.”³⁴² Tā kā Foss lieto pagātnes formu un piemin ziemu, var pieņemt, ka viņš runā par badu, kurš valdījis Ukrainā 1931./32.g. ziemā. Tiekoties ar ASV diplomātiem Berlīnē, Foss saka, ka “dažos ciemos cilvēki cieš no bada”, tomēr par nāvi no bada viņš nerunā.³⁴³

Salīdzinot Šteina un Fosa rakstus, jāsecina, ka no PSRS izbraukušais Foss stāvokli Ukrainā attēlo daudz drūmāku, nekā Maskavā dzīvojošais Šteins, tāpēc var pieņemt, ka zināma ietekme stāvokļa atspoguļojumā bijusi padomju cenzūrai. Zināma ietekme varēja būt arī faktam, ka Foss pārstāvēja ASV preses magnāta Hersta (Hearst) preses izdevumus, kuri ļoti kritiski attiecās pret lielnieku režīmu.

Interesanti, ka dienu pirms Fosa analīzes *Toronto Daily Star* publicēja īsu rakstu, kurā apgalvots, ka “nav ziņu, vai pazīmju, ka cilvēki [Ukrainā] būtu spiesti ēst zābaku ādu kaut cik lielos apmēros.”³⁴⁴ Tas savukārt sasaucas ar Šteina vērojumiem 1932.g. maijā.

340 The Russian failure. The Globe, 1932, 28. mai. 4. lpp.

341 Foss, Kendall. Peasants are breadless, have no seed for crops. Toronto Daily Star, 1932, 28. mai. 21. lpp.

342 Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. Toronto Daily Star, 1932, 27. mai. 1. lpp.

343 NARA 59/861.659/COKE/1

344 Millions of peasants hungry and in rags roam russian steppes. Toronto Daily Star, 1932, 26. mai. 1. lpp.

Analizējot pēc PSRS sabrukuma atslepenotos Ukrainas GPU 1932. gada jūnija ziņojumus, varam konstatēt, ka runa tajos ir ne vien par badu, bet par bada izraisītu kanibālismu Ukrainā šajā laikā.³⁴⁵ Tas liek domāt, ka bads pastāvēja ilgstoši un visdrīzāk bija arī 1932. gada maijā, kad tur uzturējās vācu un amerikāņu žurnālisti, kas šo badu neredzēja. Zīmīgi, ka vienīgais, kas no apskatītajiem Rietumu izdevumiem 1932. gada aprīlī, maijā runā par mirstību no bada, ir Londonas *Times*, kura Rīgas korespondenta spriedumus pārpublicē arī Kanādas prese: “Mirstība no bada izraisītām slimībām un epidēmijām ir liela, tomēr cenzūras dēļ nav pieejami jebkādi uzticami skaitļi. Tīfs, jeb “bada drudzis” Pievolgas reģionā plosās jau vairākus mēnešus un ir izplatījies arī blakus reģionos.”³⁴⁶ *Times* korespondenta situācijas vērtējums visumā sakrīt ar GPU ziņojumā atspoguļoto ainu, proti, ar reālo situāciju. Tas lieku reizi apliecina, ka atrodoties ārpus PSRS, Rietumu korespondenti bieži spēja sniegt objektīvāku skatu uz notiekošo, nekā žurnālisti, kas atradās Padomju Savienībā, vai pat paši apmeklēja Ukrainu.

Zināmas norādes uz badu atrodamas arī Rietumu presē atreferētajās vēstulēs, kas sūtītas no Ukrainas 1932. gada maijā. Tā piemēram, Ebreju Telegrāfa aģentūra ziņoja, ka ebreju kolonisti Ukrainā cieš badu, tāpēc ebreji no ASV sūtīja uz Ukrainu miltus un citas pārtikas preces, lai palīdzētu izsalkušajiem tautas brāļiem.³⁴⁷ Savukārt Kanādas pilsētas Edmontonas laikraksts publicēja kāda PSRS pavalstnieka vēstuli, kurā viņš aicināja kanādiešus nepārcelties uz Ukrainu, kā to viens otrs bija izdarījis: “Esmu pārlicināts, ka jums ir ko ēst un ko vilkt mugurā un ka jūs dzīvojat labāk Kanādā, nekā mēs lielinieku režīma varā... Mana ģimene ir uz bada robežas... Ja šī situācija nemainīsies, bads un pašnāvības paņems tūkstošiem dzīvību”.³⁴⁸

Iepriekš minētajā GPU ziņojumā bija runa ne tikai par badu, bet arī par iedzīvotāju masu neapmierinātību ar Maskavas realizēto kolektīvizāciju, par ukraiņu zemnieku masveida stāšanos ārā no kolhoziem, kā arī par bruņotiem uzbrukumiem komunistiskās partijas

345 Специальное сообщение секретно-политического отдела Государственного Политического Управления Украинской ССР об активных антисоветских проявлениях на Украине, фактах людоедства на почве голода. 29 июня 1932 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1932_34.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

346 Russia's Wheat Supply. Edmonton Journal, 1932, 17. mai. 4. lpp.; oriģinālais *Times* raksts: Russian Food Prospects: A Deficiency of Bread. Times, 1932, 28. apr.

347 Serious Food Shortage in Jewish Colonies in Ukraine: Agrojoint Sends Ten Carloads of Flour to Relieve. Jewish Telegraphic Agency, 1932, 6. mai.

348 Soviet Slavery Described in Letter to Canadian. Edmonton Journal, 1932, 9. mai.

aktīvistiem. Arī šīs parādības Ukrainu apmeklējušie Rietumu žurnālisti ievēroja tikai daļēji. “Zemnieki ir neapmierināti ar valdību”, rakstīja Foss, tomēr “fiziski un garīgi tie ir pārāk novārdzināti, lai īstenotu efektīvu un tiešu pretestību”. Esot gan plaši novērojama pasīvā pretošanās.³⁴⁹ *Times* ziņoja par masu arestiem un plašām represijām, kas izvērstas gan Ukrainas laukos, gan pilsētās.³⁵⁰ Rietumu prese atreferēja Kremļa paziņojumus par vajadzību veikt „radikālu administratīvās mašīnērijas tīrīšanu” vietās, kur netiek izpildītas Maskavas prasības.³⁵¹

Vēsturnieki Ruso, Golsans u.c., balstoties uz šodien pieejamajiem avotiem, secina, ka 1932. gada pavasarī sevišķi izteikta pretestība bija vērojama tieši pilsētās.³⁵² Galvenais nemieru cēlonis bija izsalkums un bads, kuru izraisīja 1932. gada martā īstenotā maizes devu samazināšana strādājošajiem. Kā vienu no raksturīgiem piemēriem Ruso min strādnieku nemierus Ukrainas rūpniecības uzņēmumos Donbasā, kurus aprakstīja arī Rietumu prese.³⁵³ Lai adekvāti izvērtētu Rietumu novērotāju spriedumus par badu Ukrainā šajā laikā, jāmin, ka galveno ievērību 1932. gada pavasara strādnieku protestu kontekstā Rietumu prese pievērsa Ivanovo-Vozņesenskas rūpniecības rajonam Krievijā, kur norisinājās vismasveidīgākā izsalkušo strādnieku sacelšanās. Tajā piedalījās vairāki desmiti tūkstošu strādnieku, pārsvarā no zemākajām kategorijām, kuriem maizes devas bija samazinātas turpat uz pusi.³⁵⁴ Strādnieki izlaupīja pārtikas noliktavas. Uz notikuma vietu Politbirojs nosūtīja Staļina faktisko vietnieku (1932. gadā) Kaganoviču. Dumpis tika apspiests, izmantojot ieročus un kara tehniku. Daudzi no dumpīgajiem strādniekiem tika nogalināti.

Detalizēti šos bada nemierus aprakstīja *Le Temps* Maskavas korespondents Berlāns, kurš savā 31. maija rakstā Ivanovo-Vozņesenskas notikumus salīdzināja ar 1921. gada Kronštates dumpi.³⁵⁵ Tajā pašā dienā arī *Pravdā* tika publicēts raksts, kurā pārsteidzošā kārtā bija atsauce uz Ivanovas strādnieku protestiem, kas citkārt oficiālajā PSRS presē bija pilnīgs tabu.³⁵⁶ Šis

349 Famine is rampant, peasants murmur against Reds' rule. *The Globe*, 1932, 27. mai. 1. lpp.

350 Livestock In Russia: Smaller State Farms. *Times*, 1932, 2. apr.; An OGPU Treasurehunt: Ransom Demanded from Prisoners. *Times*, 1932, 10. mar.

351 Soviet Anxieties. *Times*, 1932, 5. apr.

352 Rousso, Henry., Golsan, Richard, Joseph. *Stalinism and Nazism History and Memory Compared*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2004. 119. lpp.

353 Russian Food Prospects: A Deficiency of Bread. *Times*, 1932, 28. apr.

354 Sīkāk par to: Rossman J. The Teikovo Cotton Worker's Strike of April 1932: Class, Gender and Identity Politics in Stalin's Russia / *The Russian Review*, 56 (January 1997). 44.-69. lpp.

355 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agraire. *Temps*, 1932, 31. mai. 1. lpp.

356 Ярославский, Е.М. Перестроиться надо немедленно. *Pravda*, 1932, 31. mai.

raksts izsauca asu Staļina reakciju: “Ar savu rakstu Jaroslavskis³⁵⁷ radījis iespēju ārzemju korespondentiem rakstīt par “jauno Kronštati”... Kurš devis tiesības viņam nākt klajā ar šādu rakstu, kas nodara kaitējumu partijai un ir izdevīgs mūsu ienaidniekiem?”³⁵⁸ Spriežot pēc Kronštates pieminēšanas, Staļins acīmredzot bija lasījis Berlāna apjomīgo PSRS agrārās politikas analīzi. Tas lieku reizi apliecina, ka PSRS augstākā politiskā vadība uzmanīgi sekoja līdzī arvalstu preses publikācijām par PSRS ekonomisko stāvokli un darīja visu, lai fakti par badu, nemieriem un represijām netaptu zināmi aiz PSRS robežām, kā tas bija noticis ar Ivanovo-Vozņesenskas sacelšanos, par kuru Rietumu prese turpināja rakstīt visu 1932. gadu.³⁵⁹

1.3.2. 1932. gada jūnijs - augusts

1932. gada vasaras sākumā stāvoklis Ukrainā kļuva kritisks. Ukrainas komunistiskās partijas vadītāji Vlas Čubars (Влас Чубар, 1891-1939) un Grigorijs Petrovskis (Григорій Петровський, 1878-1958) Politbirojam adresētās vēstulēs lūdza Maskavai pārtikas palīdzību, norādot, ka vairāk nekā simts Ukrainas rajoni ir bada apdraudēti.³⁶⁰ Lai arī Kremlis šos palīdzības lūgumus strikti noraidīja un Ukrainas partijas vadībai pārmeta nevēlēšanos īstenot centra lēmumus, Maskavā pamazām nāca pie atziņas, ka sākotnējās ražas aplēses acīmredzami bijušas pārlieku optimistiskas un ka pārtikas situācija turpmākajos mēnešos nevis uzlabosies, bet visdrīzāk tikai pasliktināsies. Saskaņā ar Kaganoviča aplēsēm 1932. gada jūnijā, “gaidāmā ražas novākšanas kampaņa solās būt īpaši grūta, sevišķi Ukrainā. Ukraina tai ir pilnīgi nesagatavota un mēs riskējam ar priekšlaicīgu un neorganizētu ražas novākšanu, kuras laikā sagaidāma labības zagšana no laukiem”, rakstīja Kaganovičs.³⁶¹

Pirmās ziņas par Ukrainā valdošo badu 1932. gada vasaras sākumā parādījās kaimiņvalsts Polijas presē. *Kurier Warszawski* informāciju par padomju Ukrainā valdošo “katastrofālu apmēru badu” pārpublicēja Francijas, Latvijas u.c. valstu prese. *La Croix* informēja par

357 Jemeljans Jaroslavskis (Емельян Ярославский, 1878-1943) pēc Staļina vēstules tika atbrīvots no darba *Pravdā*.

358 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 139. lpp.

359 Red troops fire on starving mob. Daily Express, 1932, 9. sep. 1. lpp.; Crops are abandoned by Russian peasants on important areas. Toronto Daily Star, 1932, 8. sep. 23. lpp.

360 Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 145.lpp.

361 Turpat, 124. lpp.

Ukrainas vadības tikšanos ar Maskavas emisāriem Kaganoviču un Molotovu. Sēdēs laikā ukraiņu komunisti pauduši viedokli, ka “bads sasniedzis uztraucošus apmērus” un ka lauku rajonos iedzīvotāji spiesti pārtikt no zāles un saknēm.³⁶² Līdzīgi situāciju atainoja *Journal des Débats*, norādot, ka maijā un jūnijā daudzi bijuši spiesti ievērot “padomju gastronomijas diētu” un ēst tikai kartupeļus un pupas.³⁶³

Latvijas prese, atsaucoties uz Varšavas laikrakstiem ziņoja, ka gandrīz no visām padomju Ukrainas malām pienāk uztraucošas ziņas par badu. Visnopietnākajā situācijā nonākuši Dņepras labā krasta iedzīvotāji, kuriem izsīkušas maizes un kartupeļu rezerves. Viņņi un citās pilsētās Dņepras labajā krastā gandrīz ik dienas tiek reģistrēti bada nāves gadījumi. Milicija uz ielām savācot no bada saļimušos cilvēkus. Pilsētās vērojama strādnieku masu neapmierinātība. Ukrainas iedzīvotāju kopējais sauciens esot: "Pa priekšu gādājiet mums maizi un kartupeļus un tikai pēc tam mēs runāsim par piecgadi".³⁶⁴

La Croix konstatē, ka pēdējā laikā arī padomju prese sākusi runāt par badu lauku rajonos. Rietumu korespondenti šo jauno tendenci liek lietā un savās publikācijās atsaucas uz padomju režīma oficiālajiem pārstāvjiem, raksturojot kopējo bēdīgo ainu Ukrainā un citviet Padomju Savienībā.³⁶⁵ Tas nepaliek nepamanīts arī Kremli. 1932. gada jūlijā Kaganovičs, atrodoties Ukrainā, nāk klajā ar priekšlikumu ierobežot tādas informācijas parādīšanos oficiālajā padomju presē, kurā būtu runāts par badu. Tāpat viņš rosina publikācijās neminēt faktus un skaitļus no bada skartajiem rajoniem, lai ārvalstu korespondenti tos nevarētu izmantot.³⁶⁶

Salīdzinot, kā Rietumu prese atspoguļoja Maskavas emisāru vizītes Ukrainā 1932. gada jūnijā un pēc Kaganoviča minētā ierosinājuma tā paša gada jūlijā, jāsecina, ka informācija Rietumu masu medijos ir daudz skopāka un aprobežojas vien ar Molotova un Kaganoviča oficiālo runu atreferējumu. Vairs neparādās vietējo partijas darbinieku situācijas vērtējumi.³⁶⁷ Tomēr 1932. gada jūnijā un jūlijā vērojams, ka Rietumu prese ar vien skaidrāk un noteiktāk uzsver, ka Ukrainā valda bads. Franču *Journal des Débats* pirmajā lapā publicē sava Rīgas korespondenta rakstu “Bads Ukrainā”, kurš sastādīts, balstoties uz informāciju, kas saņemta

362 La famine et la résistance passive des paysans en Ukraine. *La Croix*, 1932, 14. jūn. 1. lpp.

363 La famine en Ukraine. *Journal des Débats*, 1932, 17. jūl. 1. lpp.

364 Ukrainā cilvēki mirst badā. *Jaunais Zemgālietis*, 1932, 15. jūn. 3. lpp.

365 La famine et la résistance passive des paysans en Ukraine. *La Croix*, 1932, 14. jūn. 1. lpp.

366 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 218.-219. lpp.

367 Skat., piemēram, *Er det slutt med storbøndene i Ukraine, eller gjør de sig enda gjeldende?* *Aftenposten*, 1932, 15. jūl. 3. lpp.; *Die vernachlässigten Ukraine-Bauern*. *Vossische Zeitung*, 1932, 15. jūl. 2. lpp.

vēstulēs no Ukrainas. Tajā teikts, ka 1931./32. g. ziemā apēsts “viss, kas kustas” – vistas, govīs, zirgi, cūkas.³⁶⁸ Ar to acīmredzot skaidrojamas ārvalstu tūristu liecības 1932. gada vasaras sākumā Ukrainā, ka nekur nav redzami mājlopi. *Toronto Daily Star* uzsver, ka kopš revolūcijas vēl nekad Ukrainā nav bijis tik slikts stāvoklis ar mājlopiem, kā 1932 gada pirmajā pusē.³⁶⁹ Franču prese norāda, ka pēdējā laikā mainīti arī *Intūrista* ceļojuma maršruti un ārvalstu viesi vairs netiek vesti uz Ukrainas laukiem, bet tikai uz lielajām pilsētām. Kā bada iemesls tiek minēta *kulaku* apkarošanas kampaņa un kolektivizācija, kas visumā sasauca ar vairāku franču laikrakstu Maskavas korespondenta Berlāna secināto *Petit Parisien*,³⁷⁰ ka kopš kolektivizācijas sākuma stāvoklis ir būtiski pasliktinājies.³⁷¹ *Journal des Débats* raksts noslēdzas ar drūmu pareģojumu: kā savulaik pēc pilsoņu kara Pievolgā, tā tagad tuvojoties rudenim Ukrainā, “nāve pļaus savu briesmīgo ražu”.³⁷²

Vossische Zeitung Maskavas korespondents Šteins, lai arī dod optimistiskāku nosaukumu savam rakstam par Ukrainu - “Cerība bada zemē”, kopējo situāciju vienalga attēlo drūmu: “Vai jums nav kāds gabaliņš maizes?” - ar šādu jautājumu cilvēki Ukrainā vēršas pie ikviena, kurš izskatās pēc ārzemnieka.³⁷³

Par badu Ukrainā šajā laikā plaši raksta kā tuvējās Polijas, Rumānijas un Baltijas valstu laikraksti, tā arī prese citos kontinentos.³⁷⁴ Piemēram, Ēģiptes ebreju laikraksts *Israël* informē par ebreju zemnieku nožēlojamo stāvokli Ukrainā, brīdinot, ka bez starptautiskas iejaukšanās, ebreju kolonisti Ukrainā un Krimā nolemti badam.³⁷⁵ Aculiecinieku ziņas par stāvokli Ukrainā 1932. gada vasarā publicē arī Francijas un ASV prese.³⁷⁶

Lielākā daļa no rakstiem, kas attiecas uz Ukrainas bada tēmu apskatāmajā laika posmā, piemin milzīgo iedzīvotāju migrāciju, kura vērojama Ukrainā 1932. gada vasarā. “Tam, kas to nav redzējis savām acīm, grūti stādīties priekšā notiekošā apmērus”, raksta Kendals Foss, “Tūkstošiem zemnieku, salikuši visu savu iedzīvi pāri plecam pārnestā maisiņā, izsalkuši,

368 La famine en Ukraine. *Journal des Débats*, 1932, 17. jūl. 1. lpp.

369 Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. *Toronto Daily Star*, 1932, 27. mai. 1. lpp.

370 Šajā avīzē Pjērs Berlāns publicēja savus rakstus ar pseidonīmu Luciani.

371 Luciani. Est-ce une politique nouvelle? *Petit Parisien*, 1932, 4. sep. 2. lpp.

372 La famine en Ukraine. *Journal des Débats*, 1932, 17. jūn. 1. lpp.

373 Hoffnung im Hungerland. *Vossische Zeitung*, 1932, 9. jūn. 4. lpp.

374 Яценко, А. Н. Голодомор в Україні 1932-1933 років як проблема світової журналістики. Львов: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. 118. lpp.

375 Dans les colonies agricoles Juives en Ukraine. *Israël*, 1932, 1. jūl. 3. lpp.

376 Des lettrés de Russie. *Le Matin*, 1932, 22. jūl. 1. lpp.; La famine en Ukraine soviétique. *Le Matin*, 1932, 29. aug. 3. lpp. (atferē *New York Herald Tribune*)

noskranduši un novārguši dodas prom no savām mājām, no vietām, kur pavadījuši visu savu mūžu. Viņi paši nezin sava ceļa galamērķi... Zemnieki aiziet no kādreiz pārtikušās Ukrainas, lai atrastu sev gabalu maizes. Lielinieku režīms viņus ir novedis līdz šim stāvoklim, līdz tam, ka bagāta valsts, Krievijas maizes klēts pārvērsta par tuksnesi”.³⁷⁷

Vācu žurnālists Šteins redzēto kādā Ukrainas stacijā 1932. gada pavasarī salīdzina ar milzīgu viduslaiku armijas nometni – tūkstošiem zemnieku neēduši, nemazgājušies dienām guļ uz zemes cerībā tikt kādā no vilcieniem un aizbraukt.³⁷⁸ Ziemeļamerikas prese uzsver, ka pat vislielākā drūzma Ņujorkas metro nav salīdzināma ar to, kas pašreiz vērojams Ukrainas stacijās.³⁷⁹

Galvenais ukraiņu zemnieku gala mērķis ir labāk ar pārtiku apgādātā Maskava, Ļeņingrada un citas lielās pilsētas Krievijā.³⁸⁰ Tie ukraiņu bēgļi, kas nonākuši, piemēram, Murmanskā, saskaņā ar somu preses ziņām, tur dzīvo pat sliktākos apstākļos nekā ieslodzītie - bez pajumtes un pārtikas, “dzīvie apskauž mirušos”.³⁸¹

Vairums Rietumu apskatnieku zemnieku masu migrāciju skaidro ar badu, taču ne visi. Piemēram, uz PSRS atbraukušais kanādietis Pjērs van Pasens spriež, ka zemnieki pamet laukus galvenokārt tādēļ, ka kolektivizācijas rezultātā ir mehanizēts lauku darbs. Vienlaikus pieaudzis pieprasījums pēc industriālā darba strādniekiem un tādēļ zemnieki no laukiem migrē uz pilsētām. Saskaņā ar Pasena interpretāciju masveida zemnieku migrācija drīzāk ir ekonomikas augšupejas un progresā liecība, nevis pārtikas krīzes rezultāts.³⁸²

Zināmas pozitīvas iezīmes Ukrainā saskata arī *Vossische Zeitung* korespondents, kurš līdztekus zemnieku nolemtībai sajutis arī strādnieku ideālismu. Daudzi ar entuziasmu darbojoties lielinieku industrializācijas programmā. Žurnālists novērojis, ka režīms visiem līdzekļiem cenšas izplatīt šo entuziasmu arī uz lauku masām, izlīmējot plakātus, sūtot aģitatorus, taču šī propaganda ir samērā neefektīva, jo atduras pret "milzīgo mūri, kuru uzcēlis bads".³⁸³ Par šķietamo padomju cilvēku entuziasmu un gatavību savilkt jostas pirmās

377 Новое Русское Слово (Нью-Йорк), 1932, 16. jūl.

378 Hoffnung im Hungerland. Vossische Zeitung, 1932, 9. jūn. 4. lpp.

379 Millions of peasants hungry and in rags roam Russian steppes. Toronto Daily Star, 1932, 26. mai. 1. lpp.

380 Hoffnung im Hungerland. Vossische Zeitung, 1932, 9. jūn. 4. lpp.

381 NARA 59/861.5017 Living Conditions/546

382 Astounding Spectacle of Industry and Poverty Greets Visitor to Russia. The Globe, 1932, 17. jūn. 1. lpp.

383 Hoffnung im Hungerland. Vossische Zeitung, 1932, 9. jūn. 4. lpp.

piecgades vārdā runā arī citi apskatnieki Rietumos,³⁸⁴ tomēr ārzemnieki, kas pabijuši PSRS un runājuši ar vietējiem, atzīmē padomju cilvēku ironisko attieksmi pret grandiozajiem Maskavas plāniem: “Pirmās piecgades beigās zāle varbūt būs pēc plāna izaugusi piecus metrus gara, bet mēs zem tās gulēsim un mirsim badā.”³⁸⁵

Sākoties ražas novākšanai, top skaidrs, ka, 1932. gada raža būs vēl mazāka, nekā iepriekšējā gadā, kad bija sausums. *Times*, kas uzmanīgi seko līdz padomju oficiālajai ražas novākšanas statistikai un regulāri to atspoguļo savās lappusēs, ziņo, ka līdz 1932.g. jūlija beigām Ukrainā nav pat novākta puse no pērnā gada graudu daudzuma šajā periodā.³⁸⁶ Mēnesi vēlāk vācu prese informē, ka Ukrainā novākts tikai 21% no plānotā labības daudzuma.³⁸⁷ 1932.g. augusta sākumā situācija ar ražas novākšanu tiek vērtēta kā katastrofāla³⁸⁸, bet 26. augustā, labības novākšanas pēdējā dienā tiek konstatēts, ka Ukrainā novākts tikai 28,6% no paredzētā daudzuma.³⁸⁹ Oktobrī *Times* sniedz kopēju statistiku par galvenajiem PSRS graudu ieguves rajoniem - Ukrainu, Ziemeļkaukāzu un Pievolgu, kas visi kopā spējuši nodot tikai vienu trešdaļu no valsts pieprasītā graudu daudzuma.³⁹⁰

Stāvokli ar 1932. gada ražas novākšanu būtiski pasliktinājis arī katastrofālais zirgu trūkums (uz ko arī norādīja Rietumu prese jau maijā)³⁹¹. Daļu no zirgiem zemnieki bija spiesti patērēt pārtikā 1931./32.g. ziemā, daļa no lopbarības trūkuma aizgāja bojā. Rezultātā ražas novākšanai padomju režīms bija spiests piesaistīt armijas kavalērijas resursus.³⁹²

Neskatoties uz salīdzinoši labvēlīgajiem laika apstākļiem, 1932. gada vājā raža, liekas, nevienu nepārsteidz. Ir acīmredzams, ka tas ir valdības realizētās politikas rezultāts. To netieši atzīst arī vairākas atbildīgās padomju amatpersonas vēl 1932. gada aprīlī.³⁹³ Viņu situācijas vērtējums lielā mērā saskan ar *Times* korespondenta secinājumu 1932. gada sākumā: „Ja vien nenotiks brīnums, graudu sagādes programma 1932. gadam visticamāk ir nolemta

384 La famine en Ukraine. Journal des Débats, 1932, 17. jūl. 1. lpp. La crise du stalinisme. Journal de Geneve, 1932, 8. okt. 1. lpp.

385 Moskauer Zukunfts wechsel. Vossische Zeitung, 1932, 13. feb. 4. lpp.

386 Soviet Harvesting Difficulties: Fields Plundered by Peasants. Times, 1932, 29. jūl.

387 Stein, Wilm. Ohne Bauern kein Brot. Vossische Zeitung, 1932, 13. aug. 4. lpp.

388 Soviet Harvesting Difficulties: Peasants' Apathy. Times, 1932, 2. aug.

389 Crops are abandoned by Russian peasants on important areas. Toronto Daily Star, 1932, 8. sep. 23. lpp.

390 Setback To Soviet Grain Plans: "Alarming Decline". Times, 1932, 25. okt.

391 Luciani. Est-ce une politique nouvelle? Petit Parisien, 1932, 4. sep. 2. lpp.; Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. Toronto Daily Star, 1932, 27. mai. 1. lpp.

392 La famine en Ukraine. Journal des Débats, 1932, 17. jūl. 1. lpp.

393 Soviet Farms: Fears For The Harvest. Times, 1932, 5. apr.

neveiksmei”³⁹⁴.

Tādējādi acīmredzams, ka graudu trūkums 1932. gada sākumā bija tiešs rezultāts padomju valdības 1931.g. nogales lēmumiem (nevis, piemēram, nelabvēlīgiem laika apstākļiem). Tāpat no Rietumu preses publikācijām ir skaidrs, ka potenciālās šo lēmumu sekas, proti, gaidāmais bads rudenī, virknei Rietumu novērotāju bija prognozējams jau 1932. g. pašā sākumā.

Politbiroja dokumenti liecina, ka arī PSRS augstākajai vadībai jau gada sākumā radās nopietnas šaubas, vai sākotnēji sastādītie labības novākšanas plāni tiks realizēti. Tāpēc tika meklēti citi veidi, lai mazinātu tuvojošās pārtikas krīzes sekas. 1932. gadā izsludinātais iekšējais aizņēmums bija viens no pasākumiem, lai iegūtu valstij tik nepieciešamos līdzekļus.³⁹⁵ Redzot, ka piespiedu kolektivizācija nedod vēlamo ekonomisko efektu, padomju režīms veica virkni pasākumus, lai veicinātu zemnieku ieinteresētība sava darba gala rezultātā. Franču un vācu laikraksti konstatē, ka 1932. gada pirmajā pusē padomju režīms mēģina zemniekus stimulēt “pa labam”.³⁹⁶ Savukārt 1932. gada vasaras beigās šī tendence mainījās un lielnieku politika attiecībā pret Ukrainas zemniekiem kļuva ar vien represīvāka. Jūlijā un augustā, kad tika ievākta pirmā labības raža, Politbirojs pieņēma lēmumu, ka visi graudi no jaunās ražas nogādājami PSRS industriālajos centros un armijas vajadzībām.³⁹⁷ Tas nozīmēja, ka zemnieki faktiski atstāti badā.

1932. gada jūlija beigās un augusta sākumā Rietumu presē parādījās ziņas par to, ka Ukrainā, Pievolgā un Ziemeļkaukāzā zemnieki bieži mēģina iegūt pārtiku, plūcot labības vārpas no lauka³⁹⁸ un ka tādēļ labības lauki tur tiek stingri apsargāti.³⁹⁹ PSRS esot ieviesti jauni noteikumi, kas paredz ķert un sodīt ne vien labības zagļus apsargātajos laukos, bet arī vajāt t.s. „kabatas zagļus”, jeb zemniekus, kas pie dzirnavām un labības nodošanas punktiem uzlasa nobirušās vārpas, liek tās kabatās un nes mājās savām ģimenēm.⁴⁰⁰

1932. gada 7. augustā PSRS tiek pieņemts likums par sociālistisko īpašumu, kurš nosaka divus galvenos sodus par valsts vai kolhoza īpašuma zādzību: 10 gadus koncentrācijas

394 Russian Grain Famine: "Criminal Apathy" of Officials. Times, 1932, 23. feb.

395 Pravda, 1932, 10. jūn.

396 La famine et la résistance passive des paysans en Ukraine. La Croix, 1932, 14. jūn. 1. lpp.; Moskaus neuer Kurs. Vossische Zeitung, 1932, 16. jūl. 1.-2. lpp.

397 Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / Slavic Review, Volume 54, Issue 3, Autumn, 1995, 651. lpp.

398 Soviet Harvesting Difficulties: Fields Plundered by Peasants. Times, 1932, 29. jūl.

399 Soviet Harvesting Difficulties: Peasants' Apathy. Times, 1932, 2. aug.

400 Soviet Harvest Troubles: Campaign Against "Grain Thieves". Times, 1932, 30. jūl.

nometnē un nāves sodu. Šie bezprecedenta mēri, kas primāri vērsti pret zemniekiem, tiek pieņemti pēc Staļina personīgas iniciatīvas.⁴⁰¹ *Times* citē padomju presi, kas aicina aktīvāk piemērot tieši nāves sodu noķertajiem labības zagļiem, jo ir jānosargā „katra labības vārpa un katrs labības grams”.⁴⁰² Labību zog galvenokārt sievietes. 1932. gada 25. augustā *Times* raksta par kādu sievieti Gribanova ciemā, kurai par labības zagšanu piespriests nāves sods.⁴⁰³

Neskatoties uz stingrajiem sodiem, labības zagšana nemazinās. PSRS Tieslietu tautas komisariāts atkārtoti brīdina Ukrainas, Ziemeļkaukāza un Krimas varas iestādes izbeigt pretdarbību „graudu aizsardzības frontē” un aicina stingri sodīt ikvienu, kas piesavinās graudus. VK(b)P CK uzdod komjaunatnei uzraudzīt zemniekus ražas novākšanas laikā. Komjauniešu galvenais uzdevums - organizēt „brigādes”, kas sargā labības laukus no izsalkušajiem zemniekiem, īpaši Ukrainā un Pievolgā.”⁴⁰⁴ Jauno komunistu pienākumos ietilpst arī uzraudzīt labības laukus pēc ražas novākšanas un veikt nobirušo vārpu uzlasīšanu.⁴⁰⁵ *Journal de Genève* informē, ka Ukrainā mobilizēti 100 000 „oficiālo nolasītāju”.⁴⁰⁶ Tāpat komjauniešiem uzlikts par pienākumu uzmanīt un izsekot zemniekus - gan „kolektivizētos”, gan „nekolektivizētos”, lai atklātu slepenus graudu sējumus.

1932. gada augustā Rietumu publiskajā telpā plašu ievērību izpelnās Otto Auhagena apjomīgais PSRS ekonomiskā stāvokļa pētījums vācu žurnālā *Osteuropa*. To tulkoja un analizēja kā diplomāti tā preses izdevumi vairākās rietumvalstīs.⁴⁰⁷ Auhagens situāciju Ukrainā un Pievolgā raksturoja kā “badu vistiešākajā šī vārda nozīmē” un konstatēja, ka sevišķi smags stāvoklis ir lauku rajonos. Bada iemesli Auhagena ieskatā meklējami Staļina lauksaimniecības kolektivizācijas un socializācijas politikā.

401 Staļins Kaganovičam 1932. gada 20. jūlijā: “Bez šiem un līdzīgiem drakoniskiem sociālistiskiem mēriem nebūs iespējams ieviest jaunu sabiedrisko disciplīnu. Bet bez tādas disciplīnas, nebūs iespējams nosargāt un nostiprināt mūsu jauno iekārtu. Es domāju, ka ar šāda likuma pieņemšanu nedrīkst kavēties.” Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 г. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 235. lpp.; Sīkāk par šo likumu: Зеленин, И.Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление / Вопросы истории. 1998. № 1. 121. lpp.

402 Death Sentences For Grain Stealing: Russian Woman Shot. *Times*, 1932, 25. aug.

403 Turpat.

404 Soviet Harvest: Protection from "Marauders" New Duty for Young Communists. *Times*, 1932, 22. jūl.

405 Turpat.

406 Comment les paysans se détendent en Russie. *Journal de Genève*, 1932, 5. sep. 2. lpp.; Death Sentences For Grain Stealing: Russian Woman Shot. *Times*, 1932, 25. aug.

407 Wirtschaftslage der Sowjetunion im Sommer 1932 / *Osteuropa*. August, 1932. 644.-655. lpp.; Atreferēts: NARA 59/861.6131/261; La désastreuse situation des paysans dans d'immenses régions ne Russie. *Journal de Genève*, 1932, 10. aug. 6. lpp.

Daudz piesardzīgāks savos formulējumos bija *Vossische Zeitung* korespondents Maskavā, kurš Ukrainu ierindoja to PSRS teritoriju skaitā, kurās vērojamas “uztura problēmas” (Gebieten „mit Ernährungsschwierigkeiten”), bet ne bads. Tāpat viņš noraidīja Rietumu presē plaši izplatīto viedokli, ka graudu ražas fiasko automātiski nozīmē neizbēgamu badu jau vistuvākajā nākotnē. Šteins pauda, ka no bada vēl var izvairīties, liekot lietā virkni administratīvu pasākumu, kā piemēram, atļaujot zemniekiem pārdot tirgū savus graudus, kas gala rezultātā palielinātu kopējo pārtikas daudzumu valstī.⁴⁰⁸ Šteins līdzīgi kā Auhagens minēja lauksaimniecības socializāciju kā problēmu, taču uzsvēra, ka pie vainas ir jauno pārveidojumu temps, nevis pati to būtība. Šo viedokli pilnībā atbalstīja arī kanādiešu žurnālists Pasens, kura iespaidus Ukrainā 1932. gada augustā publicēja *Globe*. “Biedrs Staļins iet pārāk ātri” un piegades plānotāji Lauksaimniecības komisariāta kabinetos vienkārši netiek līdz šim tempam, norādīja Pasens. Turklāt Staļins, iespējams, nemaz nezina par Ukrainā pieļautajām vietējo administratoru kļūdām. Kopējais iespaids no Pasena un Šteina rakstiem ir, ka, neskatoties uz grūtajiem dzīves apstākļiem laukos un ierēdņu pieļautajām kļūdām, Staļins zemniekiem vēl labu un vēlas, lai viņi būtu paēduši.⁴⁰⁹ Šādi PSRS notiekošo uztvēra ne viens vien rietumnieks, kurš mērīja lielnieku režīma politiku ar Rietumu olekti un pat nepieļāva domu, ka valsts vadība varētu apzināti apkarot, vai mērdēt badā daļu savu pilsoņu.

1.3.3. 1932. gada septembris – decembris

1932. gada rudenī Rietumeiropas un Ziemeļamerikas prese turpināja rakstīt par pārtikas krīzes saasināšanos visā Padomju Savienībā. Pārtikas produktu cenas turpina augt. Pat Maskavā, kura ir vislabāk ar pārtiku apgādātā vieta PSRS, maize kļuvusi par ārkārtēju deficītu, bet kartupeļi tiek tirgoti ne vairs kilogramā, bet gabalā. 1932. gada nogalē iedzīvotāju dzīves apstākļus vēl vairāk pasliktināja degvielas krīze. Pat labākajās galvaspilsētas viesnīcās, kurās mitinājās ārzemnieki, karstais ūdens pieejams tikai noteiktos laikos. Savukārt daudzu padomju pilsoņu mājokļi netiek apkurināti vispār. 1932. gada rudenī strādniekiem tiek arī būtiski samazinātas uz kartiņām izsniedzamās maizes devas.

Hroniskais izsalkums un trūkums iedzīvotājos vairoja neapmierinātību. *Journal des Débats*, atsaucoties uz krievu emigrantu avīzi *Vozroždenije*, ziņoja par masveida bada nemieriem

408 Stein, Wilm. Ohne Bauern kein Brot. *Vossische Zeitung*, 1932, 13. aug. 4. lpp.

409 Paassen, Pierre. Ukraine Starves for Five-Year Plan. *The Globe*, 1932, 6. aug. 1. lpp.

Kijevā un Odesā. Izbadējušos cilvēku pūļi, pārsvarā sievietes un bērni, izlaupīja pārtikas noliktavas, kuru apsardze pēdējos mēnešos pastiprināta.⁴¹⁰ Londonas avīzes norādīja, ka līdzīgi bada nemieri notiek arī Jekaterinburgā, Jarolsavļā, Kostromā, Rostovā un citās PSRS pilsētās.⁴¹¹

Daily Express žurnāliste Klemane atšķirībā no citiem Maskavā akreditētajiem rietumvalstu korespondentiem, šos notikumus atspoguļoja bez liekas piesardzības, nemeklējot divdomīgus formulējumus. Gala rezultātā tas viņai maksāja korespondentes vietu Maskavā. Klemani bez ceremonijām izraidīja no PSRS 1932. gada septembra beigās. Taču līdz tam viņa paguva publicēt vairākus rakstus, kuros bez aplinkiem stāstīts par PSRS valdošo badu un prognozēts, ka 1932./33.g. “ziema būs vissliktākā kopš Lielā bada pirms desmit gadiem”⁴¹². Klemanes raksti bija ilustrēti ar fotogrāfijām, kurās redzami izsalkušie PSRS iedzīvotāji, kuri lūdz maizi pie Maskavas restorānu durvīm. Franču korespondents Berlāns norādīja, ka liela daļa no šiem lūdzējiem galvaspilsētā bija no Ukrainas atbraukušie zemnieki.⁴¹³

Pirmais raksts, kuru Klemane publicēja pēc izraidīšanas no PSRS, bija veltīts nopietnajai pārtikas krīzei Ukrainā. Klemane salīdzināja Ukrainas situāciju ar akūto pārtikas trūkumu “kara komunisma” laikā. "Maizi, maizi, maizi!" skan no visām pusēm Ukrainā gan pilsētās, gan laukos, rakstīja Klemane. Pilsētās regulāri ar maizi (uz kartiņām) tiek apgādāti tikai valsts uzņēmumos strādājošie, visi pārējie strādnieki, kā arī visi zemnieki ar maizi netiek apgādāti vispār. Viņiem tā jāgādā pašiem, pērkot par milzu naudu tirgos. Tādēļ dārgas mēbeles un drēbes tiek atdotas par klaipu rupjmaizes. Taču arī par dārgu cenu maize Ukrainā bieži nebija dabūjama. Britu žurnāliste prognozēja būtisku stāvokļa pasliktināšanos ziemā, kad iedzīvotājiem būs beigušies dārzeņu krājumi.⁴¹⁴

Vērojams, ka 1932. gada nogalē Rietumu prese rezumē Staļina pirmās piegādes rezultātus. PSRS lauksaimniecības politikas analīze bija viena no galvenajām tēmām šajos rakstos. *Kölnische Zeitung* Maskavas korespondents Artūrs Justs (Arthur W. Just) velta skarbu kritiku PSRS sociālistiskajai saimniekošanai un secina, ka tā piedzīvojusi pilnīgu krahu.⁴¹⁵ Vēl

410 Emeutes d'affamés à Kiev et à Odessa. Journal des Débats, 1932, 4. nov. 1. lpp.

411 Red troops fire on starving mob. Daily Express, 1932, 9. sep. 1. lpp.; Police charge crowd as stores are looted Soviet prisons fall. Toronto Daily Star, 1932, 27. sep. 1. lpp. (atreferē Londonas *Morning Post*)

412 Russia Orders Food rations to be cut by half. Daily Express, 1932, 5. sep. 1. lpp.

413 Luciani. Est-ce une politique nouvelle? Petit Parisien, 1932, 4. sep. 2. lpp.

414 Starvation faces Soviet peasants. Daily Express, 1932, 27. sep. 9. lpp.

415 Atreferēts no Новое Русское Слово, 1932, 22. okt.

skarbāk izsakās *Daily Express*: “Pārtikas cenas ceļas tik strauji, cik strauji plok Staļina un viņa laupītāju bandas noskaņojums. Beigas vairs nav tālu!”⁴¹⁶ Arī franču presē (izņemot komunistisko) nav vērojams optimisms attiecībā uz PSRS “sasniegumiem”. *Le Matin* secina, ka piecgades plāns kopumā vērtējams kā neveiksme. Tas novedis valsti pilnīgā trūkumā un draud noslēgties ar masveida badu. Laikraksts citē Ziemeļkaukāza reģionālo presi, kurā minēts, ka, piemēram, kolhozs "Sarkanais cīnītājs" apsējis tikai 250 ha no kopējiem 1 328 ha. “Šie cipari izsaka kopējo lietu stāvokli labāk par jebkādiem komentāriem”, rakstu noslēdz *Le Matin*.⁴¹⁷

1932. gada rudenī Ukrainu apmeklēja britu žurnālists Martins Mūrs (Martin Moore), kurš izklāstīja savus iespaidus rakstu sērijā *Daily Telegraph* 1932. gada novembrī un decembrī. Arī Mūra secinājumi nebija glaimojoši lielinieku režīmam, kura realizēto politiku autors nodēvē par permanentu krīzi 15 gadu garumā. Mūrs plaši apraksta pārtikas problēmas un uzsver, ka tādu badu, kāds vērojams pašreiz, Krievija (PSRS) nav piedzīvojusi kopš 1921. gada. *Daily Telegraph* raksti izsauca plašu rezonansi Rietumos. Padomju režīms mēģināja mazināt to ietekmi, publicējot visai nepārliciecināšus atspēkojumus PSRS finansētajā angļu valodas presē.⁴¹⁸ Mūru kritizēja arī *Pravda*, sarkastiski izsmejot britu žurnālista vērojumus, piemēram, ka Harkivā fabrikas strādnieki gaļu nav ēduši jau divus gadus: “Priekš kam jums braukt uz PSRS, Mūra kungs. Būtu labāk sēdējis savā birojā Rīgā. Preses pīles var producēt arī tur”.⁴¹⁹

Ievēriība, kādu PSRS propagandisti veltīja Mūram, atspēkojot ziņas par badu, raksturīga kopējai tendencei 1932. gada nogalē, kad PSRS režīms ar pastiprinātu intensitāti centās propagandēt Staļina pirmās piecgades sasniegumus un atspēkot tās kritiku. 1932. gadā iecerētā “gadsimta būves” – *Dņeprgosa* nodošana ekspluatācijā bija iecerēta kā PSRS plānveida ekonomikas un industrializācijas politikas triumfs, tomēr svinīgo aktu pastāvīgi nācās atlikt. Iemesls - “akūtais pārtikas trūkums, kas izplatījies pa visu Ukrainu”, kā rezultātā strādnieki pamet savu darba vietu un migrē tālāk maizes meklējumos.⁴²⁰ Maskavā šai laikā noritēja aktīvi sagatavošanās darbi ārvalstu viesu uzņemšanai gaidāmajiem svētkiem. Kā atzīmēja *Vossische Zeitung*: “Kamēr režīms gatavojas pompozai dubultjubilejai - 15 gadi

416 Russia's Grim Harvest. *Daily Express*, 1932, 5. sep. 10. lpp.

417 L'échec irrémédiable du plan quinquennal soviétique. *Le Matin*, 1932, 27. nov. 2. lpp.; Qui ne travaille pas ne mange pas. *Le Matin*, 1932, 28. nov. 2. lpp.

418 The "Real" Russia To-day. *Monthly Review*, No. 12, Vol 5, Dec. 1932, 6.-7. lpp.

419 *Pravda*, 1932, 28. nov.

420 Giant Dnieprostroi Dam Project Goes on Despite Superhuman Difficulties. *Toronto Daily Star*, 1932, 31. mai. 22. lpp.

padomju režīmam un pieci gadi - piecgadei, ar vien biežāk izskan jautājums: "vai gaidāmajā rudenī un ziemā pietiks ko ēst".⁴²¹

Tomēr ne visi Rietumu korespondenti, kas apmeklēja PSRS 1932. gada nogalē, kritiski vērtēja redzēto. 1932. gada 20. decembrī *Manchester Guardian* publicēja rakstu „Situācija Krievijā”, kurā laikraksta zinātniskais korespondents aprakstīja savus vērojumus PSRS, apmeklējot Mendeļejeva ķīmiķu kongresu Harkivā. Autors kopumā ļoti pozitīvi raugās uz notiekošo. „Attīstība un progress” vērojams visās dzīves jomās. 1932. gada 7. novembra parāde Sarkanajā laukumā bijusi ļoti krāšņa, jautra un pat ar karnevāla elementiem, kuri saskaņā ar raksta autora vērojumiem neesot manīti iepriekšējo gadu parādēs. Cilvēki Maskavā bijuši salīdzinoši labi ģērbti un paēduši. Kolēģi zinātnieki esot slavējuši padomju varu un izteikuši pārliecību, ka „krieviem izdošoties izveidot jaunu sociālo kārtību.” Esot gan dzirdētas sūdzības par stāvokli laukos. „Neesmu dziļāk pētījis stāvokli Krievijas laukos, tāpēc mani vērojumi varbūt būs virspusēji”, raksta korespondents, “taču skats, kuru es redzēju pa vilciena logu, ceļojot no Kijevas uz Harkovu, bija drūmāks nekā sagaidīju. Plaši melnzemes rajoni, kuri, domājams, ir vieni no auglīgākajiem Krievijā, stāvēja neaparti. Dzelzceļa stacijās bija redzami lieli zemnieku bari, kuri, likās, kaut kur migrēja. Reizēm vilcienā ielavījās pa kādai baskājainai sievietei ar bada spīdumu acīs, kas apstaigāja pasažierus, ubagojot pārtiku. Viena no šīm parādībām ienāca restorāna vagonā, bet tika no turienes izdzīta. Vēlāk viņa atnāca uz mūsu kupeju, kur kāda pasažiere iedeva viņai nedaudz maizes”.⁴²²

Laikraksta korespondents secina: „Šie un citi līdzīgie gadījumi apstiprina pārtikas trūkuma faktu. Nav šaubu, ka atsevišķos lauku rajonos šis trūkums ir novedis pie vardarbības. Taču nopietnajām pārtikas grūtībām, kas jāpārcieš transformējot kultivācijas metodes, vai pat badam, nevajadzētu pārāk sarūgtināt padomju sabiedrību. Rupjmaizes un kāpostu zupas režīmam būs jāturpinās vēl vairākus gadus, un daudzi vārguļi šai laikā nomirs. Taču, šķiet, ka padomju cilvēka gars ir apņēmības pilns.”⁴²³

Noprotams, ka raksta autors attaisno Ukrainā redzēto badu ar Staļina izvirzīto virsmērķi – izveidot jaunu sociālistisku sabiedrību.⁴²⁴ Runājot *New York Times* Maskavas korespondenta

421 Stein, Wilm. Ohne Bauern kein Brot. Vossische Zeitung, 1932, 13. aug. 4. lpp.

422 The Outlook in Russia: Food Position Serious. Manchester Guardian, 1932, 20. dec.

423 Turpat.

424 Lai arī *Manchester Guardian* raksta autora vārds nav norādīts, minēts tikai, ka tas ir “zinātniskais korespondents”, pēc visa spriežot tas ir Džeims Džeralds Krovters (James Gerald Crowther), matemātiķis pēc izglītības un sociālists pēc pārliecības. Tieši viņš 1920. gadu beigās kļuva par *Manchester Guardian*

Valtera Durantes vārdiem, komentējot badu Ukrainā: „Jūs nevarat uztaisīt omleti, nesasitot pāris olas”.⁴²⁵

Gada pēdējos divos mēnešos Rietumu presē parādās ar vien vairāk prognozes, ka liela mēroga bads ir neizbēgams. *Observer*: „Balstoties uz atbraucēju ziņojumiem, var pieņemt, ka pastāv liela varbūtība, ka ziemā un agrā pavasarī ārkārtīgi pasliktināsies situācija zemnieku apdzīvotajos rajonos, sevišķi Ukrainā.”⁴²⁶ *Times* prognozēja, ka „atsevišķos PSRS reģionos ziemā un nākamajā pavasarī bads būs neizbēgams” un izdarīja secinājumu: „Šī situācija nav radusies nelabvēlīgu laika apstākļu dēļ, vai citu neparedzamu iemeslu rezultātā. Tā radusies kā tiešas sekas politikai, kuru Staļins īsteno kopš 1929. gada.”⁴²⁷ *Le Figaro* atreferēja Polijas preses informāciju, ka PSRS atrodas 1921. gada katastrofas apmēru bada priekšā.⁴²⁸ To pašu secināja *Journal de Genève*, citējot rindas no *Pravdas*, kas savādā kārtā izgājušas cauri cenzūrai: “Nav vajadzīgi statistikas dati. Pietiek redzēt kādreiz auglīgās Donas un Kubaņas zemes aizaugušas ar nezālēm, lai saprastu, ka pārtikas sagādes jautājums kļuvis tik pat nopietns, cik 1921. gadā.”⁴²⁹ Arī *Times* vērīgais Rīgas korespondents padomju presē atrod norādes, ka pat PSRS augstākā politiskā vadība (Ordženikidze un Mikojans) 1932. gada nogalē publiski atzinuši, ka “cilvēki cieš badu”.⁴³⁰ Padomju Savienībai simpatizējošais krievu izcelsmes amerikāņu korespondents Moriss Hindus pēc piecu mēnešu uzturēšanās PSRS *New York Times* lappusēs spiests atzīt, ka stāvoklis nav iepriecinošs. Apkārt valda vispārējs pārtikas trūkums, zemniekiem atņemta vēlme strādāt un tāpēc valstī trūkst pārtikas.⁴³¹

1932. gada 2. decembrī *Daily Express* Klemane publicēja rakstu, kas veltīts Ukrainā valdošajam badam. Autore runāja par kanibālisma gadījumiem un apliecināja, ka savām acīm redzējusi, kā Harkivas apkārtnē ļaudis ēduši zāli un sprāgoņu gaļu. “Četru gadu laikā, kamēr dzīvoju Krievijā, es pieradu pie ciešanām. Redzēju, kā mājā, kurā mitinājos Maskavā, astoņi izsalkuši cilvēki pārtika no viena kilograma kartupeļu dienā. Redzēju, kā plāna un apkaltusi baltmaizes šķēlīte tika pasniegta kā milzu dāvana bērnam dzimšanas dienā. Taču tikai tagad,

pirmo zinātnisko korespondentu un savus pro-padomju uzskatus nekad neslēpa. Viņš piemēram, uzskatīja, ka profesionāls zinātnieks var tikt patiesi novērtēts un atzīts tikai plānveida sociālistiskā sabiedrībā.

425 Russians Hungry, but not Starving. *New York Times*, 1933, 31. mar.

426 Russia's Short Commons: Peasants Dislike of Work. *Observer*, 1932, 20. nov.

427 Stalinism On Trial: Setbacks to Five-Years Plan. *Times*, 1932, 2. nov.

428 Les journaux polonais prédisent la famine en Russie. *Le Figaro*, 1932, 28. nov. 3. lpp.

429 La situation en Russie, Calvaire. *Journal de Genève*, 1933, 3. nov. 1. lpp.

430 Stalin's Critics. *Times*, 1932, 6. okt.

431 Russian "Bungling" charged by Writer. *New York Times*, 1932, 23. dec.

pēc mana brauciena uz laukiem es uzzināju, ko nozīmē īsts bads.”⁴³² Klemanes secinājums ir drūms: “Tūkstošiem zemnieku šajā ziemā nomirs badā.”

Spriežot pēc preses publikācijām, reti kuram Rietumos bija ilūzijas par stāvokli Ukrainā 1932. gada nogalē. No Ukrainas laukiem visa pārtika izvesta uz PSRS rūpniecības centriem un armijas garnizoniem. Ko ēst nav nedz zemniekiem, nedz viņu lopiem. 1932. gada ziemassvētku dienā *Morning Post* Varšavas korespondents raksta par kādu savādu parādību, kura novērojama uz Polijas-PSRS robežas. Milzīgos baros robežu šķērso izsalkuši vilki, kas bēg no iztukšotās un badam nolemtās Ukrainas.⁴³³

1.3.4. 1933. janvāris - maijs

1933. gada 7. janvārī Maskavā notika VK(b)P CK un Centrālās kontroles komisijas apvienotais plēnuma, kurā Staļins uzstājās ar runu par “Pirmās piegādes starptautisko nozīmi”. Šī runa izpelnījās lielu starptautiskās sabiedrības uzmanību. Pirmkārt, tādēļ, ka tā bija pirmā publiskā Staļina uzstāšanās pēc gandrīz gadu ilgas pauzes un, otrkārt, tādēļ, ka tajā tika dots oficiālais Maskavas vērtējums pirmajai piegādei, kas pēc daudzu Rietumu novērotāju viedokļa valsti bija nostādījusi uz masveida bada sliekšņa. Savā runā Staļins izsmēja Rietumu preses runas par PSRS it kā valdošo badu, kurš radies lauksaimniecības kolektivizācijas rezultātā.

PSRS vadonis no tribīnes gari citēja vairāk nekā desmit dažādus Rietumu preses izdevumus, lai pierādītu, ka buržuāziskajā presē nav vienots viedoklis par PSRS notiekošo un ka līdztekus skarbai kritikai esot arī daudzi pozitīvi vērtējumi.⁴³⁴ Šī taktika, izmantojot lielinieku režīmam labvēlīgās publikācijas Rietumu presē, tika izmantota arī, lai noliegtu badu Ukrainā 1933. gada turpmākajos mēnešos. PSRS mērķtiecīgi strādāja pie tā, lai Rietumu presē parādītos badu noliedzīgi raksti, kas mulsinātu lasītājus un radītu šaubas par bada eksistenci.

Ukrainas komunistiskās partijas vadītājs Staņislavs Kosiors (Станіслав Косіор, 1889-1939), uzstājoties tajā pašā plēnumā, stāvokli bada nomāktajā Ukrainā attēloja kā vispārēju

432 Starvation stalks the land. Daily Express, 1932, 2. dec. 8. lpp.

433 Atreferēts no Последние Новости (Париж), 1932, 24. dec.

434 Сталин И.В. Итоги первой пятилетки: Доклад на объединенном пленуме ЦК и ЦКК ВКП(б) 7 января 1933 г. / Сталин И.В. Сочинения. – Т. 13. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1951. 161.-215. lpp.

uzplaukumu: “Agrāk lauku cilvēki bija nabagi. Tagad tā vairs nav... Zemnieku stāvoklis ir pilnīgi mainījies... Ukrainas lauksaimniecība ir izaugusi un nostiprinājusies, attīstās kolhozi.” Tomēr “neskatoties uz lielo maizes daudzumu, mums ir zināmas grūtības ar tās ievākšanu. Bēda tā, ka kolhoza maizi apēd kolhozos esošie liekēži un sliņķi, liels skaits parazitū.”⁴³⁵

Arī Staļins savā runā atzīmēja, ka neskatoties uz “lielajiem sasniegumiem”, stāvokli laukos apgrūtina šķiras ienaidnieki, kuri vēl nav pilnībā uzveikti. Visa atbildība par pārtikas krīzi tika uzvelta tieši kulakiem, kaitniekiem un sliņķiem. *Vossische Zeitung* Maskavas korespondents gan puda skepsi, vai pēc vairāku gadu ilgās “kulaku likvidācijas” kampaņas, kuras ietvaros simtiem tūkstošu zemnieki tika izsūtīti uz ziemeļiem un fiziski iznīcināti, kolhozos vēl varētu būt palicis kaut cik nozīmīgs kulaku skaits un vai viņi varētu būt vainojami pie pašreizējā sabrukuma.⁴³⁶

Manchester Guardian konstatēja, ka rodoties iespāids it kā Staļins pat nevēlas izprast iedzīvotāju neapmierinātības cēloņus. Tā vietā ar vien jūtāmāk notiek atgriešanās pie *kara komunisma* draudīgās retorikas un nāves sodi tiek piemēroti tā, it kā tā būtu panaceja visām vainām.⁴³⁷ Apzināta stāvokļa eskalācija un augsnes sagatavošana vardarbīgam situācijas risinājumam vērojama arī PSRS presē 1933. gada sākumā. Tajā ar vien biežāk izskan atklāti aicinājumi lietot spēku: „Ņemot vērā zemnieku noskaņojumu, ir jālieto spēks”⁴³⁸

1933.g. janvārī *Times* raksta: „Daudzos lauku rajonos [1932] gads beidzās daļējā, bet citviet atklātā karadarbībā starp bruņotām graudu savācēju ekspedīcijām un zemniekiem. [...] Ziemeļkaukāzā, atsevišķos Pievolgas un Ukrainas rajonos notiek nežēlīga cīņa. Ekspedīcijas strādā galvenokārt naktīs. Tās aplenc mājokļus, arestē to iemītņiekus un meklē paslēptus graudus.”⁴³⁹ Daži zemnieki labāk sadedzina savus graudus, nekā atdod tos savācējiem.⁴⁴⁰ Savukārt *Manchester Guardian* konstatē: „Zemnieki, vienalga – kolektivizēti, vai nē, ir ārkārtīgi naidīgi noskaņoti pret sistēmu, kas tiem atņem viņu graudus, tā vietā neko prātīgu nedodot pretī.”⁴⁴¹

435 Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 254. lpp.

436 Stein, Wilm. Der Bauer zahlt die Zeche. *Vossische Zeitung*, 1933, 18. feb. 1.-2. lpp.

437 Whither Russia? *Manchester Guardian*, 1933, 12. jan.

438 Soviet War On Peasants: Blacklisted Districts. *Times*, 1933, 8. feb.

439 New Five Years Plan: Hitches in Soviet Programme. *Times*, 1933, 3. jan.

440 "Black List" Of Soviet Farms. *Times*, 1932, 16. nov.

441 Whither Russia? *Manchester Guardian*, 1933, 12. jan.

1932./33. gadu mijā padomju valdība pastiprināja savu represīvo politiku pret zemniekiem, institucionalizējot to virknē likumdošanas aktu, kurus Rietumu novērotāji jau tolaik nodēvēja par “bezprecedenta pasākumiem cilvēces vēsturē”.⁴⁴² 1932. gada 27. decembrī PSRS tika ieviesta pasu sistēma, kas noteica, ka ikvienam pilsētas iedzīvotājam jānēsā līdzi pase, kurā papildus personas datiem norādīts arī pieraksts. Ja cilvēks šādu dokumentu nevarēja uzrādīt, viņš tika apcietināts un deportēts.⁴⁴³ Tas attiecās uz visiem zemniekiem, kuri pārtikas meklējumos bija nonākuši pilsētās. 1933. gada pirmajos mēnešos šī sistēma darbojās tikai lielākajās PSRS pilsētās, tostarp Harkivā, bet vēlāk (1933.g. aprīlī) tika ieviesta visās pilsētās. 1933. gada sākumā tika pieņemti vēl vairāki lēmumi, kuru būtību *Times* raksturoja šādi: „Šie dekrēti sadala Padomju Savienību ierobežotajās, pirmās klases zonās un neierobežotajās otrās klases zonās. Cilvēki, kas zaudējuši darbu, automātiski iekļūst nevēlamo kategorijā. Viņiem nav atļauts dzīvot nevienā no ierobežotajām zonām, t.i. 100 km rādiusā ap Maskavu un Ļeņingradu, 50 km rādiusā ap Harkovu, 100 km zonā gar PSRS rietumu robežu, tādās pilsētās kā Kijeva, Odesa, Minska, Rostova pie Donas, Staļingrada, Baku, Gorkija un vēl aptuveni 20 pilsētās. Kolīdz cilvēks zaudē darbu, viņam tiek atņemtas pārtikas kartītes un tiesības dzīvot ierobežotajās zonās”.⁴⁴⁴

Vossische Zeitung Šteins uzsvēra, ka ieviešot pasu sistēmu, PSRS vadība cenšas sasniegt divus galvenos mērķus. Pirmkārt, ierobežot masveida zemnieku migrāciju uz pilsētām un, otrkārt, nodrošināt, lai lielajos rūpniecības centros un 100 km joslā gar PSRS rietumu robežu neatrastos politiski neuzticamas personas.⁴⁴⁵

Sevišķi smagi jaunā kārtība skāra lauku iedzīvotājus Ukrainā. Viņiem pases nepienācās. Tādējādi padomju zemnieki, kā savulaik dzimtcilvēki, bija piesaistīti savai dzīvesvietai, kuru bez vietējās administrācijas atļaujas nedrīkstēja atstāt. 1933. gada 22. janvārī ar Staļina direktīvu zemniekiem bija liegts atstāt Ukrainu un Kubaņu, lai meklētu pārtiku ārpus šīm apdzīvotajām vietām. Ukrainu zemniekiem nepārdeva dzelzceļa biļetes, tika bloķēta viņu pieeja arī lielajām Ukrainas pilsētām.⁴⁴⁶ Tie zemnieki, kuri bija nonākuši pilsētās pirms jauno

442 Un appel à la S. d. N. de la Ligne des Nations opprimées par Moscou. Journal de Genève, 1933, 29. apr. 3. lpp.

443 Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times : Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999. 120. lpp.

444 The Unemployed In Russia. *Times*, 1933, 10. aug.

445 Die neuen Pässe. *Vossische Zeitung*, 1933, 30. apr. 3. lpp.

446 Юхновский, Игорь. Еще раз о Голодоморе 1932-1933 годов в Украине. *Зеркало недели*, №24, 2010, 26. jūn.

dekrētu izsludināšanas, piespiedu kārtā tika aizvesti atpakaļ uz savām dzīves vietām lauku rajonos. Pēc *Journal de Genève* informācijas no Harkivas šādā veidā tika deportēti 80 000 cilvēku, kas faktiski bija “nolemti badam”.⁴⁴⁷

Šos Rietumu žurnālistu secinājumus apstiprina arī Ukrainas čekas dokumenti. Piemēram, Kijevas GPU 1933. gada 20. janvāra ziņojumā par stāvokli Kijevas rajonā norādīts, ka mirstība no bada ievērojami augusi. Čekas ziņojumā gan norādīts, ka, ņemot vērā katastrofālo pārtikas trūkumu Kijevas rajona pilsētās, vērojama masveida iedzīvotāju bēgšana no tām. Tas ir pretrunā ar Rietumu presē lasāmo tēzi par iedzīvotāju piespiedu izraidīšanu no pilsētām. Ziņojumā gan ir runa nevis par pašu Kijevu, bet par mazajām rajona pilsētām, kuras neietilpa primāri ar pārtiku apgādājamo reģionu kategorijā un uz kurām tāpēc neattiecās tie represīvie zemnieku deportāciju pasākumi, kas, pēc Rietumu preses ziņām, tika izmantoti, piemēram, Ukrainas galvaspilsētā Harkivā.⁴⁴⁸

Analizējot Rietumu presi par 1933. gada janvāri un februāri, konstatējams, ka ziņas par badu PSRS ir salīdzinoši maz. Iespējams, tas skaidrojams ar faktu, ka daļa Rietumu korespondentu ziemas mēnešos bija atstājuši Maskavu, jo, kā atzīmēja *Christian Science Monitor* pārstāvis Čemberlens, šajā laikā PSRS ir maz ievērības cienīgu notikumu, kas gaidāmi līdz ar jaunās ražas parādīšanos. Tāpēc 1933. gada sākumā Rietumu presē biežāk nekā citkārt atreferētas krievu emigrantu preses ziņas par stāvokli PSRS un situācijas saasinājumu Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, kā arī publicētas atsauces uz vēstulēm no PSRS.

Kā norāda Etjēns Tevunā un Žans Luī Panē (Jean-Louis Panné), Francijā šajā laikā informācija par badu Ukrainā tika publicēta nelielos, ar krievu emigrāciju saistītos *nišas* izdevumos, bet ne lielajos dienas laikrakstos. Tā piemēram, 1933. gada janvārī žurnāls *Le Monde Slave* publicēja rakstu “Bads PSRS un tā sekas”, kurā bija analizēta pārtikas situācija jau no 1932. gada sākuma un secināts, ka padomju valdība, lietojot daudznozīmīgo terminu “sagādes problēmas”, pati atzīst *de facto* bada pastāvēšanu valstī. Raksta autors kā galvenos bada iemeslus minēja ekonomisko haosu un nesaimnieciskumu. Līdzīga analīze “Staļina

447 Un appel à la S. d. N. de la Ligne des Nations opprimées par Moscou, *Journal de Genève*; 1933, 29. apr. 3.lpp.

448 ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 960. Л. 67-77. Докладная записка начальника Киевского областного отдела ОГПУ Розанова и начальника секретно-политического отдела Киевского особого округа Государственного политического Управления Медведева о продовольственных затруднениях и случаях голода на этой почве в Киевской области. Не ранее 20 января 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_4.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

bads” tika publicēta 1933. gada februārī franču izdevumā *Le Travailleur*. Arī tās autors, krievu emigrants Boriss Suvarins (Boris Souvarine [Борис Суварин], 1895-1984) konstatēja, ka PSRS dienvidu rajonos (Ukrainā) valda bads. Abu izdevumu tirāža gan bija salīdzinoši neliela un tos izlasīja tikai šaurs speciālistu loks.⁴⁴⁹

1933. gada janvāra beigās Rietumos sasniedza satraucošas ziņas par vardarbības pieaugumu vairākās PSRS vietās,⁴⁵⁰ jo sevišķi ukraiņu kazaku apdzīvotajā Ziemeļkaukāzā. *UP* korespondents no Maskavas ziņoja par gandrīz divu nedēļu ilgu bruņotu konfliktu, kura rezultātā “neskaitāmi simti” zemnieku nogalināti un nopietnus zaudējumus cietuši arī varas pārstāvji. Konflikta iemesls – bads, kas dzenot lauku iedzīvotājus pilnīgā izmisumā. Rietumu prese atsauca uz Ziemeļkaukāza vietējo presi, kurā, atšķirībā no centrālajiem PSRS laikrakstiem, publicēta detalizēta informācija par bada nemieriem.

Rietumos visplašāk šos notikumus aprakstīja krievu emigrantu avīze Parīzē *Vozrožņenje*, kuras publikācijas atreferēja ne tikai franču prese, bet arī laikraksti citur Eiropā. Aprakstot Ziemeļkaukāzā notiekošo konfliktu, *Vozrožņenje* citēja kādu vārdā nenosauktu Eiropas valsts konsulu Kaukāzā, kurš esot bijis liecinieks zemnieku un sarkanās armijas kaujām kazaku staņicās. *Literary Digest* rakstā “Bada sacelšanās Ziemeļkaukāzā” norādīja, ka lielinieku režīms izvērsis cīņu ne vien pret izsalkušajiem zemniekiem, bet arī pret vietējiem komunistiskās partijas darbiniekiem, kas izrādījuši nepakļaušanos un pretojušies Maskavas realizētajai labības atņemšanas politikai. Vairāki vietējie komunisti sodīti ar nāvi.⁴⁵¹

Norvēģu *Aftenposten* apstiprina šo informāciju, uzsverot, ka “no Krievijas pienāk ziņas, ka visā Ukrainā, kazaku apdzīvotajos Donas un Kubaņas apvidos un Ziemeļkaukāzā valda bads”. Cilvēki masveidā cenšas nokļūt pilsētās, taču bez īpašām atļaujām viņus tur neielaiž. Lielajās Ukrainas pilsētās (Odesā, Kijevā un Harkivā) nepaiet ne diena bez asiņainām sadursmēm, kas saistītas ar iedzīvotāju pārtikas meklējumiem.⁴⁵² Īstenojot represijas pret zemniekiem, lielinieku režīms turpina aktīvi piemērot 1932. gada vasarā pieņemto likumu par sociālistiskā īpašuma aizsardzību, jeb t.s. “labības vārpu” likumu, pēc kura uz 1933. gada 15. janvāri

449 Thevenin, Etienne. France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk. 2005, 29. jūn.; Panné, Jean-Louis. La négation de la famine en Ukraine / L'Histoire trouée, L'Atalante, 2004. Pieejams <http://aircrigeweb.free.fr/ressources/ukraine/uk_panne.html> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

450 Rush 20,000 troops to peasant uprising. Toronto Daily Star, 1933, 20. jan. 19. lpp.

451 The Hunger Revolt in Northern Caucasia. The Literary Digest, 1933, 28. jan. 12. lpp.

452 Brød er verd sin vekt i gull i Russland. Aftenposten, 1933, 31. jan. 2. lpp.

notiesāti jau vairāk nekā 100 tūkstoši cilvēku, 4880 no viņiem piespriests nāves sods, 26 tūkstošiem – desmit gadu ieslodzījums.⁴⁵³

Pirmie Rietumu žurnālisti, kuri apmeklēja faktiskās karadarbības zonu Ziemeļkaukāzā 1933. gada janvārī bija amerikāņi Barns un Stonemans. Kā norādīts iepriekš, viņu publikācijas ASV presē izraisīja plašu rezonansi un pastiprinātu interesi par notikumiem bada pārņemtajā Padomju Savienībā. 1933. gada 14. janvārī PSRS ārlietu komisārs Ļitvinovs, atbildot uz daudzajiem informācijas pieprasījumiem, izplatīja oficiālu paziņojumu, ka Padomju Savienībā bada nav un ka jebkādas runas par to neatbilst īstenībai.⁴⁵⁴

1933. gada februārī ieviestais aizliegums ārvalstu korespondentiem apmeklēt bada skartos reģionus atstāja būtisku ietekmi uz Ukrainas bada tēmas atspoguļojumu Rietumu presē, sevišķi 1933. gada pirmajā pusē, kas uzskatāma par viskritiskāko bada posmu. Rietumos šajā laikā parādījās salīdzinoši maz publikāciju par Ukrainā notiekošo traģēdiju un visbiežāk tās aizēnoja citas ārzemju ziņas, pārsvarā no Vācijas. Krievu un ukraiņu emigrācijas izdevumos turpretī ziņas par badu PSRS 1933. gada sākumā tika publicētas bieži un lielā apjomā. Par to liecina kaut vai daži virsraksti no 1933 gada janvāra un februāra laikraksta *Svoboda*⁴⁵⁵: “Lielinieki deportē Kubaņas kazaku ciemus uz Sibīriju” (21. janv.), “Padomju Ukraina bada varā” (28. janv.), “Pēc ukraiņu masu deportācijām no Kubaņas, lielinieki uzsāk deportēt zemniekus no Ukrainas” (11. feb.), “Ukrainā vairs nav graudu sēšanai” (13. feb.), u.t.t.⁴⁵⁶ Tomēr šī informācija lielā mērā palika ukraiņu diasporas publiskajā telpā un nerasniedza plašāku sabiedrību Rietumos.

Kā izņēmums minams kāds raksts, kas tika publicēts krievu emigrantu avīzē *Vozrožģenije* 1933. gada janvāra beigās un kas sekojošajās pāris nedēļās tika pārpublicēts gandrīz visās lielākajās pasaules avīzēs sākot ar ASV un beidzot ar Austrāliju.⁴⁵⁷ Tā bija krievu rakstnieka

453 Зеленин, И.Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление / Вопросы истории. 1998. № 1. 121. lpp.

454 Shapoval, Yurii. Understanding the Causes and Consequences of the Famine-Genocide of 1932-1933 in Ukraine: The Significance of Newly Discovered Archival Documents. Pieejams <<http://faminegenocide.com/print/resources/shapoval.htm>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

455 Svoboda 20. gs. pirmajā pusē bija lielākais ukraiņu dienas laikraksts Ziemeļamerikā.

456 Kulchytsky, Stanislav. Why did Stalin exterminate the Ukrainians? The Day, 2005, 25. okt., 8. nov., 22. nov.

457 Kā pirmā, A. Tolstoja vēstuli pārpublicēja Le Figaro, kam sekoja neskaitāmas citas Rietumu avīzes: Une voix parle de la Russie. Le Figaro, 1933, 20. feb. 1. lpp.; Tolstoi's Daughter Attacks Bolshevism. The Living Age, 1933, apr. 180. lpp.; “Je ne puis me taire”. Journal de Genève, 1933, 6. mar.; Voice of the People. Chicago Daily Tribune, 1933, 7. feb. 12. lpp.

Ļeva Tolstoja meitas Aleksandras Tolstojas⁴⁵⁸ (Александра Толстая, 1884-1979) atklātā vēstule *Vozražēņije* redakcijai “Es nevaru klusēt!”.

“Pasaule cieš klusu. Miljoniem cilvēku ir padzīti no savām mājām un ir miruši cietumos un koncentrācijas nometnēs Ziemeļkrievijā. Tūkstošiem ir nošauti... Tūkstošiem izsalkušu zemnieku bēg no Ukrainas, kur tos vajā bada nāve, viņi pamet savas mājas un bēg... Krievija nav redzējusi tādas šausmas kopš Jāņa Briesmīgā laikiem. Tagad, kad sacēlušies Kubaņas kazaki, lielnieku režīms vērš visnežēlīgākās represijas pret iedzīvotājiem. Veselas kazaku ģimenes tiek nošautas un četrdesmit pieci tūkstoši cilvēku - vīrieši, sievietes un bērni pēc Staļina pavēles izsūtīti uz Sibīriju, kur tos gaida droša nāve. Vai pasaule turpinās klusēt?”, retoriski jautā Tolstoja.⁴⁵⁹

Grūti pateikt, vai šīs vēstules ietekmē, vai tādēļ, ka bada apmēri kļuva grūti noslēpjami, taču 1933. gada martā Rietumu preses bada atspoguļojumā notika lūzums. Vērojams būtisks publikāciju skaita pieaugums salīdzinoši ar iepriekšējo periodu. Ar vien biežāk presē tiek atreferētas no PSRS izsūtītās bada cietēju vēstules, kurās emocionāli izklāstīti “šausminošie bada apstākļi padomju paradīzē”. Šādas vēstules, piemēram, saņem Norvēģijas sarkanais krusts.⁴⁶⁰ Līdzīga satura sūtījumi pienāk arī Latvijā, Igaunijā, Rumānijā, Vācijā, Kanādā un citur, kur mīt PSRS bada cietēju radi.⁴⁶¹

Informāciju sniedza arī Rietumos nonākušie PSRS pilsoņi. Nelegālo bēgļu straume 1933. gada pavasarī ievērojami pieauga, visintensīvākā tā bija Rumānijas sektorā, kur daudzus no bēgļiem PSRS robežsargi nogalināja vēl pirms tie pārgāja robežu.⁴⁶² Nereti tika ziņots par gadījumiem, kad ukraiņu bēgļi mēģināja pāriet robežu tālu no Ukrainas, piemēram PSRS-Latvijas robežu, taču arī šajā sektorā robežas apsardzība 1933. gadā tiek pastiprināta.⁴⁶³

Viens no šādiem bēgļiem, kas Rietumu presē detalizēti liecināja par Ukrainā valdošo badu, bija kāds padomju žurnālists, kurš, nonācis Rietumos, parakstīja savus rakstus ar N. Podgaetska (N. Belina Podgaetsky) vārdu.⁴⁶⁴ 1932./33. gadu mijā viņš aizbēga no kāda

458 Aleksandra Tolstoja izbrauca no PSRS 1929. gadā un pārcēlās uz dzīvi ASV.

459 Tolstoi's daughter attacks Boshevism. *The Living Age*, 1933, apr. 180.-181. lpp.

460 Setter sovjet i scene tiggerbrev i stor stil? *Aftenposten*, 1933, 16. mar. 6. lpp.

461 Some Aid Needy of Russia. *Edmonton Journal*, 1933, 25. feb. 3. lpp.

462 Dernières Nouvelles. *La Croix*, 1933, 8. mar. 2. lpp.; Latvijā slepeni pārbraukuši divi vezumi Krievijas pavalstnieku. *Jaunākās Ziņas*, 1933, 23. maijs, 8. lpp.

463 Навіть бабусі втікають з України. *Svoboda*, 1933, 23. okt. 1. lpp.; Pad. Krievijas plostu pieņemšanas vietu apsargā kā karalauku. *Jaunākās Ziņas*, 1933, 9. maijs, 5. lpp.

464 Podgaetskis trīsdesmito gadu beigās Rietumos publicēja vairākas grāmatas par dzīvi PSRS. Piemēram,

padomju tvaikoņa Singapūras ostā. Singapūrā Podgaetskis tika ieslodzīts cietumā, no kurienes 1933. gada martā sazinājās ar laikrakstu *Straits Times*, kurš publicēja vairākus liela apjoma rakstus ar Podgaetska liecībām par stāvokli PSRS 1932. gada decembrī (laiks, kad autors izbrauca no PSRS Odesas ostas). Šajās publikācijās padomju bēglis, pēc tautības, liekas, krievs, detalizēti aprakstīja vispārējo pārtikas krīzi PSRS un uzsvēra, ka vissliktākais stāvoklis PSRS bija tieši Ukrainā. Podgaetskis pats apmeklēja Ukrainu 1932. gada pašā nogalē un redzēja kā pilsētu ielās un stacijās novārgušie zemnieki miruši no bada. *Straits Times* lappusēs autors aprakstīja vairākus šādus gadījumus sirdi stindzinošās detaļās. Viņš arī min, kā, braucot vilcienā no Maskavas uz Odesu, uzzinājis no ukraiņu zemniekiem par kanibālisma gadījumiem Ukrainā. Tāpat autors informēja, ka vairāki ciemi Ukrainā gandrīz pilnībā izmiruši bada rezultātā un ka ukraiņu zemnieki meklē maizi ne tikai pilsētās, bet arī Krievijas un Baltkrievijas lauku ciemos. Neskatoties uz to, ka arī tur valda trūkums, ar Ukrainas badu tas tomēr neesot salīdzināms.⁴⁶⁵

Podgaetska detalizētās liecības līdz šim historiogrāfijā Ukrainas bada kontekstā gandrīz nemaz nav aplūkotas. Analizējot Rietumeiropas un Ziemeļamerikas 1933. gada presi, jākonstatē, ka arī tolaik Podgaetska angļu valodā publicētajiem rakstiem *Straits Times* praktiski nebija nekāda rezonanse ārpus Singapūras.

Pavisam cits liktenis bija divu britu žurnālistu liecībām par badu Ukrainā, kas Lielbritānijas presē parādījās gandrīz vienlaicīgi ar Podgaetska rakstiem – 1933. gada martā un aprīlī. Runa ir par *Manchester Guardian* Maskavas korespondentu Malkomu Mageridžu un neatkarīgo žurnālistu Garetu Džonsu. Viņi abi 1933. gada sākumā⁴⁶⁶ pabija Ukrainā un savas liecības par redzēto, apejot padomju cenzūru publicēja Lielbritānijas un ASV presē. Pēc tam tās tika plaši pārpublicētas un atreferētas neskaitāmos citos Rietumu preses izdevumos visā pasaulē. Mageridža un Džonsa raksti Holodomora historiogrāfijā tiek uzskatīti par pašiem būtiskākajiem, informējot pasauli par Ukrainas bada traģēdiju laikā, kad bads atradās savā

Podgaetsky, Belina, Nicolas. *L'ouragan rouge. Souvenirs d'un journaliste russe*. Paris: P. Lethielleux, 1937. 220 lpp.

465 Podgaetsky, N. Belina. *Reign of Red-terror in hate-ridden Russia today*. *Straits Times*, 1933, 19. mar. 4. lpp.; Podgaetsky, N. Belina. *Children eaten by hunger-mad Russian peasants*. *Straits Times*, 1933, 2. apr. 4. lpp.

466 Garets Džons Ukrainā uzturuējās 1933. gada martā, savukārt par Mageridža vizītes laiku domas dalās. Tā kā viņa raksti tika publicēti 1933. gada marta beigās, pieņemts uzskatīt, ka arī viņš, līdzīgi kā Džons, apmeklēja Ukrainu martā. Tomēr, piemēram, Engermans uzskata, ka Mageridžs apmeklēja Ukrainu vēl pirms ceļošanas aizlieguma ieviešanas 1933. gada februārī.

vispostošākajā fāzē.

Ierosme braukt uz Ukrainu un Ziemeļkaukāzu Mageridžam radās pēc tam, kad kāds svešinieks viņa durvju priekšā bija nolīcis Ziemeļkaukāza reģionālo avīzi *Molot*, kurā bija aprakstīta vardarbība un represijas pret kazakiem. Nebrīdinot varas iestādes, Mageridžs ar vilcienu devās uz Ziemeļkaukāzu un Ukrainu, lai personīgi iepazītos ar situāciju. Viņa vērojumi, kas tika publicēti turpinājumos *Manchester Guardian* 1933. gada martā. Rakstu sērijas pirmajā rakstā autors aprakstīja redzēto Ziemeļkaukāzā: „Nelielā pilsētiņa Kubaņas novadā Ziemeļkaukāzā atstāja militāras okupācijas, vēl ļaunāk, aktīvas kara darbības iespaidu. Karavīri bija visur: dzelzceļa stacijā, uz ielām, pilnīgi visur.”⁴⁶⁷ Armijas cilvēki „ļoti būtiski atšķīrās no civiliedzīvotājiem – viņi bija labi baroti, kamēr iedzīvotāji, acīmredzami, cieta badu. Es ar to domāju, cieta badu vārda tiešā nozīmē, nevis bija vienkārši nepietiekoši paēduši, kā lielākā daļa austrumu zemnieku, vai kāds bezdarbnieks Eiropā.”⁴⁶⁸

Mageridžs aprakstīja pilsētas tirgu, kurā par ārkārtīgi lielām cenām pārdeva sapuvušu pārtiku, kas normālos apstākļos netiktu dota pat lopiem. Cilvēki klīda gar pārtikas letēm, nevarēdami atļauties to nopirkt. Bet, ja kāds tomēr ko iegādājās, turpat uz vietas to apēda.

„„Kā jums klājas?” es uzrunāju kādu vīru. Viņš bailīgi palūkojās visapkārt, lai redzētu, vai tuvumā nav karavīru. „Mums nav nekā, pilnīgi nekā. Viņi ir atņēmuši pilnīgi visu” viņš atbildēja un ātri devās prom. Turpmāk to es dzirdēju atkal un atkal. „Mums nav nekā. Viņu visu ir atņēmuši”. Tā bija patiesība. Viņiem patiešām nebija nekā. Tāpat bija taisnība, ka viss viņiem bija atņemts ar varu. Šis bads ir organizēts. Daļa no pārtikas, kas atņemta šiem zemniekiem, un zemnieki to labi zina, vēl jo projām tiek eksportēta uz ārzemēm.”⁴⁶⁹

Analoģisku situāciju Mageridžs novēroja Ukrainā. Tā detalizēti aprakstīta 27.martā publicētajā rakstā ar apakšvirsrakstu „Bads Ukrainā”.⁴⁷⁰ 30. martā vairāki britu laikraksti publicēja bijušā britu premjerministra Loida Džordža politiskā sekretāra Gareta Džonsa ceļojuma iespaidus Ukrainā. Arī viņš tāpat kā Mageridžs apstiprināja bada esamību. Džons rakstīja: „Krievija šodien ir bada varā, kas kļūst tik pat briesmīgs, kā 1921. gada katastrofa, kad nomira miljoni.”⁴⁷¹

467 The Soviet and the Peasantry I, Famine in North Caucasus. *Manchester Guardian*, 1933, 25. mar.

468 Turpat.

469 Turpat.

470 The Soviet and the Peasantry II, Hunger in the Ukraine. *Manchester Guardian*, 1933, 27. mar.

471 Millions Starving in Russia. *Daily Express*, 1933, 30. mar. 2. lpp.; Famine in Russia. *Manchester*

Atbildot uz Džonsa apgalvojumiem par Ukrainā valdošo badu, *New York Times* Maskavas korespondents Durante to noliedza, veltot Džonsa kritikai veselu rakstu. Tā nosaukums spilgti izteica Durantes argumentācijas būtību: „Krievi izsalkuši, bet badu nemirst”.⁴⁷²

Džonsu kritizēja arī oficiālā Maskava. PSRS ārlietu komisārs Ļitvinovs nosūtīja Loidam Džordžam vēstuli, kurā skarbi kritizēja viņa privātsekretāru Džonsu. Tā kā Džonsa informācija par badu Ukrainā sākotnēji tika izplatīta no Berlīnes, kur Džons ieradās uzreiz pēc PSRS apmeklējuma, parādījās mēģinājumi saistīt Džonsu ar Berlīnē pie varas nākušajiem nacistiem. Tomēr šie centieni nevainagojās panākumiem, jo par viņu iestājās vairāki starptautiski pazīstami žurnālisti, kā piemēram, Hūberts Knickerbokers (Hubert Renfro Knickerbocker, 1898-1949), ASV preses pārstāvis Berlīnē, antifāšists, kuru Hitleris vēlāk izraidīja no Vācijas. Knickerbokers rakstīja: “Džonsa ziņojumi noteikti iegūs plašu ievērību kā Lielbritānijas oficiālajās aprindās, tā tautā, jo Džons ir pazīstams ar savu objektivitāti un uzticamību. Viņš ir arī vienīgais Rietumu aculiecinieks, kas apmeklējis Krievijas lauku rajonus pēc tam, kad ārzemniekiem tas tika liegts”.⁴⁷³ Arī ietekmīgais žurnāls *Time* Džonsu raksturoja kā “nopietnu jaunu cilvēku” un savās lappusēs atreferēja viņa stāstu par redzēto PSRS.⁴⁷⁴

Atgriezies Lielbritānijā Džons iesaistījās aktīvā kampaņā ar mērķi informēt Rietumu sabiedrību par dramatisko stāvokli PSRS. Viņš uzstājās gan ar radio priekšlasījumiem, gan ar publiskām lekcijām dažādās auditorijās. 1933. gada aprīļa sākumā *Daily Express* publicēja Džonsa rakstu sēriju, kuros autors vispusīgi izgaismoja dažādas dzīves jomas PSRS un informēja arī par badu.⁴⁷⁵ Acīmredzot, lai saglabātu savu objektīva žurnālista reputāciju, Džons šajos rakstos ne tikai kritizēja PSRS notiekošo, bet atsevišķas parādības novērtēja arī pozitīvi, piemēram, straujo industrializāciju, bērnu aprūpi pilsētās u.tml.⁴⁷⁶

Līdzīgi kā pret Džonsu PSRS propaganda vērsās arī pret citiem Rietumu žurnālistiem, kuri

Guardian, 1933, 30. mar.

472 Russians Hungry, but not Starving. *New York Times*, 1933, 31. mar.

473 Russia in grip of great famine, Millions dying. *Toronto Daily Star*, 1933, 29. mar. 1. lpp.

474 Crusts on the Floor. *Time*, 1933, 10. apr. 22. lpp.

475 The Real Truth About Russia at Last. *Daily Express*, 1933, 3. apr. 1. lpp.; ‘Bread! We are dying’. *Daily Express*, 1933, 4. apr. 1. lpp.; Soviet confiscate part of workers’ wages. *Daily Express*, 1933, 5. apr. 3. lpp.; Nine to a room in slums of Russia. *Daily Express*, 1933, 6. apr. 11. lpp.; 15 hours to wait for the shops to open. *Daily Express*, 1933, 7. apr. 11. lpp.; ‘Pitiful lives of soviet factory slaves’. *Daily Express*, 1933, 8. apr. 9. lpp. Visi šie raksti pieejami www.garethjones.org

476 Tas lasāms rakstu sērijas noslēdzošajā Džonsa publikācijā (Good-Buy Russia. *Daily Express*, 1933, 11. apr. 2. lpp.), kura atšķirībā no pārējiem rakstiem šajā sērijā nav pieejama www.garethjones.org

savās publikācijās runāja par badu PSRS.⁴⁷⁷ Piemēram, Maskavā iznākošā avīze angļu valodā *Moscow Daily News* kritizēja Mageridža rakstus par Ukrainas badu. Kad *Manchester Guardian* pārpublicēja šo padomju kritiku, Garets Džons nosūtīja laikrakstam vēstuli, aizstāvot savu kolēģi. Džons apstiprināja, ka situācija, kādu viņš to redzēja, bija katastrofāla: „Daudzās mājās nebija pat lopbarība un zemnieki liecināja, ka šo māju iemītnieki mirst badā. Katrā ciemā es saņēmu vienu un to pašu informāciju, proti, ka daudzi mirst no bada... Vārds, kuru visi atkārtoja un kuru es nekad neizdzēsīšu no savas atmiņas, bija - „golod” (bads).”⁴⁷⁸ Džons savu vēstuli nobeidz ar aicinājumu: „Es ceru, ka mani līdzbiedri liberāļi, kas reaģē uz katru netaisnību Vācijā, vai Itālijā, vai Polijā, paudīs kaut vienu līdzjūtības vārdu attiecībā uz tiem miljoniem zemnieku, kuri ir vajāšanu un bada upuri Padomju Savienībā”.⁴⁷⁹

1933. gada aprīlī un maijā ziņas par badu Ukrainā parādījās ar pieaugošu intensitāti. “Nu vairs nav nekādu šaubu, ka Krievijā valda milzīgs bads”, rakstīja *Aftenposten* maija sākumā, norādot, ka “pašreizējais bads ir Staļina lauksaimniecības politikas tiešs rezultāts un tādējādi to var uzskatīt par organizētu badu”.⁴⁸⁰ Skandināvijas, Baltijas, Vācijas, Francijas, Kanādas u.c. valstu presē ar vien biežāk tika atreferētas bada cietēju vēstules, kurās aprakstītas bada traģēdijas šausminošās detaļas. Izskanēja arī apgalvojumi par Ukrainā un Ziemeļkaukāzā reģistrētiem kanibālisma gadījumiem.⁴⁸¹

Šī informācija, kas acīmredzot bija iegūta no aculiecinieku vēstulēm, atbilda patiesībai. Tas šodien secināms, konfrontējot to ar atslepenotajiem čekas arhīva dokumentiem. Piemēram, Ziemeļkaukāza GPU politiskās nodaļas 1933. gada 7. marta slepenajā ziņojumā runāts ne tikai par saslimušajiem un mirušajiem no bada, bet arī par kanibālisma un līķu ēšanas gadījumiem (людоедства и трупоедства).⁴⁸² Tādējādi jākonstatē, ka atsevišķu Rietumu preses izdevumu sākotnējās bažas, ka no PSRS sūtītās vēstules, iespējams, nav uzskatāmas par ticamām, jo tās, iespējams, rakstītas ar lielnieku režīma ziņu (lai izspiestu no Rietumiem valūtu), nav guvušas apstiprinājumu.⁴⁸³

477 Bīlmaņa slepenais ziņojums Munteram Nr. 1727 par pārtiku PSRS, 1933.g. 8. jūn. LVVA, 2575.f., 8.apr., 59.l., 584-585.lp.

478 The Peasants in Russia: Exhausted Supplies (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 8. mai.

479 Turpat.

480 Hungersnöden i Russland. *Aftenposten*, 1933, 10. mai. 3. lpp.

481 Says Cannibalism Exists in Soviet. *Edmonton Journal*, 1933, 17. feb. 8. lpp.

482 ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 42. Л. 62-64. Спецсообщение секретно-политического отдела ОГПУ о продзатруднениях в отдельных районах Северо-Кавказского края. 7 марта 1933 г. Piejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_15.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

483 Setter sovjet i scene tiggerbrev i stor stil? *Aftenposten*, 1933, 16. mar. 6. lpp.

PSRS robežvalstu Latvijas, Igaunijas un Polijas presē publicētie raksti par badu Ukrainā 1933. gada pavasarī lielā mērā balstījās uz cietušo vēstulēm, kā arī uz ārzemnieku liecībām, kuri ilgāku laiku dzīvojuši PSRS un vēlāk caur šīm valstīm devušies uz Vakareiropu. Balstoties uz šiem avotiem, *Latvijas Kareivis*, piemēram, secina, ka “pārtikas trūkums Ukrainā pēdējā laikā ārkārtīgi smags. Lielākā daļa lauku iedzīvotāju pārtiek no bietēm un dažādiem surogātiem... Mazākās Ukrainas un Baltkrievijas pilsētiņas pilnīgi izmirušas.”⁴⁸⁴ Līdzīga informācija tika publicēta arī Igaunijā. Kāds Ukrainā mītošs igauņis saviem radiem adresētā vēstulē norādīja, ka gaļu nav ēdis jau vairākus gadus un spiests pārtikt tikai no bietēm un ķirbjiem. Daudziem klājoties vēl grūtāk, jo tiem nav vispār ko ēst un tie nolemti bada nāvei.⁴⁸⁵

Arī citās rietumvalstīs pienāca ziņas no Ukrainā dzīvojošajiem tautiešiem ar detalizētu informāciju par turienes dzīves apstākļiem. Piemēram, Ukrainas zviedru kolonijas Gammalsvenskby⁴⁸⁶ iemītnieki ziņoja par zemnieku pretestības pieaugumu Ukrainā, kā arī par to, ka lielinieku režīma represijās cietuši arī virkne zviedru zemnieku. Lai arī lielākā daļa (ap 900) zviedru kolonistu pameta Ukrainu jau 1929. gadā, daļa no viņiem pēc tam atgriezās un kļuva par lielinieku terora un bada upuri.⁴⁸⁷

Līdz ar ziņu apjoma pieaugumu par badu Ukrainā 1933. gada pavasarī, vērojams, ka pieaug arī PSRS propagandas aktivitāte. Maskava izmantoja dažādus līdzekļus, lai novērstu Rietumu uzmanību no bada tēmas. Maijā PSRS tirdzniecības pārstāvniecība ASV, piemēram, izplatīja informāciju, ka 1933. gadā jau iesēts vairāk graudu nekā gadu iepriekš un ka sēklas graudi sevišķi Ukrainā ir vairāk nekā pietiekoši: “Uz 20. aprīli sēklas graudu rezerves kolektīvajās saimniecībās, kas tagad kultivē aptuveni 70% no visas aramzemes, sastādīja 5 375 000 tonnas, kas par 3% pārsniedza visai pavasara sēšanas sezonai nepieciešamo daudzumu”.⁴⁸⁸ Maskava Rietumos izplatīja arī informāciju, ka 1933. gadā sēšanā tiekot izmantotas ārkārtīgi “progresīvas” metodes – sēts tiekot no lidmašīnām. Latvijas *Janākās ziņas* gan uz to raudzījās skeptiski un ironiski komentēja: “Varam jau iepriekš paredzēt, kāda tur būs raža”.⁴⁸⁹

484 Bads Ukrainā. *Latvijas Kareivis*, 1933, 20. apr., 2. lpp.

485 Eesti asuniku kiri Wenemaalt. *Päevaleht*, 1933, 16. jūn. 6. lpp.

486 Gammalsvenskby zviedru kolonija dienvidukrainā tika nodibināta 18.gs. beigās, kad Hijumā salas (tagad Igaunija) zviedru iedzīvotājiem Krievijas imperatore piešķīra auglīgas zemes Ukrainā. Pēr otrā pasaules kara ciemats pārdēvēts (Verbivka). Tagad tajā mīt apmēram 100 zviedru izcelses iedzīvotāju. Tiaki daži no viņiem tekoši runā zviedriski.

487 Sterk uro blandt bondebefolkningen i Ukraine og skarpe motförholdsregler. *Aftenposten*, 1933, 3. mai. 1. lpp.

488 Sowings by Soviets off to a good start. *Toronto Daily Star*, 1933, 15. mai. 10. lpp.

489 Vēl viens „ģeniāls“ izgudrojums Krievijā. *Jaunākās Ziņas*, 1933, 31. mar. 10. lpp.

1933. gada pavasarī Rietumu preses uzmanības centrā nonāca t.s. *Metro-Vickers* prāva. Ukrainā un citviet PSRS tika apcietināti vairāki britu un padomju pilsoņi, kuri bija nodarbināti angļu elektrotehnikas uzņēmuma *Metropolitan-Vickers* ražotnēs PSRS. Viņus apsūdzēja par kaitniecību un sabotāžu. Pēc tam, kad tika noraidīta Lielbritānijas prasība nekavējoši atbrīvot tās pilsoņus, Londona 1933. gada aprīlī ieviesa tirdzniecības embargo PSRS precēm. Apcietināto britu inženieru prāva nokļuva ne tikai Lielbritānijas, bet arī pārējās Rietumu pasaules laikrakstu pirmajās lappusēs. Tas notika gandrīz vienlaicīgi ar Mageridža un Džonsa rakstu parādīšanos par badu Ukrainā, kuru rezultātā arī citi Rietumu izdevumi pieprasīja saviem Maskavas korespondentiem informāciju par satraucošo stāvokli Ukrainā un Ziemeļkaukāzā. Tomēr *Metro-Vickers* lieta no Rietumu sabiedrības viedokļa bija prioritāra. PSRS to izmantoja, lai šantāžētu Rietumu žurnālistus Maskavā, saistot pieeju *Metro-Vickers* tiesas zālei ar bada tēmas atspoguļojumu. Kā vēlāk atzina viens no Rietumu korespondentiem Maskavā Laions, “tā būtu bijusi profesionāla pašnāvība rakstīt par badu tajā konkrētajā brīdī”.⁴⁹⁰ Ar to arī acīmredzot skaidrojams fakts, ka bez Mageridža un Džonsa neviens cits no PSRS esošajiem Rietumu žurnālistiem 1933. gada pirmajā pusē neuzdrošinājās atklāti runāt par patiesajiem bada apmēriem un tā raksturu. Tieši otrādi, vairāki no viņiem nosodīja savu britu kolēģu rakstīto un uzstāja, ka tas neatbilst patiesībai.

Metro-Vickers prāvas saikne ar Ukrainas badu saskatāma ne vien apstākļi, ka to izmantoja, lai piespiestu Rietumu korespondentus neatspoguļot patieso stāvokli Ukrainā, bet, pēc Džonsa uzskatiem, lielnieku režīms to ekspluatēja arī valsts iekšienē, lai novērstu uzmanību no bada un uzkrautu atbildību par vispārējo sabrukumu uz ārvalstu un vietējiem sabotieriem.⁴⁹¹ Šādu secinājumu 1933. gada pavasarī izdarīja arī novērotāji citviet Eiropā.⁴⁹²

1.3.5. 1933. gada jūnijs – augusts

1933. gada vasarā līdz ar jaunās ražas parādīšanos un bada postošākās fāzes beigām Rietumos tika izteikti vērtējumi par iespējamo upuru skaitu. Kā atskaites punkts, ar ko salīdzināma traģēdija Ukrainā, visbiežāk tika minēts 1921./22. g. Pievolgas bads. 1933. gada vasaras sākumā angļiski un franciski rakstošajā Rietumu presē parādījās vairākas liecības par badu,

490 Lyons, Eugene. *Assignment in Utopia*. New York: Harcourt, Brace and Co, 1937. 576. lpp.

491 *Russia in grip of great famine. Millions dying*. Toronto Daily Star, 1933, 29. mar. 1. lpp.

492 Skat. piemēram, 35 fonctionnaires soviétiques exécutés. *Journal de Genève*, 1933, 13. mar. 6. lpp.; Le «Jubilé» de la Tcheka-Guépéou. *Journal des Débats*, 1933, 25. mar. 5. lpp.

kuras publiskoja pazīstami krievu emigranti. Bijušais Krievijas vēstnieks Lielbritānijā Jevgēņijs Sabļins (Eugène Sabline [Евгений Саблин], 1875-1949) izteica vērtējumu, ka bads esot briesmīgāks nekā 1921./22. gadā, kad bojā aizgāja pieci miljoni cilvēku.⁴⁹³ Bijušais Krievijas premjerministrs Aleksandrs Kerenskis savukārt citēja no Ukrainas saņemtu vēstuli par kanibālisma gadījumiem Ukrainā.⁴⁹⁴

Kanibālisma tēmu izvērsa arī bijušais Krievijas pārstāvis Starptautiskā Sarkanā Krusta organizācijā Jurijs Lodiženskis (Georges Lodygensky [Юрий Лодыженский], 1888-1977) plašā analītiskā rakstā “Bads un kanibālisms” laikrakstā *Journal de Genève*. Arī viņš vilka paralēles ar 1921./22. gadu un, analizējot abu bada katastrofu atšķirības, norādīja, ka 1932./33. g. situāciju nevar attaisnot ar neražu, vai pilsoņu karu, kā tas tika darīts pirms vienpadsmit gadiem. Tagad laika apstākļi bijuši lieliski, tomēr PSRS valda briesmīgs bads, kas novedis cilvēkus pat pie kanibālisma. Sevišķi nopietns stāvoklis esot Ukrainā un Kubaņā. Lodiženskis uzsvēra, ka bada cēloņi meklējami lielnieku režīma politikā un konkrēti piecgades plānā: “Pie 1933. gada katastrofas vistiešākajā veidā vainīgi padomju “plānveida ekonomikas” autori. Marksistu piecgades plāna apoteoze novedusi pie vispārēja bada, pie miljoniem cilvēku nāves, pie kanibālisma!”⁴⁹⁵ Lodiženska publikācija izpelnījās ievērtību arī aiz Šveices robežām.⁴⁹⁶ Līdzīgas liecības par kanibālismu PSRS tika publicētas arī franču presē.⁴⁹⁷ Visas šīs ziņas nesaudzīgi kritizē un izsmej franču komunistu avīze *L'Humanité*.⁴⁹⁸

Paralēles ar Pievolgas bada katastrofas apmēriem tika vilktas arī ASV presē. *Chicago Daily Tribune* Rīgas korespondents Dejs 1933. gada vasaras sākumā konstatēja, ka Ukrainas “lauku rajonos nedēļā nomirst tūkstošiem cilvēku” un prognozēja, ka 1932./33. gada bada upuru skaits visdrīzāk pārsniegs 1921./22. gada rādītājus.⁴⁹⁹ Līdzīgi sprieda arī *Aftenposten*, norādot, ka gan Pievolgas bads, gan pašreizējā katastrofa ir komunistu politikas rezultāts: “Staļins pats ir radījis tādus apstākļus, kas neizbēgami novedīs pie tāda paša rezultāta, kā 1921./22. gadā, kad gāja bojā 5 miljoni cilvēku, vairāk nekā Krievija zaudēja pirmajā pasaules karā.”⁵⁰⁰

493 Famine In Russia: Some Extracts from Letters. Times, 1933, 12. jūn.

494 The State Of Russia. Times, 1933, 24. jūn.

495 Dr G. Lodygensky. Famine et Anthropophagie. Journal de Genève, 1933, 16. jūl. 1. lpp.

496 Tragique conséquence du plan quinquennal de l'U.R.S.S. Le Matin, 1933, 16. jūl. 3. lpp.

497 Mangeurs d'enfants, Le Matin, 1933, 17. jūl. 1. lpp.

498 Le «Temps» aux côtés des gardes blancs contre l'U.R.S.S. L'Humanité, 1933, 18. jūl. 3. lpp.

499 Russia's bread basket empty; Thousands Die. Chicago Daily Tribune, 1933, 4. jūn. 24. lpp.; Russia in Grip of Famine; Many die of Hunger. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. mai. 17. lpp.

500 Hungersnöden i Russland. Aftenposten, 1933, 7. jūn. 9. lpp.

1933. gada jūlijā novērojams būtisks aktivitātes pieaugums vācu valodā iznākošajā Eiropas presē. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, šajā laikā plašu sabiedrisku kampaņu uzsāka organizācija “Brüder in Not”, kuras ietvaros Vācijā tika organizēti masu pasākumi un vākti ziedojumi vācu tautības bada cietējiem PSRS.⁵⁰¹ Otrkārt, jūnija beigās un jūlija sākumā bada palīdzības kampaņu organizēja arī Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa vadītājs, baltvācietis, Ēvalds Amende. Šīs kampaņas ietvaros viņš Eiropas vācu valodā rakstošajā presē (Vācijā, Austrijā, Latvijā, Igaunijā) publicēja rakstus par badu PSRS.⁵⁰² Amende savas publikācijas balstīja uz četriem galvenajiem informācijas avotiem: bada cietēju vēstulēm, pārbēdzēju sniegto informāciju, Rietumu korespondentu ziņām, kā arī uz PSRS preses informāciju. Jūlijā publicētajos Amendes rakstos jau izvērtēta 1933. gada raža un secināts, ka tā var izrādīties nepietiekoša, lai izvairītos no jauna bada 1933./34. g. ziemā, tādēļ autors aicina Rietumu sabiedrību mobilizēties, lai organizētu savlaicīgu pārtikas palīdzību. Atšķirībā no “Brüder in Not” Amende neizdala bada cietēju tautību un aicina palīdzēt visiem. 1933. gada jūlija beigās Amende izsūtīja līdzīga satura rakstus arī latviešu, igauņu, franču u.c. valodās rakstošajiem laikrakstiem, kuri tos arī publicēja.⁵⁰³

Amendes izvērstā preses kampaņa pievērsa ne tikai Rietumu diplomātu uzmanību,⁵⁰⁴ bet izsauca asu reakciju arī Padomju Savienībā. *Pravda*, reaģējot uz Amendes publikāciju Austrijas laikrakstā *Reichspost* rakstīja: “*Reichspost* redaktori izdomājuši šos nekaunīgos melus un netīros izdomājumus par “badu PSRS” tādēļ, lai novērstu savas valsts strādnieku uzmanību no viņu grūtās un bezcerīgās eksistences. Šie kārtējie meli izdomāti vietējam patēriņam”.⁵⁰⁵

Tomēr par badu PSRS šajā laikā rakstīja ne tikai Austrijas un Vācijas prese. Franču *Journal des Débats* pirmajā lapā publicēja plašu rakstu “Kā lielinieki ēdina cilvēkus”.⁵⁰⁶ To pārpublicēja arī citi Francijas laikraksti. Rakstā bija norādīts uz straujo iedzīvotāju sakta

501 Brüder in Not. Vossische Zeitung, 1933, 2. jūl. 2. lpp.

502 Pirmais Amendes raksts tika publicēts 1933. gada 16. jūlijā Austrijas laikrakstā *Reichspost*. Apjomīgā publikācija aizņēma avīzes pirmās četras lapas un tās apakšvirsrakstā bija apgalvotas, ka Ukrainā, Ziemeļkaukāzā un Pievolgā no bada miruši 10 milj. cilvēku. Der Massentod schreitet durch Russland. *Reichspost*, 1933, 16. jūl. 1.-4. lpp. *Reichspost* publikācija izpelnījās plašu ievēribu un to pārpublicēja citi Eiropas laikraksti, piemēram: La famine en U.R.S.S. *Le Figaro*, 1933, 16. jūl. 3. lpp.; Hungersnöden i Russland. *Aftenposten*, 1933, 18. jūl. 3. lpp.

503 Amende, Ewalds. Krievijas badakatastrofa. *Jaunākās Ziņas*, 1933, 31. jūl. 1. lpp.; Näljahäda Nõukogudemaal. *Päevaleht*, 1933, 31. jūl. 2. lpp.

504 NARA 59/861.48/2441

505 *Pravda*, 1933, 20. jūl.

506 Comment les bolcheviks nourrissent le peuple. *Journal des Débats*, 1933, 1. jūl. 1. lpp.

sarukumu Kubaņas kazaku apdzīvotajās provincēs un apgalvots, ka bada rezultātā daudzviet cilvēku skaits samazinājies pat uz pusi. *Journal des Débats* atsaucās uz bijušā Vācijas lauksaimniecības atašeja Auhagena izplatīto informāciju, kas balstīta uz viņa intervijām ar vācu kolonistiem Kenigsbergas bēgļu nometnē, kur tie ieradušies ar kuģi no Padomju Savienības. Bada aculiecinieki apstiprināja iepriekš Rietumu presē minētos kanibālisma gadījumus Ukrainā un uzsvēra, ka lielinieku režīms ir atstājis zemniekus bez izdzīvošanai nepieciešamās pārtikas. No PSRS izbraukušo vācu kolonistu liecības parādījās arī citu Eiropas valstu presē.⁵⁰⁷

1933. gada 18. jūlijā *Le Temps* publicēja sava Maskavas korespondenta Pjēra Berlāna rakstu par pārtikas krīzi PSRS. Viņš atsaucās uz savām 1932. gada publikācijām par šo pašu tēmu un uzsvēra, ka badu varēja paredzēt jau pērn. Berlāns salīdzināja 1933. gada stāvokli ar Pievolgas bada laiku, minot tomēr vairākas atšķirības. Pirmkārt, bads šoreiz skāris tieši lauku rajonus un, otrkārt, PSRS presē par badu nav minēts absolūti neviens vārds. Šī “klusēšanas sazvērestība” esot viena no savādākajām parādībām PSRS. Berlāns arī norādīja uz padomju cenzūras pūliņiem par katru cenu nepieļaut, lai ārvalstu korespondenti no Maskavas izplatītu ziņas par valdošo badu uz Rietumiem.⁵⁰⁸

Ņemot vērā, ka laikraksts *Le Temps* tika uzverts kā Francijas valdošajām aprindām tuvs medijs, Berlāna kritiskajam rakstam bija liela rezonanse. Jau tajā pašā dienā komunistu *L'Humanité* publicēja bada ziņu atspēkojumu, uzsverot, ka Berlāns nepareizi interpretējis stāvokli un ka visticamāk viņš to dara apzināti, ar Francijas valdības ziņu, kura iesaistījies Hitlera un Rozenberga pretpadomju kampaņā. *L'Humanité* minēja arī Amendes rakstus laikrakstā *Reichspost*, kā arī publikācijas *Journal de Genève*, uzsverot, ka informatīvā kampaņa pret Padomju Savienību tiekot izvērsta arī Austrijā, Šveicē u.c. “Esam jau pieraduši pie Berlāna meliem”, komentēja *L'Humanité*, “tomēr šoreiz viņš nedod nekādus pierādījumus saviem apgalvojumiem, ka 1933. gada situācija līdzinātos 1921./22. g. badam”.⁵⁰⁹

Rietumu komunistu un oficiālās Maskavas paziņojumos bieži tika sasaistīti bada ziņu izplatītāji ar fašistiem, Hitleru u.tml. Jākonstatē gan, ka arī tādi vācu laikraksti, kas grūti saistāmi ar nacistiem, piemēram, *Vossische Zeitung* (kuru nacisti 1934. gadā aizvēra) 1933.

507 Piemēram, Bij de Russische vluchtelingen te Schneidemühl. Nieuwsblad van het Noorden, 1933, 8. jūl. 1. lpp.

508 Dans L'Impasse. *Le Temps*, 1933, 18. jūl. 2. lpp.

509 Le «Temps» aux côtés des gardes blancs contre l'U.R.S.S. *L'Humanité*, 1933, 18. jūl. 3. lpp.

gada jūlijā neslēpa, ka PSRS vairākos reģionos valda “īsts bads”.⁵¹⁰

Neskatoties uz Kremļa propagandas plaši reklamēto lielo ražu, 1933. gada augustā bez iepriekšēja brīdinājuma PSRS valsts un kooperatīvajos veikalos tika dubultota maizes cena. Lai arī padomju valdība to skaidroja ar nepieciešamību vienādot maizes cenu tirgū un veikalos, Rietumu prese šajā lēmumā saskatīja nepārprotamu maizes trūkuma atzīšanu no lielinieku režīma puses. Kā atzīmēja *Journal de Genève*, PSRS oficiālais skaidrojums nav nopietni ņemams, jo divreiz paaugstinātā valsts cena vienlīga ir ievērojami zemāka, nekā astronomiskā maizes cena brīvajā tirgū. Piemēram, Ukrainā strādniekam fabrikā ir jāstrādā trīs dienas, lai nopelnītu vienu mārciņu maizes.⁵¹¹

1933. gada augustā Rietumu korespondentus vēl ar vien nelaida uz Ukrainu un Ziemeļkaukāzu iepazīties ar reālo situāciju. Šādu atļauju atteica, piemēram, laikrakstu *Christian Science Monitor* un *Manchester Guardian* Maskavas korespondentam Čemberlenam.⁵¹² Tādējādi Rietumu žurnālisti bija spiesti rakstīt par Ukrainas situāciju, apkopojot informāciju, kas bija pieejama Maskavā. Čemberlens novēroja, ka atšķirībā no citiem gadiem 1933. gadā maskavieši uzkrītoši mazākā skaitā brauca atpūsties uz Krimu, zinot neapskaužamo pārtikas stāvokli Ukrainas un Ziemeļkaukāza reģionā. Kopumā amerikāņu žurnālists bada tēmu apsprieda uzmanīgi acīmredzami, lai nenokaitinātu cenzūru un tādējādi saglabātu iespēju apmeklēt Ukrainu tuvākajā nākotnē. Čemberlens vien norādīja uz pretrunīgajām ziņām par bada esamību, kā arī uz faktu, ka ārzemju eksperts Kubaņā (laikam Vācijas lauksaimniecības atašejs Maskavā Otto Šillers) esot redzējis tur sliktus apstākļus, taču cilvēku mirstību izraisījis nevis bads, bet gan slimības.⁵¹³

Daudz tiešāk par badu PSRS izteicās *Vossische Zeitung* Maskavas korespondents Šteins, norādot, ka 1932./33. gada ziemā bada upuru skaits Dienvidkrievijā bijis mērāms miljonos. Šteins detalizēti apraksta, kā zemniekiem vardarbīgi atņemti graudi un tā rezultātā vairākos PSRS reģionos izcēlies bads. Viņš izdala Ukrainu, Ziemeļkaukāzu, Pievolgu, Centrālāziju un Kazahstānu kā reģionus, kas no bada cietuši visvairāk. Interesanti, ka Šteina publikācijā galvenokārt ir runa par 1931./32. g. pārtikas krīzi, tomēr 1933. gada 23. augustā publicētajā

510 Rußland. Vossische Zeitung, 1933, 27. jūl. 2. lpp.

511 Effroyables conséquences de la misère en Russie. Journal de Genève, 1933, 31. aug. 1. lpp.; Russia acts to Coop reporter within Moscow. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. aug. 5. lpp.

512 Russia acts to Coop reporter within Moscow. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. aug. 5. lpp.

513 Diary of an Onlooker in Moscow. Christian Science Monitor, 1933, 17. aug. 14. lpp.

rakstā arī uzsvērts, ka minētajos rajonos nopietnas grūtības ar pārtiku bijušas arī “pēdējos trīs līdz astoņus mēnešus”, kad cilvēki bijuši spiesti ēst sūnas, koku mizas un līdz ar pavasara iestāšanos arī pumpurus un nezāles, no kurām vārīta zupa. Stāvokli uz 1933. gada augustu Šteins attēloja Maskavas korespondentiem netipiski detalizēti: “Pat šodien, kad jaunā raža un ēdamlietas no dārza un meža būtiski atvieglojušas pārtikas krīzi valstī, t.s. “bada rajonos” jūs vēl ar vien katrā dzelzceļa stacijā un katrā pilsētā redzēsiet simtiem un tūkstošiem mirstošu cilvēku ar zaļu un pelēku ādas krāsu, kas izģinduši līdz nepazīšanai. Bada rezultātā viņiem ir uztūkušas kājas un potītes. Bieži viņi ir slimi un rētaini un tā vien izskatās, ka nāve ielas malā viņiem būtu atvieglojums”.⁵¹⁴

No iepriekš minētā citāta rodas iespaids, ka Šteins pats būtu apmeklējis minētos “bada rajonus”. Šādu iespēju nevar izslēgt, jo gandrīz vienlaicīgi ar Šteina raksta parādīšanos PSRS Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļa atkārtoti izplatīja oficiālu brīdinājumu Rietumu korespondentus Maskavā bez speciālas atļaujas neceļot pa PSRS.

Dienu pēc Šteina raksta publikācijas pasaules preses uzmanības centrā nonāca cita ar PSRS badu saistīta ziņa. Vācu evaņģēliskās preses asociācija Berlīnē sarīkoja preses konferenci, kurā iespaidos par redzēto padomju Ukrainā dalījās kāds amerikāņu baņķieris Valters Bekerers (Walter Becherer), viens no nedaudzajiem rietumniekiem, kuram pēdējā laikā bija izdevies apmeklēt Ukrainu. PSRS viņš viesojās kā tūrists, badu un trūkumu redzējis visur Ukrainā. Saskaņā ar viņa sacīto, bada izmocītie cilvēki ķēruši un ēduši lauka peles. Bekerers arī informēja, ka Odesā, kur viņš dzīvojis viesnīcā, padomju gidi katru dienu veduši viņu pa vienu un to pašu ielu, neļaujot nogriezties sānielās, tādējādi rūpējoties, lai ārvalstu viesis neieraudzītu pilsētā valdošo bada postu. Preses konferencē, kuru apmeklēja daudzi ārvalstu korespondenti, piedalījās arī vairāki no Ukrainas izceļojuši vācu kolonisti. Viņi informēja, ka atsevišķi vācu ciemi Ukrainā bada rezultātā esot gandrīz pilnībā izmiruši – no 400 ģimenēm badu pārdzīvojušas tikai desmit. Kopumā bada upuru skaits varētu būt mērāms ap četriem miljoniem cilvēku.⁵¹⁵ Žurnālistiem tika demonstrētas arī Ukrainas bada fotogrāfijas – masu kapi, izģinduši cilvēki, mirušo apglabāšana. No teksta var noprast, ka fotogrāfijas sava ceļojuma laikā uzņēmis pats Bekerers. Vācu evaņģēliskās preses asociācijas rīkotajai preses konferencē un tajā izskanējušajai informācijai Eiropas un Amerikas laikraksti pievērsa lielu

514 Stein, Wilm. Russlands Kampf ums Brot. Vossische Zeitung, 1933, 23. aug. 1.-2. lpp.

515 Der Hunger in Russland. Vossische Zeitung, 1933, 24. aug. 2. lpp.

vērību.⁵¹⁶ Tas visticamāk skaidrojams ar faktu, ka ziņu apjoms no Rietumu korespondentiem Maskavā bija ļoti neliels, tādēļ ikviens, kas bija viesojies žurnālistiem slēgtajā Ukrainā un varēja ko tuvāk pastāstīt vai parādīt (kā Bekerera gadījumā) saistībā ar tur notiekošo, izpelnījās plašu rezonansi Rietumu plašsaziņas līdzekļos.

Staļina režīma īstenotā informatīvā blokāde un aizliegums braukt uz Ukrainu noveda pie tā, ka pasaules presē 1933. gada vasarā izplatījās arī ziņas, kurām nav gūts dokumentāls apstiprinājums. Tā piemēram, augusta vidū daudzi pasaules laikraksti pārpublicēja zviedru *Aftonbladet* izplatīto informāciju, ka Ukrainā attīstījusies revolucionāra kustība un ka notiek plaša mēroga sacelšanās, kuras dalībnieku skaits sasniedz pusmiljonu.⁵¹⁷ Lai izvairītos no šādu un līdzīgu ziņu parādīšanās Rietumu presē Ārlietu tautas komisariāts lūdza Staļinam atcelt aizliegumu Rietumu korespondentiem apmeklēt Ukrainu, taču tas netika izdarīts līdz pat 1933. gada septembra vidum, kad atļaujas ceļot uz Ukrainu tika piešķirtas atsevišķiem amerikāņu žurnālistiem.

Analizējot Rietumu laikrakstus, jākonstatē, ka visvairāk uzmanības Ukrainas un Ziemeļkaukāza bada jautājumam tika pievērsts tieši 1933. gada augusta pēdējā nedēļā, kad plaši raksti par šo tēmu parādījās kā Eiropas tā Ziemeļamerikas avīzēs. Britu *Daily Telegraph* publicēja trīs rakstu sēriju, kuru autors bija vācu lauksaimniecības eksperts Otto Šillers.⁵¹⁸ Laikraksts iespieda viņa ziņojumu Vācijas vēstniecībai par Ziemeļkaukāza apmeklējumu 1933. gada maijā.⁵¹⁹ Lai arī informācija attiecās uz laiku pirms trīs mēnešiem, avīze norādīja, ka, ņemot vērā aizliegumu korespondentiem apmeklēt šo reģionu, ziņojums sniedz unikālu iespēju iepazīties ar aculiecinieka vērojumiem bada skartajos rajonos. Vienlaicīgi franču *Le Matin* publicēja rakstu sēriju, kurā savos vērojumos dalījās aculieciniece, kas Ukrainu bija

516 Soviet Hunger Horrors Told. Chicago Daily Tribune, 1933, 25. aug. 5. lpp.; Nøden og elendigheten i Rusland trosser enhver beskrivelse. Aftenposten, 1933, 24. aug. 1. lpp.; skat. arī Berlingske Tidende, 1933, 24. aug.

517 Skat. piemēram, De graves émeutes auraient éclaté en Ukraine. Le Matin, 1933, 15. aug. 3. lpp.; Mäss Ukrainas? Päevaleht, 1933, 13. aug. 3. lpp.; Le crépuscule des Sans-Dieu? Journal de Genève, 1933, 17. aug. 1. lpp.

518 Famine's return to Russia. Daily Telegraph, 1933, 25. aug.; Russia's starving peasants. Daily Telegraph, 1933, 28. aug.; Corn Growing in Fields Where All the People Have Perished. Daily Telegraph, 1933, 30. aug.

519 Interesanti, ka Vācijas sūtnis PSRS Herberts fon Dirksens (Herbert von Dirksen, 1882-1955) nerekomendēja Berlīnei publiskot Šillera ziņojumu, kurā bija runa par lielo mirstību no bada. Sūtnis puda satraukumu, ka tas var negatīvi ietekmēt PSRS-Vācijas attiecības. HDA SBU, 13. f., 161. apr., 10. l., 81.-82.lpp. Savukārt Vācijas konsuls Harkivā Valters tieši pretēji rakstīja, ka publiskajā telpā nonāk par maz informācijas, kas stāstītu par bada cietēju likteni, tādēļ to nepieciešams izplatīt pēc iespējas plaši. HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 38.lpp.

apmeklējusi 1933. gada jūlijā.⁵²⁰

Konfrontējot abas publikācijas, secināms, ka, lai arī tās attiecas uz dažādu vietu (Ziemeļkaukāzs un Ukraina) un laiku (1933. gada maijs un augusts), sniegtā informācija visumā sakrīt. Abi aculiecinieki runā par badu un bada izraisītu kanibālismu un masveida mirstību. Šillers uzskaita vairākas apdzīvotas vietas Kubaņā, kur iedzīvotāju skaits samazinājies vairāk nekā uz pusi. Viņš uzsver, ka kazaku staņicas zaudējušas daudz vairāk iemītnieku, nekā turpat blakus esošie krievu ciemi. Tas ir tādēļ, ka daudzi kazaki deportēti uz ziemeļiem. Deportācijas ir otrs iemesls (papildus badam), kādēļ vērojams tik būtisks iedzīvotāju skaita samazinājums. Arī *Le Matin* publikācijās minēti skaitļi, kas raksturo mirstību atsevišķās apdzīvotās vietās Ukrainā. Ja Šillera publikācijas izceļas ar autora sistemātisko un analītisko pieeju, tad *Le Matin* intervētās zemnieces Martas Steballo stāstījums ir vairāk emocionāls. Viņa dalās iespaidos par viesošanos savā dzimtajā ciemā Ukrainā, kuru Steballo atstāja 1913. gadā, kad emigrēja uz ASV. Nonākusi galamērķī viņa uzzināja, ka daļa viņas radnieku miruši no bada. Par savu nakšņošanu radnieku mājā viņa raksta: “Es nevarēju gulēt, jo bērni visu laiku vaidēja un lūdza saviem vecākiem maizi: “Hliba, hliba. Holodni” (Maizi, maizi. Esam izsalkuši).⁵²¹

Spriežot pēc stāstītā, Steballo apmeklējusi tos pašus rajonus Ukrainā, kuras Bekerers (Odesa, Kijeva). Abu liecības sakrīt, ka cilvēki spiesti ēst zāli, koku mizas un ka reģistrēti daudzskaitlīgi kanibālisma gadījumi. Arī Šillers apliecina, ka ciemos, kuras viņš apmeklējis Ziemeļkaukāzā, no bada dienā miruši vidēji 20-30 cilvēku. Vācu lauksaimniecības eksperts arī norāda, ka mirstība ir augsta ne vien Ziemeļkaukāza laukos, bet arī pilsētās. Viņš lēš, ka 1933. gadā PSRS iedzīvotāju skaits ir nevis pieaudzis, kā to apgalvo oficiālā statistika, bet samazinājies.

Būtiski, ka gan Šillers, gan Steballo uzsver bada apzināto raksturu, proti, ka lielinieku režīms apzināti nepalīdz bada cietējiem, kaut iespējas to darīt pastāv. Šillers norāda, ka padomju zemnieki ir pieraduši pie tik pieticīgas iztikas, ka viena mārciņa maizes dienā būtu pietiekama, lai paglābtu vienu cilvēku no bada. Tādējādi, lai glābtu vienu miljonu, būtu nepieciešamas tikai pāris simts tonnu labības. Šillers atgādina, ka no pērnā gada ražas PSRS

520 L'effroyable detresse des populations de l'Ukraine. *Le Matin*, 1933, 29. aug. 1. lpp.; Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un pëuple dont le seul crime est d'aspirer à la liberté. *Le Matin*, 1933, 30. aug. 1. lpp.

521 Maizi, maizi. Esam izsalkuši.

eksportēja 4, 5 milj. tonnas. Tāpat viņš norāda uz armijas graudu rezervēm, daļu no kurām būtu iespējams izmantot, lai glābtu badā mirstošos zemniekus. Tomēr Staļins to nedara. Tā vietā bada pārņemtajos apvidos izlīmēti plakāti, kuri aicina bada cietējus ēst tos graudus (maizi), kas ir paslēpti. Tas pats tiek norādīts, ja zemnieki vēršas pēc palīdzības kolhozos un ciemu padomēs.

Kad Marta Steballo jautāja saviem Ukrainas radiem, kādēļ viņi nevēršas pie varas iestādēm (“Vai tad tiešām nav neviena, kas jums varētu palīdzēt?”), viņa saņēma atbildi: “Nav. Tieši varas iestādes ir tās, kuras dara visu, lai mūs iznīcinātu. Viņi grib mūs iznīcināt ar organizēta bada palīdzību. Raža nekad vēl nav bijusi tika lieliska, kā šogad, taču mēs nedrīkstam tai pieskarties. Ja kādu noķer slepus noplūcam kaut vārpu, tam draud nošaušana vai cietums. Cietumā parasti nomirst no bada jau pēc trīs nedēļām.” Līdzīgu notiekošā interpretāciju uzklusēja arī *Daily Telegraph* korespondente Klemene lauku ciemos pie Harkivas 1932. gada oktobrī: “Pagājušo gad' viņi atņēma mums visu. Šogad mēs visi mirsim”.⁵²² Uzkrītoši, ka Ukrainā pabijušie Rietumu aculiecinieki atzīmē nolemību un apātiju, kas tur valda. Iedzīvotāji neizrāda kaut cik organizētu pretošanos. “Cilvēkus daudz vairāk raksturo nolemība un pilnīga apātija, nevis dusmas un niknums”, secina Šillers.⁵²³ Viņš arī izdara pieļāvumu, ka padomju valdība, iespējams, apzināti nepalīdz bada cietējiem un ļauj viņiem nomirt divu iemeslu pēc. Pirmkārt, tādējādi tiek samazināta organizētā pretestība lielinieku režīma īstenotajai lauksaimniecības kolektīvizācijai. Šillers šo aspektu visvairāk attiecina tieši uz Kubaņas kazakiem. Savukārt Suzanna Bertiliona, kas *Le Matin* intervēja Martu Steballo, attiecina šo faktoru arī uz Ukrainu. Viņa vērš uzmanību uz PSRS režīma koloniālo būtību un vēlmi iznīcināt tās iedzīvotāju grupas Ukrainā, kuras vēlas neatkarību no Maskavas.⁵²⁴

Otrs aspekts, kuru Šillers min kā iemeslu apzināti uzturētam badam, saistīts ar PSRS ekonomisko problēmu risināšanu: “Tas [bads] patiešām varētu būt risinājums agrārajai krīzei Krievijā: atjaunot līdzsvaru starp ražošanu un patēriņu, nevis palielinot ražošanu, bet samazinot patēriņu, proti, iznīcinot miljoniem cilvēkus, kurus sagrautais lauksaimniecības sektors nevar paēdināt”.⁵²⁵

522 Starvation stalks the land. *Daily Express*, 1932, 2. dec. 8. lpp.

523 Russia's starving peasants. *Daily Telegraph*, 1933, 28. aug.

524 Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un peuple dont le seul crime est d'aspirer a la liberté. *Le Matin*, 1933, 30. aug. 1. lpp.

525 Corn Growing in Fields Where All the People Have Perished. *Daily Telegraph*, 1933, 30. aug.

Gan Šillera, gan jo sevišķi Martas Steballo liecības izraisīja plašu interesi visā pasaulē un attiecīgos *Daily Telegraph* un *Le Matin* rakstus atreferēja daudzi laikraksti gan Eiropā, gan Amerikā.⁵²⁶ Komunistiskā prese Rietumos reaģēja nekavējoši. Dienu pēc *Le Matin* raksta *L'Humanité* pirmajā lapā publicēja plašu materiālu par Ukrainā valdošo labklājību un uzplaukumu. Tekstu ilustrēja attēls ar labības lauku, zem kura bija paraksts: “Neviens nemirst no bada PSRS. Raža ir lieliska”.⁵²⁷ Ja franču komunistu Ukrainas bada atspēkojumi sasniedza samērā ierobežotu lasītāju loku, tad Francijas bijušā ministru prezidenta Eduarda Erio sacītais par Ukrainu pēc viņa vizītes 1933. gada augustā, izraisīja globālu rezonansi. Pēc divu dienu ekskursijas Ukrainā Erio paziņoja: “Es izbraucu cauri visai Ukrainai un es jums varu apgalvot, ka visa zeme ir kā plaukstošs dārzs”.⁵²⁸

1.3.6. 1933. gada septembris – decembris

Erio nāca klajā ar Ukrainas bada noliegumu, 1933. gada septembra sākumā, ierodoties no PSRS Latvijā. Viņa sacītais Rietumu publiskajā telpā tika iztirzāts visu 1933. gada rudeni. Ukrainas bada kontekstā tā bija viena no galvenajām tēmām Rietumu presē šajā laikā. Novērotāji atzina, ka Erio vizīte bija PSRS propagandas lielākā uzvara. Pasaulē cienītā franču politiķa teiktais samulsināja daudzus, kas sekoja līdzīgai Ukrainas notikumiem un centās tikt skaidrībā par to, kas īsti notiek šajā Rietumu žurnālistiem slēgtajā teritorijā.

“Kam lai mēs ticam?”, jautāja *Le Matin*, “vai Erio, izcilajam pasaules politiķim, vai Martai Steballo, vienkāršai zemniecei no laukiem? Kuram no viņiem ir taisnība?” Laikraksts nāca pie secinājuma, ka abiem.⁵²⁹ Katrs no viņiem redzējis dažādas lietas. Ja Steballo uzturējās Ukrainā ilgāku laiku un apmeklēja nomales ciemus, tad Erio ar automobili izbrauca cauri Ukrainai pāris dienās un izkāpa tikai padomju gidu izvēlētajās vietās.

Milzīgu sašutuma vētru Erio sacītais izsauca krievu emigrantu aprindās Rietumos. Reaģējot uz Erio teikto, *Manchester Guardian* pārpublicēja bijušā Krievijas Domes deputāta Borisa

526 Skat., piemēram, *La grande détresse de l'Ukraine*. *Le Figaro*, 1933, 30. aug. 3. lpp.; *Americans visit Russia; Reveal Famine Horror*. *Chicago Daily Tribune*, 1933, 30. aug. 15. lpp.; *Visitors describe famine in Ukraine*. *New York Times*, 1933, 29. aug. 6. lpp.; *Ko vienkārši zemnieki redzējuši padomju Ukrainas sādžās*. *Jaunākās Ziņas*, 1933, 1. sep. 9. lpp.

527 *Sur le front socialiste d'Ukraine*. *L'Humanité*, 1933, 31. aug. 1. lpp.

528 Courtois, Stéphane., Kramer, Mark. *The black book of communism: crimes, terror, repression*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999, 159.-160. lpp.

529 *Propos d'un Parisien*. *Le Matin*, 1933, 1. sep. 1. lpp.

Engelhartas atklāto vēstuli, kas sākotnēji parādījās laikrakstā *La Liberte*: „Esmu šokēts, dzirdot jūsu paziņojumu ..., ka Krievijā neesot bads. [...] Manās rokās ir vēstule no manas mātes (kura nupat nomira Smoļenskā 81 gadu vecumā). Viņa to rakstījusi pāris dienas pirms savas nāves. Mana māte pateicas man par nosūtītajiem trīs kilogramiem miltu. Viņa rakstīja, ka viņai un manai mātai bijuši lieli svētki apēst šķiņķa gabaliņu, kuru es viņām arī nosūtīju. [...] Vai jums liekas, ka Francijā ir kaut viena ģimene, kurai būtu jāsaņem pārtikas pakas no ārzemēm? Vai jums liekas, ka tikai, lai kaitinātu Staļinu, krievu avīzes Francijā un citur ir pilnas ar sludinājumiem par pārtikas sūtījumu nogādāšanu uz Krieviju? [...] Šodien Krievijas bēgļi, kas strādā par kalpotājiem un šoferiem Parīzē (kā es to esmu darījis vairākus gadus) un kuriem, kā jūs to varētu uzminēt, nav pārāk daudz naudas, sūta tūkstošiem kilogramus miltu saviem radniekiem, kas Krievijā mirst badu. Viņi to dara, jo nav tādi vientieši, lai uzskatītu, ka Padomju paradīzē viss ir kārtībā.”⁵³⁰

Līdzīgas publikācijas, kas asi nosodīja Erio, parādījās arī citos Eiropas laikrakstos. Latvijas presē tika publicēta kādas Ukrainā dzīvojošas latvietes vēstule, kura ievērojami kontrastēja ar franču politiķa uzburto Ukrainas idilli: “Stāvoklis pie mums šovasar tāds, ka daudzi mirst no bada. Arī manas un mana [astoņus gadus vecā] dēla dienas ir skaitītas, ja es drīzumā nesaņemšu kādu palīdzību no jums... Kaut jūs varētu man piesūtīt sausiņus pa pastu. Par to būtu jums ļoti pateicīga. Ja jūs par mums abiem neapžēlosities, tad bez šaubām nomirsim badā. Man liekas, ka es varētu vienā paņēmienā apēst 10 mārciņas maizes un kādus 5 šķīvjus zupas, kaut tā arī būtu pati sliktākā. Nav iespējams nemaz aprakstīt tās šausmas, kas te notiek. Pārtiekam no zālēm un dažādām saknēm, ko laukā un mežā salasām, bet es skaidri jūtu, ka mani spēki iet uz beigām”.⁵³¹

Komunistiskā prese turpretī gan Rietumos, gan Padomju Savienībā vienbalsīgi slavēja Erio bada noliegumu, uzsverot, ka nu arī Eiropas buržuāziskās aprindas beidzot sapratušas, ka runas par badu Ukrainā neatbilst patiesībai.⁵³² Tomēr, neskatoties uz Erio izteikumu plašo rezonansi un Padomju Savienības izvērsto propagandu, jākonstatē, ka PSRS tēls Rietumu presē 1933. gada rudenī ir uzkrītoši negatīvs. Vērojams, ka Rietumu žurnālisti tomēr netic, ka vasaras graudu raža spējusi likvidēt pārtikas problēmas PSRS, jo, ja tā būtu, tad kādēļ, lai

530 Famine in Soviet Russia. Manchester Guardian, 1933, 28. sep.

531 Latvieši padomju Ukrainā bada dēļ spiesti ēst zāli maizes vietā. Lauku Doma, 1933, 7. sep. 2. lpp.

532 The Situation in Russia: The Russian Press and the Peasants (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 9. okt.

Maskava vēl ar vien atteiktos ielaist Ukrainā ārzemju novērotājus.⁵³³

Ziņas par badu un represijām pret zemniekiem neatstāja Rietumu laikrakstu lappuses visu 1933. gada rudeni. Pjērs Brikē *Journal de Genève* rezumēja, ka Padomju Savienība pilnībā kļuvusi par “GPU un bada zemi”.⁵³⁴ Tam piekrīt arī *Le Matin*: “Laikā, kad visa pasaule sūdzas par lauksaimniecības ražojumu pārprodukciju, Krievija cieš no katastrofāla trūkuma. Tas ir daudz uztraucošāks nekā 1921. gada bads, jo šoreiz to nevar novelt uz laika apstākļiem, bet vienīgi uz valdības politiku. Ir skaidrs, ka kolektivizācija ir samazinājusi Krievijas lauksaimniecības ražošanas kapacitāti. Rezultāti ir drausmīgi. Katru dienu no bada nomirst tūkstošiem cilvēku. Veseli ciemi pilnībā izmiruši... Perspektīve šajā rudenī nav rožaina, jo tikai kādi 40% no laukiem tika pavasarī apsēti, turklāt labības lauki ir pilni nezālēm, tādēļ raža visticamāk būs maza”.⁵³⁵

PSRS centieni visādi reklamēt 1933. gada lielisko ražu, piemēram, presē publicējot attēlus ar pilnbriedā esošiem labības laukiem, nedod gaidīto rezultātu un nereti noved pie pretēja efekta. Tā piemēram, kādā Ukrainas lauku ainavas fotogrāfijā avīzē *Izvestija* Rietumu žurnālisti pamanīja novērošanas torni labības lauka malā. Tas apstiprināja aculiecinieku stāstīto par stingri apsargātajiem labības laukiem un vērsanos pret ikvienu, kurš noplūca tur kaut pāris vārpu.⁵³⁶

1933. gada septembrī Maskava galu galā izlēma, ka pilnīgs ceļošanas aizliegums tai nav vairs izdevīgs un atsevišķiem Rietumu žurnālistiem tika dota atļauja apmeklēt Ukrainu. Kā pirmie no Maskavā akreditētajiem korespondentiem uz turieni devās AP pārstāvis Ričardsons un *New York Times* žurnālists Durante. Pēdējais līdz šim bija ievērojis lojalitāti pret padomju režīmu un konsekventi apstrīdēja ziņas par badu, atzīstot tikai zināmas “pārtikas grūtības”. Kremlis acīmredzot deva viņam iespēju vēlreiz apstiprināt šo situācijas izklāstu Rietumu presē pēc personīgas viesošānās Ukrainā. Durantes un Ričardsona ceļojuma iespaidi līdz šim detalizēti aprakstīti literatūrā. Tos rezumējot, var secināt, ka Durante turpināja pieturēties pie savas līdzšinējās pozīcijas un uzsvērt, ka pašreizējā brīdī (1933. gada septembrī) bads nepastāv. “Vārda 'bads' lietošana attiecībā Ziemeļkaukāzu ir pilnīgi absurda”, rakstīja Durante, “pat bērns redz, ka tas ir nevis bads, bet gan pārpilnība”.

533 Il y a une question de "la famine en Ukraine". *Le Matin*, 1933, 20. sep. 1. lpp.

534 Politique pro-soviétique? *Journal de Genève*, 1933, 1. sep. 1. lpp.

535 *The World Over. The Living Age*, 1933, sep. 8. lpp.

536 *La Famine en Ukraine. Le Matin*, 1933, 4. sep. 1. lpp.

Ierodoties Ukrainā, Durantes spriedumi kļuva rezervētāki. Izmantojot militāru terminoloģiju, viņš salīdzināja Ukrainu ar Verdanu un norādīja, ka Kremlis “ir uzvarējis cīņā pret zemniekiem”, tomēr “zaudējumi bijuši lieli”. Durante beidzot lietoja arī vārdu “bads”. “Bads ir salauzis [ukraiņu] pasīvo pretošanos”, viņš rakstīja.⁵³⁷ Tādējādi Durante netieši atzina, ka līdz 1933. gada vasarai Ukrainā pastāvēja bads, kas prasīja arī cilvēku dzīvības. No Ukrainas galvaspilsētas Harkivas Durante ziņoja, ka mirstība Ukrainā bijusi trīskārt lielāka nekā parasti. Šo *New York Times* informāciju atreferēja arī citi Rietumu laikraksti. *Journal des Débats* uzsvēra, ka šāda Durantes atklāsmē ir divtik svarīga, jo vēl maijā šis pats žurnālists pašpārliecināti atspēkoja Džonsa sacīto un noliedza bada eksistenci.⁵³⁸ Neoficiālās sarunās Durante par badu izteicās daudz atklātāk nekā *New York Times* lappusēs un, piemēram, tiekoties ar britu diplomātiem, lēsa, ka bads PSRS prasījis vismaz 10 miljonu cilvēku dzīvības.⁵³⁹

Pēc Durantes Ukrainas apmeklējuma Politbirojā norisinās debātes par to, vai atļaut arī citiem Rietumu korespondentiem braukt uz šo republiku. Aktīvi par to iestājās ārlietu komisārs Ļitvinovs. 1933. gada 13. septembrī viņš nosūtīja vēstuli GPU priekšniekam Jagodam, kurā rakstīja: “Pēc tam, kad ārvalstu korespondenti Durante un Ričardsons ar mūsu atļauju un Jūsu piekrišanu devās ceļojumā uz Ukrainu, daudzi citi ārvalstu korespondenti arī ir vērsušies ar pieprasījumiem saņemt ceļošanas atļaujas... Tā kā es neesmu informēts par apstākļiem rajonos, kurus korespondenti vēlētos apmeklēt, lūdzu Jūs darīt zināmu savu viedokli pēc situācijas izvērtēšanas. Es personīgi domāju, ka ir pienācis tas brīdis, kad mēs varētu piemērot liberālāku politiku attiecībā uz ārvalstu korespondentu pārvietošanos”.⁵⁴⁰ Līdzīgos ieskatos bija arī Kaganovičs.⁵⁴¹ Savukārt Staļins turpināja iebilst pret politikas liberalizāciju: “Atļaut ārvalstu korespondentu “biežāku braukāšanu” nedrīkst. Ja viņiem nepatīk mūsu kārtība, viņi var doties uz citām valstīm. Attiecībā uz ārvalstu korespondentiem ir pilnībā jā saglabā līdzšinējais režīms”.⁵⁴²

537 Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Observers and the Costs of Soviet Economic Development* / *American Historical Review* 105 (April 2000), 383.-416. lpp.

538 La famine en Russie. *Journal des Débats*, 1933, 6. nov. 1. lpp.

539 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 313. lpp.

540 Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Russian Development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2003. 231. lpp.

541 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 361. lpp.

542 Turpat, 364. lpp.

Šādu Staļina nostāju varēja motivēt divi faktori. Viens no tiem, iespējams, bija saistīts ar *New York Times* samērā atklātajiem spriedumiem par stāvokli Ukrainā pēc Durantes viesošanās tur. Otrs iemesls varēja būt tas, ka bads Ukrainā un Ziemeļkaukāzā vēl nebija īsti beidzies. Pēc Kondrašina informācijas, piemēram, Ziemeļkaukāzā 1933. gada augustā mirstība trīskārt pārsniedza 1932. gada rādītājus (attieciņi 31 808 un 11 675). Savukārt septembrī no bada nomira tikai par trīs tūkstošiem mazāk cilvēku, nekā 1933. martā.⁵⁴³ Pamazām gan stingrais ceļošanas režīms tika mīkstināts un aizliegums apmeklēt Ukrainu pakāpeniski tika atcelts arī pārējiem Rietumu žurnālistiem.

Nevar izslēgt, ka ne tikai Durantes, bet arī *AP* korespondenta Ričardsona ceļojuma iespaidi Ukrainā un Ziemeļkaukāzā nebija tādi, kādus sagaidīja Maskavā. Ričardsons bija ievērojis lielās iedzīvotāju sastāva izmaiņas, īpaši kazaku apdzīvotajos rajonos. Viņš secināja, ka daļa, iespējams, izbraukuši paši, tomēr daudzi tikuši deportēti vardarbīgi. Viņu vietā ievesti kolonisti no citiem PSRS rajoniem, galvenokārt komunisti un to atbalstītāji, kā arī sarkanarmijas rezervisti.⁵⁴⁴ Tas pilnībā sasaucas ar vēsturnieka Kondrašina pētījumu par Ziemeļkaukāza kolonizāciju.⁵⁴⁵ Tāpat Ričardsona novērojumi apstiprina *Times* Rīgas korespondenta jau augustā publicēto informāciju par kazaku apdzīvoto vietu plānveida kolonizāciju.⁵⁴⁶

1933. gada septembrī uz Ukrainu lielā skaitā tika aicināti ārvalstu sociālisti un komunisti. Šīs pēkšņās viesmīlības nolūks bija acīmredzams – ar lielās ražas demonstrāciju panākt PSRS labvēlīgu publicitāti Rietumos. Tāpat uz Ukrainu aicināja braukt Maskavā esošos ārzemju tūristus. Varas iestādes šādu aicinājumu pamatoja ar lielisko ražu, kura pavekusies tik laba, ka pietrūkst darba roku, lai to novāktu. Rietumu žurnālisti bija vienisprātis, ka 1933. gada raža patiešām bija laba. *Vossische Zeitung* to vērtēja kā labāko kopš 1913. gada, taču vienlaikus tika norādīts, ka ražas novākšanas grūtības saistītas ne tik daudz ar ražas lielumu, cik ar faktu, ka liela daļa potenciālo ražas vācēju ir nomirusi badā.⁵⁴⁷

543 Кондрашин, В. В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. Российская политическая энциклопедия, 2008. 272. lpp.; Arī britu diplomātu ziņojumā vēstīts, ka arī pēc ražas ievākšanas bads turpināja pastāvēt. Skat., Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 255. lpp.

544 Food Shortage Alarms Russia. *Chicago Daily Tribune*, 1933, 27. sep. 11. lpp.

545 Кондрашин, В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. Российская политическая энциклопедия, 2008. 146. lpp.

546 New Colonies in Russia: Scheme for Peasant Settlement. *Times*, 1933, 31. aug.

547 Stein, Wilm. *Russlands Kampf ums Brot*. *Vossische Zeitung*, 1933, 23. aug. 1.-2. lpp.

Ja uz Ukrainu atvestie ārvalstu komunisti pilnībā izpildīja Maskavas vēlmes un, nonākuši Rietumos, noliedza bada pastāvēšanu gan 1933. gada rudenī, gan arī pirms tam, tad citi viesi savos spriedumos bija rezervētāki. Kanādietis Pjērs van Pasens, atbildot uz PSRS aicinājumu Rietumu rakstniekiem un žurnālistiem “rakstīt tikai patiesību”, bija spiests atzīt, ka “patiesība ir tāda, ka situācija ar pārtikas apgādi Ukrainā vēl pirms pāris nedēļām bija briesmīga”.⁵⁴⁸ Tomēr Pasens izvairījās no tiešas bada atzīšanas: “Aculiecinieki no dažādiem sabiedrības slāņiem, daži tādi, kas pārcietuši arī Pievolgas bada šausmas 1921. gadā, man stāstīja, ka trūkums Ukrainā īsti nesasniedza tos apmērus, kādi bija iepriekšējai katastrofai, kad desmit miljoni cilvēku nomira no bada un tīfa”.⁵⁴⁹

Manchester Guardian korespondents, kurš kopā ar sievu tika palaists uz Ukrainu un Ziemeļkaukāzu tikai 1933. gada oktobrī, spēja piedāvāt daudz pilnīgāku stāvokļa raksturojumu un sniegt precīzus datus par bada izraisīto mirstību. Ciema padomes sekretārs „Nemovs man parādīja statistiku par nomirušajiem staņicā gada pirmajos četros mēnešos. [...] Saskaņā ar šo statistiku 21 cilvēks nomira janvārī, 34 – februārī, 79 martā un 155 aprīlī. Augšupejošā līkne, šķiet, bija tiešā sakarībā ar sezonālo pārtikas pieejamību. Tas bija vēl jo acīmredzamāk attiecībā uz statistiku par nāves gadījumiem, kuru cēlonis fiksēts kā „spēku izsīkums”. Tādu šajā staņicā janvārī bijis viens, februārī septiņi, martā divdesmit un aprīlī deviņdesmit astoņi.”⁵⁵⁰

Laikraksta korespondents argumentēti paskaidroja, kādēļ 1932./33.g. ziemas un pavasara bada liecības vasarā un rudenī vairs nebija manāmas: „Pat tajos apgabalos, kas cieta visvairāk pagājušajā ziemā un pavasarī, pašreiz nav vērojami taustāmi pierādījumi, kas liecinātu par badu. Tas ir arī pilnīgi saprotams, jo rudens vienmēr ir pats labvēlīgākais gada laiks no pārtikas piegāžu pieejamības viedokļa. Pieejami ir svaigi dārzeņi, kā arī no jaunās ražas ceptās maizes parādīšanos jūt kā zemnieki, tā pilsētu iedzīvotāji.”⁵⁵¹

Vērojams, ka tuvojoties 1933. gada nogalei Rietumu presē lielā mērā tika rezumēta 1932./33.g. bada tēma. *Observer* secina, ka bads bijis līdzvērtīgs 1921.g. badam un, atsaucoties uz kādu augstu stāvošu amatpersonu Ukrainas Lauksaimniecības komisariātā,

548 Tourists rush to assist Russia reap record crop. *Toronto Daily Star*, 1933, 9. sep. 1. lpp.

549 Ukraine practically won over to Soviet farm plan. *Toronto Daily Star*, 1933, 16. sep. 1. lpp.

550 The Soviet Countryside: A Terrible Springtime. *Manchester Guardian*, 1933, 18. okt.

551 The Soviet Countryside: A Tour of Inquiry. *Manchester Guardian*, 1933, 19. okt.

rezumē, ka 1932./33.g. bada rezultāts bijusi „neparasti augsta mirstība”.⁵⁵² To pašu rakstīja *Manchester Guardian*.⁵⁵³ Tāpat britu presē tika atreferēta Polijas parlamenta ukraiņu minoritātes deputātu sniegtā informācija, ka no bada padomju Ukrainā miruši 2 miljoni cilvēku.⁵⁵⁴

Aplūkojot bada izraisīto mirstību, Ziemeļamerikas laikrakstos sākotnēji tika apspriests Ralfa Barnsa 1933. gada augustā nosauktais bada upuru skaits – 1 miljons, taču jau 1933. nogalē un 1934. gadā Rietumu prese lēsa, ka mirušo skaits visticamāk bijis krietni lielāks. Čemberlens minēja četrus miljonus, *Chicago Daily Tribune* – piecus, *Daily Express* un *Le Matin* – sešus, bet *Aftenposten* neizslēdza, ka skaits varētu sasniegt pat 10 miljonus.⁵⁵⁵ Analizējot šo preses informāciju, Ēvalds Amende rakstīja: “Nosaukt precīzus skaitļus, protams, ir neiespējami. To varēs izdarīt tikai nākotnē, veicot rūpīgu izpēti uz vietas... Kopumā var teikt, ka no bada palīdzības organizēšanas viedokļa, nav svarīgi, vai mirušo skaits ir pieci, seši, astoņi vai desmit miljoni. Pietiek ar to, ka upuru skaits mērāms miljonos”.⁵⁵⁶

Amendes paustā argumentācija ir loģiska, tomēr viņa pieņēmums, ka nākotnē būs iespējams precīzāk noteikt upuru skaitu, “veicot rūpīgu izpēti uz vietas”, gan izrādījās pārlietu optimistisks, lai neteiktu kļūdainš. Jau 1932./33. gada bada laikā, kā arī pēc tam padomju varas iestādes darīja visu, lai noslēptu faktus un iznīcinātu pierādījumus. 1933. gada 16. februārī, kad mirstība no bada ieguva masveida raksturu, vietējās varas iestādes saņēma direktīvu “kategoriski aizliegt jebkādām iestādēm, izņemot GPU, reģistrēt bada pampuma (случаев опухания) un bada nāves gadījumus”.⁵⁵⁷ GPU ziņojumi par 1933. gada sākumu liecina, ka nāve no bada bija ļoti izplatīta parādība. Tāpat čekas dokumentos atzīts, ka bads kā “miršanas cēlonis nekur netiek reģistrēts”.⁵⁵⁸ Tas apstiprina vēsturnieku Verstjuka un

552 The New Farming in Russia. Observer, 1933, 29. okt.

553 The Soviet Countryside: Second Agrarian Revolution. Manchester Guardian, 1933, 17. okt.

554 The Harvest in Russia: Alarming Polish Reports. Observer, 1933, 12. nov.

555 Russia's New Famine, Chicago Daily Tribune. 1933, 7. sep. 12. lpp.; Six millions de paysans ukrainiens seraient, depuis dix-huit mois morts d'inanition. Le Matin, 1934, 7. aug. 5. lpp.; Hungersnöden i Russland. Aftenposten, 1933, 18. jūl. 3. lpp.

556 Ammende, Ewald, Human Life in Russia, London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 96. lpp.

557 Верстюк, Владислав. et al. Голодомор - геноцид украинского народа 1932–1933. Киев: Украинский институт национальной памяти, 2007. 20. lpp.; Arī Kondrašins atzīmē, ka Ukrainas dzimtsarakstu podaļam bija aizliegts norādīt badu kā nāves cēloni: Кондрашин, В. В. Голод 1932-1933 годов в деревнях Поволжья / Вопросы истории. 1991. № 6. 177. lpp. un Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 260. lpp.

558 ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 960. Л. 67-77. Докладная записка начальника Киевского областного

Kondrašina pausto viedokli, kā arī to nedaudzo Rietumu aculiecinieku liecības, kuri pabija Ukrainā līdz ceļošanas aizlieguma atcelšanai 1933. gada rudenī un kuri Rietumu presē norādīja uz faktu, ka daudzi bada nāves gadījumi Ukrainā tiek slēpti un reģistrēti kā miršana no sirds slimībām u.tml.⁵⁵⁹

Tādejādi jāsecina, ka vairāk vai mazāk autentisku informāciju par bada izraisītajām sekām, tostarp mirstību, bija iespējams iegūt tūlīt pēc traģēdijas (aptaujājot vietējās varas pārstāvjus lauku ciemos), nevis pēc gadu desmitiem, kad beidzot tapa pieejami Ukrainas trīsdesmito gadu arhīvi. To uzskatāmi apliecina Viljama Čemberlena pieredze, apmeklējot Ukrainu un Kubaņu 1933. gada oktobrī. No viņa rakstu sērijas *Manchester Guardian* secināms, ka vietējās amatpersonas, ar kurām korespondents tikās, piemēram, Poltavas novadā, neslēpa nedz bada esamību, nedz skaitļus, kuri rādīja dramatisko mirstības kāpumu 1933. gada pavasarī un vasarā.⁵⁶⁰

Ja kopējā Ukrainas bada upuru statistika Rietumu presē trīsdesmito gadu sākumā bija visai pretrunīga (variēja no viena līdz desmit miljoniem), tad ziņas par bada upuru skaitu konkrētās apdzīvotās vietās no vēsturiskās izpētes viedokļa pelna lielāku uzmanību. Parasti šo ziņu avoti bija vai nu paši bada cietēji, vai arī Rietumu eksperti, kuri minētos skaitļus ieguva, aptaujājot iedzīvotājus un vietējās varas pārstāvjus.

1933. gada otrajā pusē mirstības statistika par konkrētām apdzīvotām vietām tika publicēta, piemēram, tādos Rietumu preses izdevumos, kā *Le Matin*, *Journal de Genève*, *Journal des Débats*, *Daily Telegraph*, *Manchester Guardian* u.c.⁵⁶¹ Daudzi laikraksti atsaucās uz Otto Šillera datiem par mirstību Kubaņā no viņa 1933. gada maija ziņojuma. Salīdzinot šos datus ar mūsdienu pētījumiem, jāsecina, ka uzkrītoši augstā mirstība tieši Kubaņā (līdz 50%) uz kuru norāda Šillers, gūst apstiprinājumu arī šodien.⁵⁶² Mirstības dati par pārējiem bada skartajiem reģioniem (10-20%), kuri minēti Rietumu presē 1933. gadā, arī visumā korelē

отдела ОГПУ Розанова и начальника секретно-политического отдела Киевского особого округа Государственного политического Управления Медведева о продовольственных затруднениях и случаях голода на этой почве в Киевской области. Не ранее 20 января 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_4.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

559 Soviet Hunger Horrors Told. Chicago Daily Tribune, 1933, 25. aug. 5. lpp.

560 The Soviet Countryside: A Tour of Inquiry. Manchester Guardian, 1933, 19. okt.

561 Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un peuple dont le seul crime est d'aspirer à la liberté. Le Matin, 1933, 30. aug. 1. lpp.; Effroyables conséquences de la misère en Russie. Journal de Genève, 1933, 31. aug. 1. lpp.; La situation en Russie, Calvaire. Journal de Genève, 1933, 3. nov. 1. lpp.; Comment les bolcheviks nourrissent le peuple. Journal des Débats, 1933, 1. jūl. 1. lpp.

562 Kondrašins min, ka mirstība Kubaņā bijusi no 25% līdz 50%: Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 254. lpp.

šodienas pētījumu rezultātiem. Interesanti, ka daži laikraksti, norādot mirstības rādītāju – 10%, uzsvēra, ka tas bija PSRS oficiāli sniegtais skaitlis, kurā ietverta ne tikai mirstība no bada, bet arī no tīfa u.tml.⁵⁶³

563 Effroyables conséquences de la misère en Russie. Journal de Genève, 1933, 31. aug. 1. lpp.; Enormous losses in the Soviet's "Hunger zones". Palestine Post, 1933, 22. nov. 3. lpp.

2. PSRS informatīvā pretdarbība

Ukrainas bada tēmas atspoguļojumu Rietumu publiskajā telpā būtiski ietekmēja Maskavas izvērstā informatīvā pretdarbība. PSRS ne tikai slēpa bada faktus, bet aktīvi darbojās, lai atspēkotu un diskreditētu jebkuru informāciju par bada esamību. Kā atzīst amerikāņu inženiere Zāra Vitkina, kura bada laikā uzturējās PSRS, līdz Rietumiem nokļuva pietiekoši daudz informācijas, lai sabiedrībā veidotos adekvāts priekšstats par notiekošo bada pārņemtajā Ukrainā, tomēr “Kremlim izdevās sēt šaubas, izmantojot dažādus attaisnojumus, noliegumus, melus un bezprecedenta slepenības režīmu”.⁵⁶⁴

Atšķirībā no Pievolgas bada katastrofas, kura tika plaši atspoguļota gan Rietumu, gan Krievijas publiskajā telpā, par Ukrainas badu lielnieku presē neparādījās neviens vārds. Iemesli, kādēļ padomju režīms slēpa no pasaules PSRS valdošās pārtikas grūtības un badu Ukrainā, bija vairāki. Būtisku lomu acīmredzot spēlēja Staļina uzsāktā pirmās piecgades programma, kuras izpilde 1932. gadā karājās mata galā, ņemot vērā PSRS milzīgās kredītsaistības.

Pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos no 1929. līdz 1932. gadam PSRS eksportēto ražojumu vidējā cena nokritās gandrīz uz pusi, kamēr PSRS importēto preču (galvenokārt mašīnbūves izstrādājumu) cena samazinājās tikai par trešdaļu.⁵⁶⁵ Tas negatīvi ietekmēja PSRS ārējās tirdzniecības bilanci un būtiski mazināja valūtas ienākumus, kas savukārt apdraudēja PSRS spēju norēķināties ar ārvalstu kreditoriem. Taču tā kā no pirmās piecgades iznākuma bija atkarīga ne tikai valsts ekonomikas tālākā virzība, bet arī Staļina režīma politiskais liktenis, Kremlis lietoja visus līdzekļus, lai pirmo piecgadi nepiemeklētu kaunpilna izgāšanās.

PSRS plānus negatīvi ietekmēja 1931.-1933. g. ārvalstu antidempinga pasākumi, kā arī ASV, Lielbritānijas u.c. valstu noteiktie tirdzniecības ierobežojumi PSRS precēm, kuras ražotas ar “piespiedu darbu” palīdzību. Rietumos tika apspriests arī jautājums, vai līdzīgā veidā nevajadzētu ierobežot PSRS graudu tirdzniecību, jo eksportētā labība tika atņemta zemniekiem, kuri paši cieta badu. Tādējādi jebkādas runas par badu vistiešākajā veidā

564 Witkin, Zara. *An American Engineer in Stalin's Russia: The Memoirs of Zara Witkin, 1932-1934*. Berkeley: University of California Press, 1991. 208. lpp.

565 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. xxviii. lpp.

draudēja atsaukties uz Maskavas valūtas ienākumiem, kas bija kritiski nepieciešami pirmās piecgades noslēguma gadā.

Otrs būtisks iemesls, kādēļ Staļina režīms visiem līdzekļiem centās slēpt no pasaules badu Ukrainā, bija saistīts ar ārpolitisko situāciju 1932./33. gadā - ar kara draudiem Tālajos austrumos un, šajā kontekstā, iespējamo diplomātisko attiecību nodibināšanos ar ASV. Tādēļ 1933. gadā Maskavai bija ārkārtīgi svarīgi, kāds ir tās tēls Rietumu, sevišķi, ASV publiskajā telpā. Amerikas presē ne vienu reizi vien izskanēja šaubas, vai tādai pasaules brīvības un demokrātijas citadelei kā ASV ir morālas tiesības atzīt režīmu, kurš mērdē badā pats savus pilsoņus. Šie noskaņojumi bija labi zināmi arī Maskavā un tādēļ jau 1931. gada nogalē Staļins aktīvi meklēja veidus kā “palielināt ideoloģisko ietekmi uz ASV inteliģenci”.⁵⁶⁶ Gala rezultātā, pateicoties gan PSRS propagandas darbam, gan apstākļu sakritībai, proti, ASV prezidenta vēlēšanu iznākumam 1932. gadā, Staļina režīma izvirzītais mērķis – diplomātisko attiecību nodibināšana ar ASV – tika realizēts. Tomēr, kā norādīja vēlākais PSRS diplomātiskais pārstāvis Vašingtonā Boriss Skvirskis (Борис Сквирский, 1887-1941), “smagais pārtikas apgādes stāvoklis” Padomju Savienībā bija ievērojami pasliktinājis ASV inteliģences attieksmi pret PSRS.⁵⁶⁷

Tādējādi jāsecina, ka bada tēmas atspoguļojumam Rietumu publiskajā telpā bija būtiska ietekme uz Staļina režīmu gan no iekšpolitiskā, gan ārpolitiskā viedokļa. Trīsdesmito gadu sākumā Maskava nebija ieinteresēta, lai PSRS Rietumos uztvertu kā “bada zemi” (runājot Brikē vārdiem). Neskatoties uz to, ka desmitiem miljoni cilvēku Padomju Savienībā cieta akūtu trūkumu, ka tūkstošiem zemnieku, ubagojot maizi lielpilsētu ielās, nomira, Kremlis nežēloja līdzekļus, lai apmaksātu masīvu propagandas kampaņu, kuras mērķis bija Rietumiem iegalvot, ka Padomju Savienībā bada nav.

2.1. Komunistiskā propaganda

Jau kopš Oktobra apvērsuma lielinieku režīms aktīvi veicināja komunistiskās kustības

566 «Жму вашу руку, дорогой товарищ» (Переписка Максима Горького и Иосифа Сталина) / Новый мир. 1997. № 9. 167.-192. lpp.

567 АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 130а. Д. 363. Л. 113—114. Выписка из дневника советника постоянного представительства СССР в США Б.Е. Сквирского о настроениях в США по отношению к СССР. 29.03.1935 Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70400>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

Rietumos. Arī trīsdesmito gadu sākumā Maskava lielās tirāžās Eiropas valodās producēja komunistisko literatūru un periodiskos izdevumus ar mērķi sniegt “garīgo maizi” ne vien jau esošajiem komunistiem, bet arī tiem, kas par tādiem varētu kļūt nākotnē. PSRS tika izdotas dienas avīzes angļiski (*Moscow Daily News*), vāciski (*Deutsche Zentral-Zeitung*), žurnāli franciski, spāniski, kā arī liels skaits periodisko izdevumu citās valodās. Visi tie tika izmantoti arī, lai spodrinātu PSRS publisko tēlu un lai atspēkotu Rietumu preses ziņas par badu Padomju Savienībā. Tekstu autori bija galvenokārt Kominternes propagandas un aģitācijas nodaļas darbinieki, kas papildus darbam PSRS izdotajos svešvalodu preses izdevumos, publicēja arī brošūras un grāmatas angļu, vācu u.c. valodās par dzīvi padomju valstī. Aplūkojot šo grāmatu sarakstu, uzkrītoši, ka trīsdesmito gadu sākumā Kominternes autori koncentrējās un lauku tematiku, izskaidrojot Rietumu lasītājiem PSRS kolektīvās lauksaimniecības priekšrocības.⁵⁶⁸

Līdzīgus uzdevumus veica arī Kominternes radio, kas Eiropas klausītājus regulāri iepazīstināja ar “PSRS sasniegumiem” piecpadsmit valodās, tostarp esperanto.⁵⁶⁹ 1933. gada sākumā Padomju Savienība iedarbināja “pasaulē visjaudīgāko radoraidītāju”, kura uzdevums bija “Eiropas un Āzijas apspiestajām tautām stāstīt par lielnieku brīnumainajiem sasniegumiem”. Ārvalstu diplomāti Maskavā šīs propagandas aktivitātes uztvēra ar ironiju. Piemēram, Itālijas vicekonsuls Novorosijskā Sirkanā tās uztvēra kā “ņirgāšanos par to dzīvniecisko stāvokli, līdz kuram novesti miljoniem cilvēku” PSRS.⁵⁷⁰

Būtisku lomu PSRS propagandas kampaņā 1932./33. g. spēlēja komunisti ārvalstīs. Viņu taktika bija ne tikai noliegt Ukrainas badu, bet arī propagandēt viedokli, ka bads valda tieši rietumvalstīs. “Bada” terminoloģija tika plaši izmantota, lai asociētu šo jēdzienu ar Rietumiem un noskaņotu turienes iedzīvotājus pret valsts varu. Lielbritānijas komunisti 1932. gadā britu valdību, piemēram, dēvēja “bada kabinetu”, ASV prezidents Hūvers tika dēvēts par “bada prezidentu”, Latvijā komunisti no Saeimas tribīnes klāstīja, ka “Padomju Krievija nepārcieš tādu badu un trūkumu, kādu pārcieš Latvijas iedzīvotāji”, u.tml.⁵⁷¹

568 Grierson, Philip. *Books on Soviet Russia, 1917-1942; A Bibliography and a Guide to Reading*. London: Methuen & Co. Ltd, 1943. 222.-223. lpp.

569 NARA 59/861.917/26

570 <<http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=191576&mainlang=rus>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

571 Joss, William. *The Government of Hunger and War. The Labour Monthly*, 1932, jan. 20.-24. lpp.; LR III Saeimas stenogrammas, II sesijas 10. sēde, 1929. gada 22. februārī / Saeimas Stenogrammas / sastādījis H. Kārklīšs, - LR Saeimas izdevums, Rīga, 1930, 395. lpp.; Līdzīgus uzskatus puda arī Latvijas Saeimas deputāts, komunistis E. Sudmalis, kurš 1932. gada nogalē, kad Ukrainas bads jau bija prasījis tūkstošiem

Eiropā un Amerikā komunisti plaši izvērta t.s. “bada maršu” kustību, kuras ietvaros tika rīkoti gājieni un demonstrācijas ar mērķi uzsvērt strādnieku nožēlojamās dzīves apstākļus kapitālistiskajās valstīs. Lai arī Rietumu pilsoniskajā presē dominēja viedoklis, ka “bada marši” nav nekas vairāk kā “Maskavas inspirēta reklāmas kampaņa”, komunistu propagandas mērķi lielā mērā tika sasniegti, jo vārds “bads” rietumvalstu preses virsrakstos bieži nonāca saistībā tieši ar rietumvalstīm un nevis ar badu Padomju Savienībā.⁵⁷²

Rietumnieki, kuri nebija bijuši PSRS un nevarēja salīdzināt patiesos dzīves apstākļus, nereti pakļāvās šai komunistu propagandai un ticēja, ka PSRS strādnieki dzīvo labāk nekā kapitālistiskajās valstīs. Šo priekšstatu laiku pa laikam centās kļiedēt tie rietumvalstu pilsoņi, kuri ilgāku laiku bija uzturējušies PSRS,⁵⁷³ kā arī Rietumu korespondenti Maskavā. Piemēram, Čemberlens 1933. gada vasarā ziņoja, ka, iepazīstinot padomju pilsoņus ar pārtikas sarakstu, kuru saņem ASV bezdarbnieks zupas virtuvē, tie spiesti konstatēt, ka tādu pārtikas daudzumu Maskavā saņem tikai nomenklatūras darbinieki.⁵⁷⁴

Rietumvalstu komunisti parasti šādu informāciju atspēkoja, norādot uz personīgo pieredzi, uzturoties Padomju Savienībā. Ārvalstu *biedru* viesošanās PSRS trīsdesmito gadu sākumā tika plaši praktizēta un Rietumu komunistiskajā presē bieži parādījās sludinājumi, aicinot par salīdzinoši nelielu samaksu (vai vispār par velti) apmeklēt PSRS.⁵⁷⁵ Ekskursiju programmā parasti ietilpa arī Ukrainas apmeklējums. Tā mērķis visbiežāk bija modernās industrijas objekti, tādi kā Harkivas traktoru rūpnīca, Dņepras HES, vai kolektivizētās lauksaimniecības paraugsaimniecības. Savukārt 1933. gada nogalē tika organizēti īpaši ārvalstu komunistu braucieni, lai “izmeklētu” situāciju Ukrainā saistībā ar Rietumu presē izskanējušajām ziņām par badu. Franču komunisti, kas piedalījās šādā braucienā, badu, protams, nekonstatēja, un, tieši otrādi, redzēja vispārēju izaugsmi un augšupeju, kuru pēc tam izvērsti aprakstīja

cilvēku dzīvības, parlamentā klāstīja: "Ja salīdzinām apstākļus, kādi ir šeit Latvijā un kādi ir Padomju savienībā, tad redzam, ka Latvijas buržuazijai ir gan iemesls baidīties. Viņā pusē robežai - Padomju savienībā - nav bezdarba, ir pat darba roku trūkums, sevišķi milzīgajos jaunās rūpniecības centros; turpretim šeit strādniekiem ir vislielākais bezdarbs; maizes kumosa dēļ izdara pat noziegumus, mirst badā." LR IV Saeimas IV sesijas 10. sēde 1932. gada 8. novembrī / Saeimas Stenogrammas / sastādījis H. Kārklīšs, - LR Saeimas izdevums, Rīga, 1932, 389. lpp.

572 Was the "Hunger March" a Flop? The Literary Digest, 1931, 19. dec. 9. lpp.

573 An Illinois boy finds Russia not as advertised. Chicago Daily Tribune, 1933, 3. apr. 9. lpp.

574 Rations given U.S. Jobless enough for Soviet Official. Christian Science Monitor, 1933, 3. jūl. 1. lpp.

575 Avec les Amis de l'Union soviétique. L'Humanité, 1933, 9. okt. 4. lpp.; Will you celebrate May Day in Moscow? New Masses, 1933, feb. 31. lpp.

Francijas komunistiskajā presē.⁵⁷⁶ Šo publikāciju autori pozicionējās kā Ukrainā pabijuši aculiecinieki, un tādēļ ar sevišķu pārliecību apšaubīja pilsoniskās preses argumentāciju, sējot šaubas sabiedrībā par Ukrainas bada ziņu patiesumu. Kā secina franču vēsturnieks Ilios Janakakis (Ilios Yannakakis), lai arī informācijas apjoms par Ukrainas badu Francijā bija pietiekošs, to lielā mērā neitralizēja komunistu propaganda.⁵⁷⁷

Līdzīgi notika arī citviet Rietumos, sevišķi tajās valstīs, kur PSRS tērēja salīdzinoši visprāvākos līdzekļus komunistiskajai propagandai, kā piemēram, Latvijā.⁵⁷⁸ Analizējot trīsdesmito gadu sākuma Saeimas stenogrammas, konstatējams, ka Latvijas komunisti (Strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti) uzkrītoši bieži pacēla bada tēmu Latvijas kontekstā, vienlaicīgi nepalaižot garām nevienu izdevību atspēkot citu deputātu runas par katastrofālajiem dzīves apstākļiem Padomju Savienībā. Linards Laicēns, kurš pats bija viesojies Ukrainas laukos pirmās piecgades laikā, no Saeimas tribīnes slavēja redzēto: “Es redzēju, kā lauku strādnieki... apgādāti šinīs pašos kolhozos. Tur viņi apgādāti ar visām kultūras nepieciešamībām. Vispirms viņiem tiek piegādātas darba vietā uz laukiem avīzes un žurnāli. Turpat uz vietas ir pasts... Kā šie lauku strādnieki tiek apgādāti ar pārtiku? Šie strādnieki savā darbā nevarēs saslimt no nepietiekošas pārtikas un paniņām, viņi nevarēs savā darbā nonākt tādā stāvoklī, ka viņiem nebūs ārsta palīdzības, ambulances un slimnīcas. Tas viss šiem strādniekiem ir.”⁵⁷⁹

Nevar izslēgt, ka Laicēns u.c. komunisti patiešām ticēja tam, kas viņiem tika rādīts PSRS paraugsaimniecībās, tādās kā “Verbļud”, “Gigant” u.c., kuras darbojās drīzāk kā ārvalstu tūristu apskates objekti, nevis kā rentabli ražošanas uzņēmumi. Tomēr zināms, ka daudzi ārvalstu komunisti bija labi informēti par PSRS valdošo postu - par labības atņemšanu zemniekiem un tā rezultātā izraisīto badu, tomēr viņi attaisnoja šo PSRS politiku. Vācu komunist Maks Holcs (Max Hoelz, 1889-1933) dzīvoja PSRS no 1929. gada un bija liecinieks piespiedu kolektivizācijai, taču 1932./33. gadā, kad visapkārt valdīja bads, viņš

576 Mazuy, Rachel. Croire plutôt que voir?: voyages en Russie soviétique, 1919-1939. Paris: Odile Jacob, 2002. 138. lpp.

577 Yannakakis, Ilios. Boris Souvarine ou "l'intelligence de l'anticommunisme" / Le Meilleur des Mondes, Nr. 5, Automne 2007, 95. lpp.

578 Pēc franču vēsturnieces Sabīnes Dulānas informācijas, trīsdesmito gadu vidū Latvijas masu informācijas līdzekļu uzpirkšanai PSRS tērēja visprāvākos līdzekļus, ja skatās ieguldījumu pret valsts iedzīvotāju skaitu. Dullin, Sabine. Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939, Payot, 2001, 208.-209. lpp.

579 LR III Saeimas ārkārtējās sesijas 3. sēde 1930. gada 18. jūnijā / Saeimas Stenogrammas / sastādījis H. Kārklīšs, - LR Saeimas izdevums, Rīga, 1930, 717.-718. lpp.

nesaskatīja pamatu uztraukumam, jo industrializācijas politika, viņaprāt, prasīja upurus.⁵⁸⁰

Ne visi Rietumu komunisti, kurus PSRS nodarbināja savā propagandas mašīnērijā, akli sekoja Kremļa norādījumiem. Ukrainas bads izmainīja, piemēram, Kominternes *Agitpropa* darbinieka Artūra Kestlera (Arthur Kaestler, 1905-1983) viedokli par PSRS un vēlāk lika viņam pilnībā atteikties no komunistiskās ideoloģijas. Taču līdzīgi kā daudziem citiem Rietumu komunistiem, Kestleram šī apskaidrība nāca tikai vēlāk. Kamēr Ukrainas bada laikā viņš aktīvi aizstāvēja PSRS realizēto politiku, pat neskatoties uz to, ka pats savām acīm Ukrainā bija skatījis bada šausmas:

“Es redzēju postošo badu Ukrainā 1932./33.g., noplīsušus un izbadējušos pūļus, kas ubagoja dzelzceļa stacijās. Es redzēju, kā sievietes uz perona cēla pie vilciena logiem savus izģindušos bērņus, kuri ar saviem izkaltušajiem locekļiem, lielajām galvām un uzpūstajiem vēderiem atgādināja embrijus alkohola burkā. Es redzēju sirmgalvjus novalkātās pastalās, no kurām līda ārā apsaldēti pirksti. Man teica, ka tie ir kulaki, kuri pretojušies kolektivizācijai, un es pieņēmu šo izskaidrojumu... Harkovas viesnīcā “Regīna” bada novārdzināta apteksne noģība manā acu priekšā. Viņas priekšnieks paskaidroja, ka tā ir jauniņa darbiniece no laukiem, kurai kāda pārpratuma dēļ vēl nebija pagūts izsniegt maizes kartiņu. Es pieņēmu arī šo izskaidrojumu.”⁵⁸¹

Ja Kestlers Ukrainā atradās tikai caurbraucot (kā Vācijas revolucionārā proletariāta rakstnieku delegācijas loceklis) un neredzēja stāvokli Ukrainas lauku ciemos, tad amerikāņu komunistis Freds Bīls (Fred Erwin Beal, 1896-1954) PSRS uzturējās vairākus gadus un bada laikā apmeklēja arī Ukrainas laukus. Ņemot vērā piederību komunistiskajai partijai, viņš varēja daudz labāk un detalizētāk iepazīties ar patiesajiem katastrofas apstākļiem, nekā citi rietumnieki, kuri līdzīgi kā viņš strādāja PSRS. Bīls Padomju Savienībā uzturējās kā bēglis un 1933. gadā bija nodarbināts Harkivas traktorū rūpnīcā. No darba brīvajās dienās viņš ar kājām apstaigāja lauku rajonus Harkivas rajonā, dokumentējot redzēto. Pēc atgriešanās ASV Bīls publicēja grāmatu, kurā Ukrainas bads bija aprakstīts ļoti izvērsti un emocionāli.⁵⁸²

Līdzīgi kā Mageridžs un Čemberlens, kuri ieradās PSRS kā komunistiskās sistēmas

580 Plener, Ulla. Max Hoelz. "Ich grüße und küsse Dich – Rot Front!": Tagebücher und Briefe, Moskau 1929 bis 1933. Berlin: Karl Dietz Verlag, 2005. 33. lpp.

581 Koestler, Arthur. The God That Failed. New York: Harper, 1950. 60. lpp.

582 Beal, Fred Erwin. Proletarian Journey: New England, Gastonia, Moscow. New York: Hillman-Curl, 1937. 306. lpp.

atbalstītāji, arī Bīls mainīja savus uzskatus pēc iepazīšanās ar stāvokli bada pārņemtajā Ukrainā 1933. gadā. Redzētais padarīja viņu par padomju sistēmas pretinieku. Atgriezies ASV Bīls sadarbojās ar ASV mediju magnāta Hersta (Hearst) antikomunistiskajiem preses izdevumiem, kuros publicēja atmaskojošus materiālus par Ukrainas badu. Padomju propaganda un tādi autori kā Totls mēģinājuši pierādīt, ka Bīla u.c. autoru publikācijas par Ukrainas badu Hersta preses izdevumos ir nepatiesi izdomājumi, kuru pamatā ir Hersta pronacistiskā un antisemītiskā orientācija, jo pēc Totla uzskata tieši nacisti ir Ukrainas bada “mīta” galvenie radītāji. Šāds apgalvojums gan ir pretrunā ar faktu, ka Bīla liecības sākotnēji tika publicētas ASV ebreju preses izdevumā *Forwards* ivritā un tikai pēc tam Hersta laikrakstos.⁵⁸³

Jāatzīmē tomēr, ka komunisti Kestlers un Bīls bija drīzāk izņēmumi. Lielākā daļa ārvalstu komunisti trīsdesmitajos gados aktīvi aizstāvēja PSRS oficiālo pozīciju un noliedza Ukrainas badu. ASV komuniste Anna Luīze Stronga (Anna Louise Strong, 1885-1970), viena no *Moscow Daily News* dibinātājiem un redaktorēm bada laikā uzturējās Ukrainā, redzēja situāciju uz vietas, tomēr 1933. gadā viņas vadītā avīze aktīvi atspēkoja Mageridža u.c. Rietumu novērotāju informāciju par badu Ukrainā un Ziemeļkaukāzā. Kādā 1935. gada intervijā ASV žurnālam *New Republic* Stronga atbildēja noliedzoši uz jautājumu, vai ir tiesa, ka 1932./33.g. lielnieku režīms ļāva miljoniem cilvēku Ukrainā un Ziemeļkaukāzā nomirt badā tādēļ, ka viņi bija naidīgi noskaņoti pret pastāvošo varu. Stronga gan izvairījās noliegt pašu bada faktu, uzsverot, ka Maskava par stāvokli uz vietas neko daudz nav zinājusi.⁵⁸⁴

Līdztekus svešvalodās drukātajiem izdevumiem, PSRS atspēkoja Rietumu preses “nefīros melus” arī savā presē, pirmām kārtām lielajos propagandas ruporos *Pravda* un *Izvestija*. Politbiroja locekļu savstarpējā sarakste liecina, ka Staļina režīms izmantoja PSRS centrālos laikrakstus arī gadījumos, kad bija nepieciešams paust Rietumu auditorijai adresētus viedokļus.⁵⁸⁵ Maskavā bija labi zināms, ka ārvalstu diplomāti un žurnālisti rūpīgi sekoja līdzi

583 Warner, Sam Bass. *Province of Reason*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 1988. 155. lpp.

584 Strong, Anna Louise. *Searching Out the Soviets*. *New Republic*, 1935, 7. aug. 356. lpp.; Kolektīvizācijas sākumā, 1930. gadā Stronga gan puda prognozi *New York Times* rakstā, ka, ja kolektīvizācija piedzīvos neveiksmi, tas var izraisīt “plaša mēroga trūkumu, iespējams, badu”. Tomēr tad, kad 1932./33. g. kolektīvizācija bija novedusi pie bada, viņa to atteicās atzīt. Strong, Anna, Louise. *All Russia Watches a fateful Drama*. *New York Times*, 1930, 23. feb.

585 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 229., 610. lpp.

PSRS centrālajai presei un atreferēja to Rietumos. Vērojams, ka arī Ukrainas bada laikā *Pravda* un *Izvestija* bieži kalpoja kā propagandas līdzeklis, lai īstenotu informatīvo pret darbību ar mērķi diskreditēt bada ziņu izplatītājus Rietumos un mazināt šo ziņu radītās sekas. PSRS centrālajā presē tika atreferēti un sarkastiski kritizēti liela daļa no Rietumos plašu rezonansi izraisījušajiem rakstiem par badu, piemēram, Mageridža, Džonsa, Mūra, Amendes u.c. autoru publikācijas.

Trīsdesmito gadu sākumā *Pravda* un *Izvestija* regulāri ievietoja arī intervijas ar Padomju Savienībā strādājošajiem ārvalstu pilsoņiem, liela daļa no kuriem bija nodarbināti Ukrainā. Likumsakarīgi, ka neviens no viņiem, protams, nepiemin badu un pauž tikai pozitīvus atsauksmes par PSRS dzīves apstākļiem.⁵⁸⁶ Raksturīga ir *Izvestijas* intervija ar *International News Service* žurnālistu Parotu (L.M. Parrott), kurš apmeklēja Ukrainu gadu pēc lielā bada. Atbildot uz padomju reportiera jautājumiem, viņš detalizēti apraksta savu ceļojumu un cita starpā saka: “Nekur, nedz pilsētās, nedz ciemos, kurus es apmeklēju, nedz arī pa ceļam, - nekur es neredzēju nekādas pazīmes, kas liecinātu par badu, par kuru tik ļoti mīl runāt ārvalstu laikraksti”.⁵⁸⁷ Ironiskā kārtā tieši *International News Service* īpašnieka Hersta laikraksti, kurus pārstāvēja Parots, bieži publicēja ziņas par badu PSRS. Tādēļ pēc *Izvestijas* intervijas Parotam nācās rakstīt paskaidrojumu un priekšniecībai taisnoties par saviem izteikumiem, kurus padomju žurnālisti esot sagrozījuši un izrāvuši no konteksta.⁵⁸⁸

Krievu vēsturnieki norāda, ka PSRS “bada noklusēšanas” politiku neregulēja nekādas rakstiskas direktīvas, tomēr var izdalīt virkni koordinētu propagandas pasākumu, kuri tika realizēti šīs politikas ietveros. Viens no tādiem bija PSRS preses propagandas kampaņa ar mērķi parādīt, ka bads valda tieši tajās valstīs, kuras izplata “izdomājumus” par badu Ukrainā. Jāatzīmē, ka jau minētā ārvalstu komunistu “bada” retorika notika vienlaicīgi ar *Pravdas* un *Izvestijas* kampaņu. 1932./33. g. PSRS laikraksti rakstīja, ka “kapitālisms sagaida jau ceturto bada zienu”, ka nepārtraukti aug “bezdarbs, trūkums, kā arī miljoniem strādnieku un zemnieku spiesti ciest badu”.⁵⁸⁹ 1933. gada 20. oktobrī *Pravda* veltīja veselu lapu buržuāziskajās valstīs valdošajam badam. Šīs publikācijas nepalika nepamanītas arī aiz PSRS

586 Ārvalstu diplomāti, piemēram, ASV vēstniecība Rīgā sekoja līdz šīm publikācijām, veidoja sarakstu un tulkoja tās. NARA 59/861.01A/24

587 Na juche Ukraini. *Izvestija*, 1935, 26. feb.

588 NARA 59/861.48/2477

589 Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 257. lpp.

robežām. Pjērs Brikē *Journal de Genève* tās izskaidroja kā PSRS “bada noklusēšanas” politikas sastāvdaļu.⁵⁹⁰

Plaša ievēriība PSRS presē tika veltīta ikvienai, kaut vismazākajai ziņai, kas saistījās ar badu rietumvalstu kontekstā. “Bada marši” kapitālistiskajās valstīs tika aprakstīti ļoti izvērsti un detalizēti.⁵⁹¹ 1932. gadā, kad sausuma izraisītās neražas dēļ pārtikas problēmas piemeklēja arī atsevišķas rietumvalstis, šis fakts tika plaši aprakstīts un īpaši izcelts. Sevišķu “rūpi” PSRS izrādīja par badacietējiem Polijas un Čehoslovākijas austrumu apgabalos. *Pravda* ziņoja, ka Rietumukrainā valda “drausmīgs bads un trūkums”. Polijas ukraiņu zemnieku liktenis PSRS presē tika attēlots gandrīz vārdā vārdā tā, kā Rietumu prese aprakstīja ukraiņu likteni PSRS: “Šo [Polijas] provinču zemnieki, būdami ārkārtējā trūkumā, bija spiesti vēl rudenī pārdot lielu daļu no saviem graudiem, un pavasarī palika bez sēklas. Bads ir novedis pie slimību izplatīšanās”.⁵⁹²

Arī pārtikas problēmas Čehoslovākijas austrumos (t.s. Aizkarpatu Ukrainā) PSRS izmantoja savā propagandā. Uz Aizkarpatu Ukrainu izmeklēt badu devās vācu komunistu delegācija, kuras plānus gan izjauca Čehoslovākijas policija. Padomju presē parādījās vēstules no Aizkarpatu Ukrainas zemniekiem, kuri apbrīnojami veikli sasaistīja “badu un trūkumu” tur ar to, ka šī teritorija “atrodas Čehijas okupantu-imperiālistu rokās”.⁵⁹³

Arī padomju pilsoņi rakstīja vēstules saviem preses izdevumiem par stāvokli PSRS laukos, taču tās parasti nonāca uz galda GPU, nevis laikrakstu lappusēs. Tā kāds M. Kiļajevs *Izvestija* redakcijai rakstīja: “3. jūlijā avīzē lasīju par badu Varšavā, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā... Bet kāpēc jūs nerakstiet par to, kā pie mums ļaudis cieš badu? Ukrainā un Pievolgā ļaudis mirst no bada, bet par to neviena avīze neraksta”.⁵⁹⁴ Cits anonīms autors jautāja: “Vai tiešām jums nav apnicis kladzināt katrā avīzē vienu un to pašu, - ka ārvalstīs ir bads, krīze, bezdarbs u.t.t.? Beidziet vienreiz šo muļķīgo provokāciju. Kas jums ticēs, ka ārvalstīs vairāk cieš badu, nekā pie mums? Izkāp no vagona un redzi bēdīgu ainu: izsalkušu

590 La situation en Russie, Calvaire. *Journal de Genève*, 1933, 3. nov. 1. lpp.

591 *Pravda*, 1932, 21. nov.; *Pravda*, 1932, 23. dec.

592 *Pravda*, 1932, 1. jūl.

593 Līdz pēdējam asinspilienam aizsargāsim ZPRS. Sibīrijas Cīņa, 1932, 23. jūn. 2. lpp. Par badu Čehoslovākijas austrumos (Aizkarpatu Ukrainā) skat. arī: Hunger wütet in Karpatho-Rusland. *Vossische Zeitung*, 1932, 13. mar. 2. lpp.

594 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы". В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М, 2001, 409. lpp.

un baskājainu ļaužu pūlis, kas ceļojis simtiem kilometrus, lai nopirktu pāris pudus labības. Lai kur tu nebrauktu, visur tas pats”.⁵⁹⁵

Lielu PSRS preses uzmanību izpelnījās bads Japānā, par kuru 1932. gadā ziņoja arī rietumvalstu pilsoniskā prese, norādot, ka badu Japānas ziemeļu provincēs izraisījusi neraža, kuras negatīvās sekas pastiprinājusi ekonomiskā krīze.⁵⁹⁶ Ukrainu rakstnieks Juris Ščerbaks (Юрий Щербак), kurš 20. gs. astoņdesmitajos gados viens no pirmajiem Ukrainā uzsāka lielā bada pētniecību, atcerējās: “Viens pazīstams literatūrzinātnieks man parādīja literatūras žurnāla *Červonij Šljah (Червоный шлях)* 1933. gada septīto numuru. Es neticēju savām acīm. Tur bija publikācija ar virsrakstu “Bads pie labas ražas”. Bet par tādu virsrakstu taču varēja pie sienas pielikt! Tomēr, kad ieskatījos vērīgāk, redzu paraksts: N. Tokunaka, japānis... Un raksts kaut kāds tukšs, neko neizsakošs”.⁵⁹⁷

Tādus pašus rakstus trīsdesmitajos gados lielā skaitā iespieda arī rietumvalstu komunistiskā prese, kura tāpat kā *Pravda* saskatīja badu jebkur – ASV, Vācijā, Ķīnā, Japānā, Āfrikā, tikai ne Padomju Savienībā.⁵⁹⁸ Vācu žurnālists Teodors Zeiberts (Theodor Seibert), kurš vairākus gadus uzturējās PSRS un detalizēti pētīja padomju propagandas darbību, savā 1932. gadā izdotajā grāmatā brīdināja, ka galvenais lielinieku drauds Rietumiem slēpjas nevis piecgades plānā (kā uzskatīja daudzi tā laika Krievijas eksperti), bet gan PSRS propagandā, kura prasmīgi iedarbojas uz Rietumu sabiedrību.⁵⁹⁹

Lai arī trīsdesmito gadu sākumā virknē rietumvalstu tika pieņemti stingri mēri,⁶⁰⁰ lai ierobežotu komunistisko partiju darbību un mazinātu marksistu propagandu, jāsecina, ka komunistu izplatītā informācija, tostarp par bada neesamību PSRS, ekonomiskās krīzes nomāktajos Rietumos rada atbalsi samērā plašā sabiedrībā. PSRS propagandas galvenā mērķauditorija bija tie rietumnieki, kuri bija cietuši no lielās depresijas un tāpēc labprāt ticēja, ka pasaulē ir valsts, kur nav bezdarba un kur cilvēki necieš trūkumu. Ziņas par badu un

595 Turpat, 408. lpp.

596 Famine in Japan. *The Living Age*, 1932, sep. 40.-45. lpp.

597 Царь-голод. Собеседник № 49, 1988, nov.

598 Skat., piemēram, Mortimer, D.R. Medical Research for Hunger and War. *The Labour Monthly*, 1933, mai. 314.-323. lpp.; Haruta, Soma. Famine in the Countryside. *The New Masses*, 1935, 25. jūn. 11. lpp.

599 Zeiberta brīdinājums par PSRS propagandu izcelts arī ASV diplomātu ziņojumā: NARA 59/861.50 Five-Year Plan/203

600 1932. gadā no Austrijas tika izraidīti vairāk nekā simts komunistu aģitoru, bet 1933. gadā Austrijā komunistiskā partija tika aizliegta. Lai cīnītos pret komunistu propagandu, Šveicē komunistiem aizliedza strādāt valsts pārvaldē. Francijā tika diskutēts jautājums par komunistiskās partijas aizliegšanu (*L'illégalité des partis communistes. Le Figaro*, 1932, 7. dec. 3. lpp.). ASV izvirzīja komunistiskās aģitācijas pārtraukšanu kā vienu no priekšnoteikumiem PSRS režīma atzīšanai.

kanibālismu daudziem likās pārāk fantastiskas un komunistu piedāvātais izskaidrojums (par kapitālistu savvērestību pret jauno padomju valsti) šķita pamatots. Tomēr lai cik prasmīga, komunistiskā aģitācija sasniedza tikai daļu sabiedrības. PSRS mērķis turpretī bija iedarboties uz iespējami plašu auditoriju Rietumos. To bija iespējams panākt vienīgi caur lielajiem laikrakstiem, jeb t.s. *mainstream* Rietumu presi, jo tieši tajā parādījās publikācijas par Ukrainas badu, kuru PSRS centās noliegt.

2.2. Propaganda Rietumu pilsoniskajā presē

Angļu ārsts Džeims Stjuarts, kurš 1933. gada septembrī kā tūrists viesojās Ukrainā, savas ekskursijas ietvaros apmeklēja kādu Kijevas kinoteātri un noskatījās padomju aģitācijas filmu par kolektivizāciju. Īpaši viņa uzmanību filmā piesaistīja komunistu aģitatori, kuri uzrunāja zemnieku pūli. Savā dienasgrāmatā viņš atzīmēja, ka nekad agrāk nebija redzējis tik “degradētas un ļaunas” sejas, kā šiem oratoriem. Angļu tūrists secināja, ka “šādas filmas varētu kalpot kā lieliska antikomunistu propaganda, kuru demonstrēt vidusmēra civilizētai auditorijai” Rietumos.⁶⁰¹

Tomēr šāda primitīva lielinieku propaganda līdz Rietumiem reti kad nonāca. Tās vietā PSRS vēstniecības Vakareiropā ārzemju auditorijai demonstrēja filmu “Raža”, kurā bija uzburta idilliska aina kādā Dņepras lejteces ciematā, proti, rajonā, kur 1932./33.g. bija vislielākais bads. Filma rādīja dzīvespriecīgus un veselīgus zemniekus, kas vāc bagātīgo graudu ražu un ber to milzīgās kaudzēs “debesskrāpju augstumā”, pēc darba seko sātīga maltīte un atpūta strādnieku klubā. Šī filma Rietumos tika izplatīta tūkstošiem kopiju lielā tirāžā.⁶⁰²

Maskavā labi saprata, ka, lai panāktu vēlamo efektu, ar Rietumu auditoriju ir jārunā savādāk nekā ar padomju pilsoņiem, vai komunistiem ārvalstīs. Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas vadītājs Umanskis, komentējot Rietumu inteliģences ideoloģisko apstrādi, ieteica to darīt “ārzemju lasītājam piemērotā valodā”, tā, lai nebūtu jūtama aģitācija, vai neveikls krievu teksta tulkojums.⁶⁰³

601 Purves-Stewart, J. Sir. A physician's tour in Soviet Russia. New York: Frederick A. Stokes, 1933. 162. lpp.

602 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 14. l., 43.lpp.

603 АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

Vislabāk šo uzdevumu spēja veikt tie žurnālisti un sabiedriskie darbinieki Rietumos, kuri simpatizēja komunistiskajām idejām un padomju režīmam. Trīsdesmito gadu sākuma Eiropā un Ziemeļamerikā tādu netrūka. Daļu no viņiem PSRS stimulēja arī finansiāli, taču daļa aizstāvēja PSRS nostāju Ukrainas bada jautājumā bez maksas, jo ticēja, ka šī pozīcija ir pareiza. Šie cilvēki sūtīja vēstules uz Rietumu laikrakstiem, apstrīdēja tur iepriekš publicētās ziņas par badu PSRS un iesaistījās polemikā ar pretējā viedokļa paudējiem. Šo parādību var novērot visur Rietumos, primāri tajās lielvalstīs, kuru laikraksti publicēja oriģinālos rakstus par badu – ASV, Francijā, Lielbritānijā.

Lielu iespaidu uz bada jautājuma apspriešanu bija atstājusi Eduarda Erio vizīte Ukrainā un pēc tās paustie spriedumi. Franču politiķim, kuru vēl pirms neilga laika Maskavas propaganda attēloja, kā lielāko PSRS ienaidnieku, nebūt nevarēja pārmest simpatizēšanu lieliniekiem. Tieši tādēļ viņa viedoklis 1933. gadā tik ļoti sašķēla Rietumu sabiedrību jautājumā par Ukrainas badu un, kā vēlāk atzina Ēvalds Amende, ievērojami nobremzēja starptautiskās palīdzības kustību, jo daudzi no sākotnēji ieinteresētajiem pārdomāja.⁶⁰⁴

Viena no visaktīvākajām (ja ne pati aktīvākā) polemika Rietumu presē par Ukrainas bada jautājumu risinājās britu laikrakstā *Manchester Guardian*. Šis preses izdevums, neskatoties uz savu liberālo orientāciju, bija viens no pirmajiem Rietumu pasaulē, kurš publicēja izvērstu analīzi par badu Ukrainā un Ziemeļkaukāzā 1933. gada martā. *Manchester Guardian* informācija plaši tika pārpublicēta un atreferēta citu valstu presē. Tādēļ visu 1933. gadu PSRS pozīcijas aizstāvji no britu komunistiskās partijas, Fābu kustības, “PSRS draugu biedrības” un Kominternes *Agitpropa* centās atspēkot bada ziņas tieši šī britu laikraksta lappusēs.

Promocijas darbā *Manchester Guardian* polemika īpaši izdalīta un atsevišķi analizēta tādēļ, ka tā labi raksturo to informatīvo pretdarbību, kuru rietumvalstu publiskajā telpā veica PSRS un tās atbalstītāji, lai sajauktu prātu Rietumu lasītājiem un sētu šaubas par Ukrainas bada eksistenci.

1933. gada martā *Manchester Guardian* publicēja sava Maskavas korespondenta Malkoma Mageridža (autora vārds gan netika norādīts) rakstu sēriju par bada stāvokli Ziemeļkaukāzā un Ukrainā. Atbildot uz šīm publikācijām, *Moscow Daily News* 1933. gada 13. aprīlī publicēja rakstu „Kad meli nav meli”. To pilnībā pārpublicēja *Manchester Guardian*. Rakstā bija

604 Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936, 232.-233. lpp.

mēģināts atspēkot Mageridža rakstīto, šim mērķim izmantojot izteiksmes formu, kas vairāk bija raksturīga *Pravdas* publikācijām, nevis Rietumu presē pierastajai polemikai: „Fakti no to mutes, kas organizēja laupīšanas, sabotāžu un labības slēpšanu Ziemeļkaukāzā un Ukrainā, dod iznīcinošu triecienu *Guardian* korespondenta runām par „Valsts teroru”: „Naida un atriebības vadīts es izlaupīju kolhoza īpašumu. Desmit zirgus, kurus nozagu *Krasnij* fermā, es pārdevu par labu naudu”, tā paziņoja kāds bijušais kazaks (ex-Cossack) tiesā, kurā izskatīja laupīšanu viņa ciemā Ziemeļkaukāzā.”⁶⁰⁵

Raksta nobeigumā *Moscow Daily News* mēģināja Mageridžu diskreditēt: “Korespondents izvēlējās visatpalikušāko rajonu; izskaidroja tikai to, ko gribēja izskaidrot; noklusēja informāciju par masveida kulaku sabotāžu un tai sekojošo tīrīšanu, un atstājēja tikai saīgušu kulaku viedokli. Veikla metode, patiešām, bet vai tā apmuļķos *Manchester Guardian* lasītājus? Ceram, ka nē.”⁶⁰⁶

Reaģējot uz *Moscow Daily News* raksta pārpublicējumu, Garets Džons nosūtīja vēstuli *Manchester Guardian*, aizstāvēt Mageridžu: “Ļaujiet man, kā ... cilvēkam, kas šī gada martā apmeklēja aptuveni divdesmit dažādus ciemus Ukrainā, Melnzemes rajonā un Maskavas reģionā, pilnībā apstiprināt viņa secinājumus un apsveikt viņu, kā pirmo žurnālistu, kas informējis Lielbritāniju par patieso stāvokli Krievijas lauksaimniecībā.”⁶⁰⁷

Nākamajā dienā pēc Džonsa vēstules tika publicēts kāda E. H. Brauna (E.H. Brown) raksts. Autors, kurš bija parakstījies „Padomju Savienības draugu” nacionālās komitejas vārdā, kategoriski noliedza badu Ukrainā: „Teikt, ka „visur trūkst graudi” ir absurds. 26. martā, kad parādījās jūsu korespondenta raksts – 93% no valsts graudu plāna bija izpildīts, 92% - Ziemeļkaukāzā, 90% - Ukrainā.”⁶⁰⁸

„Padomju Savienības draugu” pārstāvja minētā statistika interesanta no tā viedokļa, ka drīzāk apstiprina pretējās puses argumentāciju – zemnieki ir badā nevis tādēļ, ka graudu nebūtu pietiekoši, bet gan tādēļ, ka zemniekiem tos vardarbīgi (ar armijas un GPU palīdzību) atņē. Interesanti, ka *Manchester Guardian* redakcija Brauna vēstules beigās pievienoja savu komentāru: „Mēs vēlamies darīt zināmu arī otras puses viedokli, taču mums nav nekāda pamata apšaubīt kritizēto [Mageridža] rakstu patiesumu.”

605 The North Caucasus (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 24. apr.

606 Turpat.

607 The Peasants in Russia: Exhausted Supplies (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 8. mai.

608 Turpat.

Būtiska bada noliedzēju aktivizācija britu presē vērojama 1933. gada vasaras beigās un rudenī, proti, laikā kad Rietumos informācija par Ukrainas badu beidzot nonāk plašas sabiedrības uzmanības centrā. Centrālo lomu informatīvajā pretdarbībā spēlē britu komuniste Džoana Beušampa (Joan Beauchamp, 1890–1964). Viņa noliedz vispār zināmo faktu, ka PSRS ierobežojot ārvalstu žurnālistu pārvietošanos, un atsaucas uz savu pieredzi PSRS 1933.g. jūlijā. Beušampa esot apmeklējusi Ukrainu un tikusies ar zemniekiem un nav saskārusies ne ar kādiem pārvietošanās ierobežojumiem.⁶⁰⁹ Tas nepārsteidz, zinot, Beušampas piederību komunistiskajai partijai, kuru viņa gan konsekventi noklusē. Laikraksta redakcija arī šai vēstulei pievieno komentāru, kurā apšaubā Beušampas argumentāciju. Uz to savukārt reaģē „Padomju Savienības draugu” komitejas pārstāvis Brauns, norādot uz bijušā Francijas premjerministra Erio pašreizējo [1933.g. augusts] viesošanos Ukrainā, kas liecinot, ka ārvalstnieku pārvietošanās Ukrainā netiekot ierobežota.⁶¹⁰

Reaģējot uz Brauna un Beušampas noliegumiem, polemikā iesaistās Londonas „Ukraiņu biroja” (Ukrainian Bureau) pārstāve Luīze Gibsone (Louise Gibson), kas savā vēstulē *Manchester Guardian* redaktoram citē kādu bada liecinieku, kas pārbēdzis uz Rumāniju. Viņš stāsta par bada izraisītu kanibālismu, kā arī apraksta milzīgo mirstību Ukrainā. Bada aculiecinieks norāda, ka uz ielām guļot līķi, kas netiekot savākti, jo nav neviens, kas spētu tos apglabāt.⁶¹¹

Beušampa uz to atbild tā: „Stāsti, kas parādās jūsu slejās, par badu Ziemeļkaukāzā un Ukrainā, sāk kļūt tik fantastiski, ka pat vislētticīgākajam lasītājam tiem grūti noticēt. Gibsones kundze no Ukraiņu biroja jūsu 2. septembra numurā citē bēgli, kas saka: „Kad krievi uzsāka graudu savākšanu pagājušajā rudenī un ziemā, viņi no zemniekiem paņēma ne tikai pārpalikuma graudus (surplus grain), bet visu līdz pēdējam graudam.” Vai jel kāds, kuram ir smadzenes īstajā vietā, var noticēt šim apgalvojumam? Graudu savākšanas procedūra ir vienāda visā Krievijā. Ja šis apgalvojums būtu patiess, tas nozīmētu, ka aptuveni miljons zemnieku būtu nomiruši no bada graudu atņemšanai sekojošajos mēnešos. Vai kāds var noticēt, ka Padomju Krievijas valdītāji varētu vēlēt šādu apmēru badu, vai ka to varētu noslēpt no tūristiem, lai cik ierobežoti savās gaitās tie būtu?”⁶¹²

609 Famine in Northern Caucasus: A Terrible Picture. *Manchester Guardian*, 1933, 28. aug.

610 The Russian Harvest (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 30. aug.

611 Famine in Soviet Ukraine: A Refugee's Letter (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 2. sep.

612 The Harvest in Russia: "Managed" Tours (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 7. sep.

Beušampa vēlreiz uzver, ka, uzturoties PSRS, viņa badu nav redzējusi, „katrā ziņā līķiem uz ielām virsū nav gadījies uzskriet”. „Neviens vispār nepieminēja vārdu „bads” un gan strādnieki, gan zemnieki bija dzīvespriečīgi, labi paēduši un ārkārtīgi optimistiski attiecībā uz nākotni... Būtu lieliski, ja kāds mums varētu precīzi nosaukt arī kādas apdzīvotas vietas, kur šis ēteriskais un nenotveramais bads ir.”⁶¹³

„Ukrainu biroja” pārstāve Gibsons uz to atbild, citējot Ļvovas laikrakstā *Dilo* 1933.g. 23. augustā publicēto interviju ar cilvēku, kurš jūnija beigās izpirkts no PSRS un šķērsojis Polijas robežu.⁶¹⁴ Viņš uzskaita vismaz desmit ciemus Ukrainā, minot to sākotnējo iedzīvotāju skaitu 1932. g. un to, cik no šiem iedzīvotājiem nomiruši badā pēdējā gada laikā. Tāpat vēstules autore atsaucas uz *Le Matin* 1933.g. 29. augustā publicēto liecību par vērojumiem Kijevā: „Bads Kijevā ir šausmīgs. Cilvēki uz ielas redzami sēžam tukšās preču kastēs un dzeram ūdeni. Nespējot piecelties, viņi tā pavada dienām ilgi, līdz beidzot tur pat arī nomirst.” Tāpat vēstules autore apraksta, kā Kijevas tirgū ik rītu ar ratiem tiek savākti līķi, kuriem pa nakti novilkta drēbes. Pilsētas nomalēs līķi guļot neapglabāti dienām.⁶¹⁵

Ārkārtīgi savdabīgi tam oponentam, kāds P. A. Slouns (P. A. Sloan) no Maskavas.⁶¹⁶ Vēstulē paustais noliegums un forma kādā tas izteikts vedina domāt, ka vēstule varētu būt tapusi ar PSRS varas iestāžu tiešu līdzdalību: „Šogad Kijevā neesmu bijis, bet jūlijā biju Maskavā. Tā kā esmu dzīvojis PSRS ilgāku laiku, tad zinu, ka tad, kad krievi dzer, viņi ne vienmēr spēj to pārtraukt tajā stadijā, kad vēl varētu tikt mājās bez citu palīdzības. Esmu redzējis, kā krievi pakrīt Maskavā uz ielas, lai milicija tos vēlāk kaunpilni savāktu un aizvestu uz atskurbtuvi, taču es neesmu redzējis krievus pakrītam uz ielas no bada.”⁶¹⁷

1933. gada septembrī *Manchester Guardian* slejās par Ukrainas bada jautājumu izsakās arī

613 Turpat.

614 Britu presē 1930. gadu sākumā visai detalizēti ir aprakstīta PSRS piekoptā pilsoņu izpiršanas prakse, kas plaši izplatīta. Saskaņā ar to ārvalstīs dzīvojošajiem radniekiem par zināmu naudas summu ir iespēja izpirkt savu PSRS dzīvojošo radnieku, ar naudas pārvedumu samaksājot PSRS varas iestādēm.

615 The Harvest in Russia: Cases of Starvation (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 13. sep. Patiesībā *Le Matin* šo informāciju publicēja nevis 29., bet 30. augustā: Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un peuple dont le seul crime est d'aspirer à la liberté. *Le Matin*, 1933, 30. aug. 1. lpp.

616 Pats Slouns (Pat Sloan) bija Kominternes radio darbinieks, kurš strādāja PSRS no 1931 līdz 1936. gadam. Ukrainas bada laikā no 1932. gada beigām līdz 1933. gada vidum viņš uzturējās ārpus PSRS. Slouns bija Kembridžas universitāti absolvējis ekonomists, vairāku PSRS slavējošu rakstu un grāmatu autors. Savā 1939. gadā izdotajā grāmatā “Russia without Illusions” viņš mēģināja atspēkot J. Laionsa, M. Mageridža u.c. proponēto tēzi par to, ka 1932./33.g. bads bija mākslīgi izraisīts (man-made). Vairāk par P. Slounu, skat., McIlroy, John., Morgan, Kevin., Campbell, Alan. *Party People, Communist Lives: Explorations in Biography*. London: Lawrence & Wishart, 2001. 215. lpp.

617 The Situation in Russia: Collection of Grain (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 7. okt.

britu sociāliste Zelda Kouta (Zelda Kahan Coates, 1886-1969), kas asi kritizē liecības par badu Kijevā un uzsver, ka „publiskot neīstus ziņojumus (false reports) par badu un it kā pastāvošo katastrofu, neapšaubāmi ir nekrietna rīcība.”⁶¹⁸

1933. gada 18.septembrī, proti, laikā, kad Ukrainas bada jautājums tiek izskatīts Eiropas nacionālo minoritāšu kongresā Bernē, *Manchester Guardian* publicē veselas četras vēstules, kuru autori visādā veidā noliedz bada esamību Ukrainā. Divi no autoriem ir britu leiboristu politiķi, kas bijuši arī parlamenta locekļi – Vilfrēds Velloks (Wilfr[i]ed Wellock, 1879-1972) un Džons Džegers (John Jagger, 1872-1942). Komuniste Beušampa savā kārtējā vēstulē apelē pie Eduarda Erio paustā bada nolieguma.

Divu vēstuļu autori raksta, ka bijuši Kijevā 1933. gada vasarā un badu nekur nav redzējuši. Tieši otrādi, ļaudis izskatījušies dzīvespriecīgi un paēduši. Britu arodbiedrību pārstāvis Džegers esot ieturējis maltīti parastā Kijevas strādnieku ēdnīcā un konstatējis, ka ēdiens ir ļoti sātīgs un pat pārlieku barojošs cilvēkam, kas veic sēdošu darbu. Visi rakstītāji ir vienisprātis, ka iepriekš publicētā informācija par līkiem Kijevas tirgus laukumā visticamāk būs bijusi nepatiesa.⁶¹⁹

Zināmu skaidrību šai jautājumā vieš kāds anonīms rakstītājs, kas parakstījies kā Lauksaimnieks (Agrarian): „Vēstules, kas publicētas 18. septembrī un kas saka, ka Padomju Krievijā nav bads, nekādā veidā nepalīdz mums labāk izprast padomju lauksaimniecības patieso stāvokli. Uzsvēršu, ka rakstītāji Krievijā bijuši pavisam nesen, proti, jūlijā, augustā vai septembrī. Tie ir visbagātīgākie gada mēneši tajā valstī. Tie ir mēneši, kad raža iedzīvotājus nodrošina ar maizi, un šajā laikā pat vissīvākais lielinieku pretinieks nesagaidīs tur bada apstākļus. Liekas, nebūtu lielas nepieciešamības te skaidrot, ka bada mēneši ir tie, kas ir pirms ražas laika, īpaši marts, aprīlis, maijs. [...] Pierādījumi, kas liecina par bada pastāvēšanu Krievijā šajā pavasarī un vasaras sākumā, ir pārāk apjomīgi, lai tos kļiedētu pāris vēstules no jums atrakstījušajiem tūristiem.”⁶²⁰

Arī septembrī un oktobrī *Manchester Guardian* slejās turpinās asa polemika un strīdi par bada esamību PSRS. Malkoms Mageridžs vēlreiz apliecina, ka bads ir realitāte un ka viņš par to

618 The Truth about Russia: Hunger in Spring, Plenty in Summer (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 20. sep.

619 The Harvest in Russia: A Visit to the Ukraine (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 18. sep.

620 The Truth about Russia: Hunger in Spring, Plenty in Summer (Letters to the Editor). *Manchester Guardian*, 1933, 20. sep.

pārliecinājies, ceļojot pa PSRS.⁶²¹ Līdzīgu viedokli pauž Lielbritānijas Ekonomiskās Līgas (Economic League) direktors Džons Vaits (John Baker White), uzsverot, ka „vairākos bada rajonos stāvoklis ir sliktāks nekā 1921. gada bada laikā un ka vairāki ciemi ir pilnīgi izmiruši. Sevišķi slikts stāvoklis ir Kubanas novadā, pagājušā gada sacelšanās vietā. Lielajās pilsētās bads nav, taču pilnīgi noteikti ir ievērojams pārtikas trūkums.”⁶²²

Abiem autoriem stingri iebilst iepriekš minētā sociāliste Zelds Kouta un komuniste Beušampa, kas atsaucas uz savu pieredzi, apmeklējot Ukrainu: „Bija redzamas tuklas un apmierinātas zemnieku sievietes, kas pārdeva maizi, pienu un dārzeņus tirgos, un strādnieku grupas priecīgi vāca lielisko ražu”.⁶²³

Ar līdzīgu neatlaidību komunisti un *Padomju Savienības draugi* noliedza badu arī citās rietumvalstīs.⁶²⁴ Latvijas *Sociāldemokrāts*, analizējot Eiropas laikrakstos lasāmās pretrunīgās ziņas par badu PSRS, bija skeptisks. Parasti Krievijā bads ir neražas dēļ, tomēr 1933. gada raža ir laba, sprieda *Sociāldemokrāts*, tādēļ maz ticamas ir Eiropas preses ziņas par badu Ukrainā. Turklāt bada faktu neesot apstiprinājuši arī Rietumu diplomāti.⁶²⁵ Līdzīgi sprieda arī citi Rietumu izdevumi, arī tie, kas nebija kreisi orientēti.⁶²⁶ Latvijas *Sociāldemokrāta* secinājumus vistīcāmāk ietekmēja ciešā laikraksta saistība ar PSRS vēstniecību, uz kuru norāda vēsturnieks Stranga.⁶²⁷

Kā jau minēts avotu apskatā, PSRS diplomātiskās pārstāvniecības Rietumos lika lietā ievērojamus resursus, lai uzpirktu rietumvalstu presi. Ja Francijas preses ietekmēšanai PSRS tērēja visprāvākos līdzekļus absolūtos skaitļos, tad rēķinot uz vienu iedzīvotāju, visvairāk

621 The Harvest in Russia: The Kuban Concession (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 26. sep.

622 The Harvest in Russia: Some Famine Areas (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 25. sep.

623 The Situation in Russia: The Russian Press and the Peasants (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 9. okt.

624 Piemēram, pazīstamais beļģu sociālists Emīls Vandervelde (Emile Vandervelde, 1866-1938) iesaistījās polemikā ar *Journal de Genève* redaktoru Brikē, apstrīdot viņa rakstu par badu un kanibālismu Ukrainā (1933, 3. nov.). Vandervelde uzsvēra, ka minētie fakti attiecas uz vairāku mēnešu vecu vēsturi un ka 1933. gada beigās stāvoklis ir apmierinošs. Brikē savukārt pārmeta Vanderveldem, ka tas izvēlējies ignorēt tos faktus, kas neatbalsta viņa tēzi, proti, 1933. gada oktobra aculiecinieku liecības, saskaņā ar kurām situācija vēl ar vien ir slikta arī 1933. gada beigās. Tāpat Brikē citē 1933. g. septembrī rakstītas vēstules no Sibīrijas un Kaukāza, kurās apgalvots, ka bads turpinās. Lettre ouverte à M. Vandervelda. *Journal de Genève*, 1933, 25. nov. 1. lpp.; Polemika Rietumu presē par bada eksistenci turpinājās arī pēc 1933. gada. Skat., piemēram, Chamberlin, William Henry. The Ukrainian Famine (letter to the editor), *Nation*, 1935, 29. mai. 629. lpp.; Fischer, Louis Fischer's Interpretation [atbilde], *ibid.*, 629.–630. lpp.

625 Eiropas presē pašlaik dienas kārtībā: Vai Padomju Savienībā iestāsies bads? *Sociāldemokrāts*, 1933, 11. aug. 1. lpp.

626 Skat., piemēram, Conflicting Stories of Soviet "Famine". *The Literary Digest*, 1933, 15. apr. 11. lpp.

627 Stranga, Aivars. Latvijas-PSRS 1933. gada 4. decembra tirdzniecības līgums. *Latvijas Vēsture*, 2011, 3(83), 18. lpp.

PSRS naudas aizgāja, lai uzpirktu presi Latvijā. Pēc franču vēsturnieces Sabīnes Dullanas informācijas tikai Francijā, Lielbritānijā, ASV, Japānā un Tautu Savienības mītnē Ženēvā laikrakstu uzpirkšanai PSRS atvēlēja lielākus līdzekļus.

Visticamāk Latvijas nozīmībai bija divi izskaidrojumi. Pirmkārt, Rīgā bazējās vairāku nozīmīgu Rietumu preses izdevumu PSRS lietu korespondenti (*Times*, *Journal des Débats*, *Chicago Daily Tribune*), kas lasīja arī vietējo Latvijas presi, sevišķi krievu un vācu valodā iznākošos laikrakstus, un nereti no tās ietekmējās. Otrkārt, Rīga pēc padomju oficiāla *Pravdas* uzskatiem bija Padomju Savienībai naidīgās krievu emigrantu preses centrs. *Segodņa* u.c. Latvijas krievu avīzes, baltoties uz saviem avotiem Padomju Savienībā, izplatīja negatīvu informāciju par PSRS, ko rietumvalstu prese bieži pārpublicēja. Tādēļ Maskava veica attiecīgus pretpasākumus, gan diskreditējot emigrantu laikrakstus, gan atspēkojot tajos sniegto informāciju caur publikācijām attiecīgo valstu pilsoniskajā presē, kuras slēptā veidā apmaksāja PSRS. Vēlāk uz šīm publikācijām atsaucās *Pravda* u.c. PSRS laikraksti, lai radītu iespaidu, ka Rietumos pat buržuāziskā prese atzinīgi vērtē lielinieku politiku un padomju dzīves apstākļus.

Situācijai Ukrainā pasliktinoties 1932./33. g., vērojams arī emigrantu presi “atmaskojošo” publikāciju pieaugums. Padomju režīma centienus šajā jomā atvieglāja tādi rietumvalstu vadošo laikrakstu korespondenti, kā Valters Durante, kurš veltīja veselus rakstus *New York Times* slejās, lai atspēkotu Rīgas krievu preses ziņas par badu PSRS. Ne velti Ārlietu tautas komisariāta preses nodaļas vadītājs Konstantīns Umanskis uzsvēra: “Durante, neatkarīgi no tā, kur atrodas un par ko raksta, allaž izdara mums nenovērtējamu pakalpojumu”.⁶²⁸

Tas, ka PSRS nodarbojas ar rietumvalstu pilsoniskās preses uzpirkšanu, bija plaši zināms jau trīsdesmito gadu sākumā. Detalizētu liecību par to sniedza bijušais PSRS tirdzniecības pārstāvniecības Latvijā lauksaimniecības nodaļas vadītājs Azarovs, kurš Rīgā pieprasīja politisko patvērumu. No viņa liecības 1932. gada februārī izrietēja, ka preses uzpirkšanu attiecīgajā ārvalstī koordinēja pats PSRS diplomātiskās misijas vadītājs.⁶²⁹

628 АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

629 LR IV Saeimas stenogrammas, II sesijas 8. sēde, 1932. gada 22. martā, 325.-332. lpp.

2.3. Ekskursijas “Padomju paradīzē” kā propagandas līdzeklis

Trīskārtējais Francijas ministru prezidents Eduards Erio bija viens no sava laika ietekmīgākajiem Eiropas politiķiem, tādēļ viņa vizītei Padomju Savienībā uzmanīgi sekoja līdz Rietumu prese un diplomātiskās aprindas. Vizītes mērķis bija nostiprināt Francijas un PSRS attiecības pēc Hitlera nākšanas pie varas Vācijā gada sākumā. Tāpat Francija centās izmantot atsalumu PSRS un Lielbritānijas attiecībās, kā arī ierobežotos Maskavas kontaktus ar ASV, lai vienotos par sev izdevīgiem biznesa darījumiem ar PSRS.

Jau pirms ierašanās PSRS Erio izteica vēlmi sava privātā⁶³⁰ ceļojuma laikā apmeklēt Ukrainu un Ziemeļkaukāzu, proti, reģionus, kuros saskaņā ar Rietumu preses ziņām, valdīja bads. Erio vizīte PSRS ilga no 1933. gada 26. augusta līdz 9. septembrim. Viņš ieradās Odesas ostā ar tvaikoni. No turienes devās uz Kijevu, Harkivu, Rostovu pie Donas un Maskavu. Erio PSRS apmeklējums uzskatāms par vienu no klasiskākajiem t.s. *potjomkina sādžas* demonstrējumiem PSRS vēsturē. Dienu pirms augstā viesu ierašanās Staļins, kurš šajā laikā atradās atvaļinājumā Ziemeļkaukāzā, nosūtīja telegrammu Politbiroja locekļiem, dodot norādījumus, lai Ukrainas GPU priekšnieks Vsevolods Baļickis (Всеволод Балицкий, 1892-1937) pats apmeklētu visas Erio maršrutā iekļautās vietas un pieņemtu “visus nepieciešamos mērus”.⁶³¹ ASV žurnālists Langs šajā laikā atradās Kijevā un bija liecinieks, kā naktī pirms Erio ierašanās Kijevas iedzīvotājiem masveidā bija jāuzkopj ielas. Pārtikas veikali, pie kuriem tradicionāli veidojās rindas, tika aizvērti, ubagi un klaidoņi evakuēti. Kijevas ielās parādījās milicijas jātnieku patruļas tērpos, kādi netika redzēti nedz pirms, nedz pēc Erio vizītes.

Ieradies Ukrainā, Erio apmeklēja divus kolhozus, kur labi paēduši zemnieki ukraiņu tautas tērpos izrādīja kolektīvās saimniecības priekšrocības. Ziemeļkaukāzā augsto viesi sveica 4000 liels pionieru pulks, kuri demonstrēja t.s. *pionieru vieglo kavalēriju*. Erio pauda atzinību par redzēto. Kā 1933. gada novembrī publicētajā brošūrā “Erio Krievijā” norādīja krievu emigrācijas rakstnieks Kirils Zaicevs, grūti spriest, vai Erio saprata, ko viņam rādīja, jo Ziemeļkaukāza pionieru vieglā kavalērija bija tieši tās vienības, kuras apsargāja labības laukus bada laikā. Tās vajāja un ķēra izsalkušos zemniekus (visbiežāk sievietes), kas mēģināja noplūkt kādu vārpu, lai pabarotu ģimeni. Zaicevs citēja izvilumus no Ziemeļkaukāza

630 Vizītes laikā E. Erio nebija Francijas valdības vadītājs. Viņš šīs funkcijas beidza pildīt 1932. gada 18. decembrī.

631 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 311. lpp.

reģionālās avīzes *Molot*, kuras žurnālistam šie pionieri stāstīja, kā ķēruši un nodevuši varas iestādēm paši savus vecākus. “Ja Erio kungs un viņa ceļabiedri zinātu, kāda ir šīs “vieglās kavalērijas” funkcija, vai arī tad viņš būtu aizkustināts “līdz asarām” (kā ziņoja *Izvestija*)?” jautāja Zaicevs. “Vai arī tad viņš pieceltos un klanītos šo 4000 mazo bandītu priekšā?”⁶³²

Daudzi Rietumos bija sašutuši par Erio izturēšanos Padomju Savienībā. Viņš slavēja pilnīgi visu, ko viņam rādīja, sākot ar PSRS rūpniecību, kas strādājot “kā pulkstenis” un beidzot ar lauksaimniecību, kura tā pa īstam esot uzplaukusi vien pēc 1917. gada apvērsuma.⁶³³ Erio apmeklēja Revolūcijas muzeju Maskavā un atstāja ierakstu viesu grāmatā, ka redzējis tur “vēsturisko patiesību”. Franču politiķis pat viesojās Marksa-Engelsa-Ļeņina institūtā, kur ieraudzīja “zinātnisko precizitāti” un “godīgumu”.⁶³⁴

1933. gada 13. oktobrī *Pravda* triumfējoši citēja Erio sacīto, ka Ukrainā badu viņš nav redzējis. Liela Rietumu sabiedrības daļa nosodīja šo Erio iztapību un ar sarkasmu komentēja viņa pro-padomju izteikumus. *Vossische Zeitung* nodēvēja Erio par “kaviāra upuri”: “Ja Erio no sava delikatesēm pārpildītā salonvagona loga neredzēja Ukrainā badu, tas vēl būtu saprotams. Taču, ja viņš savā nopietna politiķa statusā varēja oficiāli paziņot, ka “Ukrainā nav bads”, to vairs nevar izskaidrot vienkārši ar politkorektumu. Ir apbrīnojami, kā pat atzīti politiķi pakļaujas šai pārmēra viesmīlībai un kļūst par “kaviāra upuriem”.⁶³⁵

Francijas vēstniecības pārstāvji Maskavā pēc Erio vizītes jutās neveikli un izvairījās no kontaktiem ar saviem kolēģiem no citām rietumvalstīm.⁶³⁶ Turpretī franču komunistiskā prese gaviļēja: nu arī buržuāziskās aprindas beidzot piekritušas, ka runas par badu PSRS ir fikcija.⁶³⁷ Atgriezies Francijā, Erio papildināja savu bada noliegumu ar tēzi, kuru vēlākajās desmitgadēs aktīvi reproducēs Ukrainas bada noliedzēji visā pasaulē. Uzstājoties ar lekciju *Casino de Vichy* 1933. gada 20. septembrī, Erio paziņoja: “Krievijas bads, kurš visur tiek purināts kā putnu biedēklis, ir nekas vairāk kā nacistu propaganda”.⁶³⁸

Britu diplomāti Maskavā uzskatīja, ka Erio vizītei bija liela ietekme uz Rietumu sabiedrisko

632 Zaitseff, Cyrille. *Herriot en Russie*. Paris: Nouvelles editions Latines, 1933. 32. lpp.

633 Turpat, 17. lpp.

634 Turpat, 36.-39. lpp.

635 „Kaviar-Opfer”. *Vossische Zeitung*, 1933, 10. okt. 3. lpp.

636 Herwarth von Bittenfeld, Hans-Heinrich, and S. Frederick Starr. *Against Two Evils*. New York: Rawson, Wade, 1981, 40. lpp.

637 Avec les Amis de l'Union sovietique. *L'Humanite*, 1933, 9. okt. 4. lpp.

638 M. Herriot parle encore de la Russie des Soviets. *Journal des Débats*, 1933, 21. sep. 3. lpp.

domu un ka “tagad padomju iestādes var darīt, ko vien vēlas gan PSRS iekšienē, gan aiz tās robežām, jo lielākā daļa izglītotu un atbildīgu cilvēku Eiropā un ASV vienkārši vairs netic kritiskām ziņām par PSRS”.⁶³⁹

Franču politiķis nebūt nebija vienīgais Rietumu tūrists, kurš 1933. gadā neredzēja badu Ukrainā. Pietiekoši liels skaits rietumnieku apmeklēja Ukrainu bada laikā, taču necentās kritiski analizēt padomju gidu skaidrojumus. Daudzi noticēja padomju propagandai un pieņēma *potjomkina sādžas* tipa ekskursijas par realitātes atspoguļojumu. Citi savukārt lieliski apzinājās, ka viņiem nerāda “parasto padomju dzīvi”, taču viņi šajā apstākļi nesaskatīja neko ārkārtēju. “Vai tad, piemēram, Toronto varas iestādes ved savus viesus uz Toronto nabadzīgo kvartāliem?”, retoriski jautāja kāds kanādiešu tūrists.⁶⁴⁰

Bada laikā Ukrainā netrūka arī tādu Rietumu ceļotāju, kuri bija ieradušies Melnās jūras kūrortos atpūsties un apkārt valdošais posts viņus nemulsināja. Tā vācu rakstnieks Fricis Olimskis (Fritz Olinsky), kas pats šajā laikā atradās Odesā, apraksta divas amerikānietes, kuras esot jūsmojušas par zaļumballēm vasaras naktīs skaistajā Odesā. “Bet pilsētā taču ir pilns ar bada cietējiem, un ārpus pilsētas zemnieki mirst badu. Kā gan jūs varat dejot?!”, sašutumā jautāja rakstnieks.⁶⁴¹

Var pieņemt, ka daļa Rietumu tūristu, kuri viesojās Ukrainā *Intūrista* programmas ietvaros 1932./33. g., badu varēja arī nemanīt, jo sākot ar 1932. gadu ārzemju viesus izvairījās vest uz Ukrainas lauku rajoniem.⁶⁴² Uz to norāda vēsturnieks Matias Hēke (Matthias Heeke), uzsverot, ka visbiežāk ārzemnieki vesti uz tolaik būvniecības stadijā esošo Dņepras HES, kas, būdama pasaulē lielākā hidroelektrostacija, parasti atstāja neizdzēšamu iespaidu uz ārvalstu viesiem.⁶⁴³ Tāpat tūristi parasti apmeklēja lielās pilsētas (Harkivu, Kijevu, Odesu) un Ukrainas laukus redzēja tikai caur vilciena logu. Pie tam vilcienu satiksme bieži tika organizēta tā, lai lauku rajoniem būtu jābrauc cauri naktī.

Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašejs Šillers sava ceļojuma laikā Ziemeļkaukāzā 1933. gada pavasarī bija ievērojis, ka sevišķi rūpīgi labības lauki tiek apsēti rajonos, kas atrodas dzelzceļa tuvumā. Tur sējumu procents ir nesalīdzināmi lielāks nekā pārējos rajonos,

639 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. xxxiv. lpp.

640 Moscow exultant marks success of big experiment. *Toronto Daily Star*, 1933, 8. feb. 1. lpp.

641 Olinsky, Fritz. *So ist Sowjet-Rußland! Ein Tatsachenbericht*. Berlin: Berliner Börsenzeitung, 1932. 61. lpp.

642 La famine en Ukraine. *Journal des Débats*, 1932, 17. jūl. 1. lpp.

643 Heeke, Matthias. *Reisen zu den Sowjets: der ausländische Tourismus in Russland 1921-1941*. Münster: Lit, 2003. 239. lpp.

kur 1933. gada sākumā bija apsēti tikai 25%. Šillers izdara secinājumu, ka šāda sēšanas prakse visticamāk nebija nejauša un ka tādējādi acīmredzot domāts maldināt ārvalstu ceļotājus.⁶⁴⁴

Tūristu maldināšana Padomju Savienībā bija plaši zināma parādība arī Rietumos. Trīsdesmito gadu sākumā dažādas ārzemju tūristu muļķošanas metodes detalizēti aprakstīja Eiropas prese.⁶⁴⁵ *Times* rakstā „Tūristi Krievijā tiek maldināti” atreferēja padomju rakstnieka Iļjas Erenburga neparasti atklāto vēstuli, kurā viņš detalizēti aprakstīja, kā ārvalstu tūristiem PSRS tiek radīti mākslīgi dzīves apstākļi, nodrošināta izmeklēta pārtika, organizētas izklaides un atpūta, kurai nav nekā kopīga ar padomju cilvēku dzīves apstākļiem.⁶⁴⁶ Arī Georgs Leikins (George Ezekial Leikin), PSRS pirmās konstitūcijas līdzautors, kas bija aizbēdzis uz Rietumiem, neslēpa, ka ārvalstu viesiem Padomju Savienībā ir praktiski neiespējami iepazīt patiesos dzīves apstākļus, jo no viņiem tie tiek rūpīgi slēpti. Ārvalstniekus uzmana čeka, bet padomju pilsoņi baidās atklāti runāt.⁶⁴⁷

Uzskatāma ilustrācija šai tēzei bija čehoslovāku strādnieku delegācijas viesošanās Ukrainā un Pievolgā 1933. gada jūlijā. GPU aģenti sekoja katram ārzemnieku solim un ziņoja par katru gadījumu, kad vietējie iedzīvotāji ārvalstu viesiem ko stāstīja par badu. Čekas ziņojumā rūpīgi uzskaitīti visi “grēcinieki”, viņu uzvārdi un nodarījumi: "Laikā, kad delegācija apmeklēja Ļeņina vārdā nosauktā kolhoza brigādi Nr. 3, kolhozniece Lazareva, vēršoties pie delegātiem, paziņoja: "Ko jūs skatieties uz sarkanajiem stūrīšiem! Jūs labāk paskatieties, ko mēs ēdam! Mēs sēžam izsalkuši ar ierautiem vēderiem"... Kolhozniece Silaņķjeva (bezzemniece) paziņoja delegātiem: "Mēs mirstam no bada. Pie jums tāds bads noteikti nav redzēts", un rādot maizi ar lielu nezāļu piejaukumu, sāka raudāt".⁶⁴⁸

Neskatoties uz PSRS varas iestāžu pūliņiem apklusināt badā mirstošos zemniekus, čehoslovāku strādnieki tomēr viņus sadzirdēja. Stāstu par bada pārņemto Ukrainu, kuru čehoslovāku delegācija bija redzējusi savas vizītes laikā PSRS, pārpublicēja lielākie dienas

644 Corn Growing in Fields Where All the People Have Perished. *The Daily Telegraph*, 1933, 30. aug.

645 Real values in Russia. *Times*, 1933, 11. jūl.; *The Soviet and the Peasantry II, Hunger in the Ukraine. Manchester Guardian*, 1933, 27. mar.

646 Tourists Mised In Russia. *Times*, 1934, 6. aug.

647 Author of Red Constitution Predicts Failure Soviet. *Edmonton Journal*, 1932, 6. jūn. 9. lpp.

648 ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 47. Л. 338-339. Спецсообщение секретно-политического отдела ОГПУ об инциденте во время посещения делегации чехословацких рабочих колхозов Безенчукской Машино-тракторной станции Средне-Волжского края. 31 июля 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_107.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

laikraksti Lielbritānijā, Francijā, u.c.⁶⁴⁹

Tomēr no vairuma *Intūrista* klientu bads veiksmīgi tika noslēpts. Īpaši no tiem ārvalstniekiem, kuri ieradās PSRS ar mērķi apkopot informāciju par kādu konkrētu dzīves vai tautsaimniecības jomu, lai vēlāk to atspoguļotu Rietumu izdevumos. Kanādiešu lauksaimniecības eksperts Endrijū Kerns, kurš 1932. gada vasarā vairākus mēnešus ceļoja pa Ukrainas laukiem, min raksturīgu gadījumu kādā *Intūrista* viesnīcā, kurā pusdienoja amerikāņu sociālo zinātņu pasniedzēju delegācija. Apsēdies pie blakus galdiņa, viņš pasūtīja to pašu ēdienu, kas bija pasniegts ASV delegācijai, taču Kerna lūgums tika noraidīts un viņam nācās samierināties ar daudz pieticīgāko ēdienkarti, kas vienalga bija daudzkārt pārāka par to bada maizi, kuru ēda cilvēki aiz viesnīcas loga. Minētās amerikāņu delegācijas locekļi pēc atgriešanās ASV izdeva jūsmīgu rakstu krājumu par PSRS plānveida ekonomikas sasniegumiem.⁶⁵⁰

Komentējot šo PSRS praksi, Umanskis ar labpatiku konstatēja: “Pieredze rāda, ka dažāda veida ekskursijas, skates un braucieni pa PSRS, kas organizēti, izrādot sevišķu labvēlību (на льготных условиях), vienmēr devuši labus rezultātus”.⁶⁵¹ Šie rezultāti izpaudās, kā PSRS labvēlīgas, nekritiskas un bieži arī aplamas informācijas tiražēšana Rietumu publiskajā telpā, tādējādi maldinot Rietumu sabiedrību par patiesajām norisēm PSRS. Viens no lielākajiem padomju propagandas sasniegumiem bija tas, ka šo informāciju izplatīja ne tikai komunisti, bet nereti arī Rietumu valdošo aprindu pārstāvji. Francūzis Erio bija spilgtākais piemērs, taču PSRS izdevās apmuļķot arī citu rietumvalstu augstas amatpersonas, kā piemēram, ASV kongresmeņus un valdības pārstāvjus.⁶⁵²

Neskatoties uz PSRS propagandistu realizētās *potjomkina sādžas* politikas panākumiem, kopumā jāsecina, ka daudzi Rietumu ceļotāji tomēr spēja saskatīt arī monētas otru pusi un viņu loma, informējot pasauli par Ukrainas badu, bija būtiska. Tūristi kā ziņu avots bija nozīmīgi vairāku iemeslu pēc. Pirmkārt, bada laikā PSRS režīms bija ierobežojis ārvalstu

649 Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un peuple dont le seul crime est d'aspirer à la liberté, *Le Matin*, 1933, 30. aug. 1. lpp.; *The Harvest in Russia: Cases of Starvation (Letters to the Editor)*. Manchester Guardian, 1933, 13. sep.

650 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 454. lpp.

651 АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

652 NARA 59/861.5017 Living Conditions/584; Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 127. lpp.

korespondentu pārvietošanos Padomju Savienībā, neļaujot tiem apmeklēt Ukrainu. Rietumu žurnālistu ziņojumus cenzēja, kā rezultātā tiešas norādes uz badu un detalizēti bada apraksti Maskavā akreditēto žurnālistu rakstos parādījās ārkārtīgi reti. Turpretī Rietumu ceļotājus PSRS cenzūra nespēja ietekmēt. Tāpat pret viņiem nevarēja izmantot draudus par izraidīšanu, jo savas liecības viņi sniedza jau atrazdamies ārpus PSRS. Tūristus nevarēja arī diskreditēt, pārmetot pārlietu tendenciozitāti, kā tas tika darīts attiecībā, piemēram, uz krievu un ukraiņu emigrantiem Rietumos un PSRS pārbēdzējiem. Rezultātā ārvalstu tūristi un no PSRS repatriējušies Rietumu imigranti kļuva par pieprasītu informācijas avotu ārvalstu vēstniecībās un presē.

Jāsecina tomēr, ka viņu liecību aktuālā ietekme bija ierobežota. Citiem vārdiem tieši 1932./33. gadā, jeb laikā, kad norisinājās bads Ukrainā, tika publiskas un sabiedrības rezonansi izraisīja salīdzinoši neliels skaits ārvalstu pilsoņu liecības par badu (M. Steballo, K. Vells). Vairums liecību turpretī, vai nu netika publiskas un iegūla ārvalstu diplomātisko pārstāvniecību plauktos, vai arī tika publiskas, taču jau pēc 1933. gada.

Jāatzīmē, ka dažādu tautu Rietumu ceļotāju liecības par Ukrainā redzēto badu lielā mērā sakrīt. Īpaši tas attiecas uz 1932. gada liecībām, kad *Intūrista* ekskursiju maršruti vēl nebija būtiski sašaurināti. Piemēram, savstarpēji nesaistīti ceļotāji no ASV un Kanādas atstājuši liecības, ka cilvēki Ukrainā 1932. gadā ēda zāli. Badu apstiprina arī vācieši, austrieši un ungāri, kas tajā laikā atradās Ukrainā. Savukārt Latvijas un ASV pilsoņi no Kijevas apkārtnes ziņoja par kanibālisma gadījumiem.⁶⁵³ Tādējādi nevar runāt par to, ka informācija par badu Ukrainā būtu saistāma ar kādas valsts vai ideoloģijas pasūtījumu, kā to mēģināja interpretēt PSRS un rietumvalstu komunistiskā prese. Visādā ziņā analizējot Rietumu, tostarp vācu ceļotāju publiskotās liecības par iespaidiem Ukrainā, nevar novērot, ka Ukrainas bada tēma Vācijā trīsdesmitajos gados būtu aplūkota vairāk nekā citās valstīs. Tieši otrādi, balstoties uz Hēkes pētījumu, kurā detalizēti analizēti vairāk nekā 90 vācu autoru PSRS ceļojumu apraksti starpkaru posmā, jāsecina, ka tikai pāris vācu tūristu savos ceļojumu aprakstos pieminējuši badu Ukrainā.⁶⁵⁴ Tas skaidrojams ar trīs galvenajiem iemesliem. Pirmkārt, kā jau minēts, ārvalstu tūristu maršruti Ukrainā vairumā gadījumu neietvēra zemnieku apdzīvoto lauku rajonu apskati. Otrkārt, bads Ukrainā neilga visu 1933. gadu, bet tikai gada pirmajā pusē.

653 LVVA, 2575. f., 8. apr., 59. l., 584-585. lp.

654 Heeke, Matthias. *Reisen zu den Sowjets: der ausländische Tourismus in Russland 1921-1941; mit einem bio-bibliographischen Anhang zu 96 deutschen Reiseautoren.* Münster: Lit, 2003. 679 lpp.

Tādēļ tūristi, kas ieradās gada nogalē badu neredzēja. Treškārt, par badu neziņoja, vai arī to attaisnoja tie ārvalstu ceļotāji, kuri bija pro-komunistiski noskaņoti. Tūristu vidū tādu bija salīdzinoši daudz, jo rietumvalstu komunistiskajā presē PSRS izvērta īpašas reklāmas kampaņas un ceļojumus uz PSRS piešķīra kā balvas.

Ja savstarpēji salīdzina to ārvalstnieku liecības, kuri piemin badu Ukrainā, tad redzam, ka bada izpausmju apraksti lielā mērā sakrīt. Korelē arī ar 1932./33. g. badu saistīto parādību apraksti. Gandrīz visi piemin milzīgo zemnieku migrāciju, bieži minēta uzkrītoši lielā armijas klātbūtne Ukrainas un Ziemeļkaukāza lauku rajonos šajā laikā. Tomēr krasi atšķirīga ir šo parādību interpretācija.

Vieni uzskata, ka bads tika organizēts ar nodomu un tā mērķis bija iznīcināt kolektivizācijas pretiniekus (Karvets Vells). Citi savukārt atzīmē, ka bada iemesls meklējams Staļina ekonomiskajā politikā, kuras rezultātā katastrofāli kritusies lauksaimniecības produktivitāte (Endrijū Kerns). Atsevišķi Ukrainā strādājošie ārvalstu pilsoņi notiekošajā saskatīja PSRS režīma vēršanos pret ukraiņiem kā etnisku grupu.⁶⁵⁵

Tādējādi var secināt, ka vienots viedoklis par Ukrainas bada cēloņiem Rietumu aculiecinieku vidū nebija. Jāuzsver, ka runa ir par rietumniekiem, kuri vispār atzina bada pastāvēšanu. Daudzi no tiem, kas bija apmeklējuši Ukrainu 1932./33. g., bada eksistenci noliedza. Rezultātā Rietumu sabiedrība saņēma ļoti pretrunīgas liecības, kas neviens skaidrību, radīja šaubas un gala rezultātā kavēja lēmumu pieņemšanu attiecībā uz potenciālu rīcību.

2.4. Rietumu “speciālistu” ideoloģiskā apstrāde PSRS un tās rezultāti

Rietumu sabiedrības viedokli badu Ukrainā trīsdesmito gadu sākumā līdztekus tūristu liecībām un preses publikācijām ietekmēja arī tie rietumvalstu pilsoņi, kuri ilgāku laiku bija uzturējušies Padomju Savienībā. Staļina pirmās piecgades industrializācijas ietvaros Padomju valstī nonāca tūkstošiem rietumvalstu inženieru, arhitektu, būvnieku, meistaruru un tehniķu, kurus padomju terminoloģijā dēvēja vienkārši par speciālistiem, jeb *speciem*. Apstākļos, kad Rietumu žurnālistu un lielā mērā arī tūristu pārvietošanās PSRS bija ierobežota, ārvalstu *specu* liecības par badu ir īpaši svarīgas. Jāatzīst gan, ka šo liecību aktuālā ietekme uz bada

655 Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 124. lpp.

interpretāciju Rietumos 1932./33. gadā bija samērā neliela, jo ārvalstu speciālistu sniegtā informācija parasti nonāca atklātībā tikai pēc autora darba termiņa beigām, proti, ilgāku laiku pēc Ukrainas bada.

Liela daļa PSRS nodarbināto ārvalstnieku strādāja tieši Ukrainā, jo tas bija viens no PSRS industriālās jaunbūves centriem. Šeit ASV būvinženieri vadīja pasaulē lielākās hidroelektrostacijas - Dņeprostroj būvniecību, šeit atradās viens no Eiropas lielākajiem un modernākajiem mašīnbūves uzņēmumiem - Harkovas traktoru fabrika. Ievērojams skaits Ukrainas rūpniecības uzņēmumu izpildīja PSRS militāro pasūtījumu, kas izsauca pastiprinātu interesi par Ukrainas industrializāciju no ārvalstu, sevišķi, Vācijas diplomātisko un biznesa aprindu pārstāvjiem.⁶⁵⁶

Ja 1929. gadā PSRS strādāja aptuveni 5000 ārzemju pilsoņu, tad pēc 1930. gada VK(b)P 16. kongresa lēmuma par 40 000 ārzemnieku iesaistīšanu industrializācijā programmā, ārvalstu pilsoņu skaits PSRS lavīnveidīgi pieauga. 1932. gadā tas sasniedza 42 230. Vairāk nekā pusi no viņiem sastādīja vācieši un amerikāņi. Saskaņā ar vēsturnieka Graciozi informāciju, PSRS šai laikā strādāja aptuveni 10 000 ASV pilsoņu, tomēr šis skaitlis varētu būt arī lielāks, ņemot vērā milzīgo interesi par darbu PSRS amerikāņu vidū.⁶⁵⁷ 1931. gada pirmajos astoņos mēnešos vien PSRS pārstāvniecība Ņujorkā saņēma 100 000 pieteikumus, atsaucoties uz sludinājumu, kurā tika meklēti 6000 kvalificēti darbinieki darbam PSRS.⁶⁵⁸ Aptuveni ceturto daļu no visiem ārvalstniekiem sastādīja somi, franči, austrieši, čehi, zviedri un itāļi. Latvijas pilsoņu līdzdalība PSRS industrializācijā bija minimāla. 1930. gadā Padomju Savienībā bija nodarbināti tikai desmit Latvijas speciālistu.⁶⁵⁹

Ārvalstnieku motivācija darbam PSRS bija dažāda. Kopumā Padomju Savienībā nodarbinātos ārzemniekus var iedalīt trijās lielās grupās. Pirmkārt, tie bija cilvēki, kas globālās krīzes laikā bija zaudējuši darbu un nevarēja to vairs atrast savā dzimtenē. Daudzi no viņiem izlēma meklēt laimi PSRS. *Amtorg*, *Intūrista* u.c. padomju pārstāvniecības Rietumeiropas un ASV lielākajās pilsētās ar krāšņiem bukletiem un uzskates materiāliem reklamēja PSRS darba

656 Skat., piemēram, Vācijas vēstniecības slepeno ziņojumu par Ukrainas rūpniecību, 1935. HDA SBU, 13. f., 161. apr., 9. l., 44.-78.lp.

657 Graziosi, Andrea. Visitors from other times: Foreign workers in the prewar piatiletki / Cahiers du monde russe et soviétique. Vol. 29 N°2. Avril-Juin 1988. 161.-180. lpp. Skat. arī NARA 59, 861.01 A/21, page 1061

658 6,000 Americans to work in Russia. New York Times, 1931, 24. aug. 7. lpp.

659 LVVA, 2575.f., 15.apr., 70.l., 259.lp.

tirgus priekšrocības, uzsverot, ka padomju valstī darbu var atrast ikviens, jo tur nepastāv bezdarbs. Kā atzina kāds austriešu strādnieks, kas gadu bija pavadījis PSRS, padomju *Intūrista* birojs Vīnē atstāja milzīgu iespaidu uz krīzes nomāktajiem pilsētas bezdarbniekiem. Ne viens vien padomju propagandas ietekmē devās uz PSRS.

Līdztekus bezdarbam un ekonomiskajai depresijai daudzus rietumniekus motivēja arī ideoloģija. Tims Dzuliadis norāda, ka ievērojams skaits ASV pilsoņu, kuri trīsdesmito gadu sākumā pārcēlās uz PSRS, savulaik uz Rietumiem bija emigrējuši no Krievijas impērijas. Starp viņiem bija daudz latviešu, somu un citu tautību pārstāvji, kuri simpatizēja sociālisma idejām.⁶⁶⁰ Viņi un viņu pēcnācēji ar simpātijām raudzījās uz PSRS un trīsdesmito gadu sākumā ar lielu entuziasmu devās pāri okeānam, lai pieliktu savu roku strādnieku paradīzes jauncelsmē. Šīs grupas pārceļotāju liktenis PSRS bija vistraģiskākais, jo daudzi no viņiem sākotnējā entuziasma pārņemti, bija atteikušies no ASV un pieņēmuši PSRS pavalstniecību. Tas nogrieza viņiem atpakaļceļu un lielākā daļa šo cilvēku gāja bojā Staļina represiju laikā.

Trešo ārzemnieku grupu veidoja lielo Rietumu korporāciju inženiertehniskais personāls, kas Padomju Savienībā vadīja savu uzņēmumu realizētos projektus. Piemēram, *Ford, General Electric, Metro-Vickers* u.c. koncernu līdzstrādnieki.

Apzinoties savu tehnoloģisko atpazītību un vietējo speciālistu trūkumu, PSRS aktīvi veicināja ārzemnieku ierašanos. Pēc Valtera Durantes ziņām padomju valdība plānoja piesaistīt līdz pat diviem miljoniem rietumvalstu darbaspēka.⁶⁶¹

20.gs. trīsdesmito gadu sākumā, kad virknei rietumvalstu vēl nebija diplomātisko attiecību ar PSRS, ārzemju speciālisti, kas pastāvīgi uzturējās Padomju Savienībā, bija vērtīgs izzināšanas avots. Ņemot vērā savu īpašo statusu, viņiem bija iespēja ceļot pa visu PSRS, strādāt kopā ar padomju pilsoņiem un iepazīt tās PSRS dzīves puses, kuras palika neredzamas oficiālajiem ārvalstu viesiem, Maskavā akreditētajiem žurnālistiem un ārzemju tūristiem. Likumsakarīgi, ka PSRS dzīvojošos ārvalstu speciālistus regulāri iztaujāja Rietumu prese un diplomāti.⁶⁶²

Analizējot šīs intervijas, novērojama šāda tendence: jo ilgāk ārzemnieks uzturējies PSRS, jo negatīvāk viņš vērtē dzīvi Padomju Savienībā. Tāpat secināms, ka ārvalstu speciālisti vērsa

660 Tzouliadis, Tim. *The Forsaken: An American Tragedy in Stalin's Russia*. New York: Penguin Press, 2008. 12.-23. lpp.

661 NARA 59/861.5017 Living Conditions/409

662 Skat.: NARA 861.5017 Living Conditions/401-565

uzmanību uz pārtikas stāvokļa pasliktināšanos Ukrainā jau ilgi pirms lielā bada. Piemēram, austriešu strādnieks Karls Rumersdorfers (Karl Rumersdorfer), kas ar ģimeni pārcēlās no Austrijas uz PSRS “celt sociālismu”, novēroja pirmās bada pazīmes Ukrainā jau 1930. gadā: “Katrā dzelzceļa stacijā bija tūkstošiem cilvēku, kas vēlējās aizbraukt, meklējot kādu vietu, kur nebūtu tā jācieš bads [...] Dzelzceļa stacija izskatījās kā kaujas lauks ar tūkstošiem kritušo”.⁶⁶³

Amerikāņu inženieris Ādolfs Foss (Adolph L. Foss), kas 1931. gadā strādāja Ukrainā Krivoi Rog pilsētas apkaimē, intervijā ASV vēstniecības darbiniekiem uzsvēra, ka ukraiņu zemniekiem nebija ļauts iepirkties valsts veikalos: “Viņi nevar nopirkt nedz pārtiku, nedz drēbes. Viņu vidū izplatās slimības, ko izraisījusi hroniskā nepaēšana... Cilvēki saņem tikai pusi no viņiem nepieciešamās pārtikas”. Amerikānis kritizēja Bernardu Šovu, kurš viesojoties PSRS noticējis pārpilnības inscenējumiem un nav redzējis iedzīvotāju nožēlojamo stāvokli.⁶⁶⁴

Ārvalstu pilsoņu atstātās liecības ļauj secināt, ka stāvoklis Ukrainā būtiski pasliktinās 1932. gadā. Tas tiek skaidrots gan ar slikto ražu, kam par iemeslu bija 1931. g. sausums, gan ar kolektivizācijas negatīvo ietekmi uz lauksaimniecisko ražošanu. Būtiski, ka vairāki ārvalstu novērotāji izdala tieši Ukrainu, atzīmējot, ka tur stāvoklis ir sevišķi smags. To uzsver gan amerikāņu inženieris Čārlzs Glokers (Charles J. Gloeckler), gan kanādiešu lauksaimniecības speciālists Endrijū Kerns.⁶⁶⁵

Bada laikā Ukrainā atradās un savus profesionālos pienākumus pildīja vairāki rietumvalstu eksperti, kuri atšķīrās no citiem Rietumu speciālistiem ar to, ka viņi mērķtiecīgi vāca informāciju par lauksaimniecības stāvokli bada skartajos reģionos.⁶⁶⁶ PSRS varas iestādes arī viņus pakļāva propagandai un mēģināja attēlot stāvokli, kurš neatbilda realitātei. Taču, ņemot vērā šo cilvēku profesionālo sagatavotību, specifiskās lauksaimniecības zināšanas, kā arī krievu valodas prasmi, padomju propaganda nespēja viņus maldināt.

663 Notes Regarding Russia, 1931, 13. jūl. NARA 59/861.5017-Living Conditions/392

664 Notes on an Interview Regarding Russia, 1932, 20. jan. NARA 59/861.5017-Living Conditions/410

665 Business and Industrial Conditions in Soviet Russia - Report of Returned American Commercial Representative, 1932, 2. sep. NARA 59/861.5017-Living Conditions/517

666 Piemēram, brits Arnolds Stimsons (Arnold Stimson), viesojoties PSRS, vāca datus grāmatai par lauksaimniecības stāvokli un intervēja zemniekus. Lielinieku režīms Stimsona piezīmes konfiscēja un viņš tika izraidīts no PSRS par režīma kritiku. Līdzīgi notika arī ar citiem rietumniekiem. Tādējādi var secināt, ka vienīgie rietumvalstu pilsoņi, kuriem bija iespēja bada laikā tuvāk iepazīties ar PSRS lauku stāvokli, bija vai nu žurnālisti (Džons, Mageridžs, Barns, Klīmane), vai arī tie lauksaimniecības eksperti, kuri baudīja diplomātisko aizsardzību (Šillers, Kerns).

Viens no šiem cilvēkiem bija kanādietis Endrijū Kerns. 1932. gada vasarā viņš vairākas nedēļas apceļoja Ukrainu, Krimu, Ziemeļkaukāzu un Pievolgu, vācot datus par PSRS lauksaimniecības stāvokli.⁶⁶⁷ Kerna ziņojums, kuru viņš sagatavoja Lielbritānijas tirdzniecības padomes uzdevumā, uzskatāms par vienu no pilnīgākajiem un detalizētākajiem Ukrainas lauksaimniecības 1932. g. stāvokļa aprakstiem. Tas ievērojams arī ar to, ka sniedz Ukrainas situācijas analīzi salīdzinoši ar citām PSRS republikām. Kerna apkopotie fakti un secinājumi tika augstu vērtēti arī tā laika diplomātiskajās aprindās. Piemēram, kādā Lielbritānijas vēstniecības ziņojumā uzsvērts, ka Kerna ziņojums “ir, iespējams, visprecīzākais statistiskais pētījums par padomju lauksaimniecību, kāds līdz šim uzrakstīts.”⁶⁶⁸ Endrijū Kerns šajā ziņojumā apliecināja, ka 1932. gada vasarā nekur PSRS viņš nebija sastapies ar tādu postu, kāds bija vērojams Ukrainā, sevišķi Kijevas apkaimē. Pilsētas nomalē izsalkušie cilvēki esot plūkuši zāli, lai pagatavotu zupu. Šie vērojumi pilnībā saskan ar amerikāņu tūristu liecībām, kuri arī 1932. gada vasarā uzturējās Ukrainā: “Mēs redzējām krievu bērnus ar uzpūtušamies vēderiem, kas četrāpus ēda zāli kā to dara aitas.” Līdzīgu ainu aprakstīja arī ceļotājs Karvets Vells: “Mēs braucām cauri Ukrainai un Kaukāzam 1932. g. jūlijā, kad tur valdīja bads. Pa vilciena logu varējām redzēt, kā bērni ēd zāli. Redzēt mazus bērnus ar nedabīgi uzpūtušamies vēderiem nav nekas neparasts Āfrikā ..., bet šī bija pirmā reize, kad es redzēju šādā stāvoklī baltos bērnus.”⁶⁶⁹

1933. gadā Vells savus ceļojuma iespaidus publicēja grāmatā, kura iemantoja plašu popularitāti ASV un Lielbritānijā un līdz 1935. gadam tika izdota deviņos atkārtotos metienos. Analizējot bada iemeslus Ukrainā, autors uzsvēra, ka bads, viņaprāt, ir mākslīgi izraisīts, lai “sistemātiski likvidētu vairākus miljonus cilvēku.”⁶⁷⁰ 1934. gadā savās publiskajās lekcijās ASV Vells nosauca arī PSRS izraisītā bada upuru skaitu - 10 miljonus. Kāds šo lekciju apmeklētājs vērsās ASV valsts departamentā ar jautājumu, vai tiešām Velsa apgalvojumi atbilst patiesībai, jo ASV avīzēs 1932.-1933. gadā nekas tāds neesot bijis rakstīts.⁶⁷¹ Valsts departamenta diplomātiski formulētajā atbildē bija teikts, ka “departaments nekomentē šāda

667 NARA 59/861.5017 Living Conditions/517

668 Cairns, Andrew, and Tony J. Kuz. *The Soviet Famine, 1932-33: An Eye-Witness Account of Conditions in the Spring and Summer of 1932*. Edmonton, Alta: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989. vi. lpp.

669 Wells, Carveth. *Kapoot: The Narrative of a Journey from Leningrad to Mount Ararat in Search of Noah's Ark*. New York: R. M. McBride & Co, 1933. 115. lpp.

670 Turpat, 117. lpp.

671 NARA 59/861.48/2465

veida apgalvojumu precizitāti". Interesanti, ka netika noliegts pats apgalvojums, ka bads ir bijis.⁶⁷² ASV Valsts departaments tikai atsacījās apstiprināt vai noliegt nosaukto upuru skaitu.

Ja Vells uzsvēra Ukrainas bada represīvo raksturu, tad no Kerna ziņojuma par Ukrainas lauksaimniecības stāvokli 1932. gadā, to īsti nevar secināt. Lai arī autors atsaucas uz šķiru cīņu, kā pašu ukraiņu piedāvāto izskaidrojumu postošajam stāvoklim, Kerns badu sliecas interpretēt ekonomiskās kategorijās. Jāatgādina gan, ka Kerns Ukrainā uzturējās krietni pirms bada kulminācijas 1933. gada sākumā, kā arī pirms 1932. gada decembra padomju valdības lēmumiem par labības piespiedu nodošanu. Tādējādi Kerna redzētā situācija lielā mērā varēja būt vēl 1931. gada sausuma izraisītās neražas sekas, kas izskaidro autora interpretāciju.

Simptomātiski, ka jau 1932. gada jūlijā Kerns prognozēja nopietnu pārtikas krīzi, kas, viņaprāt, gaidāma 1932./1933. gadu mijā. Viņš minēja divus galvenos iemeslus gaidāmajai katastrofai: a) būtiski pieaudzis iedzīvotāju skaits, kas pārtiku patērē; b) kolektivizācijas rezultātā ievērojami kritusies pārtikas ražošanas produktivitāte.⁶⁷³ Pēdējo uzsver arī citi Rietumu novērotāji, piemēram, Berlāns.⁶⁷⁴

Lai arī Kerns savā analīzē nemin labības eksportu, kā tiešu bada cēloni 1932. gadā, viņš apliecina, ka paši ukraiņu zemnieki gan bija labi informēti, ka viņiem atņemtā labība tiek eksportēta uz Angliju, Itāliju u.c. rietumvalstīm. Viņi arī uzskatīja, ka tieši labības eksporta dēļ viņiem nav ko ēst. Gan Kerns, gan citi ārvalstu pilsoņi,⁶⁷⁵ kas uzturējās Ukrainā bada laikā, norādīja uz nesamērīgi augstajām pārtikas cenām, sevišķi maizei: "Ukrainas sirdī (kur daudz labības tika konfiscēts pērn eksporta vajadzībām) miltu izstrādājumu cena sastāda aptuveni 10 līdz 12,5 dolārus par kviešu bušeli, jeb 20 līdz 25 reizes vairāk nekā ir vidējā cena pasaulē. Ja paturam prātā krievu strādnieku zemās algas un faktu, ka viņi nesaņem pietiekoši maizes no valdības (sevišķi otrās un trešās kategorijas strādnieki), kā arī vispārējo pārtikas produktu deficītu un to astronomiskās cenas, mēs aptuveni varam stādīties priekšā tās milzu grūtības, kuras ļaudīm šajā zemē ir jāpacieš".⁶⁷⁶

Analizējot rietumnieku iespaidus Ukrainā 1933. gadā, noteikti jāpievērš uzmanība laikam, uz kuru attiecas konkrētā liecība. Pēc ražas novākšanas visaptverošs bads vairs nebija vērojams.

672 NARA 59/861.48/2466

673 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 129., 154. lpp.

674 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agricole. Temps, 1932, 31. mai. 1. lpp.

675 Skat., piemēram, NARA 59/861.5017 Living Conditions/410

676 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 63. lpp.

1933. gada nogalē vairāki neitrāli (ne komunistiski) Rietumu ceļotāji, lai arī ievēroja nabadzību Ukrainā, tomēr nesaskatīja tiešu badu.⁶⁷⁷ Viņu teikto komunistu propaganda izmantoja, lai pārliecinātu, ka bads Ukrainā nav bijis ne tikai gada nogalē, bet visu laiku.

Piemēram, ASV komunistu izdevums *New Masses* 1934. gadā, recenzējot amerikāņu ķīmiķa Alkana Hirša (Alcan Hirsch) grāmatu par PSRS industrializāciju, rakstīja: “Pretpadomju propagandistiem patlaban ir ko nopulēties, mēģinot pārliecināt cilvēkus, ka Hitleram ir taisnība, kad viņš runā par badu Krievijā un Ukrainā, neskatoties uz acīmredzamajiem padomju panākumiem”.⁶⁷⁸

Rodas iespaids, ka augstāk minētais secinājums izdarīts recenzētajā grāmatā, tomēr Hiršs neko tamlīdzīgu neraksta. Gluži otrādi, autors vairākkārt runā par pārtikas grūtībām PSRS un norāda, ka sevišķi lielas tās bijušas tieši 1932/33. g. ziemā.⁶⁷⁹ Kopumā gan Hiršs ir visai pozitīvi noskaņots pret padomju režīmu (ko varētu izskaidrot ar viņa ekskluzīvajiem dzīves apstākļiem PSRS un milzīgo algu).⁶⁸⁰ Viņš neuzskata, ka pārtikas grūtības atsevišķos PSRS reģionos būtu mākslīgi radītas. Šo viedokli atbalsta arī amerikāniete Zāra Vitkina, kura no 1932-1934. gadam strādāja PSRS. Viņasprāt PSRS režīms, lai arī meloja par bada apmēriem, tomēr centās bada situāciju pēc iespējas ātrāk likvidēt.⁶⁸¹

2.5. “Padomju Savienības draugu” aktivitātes

Būtisku lomu bada tēmas *neitralizēšanā* spēlēja t.s. *Padomju Savienības draugi*, jeb Rietumu inteliģences pārstāvji, kuri ar simpātijām raudzījās uz PSRS. Padomju Savienības draugu biedrības funkcionēja vairākās valstīs un tās apvienoja cilvēkus, kuri iestājās par ciešākiem kultūras un ekonomiskiem sakariem ar lielinieku režīmu. Atšķirībā no komunistiem, *Padomju Savienības draugi* nepildīja tiešas Maskavas pavēles (vismaz vairumā gadījumu), bet brīvprātīgi izplatīja PSRS tīkamus uzskatus, neskatoties uz to, ka pārstāvēja t.s. buržuāziskās aprindas.

677 Skat., piemēram, Purves-Stewart, J. A physician's tour in Soviet Russia, New York: Frederick A. Stokes, 1933. 148. lpp.

678 Truth about Russia. The New Masses, 1934, 5. jūn. 26. lpp.

679 Hirsch, Alcan. Industrialized Russia, New York: The Chemical catalog company, 1934. 178. lpp.

680 Hindus, Maurice Gerschon. The Great Offensive. New York: H. Smith and R. Haas, 1933. 323. lpp.

681 Witkin, Zara. An American Engineer in Stalin's Russia: The Memoirs of Zara Witkin, 1932-1934. Berkeley: University of California Press, 1991. 207. lpp.

Vēsturnieks Pols Holanders, kas padziļināti pētījis *PSRS draugu* aktivitātes, secina: “Šodien pat grūti iedomāties to masveida atzinību, kuru baudīja PSRS divdesmito gadu beigās un trīsdesmitajos gados, kad tā vēl nebija sevi diskreditējusi”.⁶⁸² Kā ilustrāciju Holanders min kādu 1932. gadā izdotu rakstu krājumu, kurā vairāk nekā simts vadošie britu, amerikāņu, vācu un franču intelektuāļi nekritiski slavēja PSRS. Franks Varens uzsver, ka sākotnēji (divdesmitajos gados) attieksme pret PSRS nebūt nebija tik pozitīva, arī Staļina pirmās piecgades uzsākšana 1928. gadā neradīja lielu interesi. Galvenais faktors, kas veicināja Rietumu inteliģences aizraušanos ar PSRS, bija 1929. gada ekonomiskā krīze. Tikai pēc tās vērojams spējš intereses pieaugums par sociālekonomiskajiem pārveidojumiem Padomju Savienībā.⁶⁸³ Peters Filens norāda, ka šī *sovjetofīlija* sasniedza kulmināciju tieši 1933. gadā, proti laikā, kad Ukrainā valdīja bads.⁶⁸⁴

Par Padomju Savienībai draudzīgo konjunktūru trīsdesmitajos gados kritiski izteicās arī emigrācijā esošais Ļevs Trockis. Viņš uzsvēra, ka Rietumu presē ar vien retāk parādās publikācijas, kuras Kremlim varētu nepatikt. Turpretim “*Padomju Savienības draugu* literatūra tiek drukāta kubikmetriem un tā spēlē ne to mazāko lomu [Rietumu] politikā”, konstatēja Trockis.⁶⁸⁵

Būtiski, ka pēckrīzes Rietumos PSRS valdošā kārtība nereti guva atbalstu ne tikai liberāli un kreisi noskaņotā inteliģencē, bet arī biznesa aprindās, kuru pārstāvjiem, nonākot PSRS, imponēja padomju arodbiedrības, kas nestreiko un strādnieki, kas strādā par vēdera tiesu. Tādējādi trīsdesmito gadu sākumā plaši Rietumu sabiedrības slāņi katrs savas motivācijas vadīts bija tendēti idealizēt PSRS. Daudzi rietumnieki izvēlējās ignorēt informāciju, kas šo idillisko priekšstatu grāva, piemēram, ziņas, ka lielinieku politikas rezultātā izraisījies bads.

Šajā atmosfērā ļaudis ar aizdomām uztvēra informāciju no ukraiņu vai krievu emigrācijas aprindām, kas bija viens no galvenajiem ziņu avotiem par badu PSRS. Tāpat rezervēti tika vērtētas liecības no cilvēkiem ar izteikti antikomunistiskiem uzskatiem. Pastāvēja bažas, ka viņu sniegtā informācija var būt pārspīlēta vai sagrozīta. Piemēram, Malkoma Mageridža

682 Hollander, Paul. *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba, 1928-1978*. New York: Oxford University Press, 1981. 103. lpp.

683 Warren, A. Frank. *Liberals and Communism: The "Red Decade" Revisited*. Columbia University Press, 1993. 65. lpp.

684 Filene, G. Peter. *Americans and the Soviet experiment, 1917-1933*. Harvard University Press, 1967. 273. lpp.

685 Trotsky, Leon. *The Real Soviet Russia*. *The American Mercury*, 1937, mar. 355.-368. lpp.

neslēpti pret PSRS sistēmu vērstās publikācijas pēc viņa izraidīšanas no Padomju Savienības saņēma skarbu kritiku britu presē. Autoram tika pārņemta neobjektivitāte un nekompetence, pat neskatoties uz to, ka viņš personīgi bija apmeklējis Ukrainu un iepazinies ar situāciju uz vietas. Šīs Padomju Savienībai labvēlīgās konjunktūras apstākļos būtiska ietekme uz sabiedrisko domu bija Rietumu inteliģences pārstāvjiem, kuri negatīvās parādības PSRS nevis izcēla un kritizēja, bet kuri mācēja tās izskaidrot vai pat attaisnot. Tieši to prasmīgi darīja *Padomju Savienības draugi*.

Ukrainas bada kontekstā primāri izceļamas tādas personas kā britu dramaturgs, Nobela prēmijas laureāts, Bernards Šovs un leiboristu partijas aktīvisti Beatrise un Sidnijs Vebi (jeb lords un lēdija Pasfildi) – Rietumu pasaulē plaši pazīstami un cienījami sabiedriskie darbinieki.⁶⁸⁶ Tieši viņu vārdus Padomju Savienība ekspluatēja visbiežāk savā bada noliegšanas kampaņā 1932./33. g.

Bernards Šovs bija apmeklējis PSRS 1931. gadā.⁶⁸⁷ Vizītes laikā viņš tikās ar Staļinu, apmeklēja GPU mazgadīgo noziedznieku koloniju un devās izklaides ceļojumā pa Volgu.⁶⁸⁸ Reaģējot uz runām par PSRS valdošo pārtikas krīzi, britu dramaturgs Maskavas Metropoles viesnīcas restorānā esot ar pirkstu norādījis uz bagātīgi klāto galdu un retoriski jautājis: “Kurš te saskata kādu pārtikas trūkumu?”⁶⁸⁹ Pēc atgriešanās Lielbritānijā viņš ārkārtīgi pozitīvi raksturoja PSRS redzēto, atzina, ka „boļševisms ir laba lieta” un pat aicināja jaunos britus braukt uz PSRS piedalīties sociālistiskās sabiedrības celtniecībā.⁶⁹⁰

1932. gadā, kad britu presē parādījās pirmās ziņas par badu PSRS, Šovs aktīvi iesaistījās polemikā un tās noliedza, paziņojot, ka sava apmeklējuma laikā “Krievijā nav redzējis nevienu pašu izbadējušos cilvēku, vecu vai jaunu”. Visi bērni, kurus viņš PSRS sastapis, esot

686 Beatrise Veba (Martha Beatrice Webb, Lady Passfield, 1858-1943) un viņas vīrs Sidnijs Vebss (Sidney James Webb, 1st Baron Passfield PC OM, 1859-1947) abi bija ievērojami britu sociālistiskās kustības dalībnieki, Fābu biedrības aktīvisti, piedalījušies Lielbritānijas leiboristu partijas izveidē.

687 To, ka jau Bernarda Šova vizītes laikā 1931. gadā stāvoklis ar pārtiku Ukrainā bija tuvu kritiskam, apliecina, piemēram, ASV pilsonis Samjuels Potašņiks (Samuel Potashnick), kurš pēc paša izvēlēta maršruta apceļoja Kaukāzu, Krimu un Ukrainu, secinot, ka šajos reģionos no “pārtikas viedokļa apstākļi ir neciešami”. NARA 59/861.5017 Living Conditions/401; Šova ekskursijas aizkulises detalizēti apraksta ASV rakstnieks Elerijs Valters (Ellery Walter). Savā 1932.g. pavasarī iznākušajā grāmatā viņš Šova ekskursiju dēvēja par "kaviāra tūri" (caviar tour). Valters šai laikā arī atradās PSRS un viņa ceļojuma maršruts pārklājās ar Šova ekskursiju. Walter, Ellery. Russia's decisive year. New York: G.P. Putnam's Sons, 1932. 147.-153. lpp.

688 Mr. Shaw on what Russia needs. Manchester Guardian, 1931, 23. jūl.

689 Chamberlin, William Henry. Russia's Iron Age, By William Henry Chamberlin. Boston: Little, Brown, 1934. 367. lpp.

690 G.B.S Back from Russia. Manchester Guardian, 1931, 3. aug.

bijuši veselīgi un apaļīgi.⁶⁹¹ *Pravda* un *Izvestija* šīs Šova atklāsmes nekavējoties pārpublicēja.⁶⁹² Kā liecina pēc PSRS sabrukuma atslēptie arhīvi, Šova komentāri 1932. gada vasarā izsauca veselu sašutuma vētru padomju lasītājos.

“Šodien lasīju avīzē *Izvestija*, ka Bernards Šovs neesot redzējis izsalkušus bērnus”, avīzes redakcijai rakstīja kāds anonīms pilsonis, “Es turpretī, kad braucu no Maskavas uz Odesu, katrā Ukrainas stacijā redzēju tūkstošiem bērnu, kas piepampuši no bada, apstāja pasažierus. Un jums pietiek nekaunības centrālajā presē kādam te pierādīt, ka mums viss ir lieliski. Tā vietā, lai rakstītu, labāk būtu organizējuši komisiju, kas palīdzētu badā esošajiem Ukrainas bērniem”.⁶⁹³ Kāds cits anonīms autors, reaģējot uz Šova komentāru, ieteica: “Man liekas, būtu diplomātiskāk, ja jūs šos komentārus nublicētu. Jo visai Padomju Savienībai pusbads ir ne tikai dzīves īstenība, bet fizioloģiskas mocības. Kāpēc gan jums tā gribas ņirgāties un melot? Tāpat jau PSRS cilvēki dēvē par pašu melīgāko valsti.”⁶⁹⁴

Ukrainas iedzīvotāju negatīvās atsauksmes par Bernardu Šovu uzklusēja arī britu žurnālists Garets Džons, kad 1933. gada sākumā apmeklēja Ukrainu un tikās ar izsalkušajiem zemniekiem: „Pēc Staļina visnīstākais cilvēks Krievijā ir Bernards Šovs. Tiem, kas māc lasīt un kas lasījuši Šova aprakstus par pārtikas pārpilnību viņu bada izmocītajā zemē, nākotne rādās vēl tumšāka nekā tagadne.”⁶⁹⁵

1933. gada sākumā, kad informācija par Staļina režīma izraisīto badu un padomju varas represijām pret zemniekiem ar vien biežāk parādījās Rietumu preses slejās, Bernards Šovs un vēl 20 sabiedrībā zināmi briti uzrakstīja atklātu vēstuli *Manchester Guardian* redaktoram. Tā tika publicēta laikraksta 1933. gada 2. marta numurā un tajā cita starpā bija teikts: „Īpaši aizskaroši un smieklīgi ir mēģinājumi attēlot Krievijas strādnieku dzīves apstākļus kā verdzību un badu... Mēs apakšā parakstījušies, esam nesen apmeklējuši PSRS... Mēs vēlamies uzsvērt, ka nekur neredzējam ekonomiskās verdzības liecības... Visur mēs redzējam cerību un

691 G.B.S replies about Russia, Daily Express. 1932, 25. jūn. 11. lpp.; How Stalin Bluffed Shaw. Daily Express, 1932, 13. jūn. 10. lpp.

692 Pravda, 1932, 15. jūn.; Б. Шоу издевается над распространителями антисоветской клеветы. Izvestija, 1932, 27. jūn.

693 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы". В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М. 2001. 409. lpp.

694 Turpat, 407. lpp.

695 Famine in Russia. Manchester Guardian, 1933, 30. mar.

entuziasma pilnu strādnieku šķiru.”⁶⁹⁶

Grūti šodien precīzi novērtēt, cik lielu ietekmi uz vidusmēra lasītāju Rietumos atstāja šie pazīstamā dramaturga apgalvojumi, jo līdztekus tiem parādījās arī pretēji viedokļi. Tomēr var piekrist Šova paustajai pārlicēbai, ka ja cilvēkiem jāizvēlas, vai ticēt viņam, vai tiem, kas “pelna naudu, rakstot pretpadomju rakstus”, - daudzi noticēs Šovam.⁶⁹⁷

Līdzīgā veidā daudzi Rietumos noticēja Beatrisei Vebai, kurai bija ievērojama autoritāte sabiedrībā. Tā laika konservatīvā britu prese pat raksturoja Vebu kā “vienu no sešām visgudrākajām pasaules sievietēm”.⁶⁹⁸ Beatrise Veba kopā ar savu vīru Sidneju Vebu (lordu Pasfildu), kas ieņēma domīniju valsts sekretāra amatu leiboristu valdībā, apmeklēja PSRS 1932. gadā, izbrauca tur 5000 kilometru garu maršrutu un viesojās arī Ukrainā. Atgriezušies mājās viņi slavēja redzēto, pozitīvi izteicās par lielinieku režīmu, tomēr neieteica PSRS kārtību ieviest Lielbritānijā, jo cilvēki nav pieraduši pie tādām grūtībām kā PSRS pilsoņi. Konservatīvās aprindas par šādu nostādni ironizēja, citējot kādu pirmā pasaules kara vācu joku, ka Anglija ir gatava cīnīties ar Vāciju līdz pēdējam francūzim. Līdzīgi arī Rietumu liberāļi bija gatavi cīnīties par komunisma uzvaru Krievijā līdz pēdējam krievam.⁶⁹⁹

Beatrise un Sidnijs Vebi tāpat kā Bernards Šovs padomju presei klāstīja, ka, ceļojot pa Ukrainu 1932. gada vasarā, nekur neesot redzējuši bada izmocītus zemniekus. Ļaudis bijuši paēduši un entuziasma pārpilni. Kāds anonīms padomju pilsonis no Kubaņas, izlasot šīs rindas, sašutumā rakstīja Vebu pārim vēstuli: “Kāpēc jūs neredzējāt dzelzceļa stacijās no bada mirstošos cilvēkus? Kāpēc jūs neredzējāt komunistu apzagto un kolhozos sadzīto cilvēku asaras un vaidus? Jūs neredzējāt desmitiem tūkstošus no bada mirstošos zemniekus, neredzējāt ko ēd mūsu strādnieki un kas viņiem mugurā, neredzējāt bada dumpjus... Jūs, Veba kungs, laikam redzējāt tikai GPU darbiniekus. Jūs aizbraucat uz laukiem un paskatīties, kā zemnieki tur sveic savu bendi Staļinu!”⁷⁰⁰

Ja Bernards Šovs centās pārlicināt Rietumu sabiedrību par bada neesamību PSRS, izmantojot galvenokārt savu asprātīgo valodu un personisko harizmu, tad Beatrise un Sidnijs Vebi

696 Social Conditions in Russia: Recent Visitors' Tribute (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 2. mar.

697 G.B.S replies about Russia. Daily Express, 1932, 25. jūn. 11. lpp.

698 The Women behind our politics. Daily Mirror, 1933, 30. jūn. 10. lpp.

699 The Russian Tragedy and the American "Liberals". Chicago Daily Tribune, 1932, 9. mai. 10. lpp.

700 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы". В 5 т. Т. 3. 413. lpp.

padomju pozīciju pamatoja ar statistikas datiem un akadēmiskiem argumentiem. 1935. gadā Sidnijs Vebs izmantoja savu ietekmi britu akadēmiskajās aprindās, lai novilcinātu *Encyclopedia Britannica* izdošanu ar mērķi panākt teksta izmaiņas šķirklī par Ukrainu, kuras nesenās vēstures aprakstā vārdam “bads” priekšā tika pievienots apzīmējums “alleged”,⁷⁰¹ norādot uz to, ka bada esamība nav pierādīta.⁷⁰²

Pēc sava PSRS apmeklējuma Vebi izdeva grāmatu “Padomju komunisms – vai jauna civilizācija?”, no kuras vairāk nekā tūkstots lappusēm piecas bija atvēlētas nodaļai “Vai PSRS bija bads 1931-1932?”⁷⁰³ Interesanti, ka autori šķietami ignorēja apstākli, ka galvenā diskusija Rietumos tomēr bija nevis par 1931./32. g., bet gan par 1932./33. g. badu.

Vebu pamattēze bija šāda: jā, šur tur PSRS sausuma rezultātā bads bija un zināma daļa cilvēku nomira, taču tas nav nekas sevišķs divu iemeslu pēc. Pirmkārt, badi Krievijā bija parasta un regulāra parādība. Otrkārt, neražas dēļ zināms skaits iedzīvotāju regulāri nomirst badā arī citur – Ķīnā, Indijā, pat ASV. Līdz ar to starptautiskajai sabiedrībai nevajadzētu sevišķi izcelt neseno badu PSRS. Turklāt to esot jāskata kontekstā. Un konteksts, pēc autoru domām, bija tāds, ka PSRS (Ukrainas) zemnieki bija “paši sliktākie pasaulē”. Tie bija pasīvi, inerti un visādā veidā pretojās Staļina lauksaimniecības uzlabošanas, proti, kolektivizācijas pasākumiem. Šo padomju zemnieku slikto īpašību dēļ Staļina režīms sadūrās ar nopietnām grūtībām badu likvidējot. Zemnieki lika tam šķēršļus.

Līdzīgos ieskatos bija amerikāņu rakstnieks Moriss Hindus. Viņš piekrita Vebai, ka 1932. g. bads PSRS lielā mērā ir attaisnojams ar kolektivizāciju un industrializāciju, kuras virsmērķis bija nodrošināt, lai turpmāk PSRS vairs nebūtu jāpiedzīvo regulāri badi.

Ļoti populāra tēze, kuru *Padomju Savienības draugi* izmantoja, lai novērstu Rietumu sabiedrības uzmanību no bada Ukrainā, bija aicinājums runāt ne tikai par “īslaicīgajām grūtībām” (šādi tika apzīmēts bads), bet skatīt stāvokli “objektīvi”, proti, vairāk runāt par Padomju Savienības sasniegumiem. Kanādiešu žurnālists Perkis (Thornton Purkis) klāstīja, ka ir “muļķīgi ignorēt Krievijas “labo” pusi. “Mūsu bērni un mazuļi mums to nepiedos”.⁷⁰⁴ Savukārt Kanādas pārstāve Tautu Savienībā Irēna Parlbijs (Irene Parlby, 1868-1965) Ukrainas

701 Tiešā tulkojumā: “kā apgalvo”.

702 De Villemarest, Pierre. La société fabienne s'investit en France. Armées.com - 2007, 27. mar.

703 Webb, Sidney and Beatrice. Soviet communism : a new civilisation? Edinburgh: R. and R. Clark, 1935. 199.-205. lpp.

704 Toronto man back pleased by Russia. Toronto Daily Star, 1932, 14. sep. 4. lpp.

beda laikā 1933. gada februārī publiski deklarēja, ka PSRS ir lielisks eksperiments, kuru nevajag kritizēt.⁷⁰⁵

Vērojams, ka *Padomju Savienības draugi* pastiprināti slavēja PSRS tieši 1933. gada pirmajā pusē, kad presē parādījās pirmās aculiecinieku ziņas par badu Ukrainā. Šajā laikā Rietumu intelektuāļu aprindas aktīvi apsprieda arī padomju pirmās piegades rezultātu un analizēja Rietumu presē plaši tīrāzēto Staļina noslēguma ziņojumu. Šīs diskusijas ietvaros 1933. februārī Ņujorkas *Astorijas* viesnīcā piecsimt cilvēku liela auditorija klausījās cienījamās britu parlamentārietes, sociālistes Dženijas Lī (Jennie Lee, Baroness Lee of Asheridge) PSRS pārtikas grūtību izskaidrojumu. Viņasprāt, problēmas sakne slēpās apstākļī, ka pirmā piegade prasījusi visus valsts resursus un Rietumi nav pietiekoši palīdzējuši “jaunajai Krievijai”.⁷⁰⁶

Hindus līdzīgā veidā pauda atzinību pirmajai piegadei kā “pasauls vēsturē vēl nepieredzētam sasniegumam” un pārtikas grūtības norakstīja uz vietējo ierēdņu nepareizi realizēto kolektīvizāciju. Ņemot vērā, ka Hindus pats bija apmeklējis Ukrainu 1932. gada rudenī un redzējis tur valdošo postu, ievērtības cienīgs ir viņa apliecinājums Rietumu klausītājiem 1933. gada sākumā, ka kopējie PSRS “dzīves apstākļi ir uzlabojušies”.⁷⁰⁷

Daudzi Rietumu intelektuāļi nekritiski pārņēma Staļina izvirzīto tēzi, ka paši ukraiņu zemnieki ir vainīgi pie pārtikas grūtībām. Uzstājoties ar lekcijām Tartū, šo bada izskaidrojumu propagandēja arī austriešu žurnālists Basehes 1933. gada martā.⁷⁰⁸ Viņš balstīja savus spriedumus uz paša pieredzi, apmeklējot Ukrainu 1932. gada rudenī. Interesanti, ka Ukrainas bada laikā, kad ievērojami tika sašaurināta kopējā rietumnieku pārvietošanās PSRS, *Padomju Savienības draugiem* tika ļauts ne vien apmeklēt lauku rajonus, bet pat veikt savu izmeklēšanu attiecībā uz badu.

Plašu publicitāti Rietumos izpelnījās amerikāņu misionāra Šervuda Edija (Sherwood Eddy, 1871-1963) brauciens pa PSRS laukiem 1933. gada augustā. Līdz ar viņu ceļoja vēl

705 Appeals for United Effort to Solve Economic Problem. Edmonton Journal, 1933, 18. feb. 3. lpp.; Parlbijas viedoklis izpelnījās kritiku Kanādas sabiedrībā un cilvēki rakstīja vēstules, jautājot, vai “cienījamā pārstāve vispār aptver, kādas šausmas pašreiz notiek Padomju savienībā.” Pity for Russia, “The Letter Box”. Edmonton Journal, 1933, 2. mar. 4. lpp.

706 Laud 5-Year plan of Soviet Russia. New York Times, 1933, 5. feb.

707 Turpat.

708 Wōitlus leiwa pārast Nōukogudemaal. Pāevaleht, 1933, 23. mar. 1. lpp.; Wōitlus leiwa eest Wenemaal. Postimees, 1933, 23. mar. 3. lpp.; N. Bassechesi loeng Nōuk. Wenest. Postimees, 1933, 25. mar. 5. lpp.; M. Hindus arī pārtikas problēmas izskaidroja ar zemnieku sabotāžu. Hindus, Maurice Gerschon. Green Worlds: An Informal Chronicle. New York: Doubleday, Doran & Co, 1938. 334. lpp.

deviņpadsmit amerikāņu rakstnieku, pasniedzēju un sabiedrisko darbinieku, neviens no kuriem nebija komunisti (ko īpaši uzsvēra Edijs). Ceļojuma laikā amerikāņi dzirdēja baumas par kādu Gavrilovkas sādžu, kurā visi iedzīvotāji, izņemot vienu, nomiruši badā.⁷⁰⁹ Apmeklējot Gavrilovku, viņi ievāca informāciju vietējā dzimtsarakstu nodaļā, baznīcā un ciema padomē. Izrādījās, ka no 1100 ciema ģimenēm tikai trīs cilvēki bija miruši no tīfa. Neviens nebija nomiris badā.⁷¹⁰ Kā konstatē Veba, “šis ir vēl viens piemērs, cik bezrūpīgi tiek izplatītas nepatiesas baumas par Krieviju”.⁷¹¹

Ukraiņu vēsturnieks Kuļčitskis neapstrīd, ka amerikāņu misionārs visticamāk godīgi rakstījis to, ko redzējis 1933. gada otrajā pusē, taču vēsturnieks arī norāda, ka ārzemju viesi nebija informēti par to, kas notika Gavrilovkas ciemā pirms tam. Saskaņā ar Kuļčitska informāciju, Gavrilovkas iedzīvotāji 1932. gadā nebija izpildījuši graudu nodošanas plānu un tādēļ ciems tika iekļauts t.s. “melnajā sarakstā”. Tas nozīmēja, ka ciemam apturēja pārtikas piegādi, iedzīvotājiem aizliedza pamest ciema teritoriju un visas mājas tika pārmeklētas, atņemot jebkādu pārtiku, kas tur atradās. Rezultātā visi ciema iedzīvotāji nomira badā. Viņu vietā ciemā nomitināja jaunus iemītniekus no citiem PSRS rajoniem. Ar šiem cilvēkiem tad arī visdrīzāk saskārās Edija delegācija.⁷¹²

PSRS simpatizējošie Rietumu inteliģences pārstāvji bieži neiedziļinājās problēmu būtībā, bet pieņēma padomju gidu sagatavotos izskaidrojumus, vēlāk tos plaši tirāžējot Rietumu publiskajā telpā. Acīmredzot daļa rietumnieku to darīja tādēļ, ka paši ticēja šiem izskaidrojumiem. Savukārt bija arī tāda kategorija PSRS slavinātāju, kuri guva no tā materiālu labumu. Luiss Fišers norāda, ka ekonomiskās krīzes laikā Rietumos ārkārtīgi populāras kļuva grāmatas par PSRS plānveida ekonomiku un piegādes plānu. Tās ilgu laiku turējās pārdotāko grāmatu augšgalā.⁷¹³ Lai sarakstītu šādas grāmatas, rakstniekiem bija nepieciešams kādu laiku uzturēties Padomju Savienībā. Ņemot vērā PSRS totalitārās sistēmas specifiku, valstī atkārtoti

709 Nav īsti skaidrs par kuru Gavrilovkas sādžu ir runa. No Šervuda Edija vēstules Manchester Guardian var saprast, ka viņš ceļojis Tambovas rajonā, Krievijā. Sekojoši var secināt, ka runa ir par Gavrilovku Tambovas rajonā. *The Harvest in Russia: This Year and Last (Letters to the Editor)*. Manchester Guardian, 1933, 18. sep. 18. lpp. Tomēr ukraiņu vēsturnieks S. Kuļčitskis norāda, ka Š. Edijs apmeklēja un runā par Gavrilovkas ciemu Dņepropetrovskas rajonā Ukrainā. Kulchytsky, Stanislav. *Comprehending the Holodomor, The Day Weekly Digest in English, #34 Kyiv, Ukraine, 2005*. 1. nov.

710 Eddy, Sherwood. *Russia Today: What Can We Learn From It?* New York, 1934. xiv. lpp.

711 Webb, Sidney and Beatrice. *Soviet communism : a new civilisation?* Edinburgh: R. and R. Clark, 1935. 199. lpp.

712 Kulchytsky, Stanislav. *Comprehending the Holodomor. The Day Weekly Digest in English, #34 Kyiv, Ukraine, 2005*, 1. nov.

713 Fischer, Louis. *Men and Politics, An Autobiography*. New York: Duell, Sloan and Pearce, 1941. 189. lpp.

ielaida, ļāva ceļot un vākt informāciju tikai tādiem Rietumu autoriem, kuri bija pierādījuši, ka ir labvēlīgi noskaņoti pret PSRS. Nereti šie Rietumu rakstnieki pat saskaņoja savus radošos plānus ar padomju varas iestādēm.⁷¹⁴ Tādējādi arī bada noliegšana un PSRS pozīcijas propagandēšana 1932./33. gadā bija viņiem finansiāli izdevīga.

Atsevišķi *PSRS draugi* saņēma tiešus maksājumus no Maskavas. Piemēram, pasaulē plaši pazīstamais padomju sistēmas apoloģēts, Nobela prēmijas laureāts, Romēns Rolāns (Romain Rolland, 1866-1944) trīsdesmitajos gados katru mēnesi no PSRS vēstniecības saņēma 5000 frankus. Šis apstāklis zināmā mērā izskaidro Rolāna negatīvo reakciju uz ziņām par Ukrainas badu: “Es negribu par to neko dzirdēt. Mans pienākums ir cīnīties ar daudz lielāku nelaimi – hitlerismu”.⁷¹⁵

Tādu pašu summu – 5000 frankus Staļina režīms regulāri maksāja franču sabiedriskajai darbiniecei Ženevjēvai Tabuī (Geneviève Tabouis, 1892-1985), kurai bija ietekme Francijas valdošajās aprindās un kura, piemēram, pavadīja franču politiķi Erio viņa ceļojumā uz PSRS 1933. gada vasaras beigās.⁷¹⁶

PSRS bada noliegšanas kampaņā iesaistījās arī vēlākais Nobela prēmijas laureāts literatūrā, islandiešu rakstnieks Haldors Laksness (Halldór Laxness), kurš šādi reaģēja uz diskusiju Rietumu publiskajā telpā par badu Ukrainā: “Es izbraukāju Ukrainu krustu šķērsu 1932. gada “bada” laikā. Tas bija brīnišķīgs bads. Lai kur es brauktu, visur es redzēju progresu. Tika veidoti kolhozi un sovhozi, jaunas pilsētas stepē. Donbasa rajonā tika būvēti vieni no gigantiskākajiem pasaules rūpniecības uzņēmumiem”.⁷¹⁷

Milzīgais padomju sociālais eksperiments un pasaules vēsturē pirmā plānveida ekonomika bija lietas, kas daudziem *Padomju Savienības draugiem* likās upuru vērtas. Jā, “ir bads, ir

714 Piemēram M. Hindus lūdza PSRS varas iestāžu atļauju apmeklēt GULAGa nometnes, lai vāktu materiālus savai grāmatai, kura atspēkotu ASV sabiedrībā sastopamo viedokli, ka PSRS un nacistu represīvās sistēmas ir tuvas. Šādu uzskatu M. Hindusa ieskatā esot veicinājusi Rietumos izvērstā informatīvā “kampaņa par badu PSRS”. АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 131а. Д. 369. Л. 4—6. Запись беседы 1-го секретаря полномочного представительства СССР в США А.Ф. Неймана с писателем М. Хиндусом по вопросу о написании им двух книг об СССР, 13.09.1935. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70464>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

715 Яценко, А. Н. Голодомор в Україні 1932-1933 років як проблема світової журналістики. Львов: Львовський національний університет імени Івана Франка, 2005. 47. lpp.

716 Dullin, Sabine. Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939. Payot, 2001. 211. lpp.

717 Laxness, Halldór. Rússland úr lofti. Sovétvinurinn, 1934, 1. sep. 4. lpp.

sāpes un posts, taču jaunu dzīvi nevar izveidot bez upuriem”, rakstīja Pērkis.⁷¹⁸ Tādējādi bads Ukrainā pirmās piecgades noslēguma fāzē lielā mērā tika uzverts kā Staļina realizēto lielo sociālistisko pārveidojumu cena. Ja reiz tika nesti tik milzīgi upuri, kā to aprakstīja Rietumu prese, tad arī gala rezultātam visdrīzāk vajadzēja būt kaut kam dižam. Durante šo domu ietvēra līdzībā par omleti, kuru nevar pagatavot nesaplēšot olu. Savukārt vēsturnieks Daniels proponēja tēzi, ka daudzi kreisi noskaņotie Rietumu intelektuāļi cildināja Padomju Savienību ne tik daudz dēļ omletes, cik dēļ saplēstajām olām, jo bez upuriem, viņuprāt, neko vēsturiski nozīmīgu nevar sasniegt pēc definīcijas. Upuri paši par sevi bija progresa priekšnoteikums.⁷¹⁹

Šādas un līdzīgas teorijas trīsdesmitajos gados guva plašu atsaucību Rietumos, kā rezultātā sabiedrības reakcija uz badu PSRS bija vāja, nesalīdzināma, piemēram, ar to publisko sašutumu, kuru izsauca ebreju vajāšana Vācijā, kas laika ziņā sakrita ar badu Ukrainā. Lai arī informācija par badu bija pietiekoša un arī aicinājumi palīdzēt izskanēja bieži, lielākoties tie palika bez atbildes. Aleksandra Tolstoja savā slavenajā vēstulē 1933. gada janvārī tieši apelēja pie Rolāna un Šova sirdsapziņas, brīdinot, ka viņiem nāksies uzņemties morālo atbildību par notiekošo Padomju Savienībā: “Kur jūs esat patiesības, cilvēku mīlestības un brālības aizstāvji? Kur jūs esat, kristieši, īstie sociālisti, pacifisti, rakstnieki un valstsvīri? Kāpēc jūs klusējat? Vai jums vajag vēl kādus pierādījumus, liecības vai skaitļus? Vai jūs nedzirdat palīdzības saucienu?!”⁷²⁰

Palīdzības saucienu Rietumu kreisie intelektuāļi dzirdēja, taču izvēlējās to ignorēt. Pēc vairākiem gadiem, atskatoties uz notikušo, Džordžs Orvels rezumēja: “Tādi milzīgi notikumi, kā bads Ukrainā 1933. gadā, kad miljoniem cilvēku aizgāja bojā, tā arī nepiesaistīja lielākās daļas angļu rusofilu uzmanību”.⁷²¹ To pašu var teikt par rusofiliem, jeb t.s. *Padomju Savienības draugiem* arī citās rietumvalstīs.

2.6. PSRS vēršanās pret bada ziņu izplatītājiem

Bada noliegšanas kampaņas ietvaros jāmin arī Maskavas koordinētie pasākumi, kas bija vērsti pret tiem autoriem un izdevumiem, kuri Rietumu publiskajā telpā izplatīja ziņas par Ukrainas

718 Toronto man back pleased by Russia. Toronto Daily Star, 1932, 14. sep. 4. lpp.

719 Daniels, Anthony. The Cost of Abstraction / The New Criterion, Vol. 28, 2009, nov. 19. lpp.

720 Tolstoi's daughter attacks Boshevism. The Living Age, 1933, apr. 180.-181. lpp.

721 Orwell, George. Such, Such Were the Joys. New York: Harcourt, Brace, 1953. 84. lpp.

badu. Kremļa pretdarbība visbiežāk izpaudās kā kontrpropaganda, taču atsevišķos gadījumos tika pielietots arī fizisks spēks.

Primāri gan PSRS propagandisti centās diskreditēt bada ziņas izplatošos autorus un apšaubīt viņu motivāciju. Kolīdz Rietumu presē parādījās kāda publikācija par badu PSRS, nebija ilgi jāgaida līdz ārvalstu komunisti vai *PSRS draugi* to atspēkoja, vai nu sūtot vēstules tam pašam izdevumam, vai izmantojot komunistiskās preses tribīni. Piemēram, Šovs, atbildot saviem kritiķiem un tiem, kas runāja par badu PSRS, bez aplinkiem pārmeta materiālu ieinteresētību.⁷²² *Pravda* un *Izvestija*, kas atspēkoja tikai tās publikācijas, kuras Rietumu publiskajā telpā izsauca sevišķu rezonansi, bieži izmantoja iemīļoto fašisma bubuli. Lūk, klasisks piemērs: “Austrijas oficioza zemiskie meli [par badu Ukrainā] aizdomīgi līdzinās ne mazāk zemiskajai pretpadomju kampaņai, kuru piekopj Vācijas fašisti, kas stāsta par it kā Pievolgas vācu republikā pastāvošo badu un trūkumu”.⁷²³ Tēzi par organizētu pretpadomju kampaņu ne tikai Vācijā, bet arī ASV, Francijā, Lielbritānijā, Latvijā u.c. plaši tīrēja ārvalstu komunisti.⁷²⁴

Viens no centrālajiem elementiem šajā pretpadomju kampaņā pēc Maskavas viedokļa, bija krievu baltgvardu emigrācija, kura ne tikai izplatīja, bet pati radīja Kremļa ieskatā nepatiesos mītus par Padomju Savienību. Tādēļ liels uzsvars PSRS informatīvajā pretdarbībā bija likts tieši uz krievu emigrācijas autoru un preses izdevumu diskreditāciju.

Ukrainas bada kontekstā īpašu uzmanību pelna mēģinājums diskreditēt jau minēto Parīzes krievu laikrakstu *Vozrožņenje*, kurš 1932./33.g. bieži publicēja bada cietēju vēstules, apkopoja tās un pat iesniedza Tautu Savienībai. Pēc Erio viesošanās PSRS *Vozrožņenje* asi kritizēja franču politiķi, pārmetot viņam bezatbildību un vieglprātību. Viens no *Vozrožņenje* autoriem franču valodā izdeva Erio PSRS ceļojumam veltītu brošūru, kurā bijušais premjerministrs tika nesaudzīgi kritizēts un parādīts ļoti nepievilcīgā gaismā.⁷²⁵ Visas šīs aktivitātes acīmredzot bija devušas zināmus rezultātus, jo Erio pats iesaistījās polemikā ar *Vozrožņenje*. Tas laikraksta cīņas sparū tikai vairoja un bada tēma *Vozrožņenje* lappusēs tika apskatīta ar vien biežāk.

722 Bernards Šovs: “Man žēl Vestgarda kungu. Tā nav viņa vaina, kad agriežies no Krievijas viņš šeit sastapa preses izdevumus, kas alkatīgi gatavi maksāt par bada un verdzības stāstiem no Krievijas.” G.B.S replies about Russia. Daily Express, 1932, 25. jūn. 11. lpp.

723 Pravda, 1933, 20. jūl.

724 Skat., piemēram, The New Masses, Vol 8., Nr. 7. 1933, feb. 25. lpp.

725 Zaitseff, Cyrille. Herriot en Russie. Paris: Nouvelles editions Latines, 1933. 48 lpp.

PSRS nolēma emigrantu avīzi diskreditēt. Šis uzdevums tika uzticēts vienam no galvenajiem Staļina propagandistiem, *Pravdas* redaktoram Mihailam Koļcovam (Михаил Ефимович КОЛЬЦОВ, 1898-1940), kurš tika nosūtīts komandējumā uz Parīzi. Formālais žurnālista uzdevums bija atspoguļot Reihstāga dedzināšanas prāvu. Tomēr, ņemot vērā, ka Koļcova Parīzes braucienu ar atsevišķu lēmumu sankcionēja personīgi Staļins, ir pamats domāt, ka viņa misija bija saistīta ar jaundibinātā VK(b)P CK Starptautiskās informācijas biroja (BMI) slepenajām aktivitātēm ārvalstīs. Vēsturnieks Oļegs Kens norāda, ka 1932. gadā dibinātā BMI mērķis bija ne vien vākt informāciju, bet arī ietekmēt ārvalstu sabiedrisko domu.⁷²⁶ Šo mērķu īstenošanai tika izveidots ārvalstu korespondentu tīkls, kurš cita starpā pildīja īpašus uzdevumus “situācijās, kurās oficiālo kanālu izmantošana bija neiespējama vai nevēlama”. Pēc būtības BMI bija slepens padomju aģentu tīkls. Ārvalstīs šie aģenti pozicionējās kā *Izvestija* korespondenti. Viņi atskaitījās tieši Staļinam, kurš personīgi sankcionēja arī aģentu ārvalstu komandējumus. Šādu sankciju 1933. gada 18. septembrī saņēma arī Koļcovs.⁷²⁷

Kremļa iecerētā *Vozražģeņije* diskreditācijas shēma bija samērā vienkārša. Koļcovs uzrakstīja viltus vēstuli kādas Ukrainas bada cietējas vārdā un nosūtīja to emigrantu laikrakstam.⁷²⁸ *Vozražģeņije* šo vēstuli publicēja, kas arī bija Maskavas mērķis. Pēc kāda laika Koļcovs nāca klajā ar rakstu *Pravdā* (un vēlāk arī franču *L'Humanité*)⁷²⁹, kurā triumfāli atmaskoja emigrantu izvērsto bada kampaņu: “Lūk, kādi ir avīzes *Vozražģeņije* informācijas avoti par padomju īstenību! Informācijas avoti, ar kuriem viņa tā lielās Eiropas priekšā. Nesen *Vozražģeņije* redakcija savākusi kaudzē kaut kādas “īstas vēstules un cilvēciskus dokumentus” par padomju dzīves šausmām, nosūtīja tās Tautu Savienībai. Bez kāda rezultāta gan. Mēs ļoti lūdzam redakciju aizsūtīt arī šo jaunāko *Vozražģeņije* publicēto “īsto vēstuli”. Tā nebūs sliktāka par iepriekšējām”.⁷³⁰

Šādā veidā, producējot un laižot apgrozībā falsificētus avotus, PSRS centās diskreditēt īstos avotus, proti, bada cietēju vēstules, kuras lielā skaitā saņēma radinieki un palīdzības

726 Ken, N. Oleg. Карл Радек и Бюро международной информации ЦК ВКП(б), 1932–1934 гг. / Cahiers du monde russe, soviétique et post-soviétique. T. 44 (2003). No. 1., 135.-177. lpp.

727 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 348. lpp.

728 Vēstule adresēta kādam senam paziņam Rietumos. Fragments: “Aleksej, netici avīzēm, saproti, ka mūsu Jekaterinoslava palēnām izmirst un jo tālāk, jo trakāk. Aļoša, es zinu, ka esi precējies. Lai būtu, Aļoša. Tomēr, ja esi cilvēks, ja atceries veco mīlestību, es lūdzu Tevi, paglāb mani un Serjožu no bada nāves!”

729 Koltzov, Michael. Lettres du Pays. L'Humanité, 1933, 11. dec. 6. lpp.

730 Ефимов, Борис. Рассказы старого москвича. Московский рабочий, 1981.

organizācijas visā pasaulē no Latvijas līdz Brazīlijai.

Cīnoties ar padomju režīmam nevēlamas informācijas izplatītājiem, atsevišķos gadījumos lielieki nevairījās pielietot arī fizisku spēku. Tā piemēram, 1933. gada janvārī vācu komunisti nežēlīgi izrēķinājās ar ebreju žurnālistu, Leipcigas virsrabīna dēlu, Azrielu Karlebahu (Azriel Carlebach, 1909-1956), kurš Vācijas ebreju laikrakstos *Israelitisches Familienblatt* un *Haynt* bija publicējis rakstu sēriju ar saviem ceļojuma iespaidiem Ukrainā un Krimā 1932. gada vasarā. Karlebaha publikācijas, kurās bija kritizēta padomju sistēma un ebreju dzīves apstākļi Ukrainā, izraisīja plašu rezonansi Vācijā. No sākuma Karlebahs saņēma draudus, taču, kad kritiskie raksti turpināja parādīties, vācu komunisti autoram uzbruka. Karlebahs tika piekauts un sašauts.⁷³¹ Šo nežēlīgo uzbrukumu plaši aprakstīja starptautiskā ebreju prese.⁷³² Lai arī vainīgie netika notverti un sodīti, kā atzīmē Donalds Niviks, reti kuram bija šaubas, ka tas bija komunistu darbs.⁷³³

Aizdomas raisa arī britu žurnālista Gareta Džonsa un vācu sabiedriskā darbinieka Ēvalda Amendes pēkšņā nāve trīsdesmito gadu vidū. Abi spēlēja ļoti būtisku lomu, informējot pasauli par badu Ukrainā 1932./33. g. Gan Džons, gan Amende noteikti ierindojami svarīgāko personu pieciniekā šajā kontekstā. Džons tika nolaupīts un noslepkavots mīklainos apstākļos sava ceļojuma laikā Ķīnā 1935. gada augustā. Gadu vēlāk arī ceļojuma laikā Ķīnā no sirdslēkmes pēkšņi nomira Amende. Britu vēsturnieks Naidžels Kūlijs (Nigel Colley), kurš detalizēti pētījis Džonsa biogrāfiju, uzskata, ka ir pietiekoši daudz pierādījumu, kas liecina, ka Džonsa nāvē varētu būt iesaistīti PSRS specdienesti.⁷³⁴

731 Niewyk, Donald L. *The Jews in Weimar Germany*. New Brunswick, NJ [u.a.]: Transaction Publishers, 2001. 30. lpp.

732 Verrohung der Sitten. *Jüdische Rundschau*, 1933, 10. jan. 1. lpp.; *Les Communistes terrorisent les Juifs*. *L'Avenir Illustré*, 1933, 15. jan. 10. lpp.

733 Niewyk, Donald L. *The Jews in Weimar Germany*. New Brunswick, NJ [u.a.]: Transaction Publishers, 2001. 30. lpp.

734 Skat. <http://www.garethjones.org/soviet_articles/purpiss_nkvd.htm> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

3. Jautājums par palīdzību bada cietējiem Rietumu publiskajā telpā

3.1. Priekšvēsture Rietumu palīdzībai badacietējiem Krievijā

Bads Krievijā Rietumu publiskajā telpā bija jēdzien ar ilggadēju priekšvēsturi. Vairākas liela mēroga bada katastrofas bija piemeklējušas Krievijas impēriju 19. gadsimtā, no kurām 1891./92. gada lielais bads vēl bija vecākās paaudzes atmiņā.⁷³⁵ Savukārt 1921./22. g. Pievolgas bads, kas prasīja piecus miljonus upuru, bija noticis tikai pirms vienpadsmit gadiem.⁷³⁶ Nedz cara, nedz lielinieku režīms līdz šim badu nebija apzināti slēpuši no pasaules. Bads netika noklusēts arī valsts iekšienē. Gluži otrādi, Krievijā notika plašas palīdzības vākšanas kampaņas, kurās iesaistījās daudzi pazīstami krievu inteliģences pārstāvji.⁷³⁷

Krievija saņēma arī Rietumu palīdzību. 1921. g. vasarā padomju valdība rietumvalstīm lūdza finansiālu atbalstu, taču, ņemot vērā aizdomas, ka naudu lielinieki varētu izmantot citiem mērķiem, palīdzība tika sniegta graudā. Visbūtiskāko lomu spēlēja ASV. Vašingtona piešķīra 20 miljonus dolārus pārtikas sūtījumiem uz Krieviju. Palīdzību koordinēja un organizēja Starptautiskā Krievijas palīdzības komiteja (International Committee for Russian Relief)

735 1891. gada neražas rezultātā Pievolgas un Krievijas vidienes apgabalos izcēlās bads, kas prasīja simtiem tūkstošu cilvēku upurus (nāves cēlonis pārsvarā bija bada izraisītās slimības). Krievijas valdība organizēja palīdzību bada cietējiem. Krievijas bads plaši tika atspoguļots starptautiskajā presē. Londonas *Times* nosūtīja savu korespondentu uz bada skartajiem apvidiem. Šo publikāciju rezultātā palīdzība tika vākta arī Rietumos. No ASV uz Krieviju (caur Liepājas ostu) tika nogādātas vairākas liela apjoma graudu kravas. Palīdzība tika sūtīta arī no Rietumeiropas.

736 1921./22. g. t.s. Pievolgas bada cēloņi bija vairāki. Viens no faktoriem bija 1921. gada sausums, kam sekoja neraža. Tāpat lomu spēlēja Pirmā pasaules un pilsoņu kara sekas Krievijas impērijas teritorijā. Sagrāta bija lauksaimnieciskā un rupnieciskā ražošanas infrastruktūra. 1920. gadā graudus ievāca tikai 54% no pirmskara apjoma. Mājlopu skaits bija samazinājies par trešdaļu. Negatīvu iespaidu uz pārtikas sagādi atstāja sagrāutā transporta infrastruktūra. Ceļi un dzelzceļi bija ļoti sliktā stāvoklī. Bada stāvokli veicināja arī lielinieku realizētā kara komunisma politika. Tika ieviests maizes un maizes tirdzniecības valsts monopols un lauksaimniecības produkcijas repačija (продовольственная развёрстка), kas nozīmēja visu graudu un lauksaimniecības preču obligātu nodošanu valstij. Realizējot šo politiku, bieži zemniekiem tika atņemti arī iztikai nepieciešamā pārtika un rekvizīti sēklas graudi. Visu šo faktoru summa noveda pie liela mēroga bada, kas prasīja miljoniem cilvēku dzīvību.

737 1891./92. g. būtisku lomu palīdzības aktivitātēs spēlēja, piemēram, krievu rakstnieks Ļevs Tolstojs. Savukārt 1921./22. g. bada laikā atsaucoties Krievijas pareizticīgo baznīcas vadības aicinājumam grupa vadošo krievu inteliģences pārstāvju un sabiedrisko darbinieku nodibināja *Viskrievijas palīdzības komiteju bada cietējiem*. Šīs baznīcas un inteliģences sabiedriskās aktivitātes gan nebija koordinētas ar valdošo lielinieku režīmu. Tieši otrādi, lielinieki sākumā uz tām skatījās ar aizdomām, un vēlāk 1922. g. pie pirmās izdevības izrēķinājās ar tiem sabiedriskajiem darbiniekiem, kas bija dibinājuši bada palīdzības komiteju, izsūtīja viņus no valsts. Jaunā lielinieku diktatūra acīmredzami baidījās no jebkuras neatkarīgas iniciatīvas un darbības.

pazīstamā norvēģu polārpētnieka Fridtjofa Nansena vadībā. Viņam bija arī nozīmīga loma, informējot Rietumu sabiedrību par badu Krievijā. Nansens no Tautu Savienības tribīnes ne tikai pārliecināja rietumvalstis iesaistīties palīdzības sniegšanā, bet arī pats devās uz bada skartajiem rajoniem, kur organizēja palīdzības sadali. Nansena vadībā Pievolgas bads tika fiksēts fotogrāfijās un kinolentē. Šie vizuālie materiāli tika plaši izmantoti Rietumu publiskajā telpā, lai pievērstu sabiedrības uzmanību Krievijas traģēdijai un vāktu līdzekļus bada cietēju glābšanai. Par šīm aktivitātēm Nansens saņēma Nobela miera prēmiju.

1921./22. g. palīdzības pasākumos bija iesaistītas arī tādas organizācijas kā Glābiet bērnus starptautiskā savienība (International Save the Children Union), Apvienotā ebreju palīdzības sadales komiteja (Jewish Joint Distribution Committee), britu Glābiet bērnus organizācija, Starptautiskais sarkanais krusts u.c. Visnozīmīgāko ieguldījumu deva Amerikas palīdzības administrācija (American Relief Administration, ARA), kura koordinēja ASV piešķirtās palīdzības sadali. Kopumā Krievijā darbojās ap 300 amerikāņu, tika algoti 120 000 vietējie palīgi un dienā paēdināti aptuveni desmit miljoni cilvēku.

Neskatoties uz ļoti būtisko rietumvalstu ieguldījumu, glābjot padomju pilsoņus no bada nāves, lielnieku režīms ārvalstu palīdzības organizāciju aktivitātēs saskatīja draudus un lika dažādas šķēršļus to darbībai savā teritorijā. Ļeņins deva rīkojumu čekai pastiprināti kontrolēt ārvalstnieku darbību Krievijā. Viņiem tika noteikti dažādi aizliegumi, piemēram, nodot pārtiku privātpersonām. Tika prasīta maksa par ceļu izmantošanu, īre par pārtikas glabāšanu noliktavās u.tml.⁷³⁸ Tāpat rūpīgi tika kontrolēti ārvalstnieku kontakti ar vietējiem un šī saskarsme tika līdz minimumam ierobežota. Pēc bijušā Krievijas pārstāvja Starptautiskā Sarkanā Krusta organizācijā Jurija Lodiženska informācijas, lielnieku režīms vērsa arī represijas pret padomju pilsoņiem, kuri bija iesaistīti ārvalstu palīdzības sadalē Krievijā.⁷³⁹

Kā atzīmēja kāds PSRS pārstāvis divdesmito gadu vidū: “Padomju valdība uzveica badu, taču daudz grūtāk tai bija tikt galā ar briesmām, kuras radīja amerikāņu palīdzības misija”.⁷⁴⁰ Simptomātiski, ka Lielās Padomju enciklopēdijas sākotnējā divdesmito gadu izdevumā starptautiskās palīdzības loma bija aprakstīta pozitīvā gaismā, turpretī vēlākajos izdevumos šis skaidrojums mainījās un Herberta Hūvera vadītās Amerikas palīdzības administrācijas darbība tika iztēlota, kā alkatīga, pašlabuma motivēta rīcība, kura nevis palīdzēja, bet drīzāk nodarīja ļaunumu.⁷⁴¹

738 Волкогонов, Дмитрий. Ленин. Политический портрет. Книга 2, Москва: Новости, 1994. 159.-161. lpp.

739 Dr G. Lodygensky. *Famine et Anthropophagie*. Journal de Genève, 1933, 16. jūl. 1. lpp.

740 What Russia thinks of the rest of us. New York Times, 1927, 18. dec.

741 Hoover, Herbert. *Once Grateful Reds Defame Famine Aid*. Human Events, 1961, 6. okt. 666. lpp.

Jāuzsver arī, ka lielinieku režīms izmantoja 1921./22.g. badu, lai risinātu sev aktuālus politiskus uzdevumus, piemēram, lai izrēķinātos ar baznīcu, masveidā represētu tās pārstāvjus un burtiskā veidā izlaupītu baznīcu īpašumus. Eksploatējot tēzi par palīdzību bada cietējiem kā aizsegu, tika rekvizēti reliģiskie kulta priekšmeti, viss, kas bija gatavots no dārgmetāla un kam bija kāda vērtība tirgū. Nolaupītās preces pārkausēja, kontrabandas veidā izveda uz Rietumiem, kur tās nelegāli realizēja. Šādā veidā Rietumu tirgū iepludinātie dārgmetāli un dārgakmeņi sasniedza tik milzīgus apjomus, ka ievērojami nokritās dimantu vidējā cena pasaulē, un lielākais dimantu ražotājs “De Beers” pat bija spiests 1921.g. par ceturtdaļu samazināt dimantu iegūvi savās Dienvidāfrikas ražotnēs, lai noturētu cenu. Iegūtos līdzekļus Ļeņina valdība primāri tērēja nevis, lai gādātu maizi bada cietējiem, bet, lai realizētu komunistisko propagandu ārvalstīs un veicinātu pasaules revolūciju.

Lielinieku rīcība Pievolgas bada laikā darīja bažīgus ārvalstu ziedotājus, kuri ar neizpratni uztvēra informāciju, ka padomju valdība 1921./22. g. bada laikā pat nodarbojas ar labības eksportu. Nebija noslēpums, ka Maskava bija organizējusi graudu sūtījumus, piemēram, uz Itāliju 1920. gada beigās, kad daudzviet Krievijā jau valdīja bads, taču arī 1922. gadā labība tika eksportēta. Ļeņina vadībā Politbirojs pieņēma lēmumu “noteikt par valsts interesēm nepieciešamu izvest līdz 50 miljoniem pudu graudus”.⁷⁴²

Nansena vadītā starptautiskās palīdzības organizācija pieprasīja Maskavai paskaidrojumus. Organizācijas ziņojumā bija diplomātiski paustas bažas, norādot, ka “ir visai apšaubāma prakse izvest no valsts graudus laikā, kad ārvalstu palīdzības organizācijas graudus ieved, lai glābtu krievus no bada nāves”.⁷⁴³ Atbildot uz rietumvalstu bažām, Ļeņina vietnieks Ļevs Kameņevs 1922. gada 30. septembrī nosūtīja Nansena organizācijai vēstuli, kurā taisnojās: “Protams, ņemot vērā lielo Krievijas republikas teritoriju, ir iespējami atsevišķi graudu eksporta gadījumi, taču vēlos Jums apliecināt, ka runa ir par ļoti nenozīmīgiem apjomiem, kā arī par graudiem, kuri transporta vai citu apstākļu dēļ nevar tikt izmantoti bada cietēju pabarošanai.” Tomēr Kameņeva teiktais neatbilda patiesībai un runa nebija tikai par atsevišķiem maznozīmīgiem gadījumiem. Vēlāk Kameņevs pats to atzina un jau neslēpa, ka Maskava plāno eksportēt graudus par 50 miljoniem dolāru.⁷⁴⁴

742 Волгогонов, Дмитрий. Ленин. Политический портрет. Книга 2, Москва: Новости, 1994. 159. lpp.

743 Reports 8,000,000 starving in Russia. New York Times, 1923, 10. feb.

744 Turpat.

3.2. Palīdzības kampaņa un tās organizētāji

Daudzi no tiem, kuri trīsdesmito gadu sākumā cēla trauksmi Rietumos saistībā ar pakāpenisko stāvokļa pasliktināšanos Padomju Savienībā, labi pārzināja PSRS apstākļus, jo bija piedalījušies Pievolgas bada cietēju glābšanas programmā 1921./22. g.⁷⁴⁵ Vienu no pirmajiem aicinājumiem palīdzēt bada cietējiem PSRS 1933. gadā izplatīja kādreizējais Nansena misijas pārstāvis Krievijā R. Vilinks (R. C. J. Willink)⁷⁴⁶, kurš Nīderlandes presē 1933. gada februārī vērsa uzmanību uz holandiešu izcelsmes zemnieku likteni Padomju Savienībā. Vilinks atsaucās uz daudzajām vēstulēm, kuras saņēmis no PSRS un kurās cilvēki lūguši pārtikas palīdzību: "Gluži kā pirms desmit gadiem šie cilvēki atkal atrodas uz bada robežas. Katru dienu es saņemu neskaitāmas vēstules no viņiem, palīdzības saucienus. Visas pārtikas rezerves viņiem ir beigušās. Šie cilvēki ir pārcietuši pietiekoši daudz grūtību, lai skaidri apzinātos, ko nozīmē vārds "bads"!" Savā uzsaukumā Vilinks aicināja tautiešus ziedot naudu, lai to nogādātu bada cietējiem un dotu viņiem iespēju iegādāties pārtiku.⁷⁴⁷

Satraucošas vēstules no radiem pienāca arī citviet Rietumos. Balstoties uz tajās pausto informāciju rietumvalstu pilsoņi organizēja palīdzības kampaņas un ziedojumu vākšanu. Nereti to darīja tās pašas organizācijas, kuras savulaik bija izveidotas, lai palīdzētu 1921./22. g. bada cietējiem Krievijā.⁷⁴⁸ Aktīvu lomu šajā procesā spēlēja menonītu kopienas rietumvalstīs, kuras uzturēja ciešu saikni ar saviem piederīgajiem PSRS. 1933. gada marta sākumā Rosternas pilsētas (Kanāda) menonītu organizācija vērsās pie Saskačevanas provinces veselības ministra Urika (Dr. J. M. Ulrich), kurš savukārt pacēla bada jautājumu vietējā parlamentā. Uriks informēja deputātus, ka Rosternas menonītu orgnaizācija saņemot vairākus simtus vēstuļu katru nedēļu. Vēstulēs, dažas no kurām Uriks klātesošajiem nolasīja, bija aprakstīts milzīgs trūkums PSRS, minēts, ka cilvēki spiesti ēst atkritumus, zāli, zivju asakas, kā arī minēti bada nāves gadījumi.

Zīmīgi, ka kanādiešu politiķi, neatkarīgi no to partejiskās piederības, atbalstīja Urika iniciatīvu un arī paši parlamenta debatēs liecināja, ka viņu pārstāvētie pilsoņi lielā skaitā saņemot vēstules no bada cietējiem Padomju Savienībā. Piemēram, vēlākais Kanādas

745 Piemēram, Ē. Amende, R. Vilinks, J. Lodiženskis u.c.

746 Vairāk par Vilinka aktivitātēm Krievijā, skat. Toews, John B. *Lost Fatherland; The Story of the Mennonite Emigration from Soviet Russia, 1921-1927*. Scottsdale, Pa: Herald Press, 1967. 72. lpp.

747 *Wederom hongersnood in Rusland*. Nieuwsblad van het Noorden, 1933, 24. feb. 17. lpp.

748 Piemēram, Amerikas palīdzības biedrība Pievolgas bada cietējiem (The American Wolga Relief Society) vērsās pie ASV kongresmeņa D. S. Čerča (Denver S. Church, 1862-1952) ar lūgumu noskaidrot veidus, kā būtu iespējams sniegt palīdzību bada cietējiem PSRS līdzīgi kā tas tika darīts 1922. gadā. Skat. NARA 59/861.48/2462

lauksaimniecības ministrs Džeims Gardiners (James Garfield Gardiner, 1883-1962)⁷⁴⁹ pievienojās Urika aicinājumam Kanādas federālajai valdībai rast iespēju nosūtīt “bada cietējiem Krievijā” 10 – 20 miljonus bušeļu (270 - 540 000 tonnas) graudu.⁷⁵⁰ Gardiners arī norādīja uz komunistu centieniem noklusēt bada faktu Rietumos un nosodīja “bailes, kas daudziem rakstniekiem un runasvīriem liedz aprakstīt patiesos dzīves apstākļus Krievijā”.⁷⁵¹

1933. gada pavasarī Kanādā tika uzsākta pirmā palīdzības graudu sūtījuma (500 000 bušeļu) organizēšana. Kanādas Sarkanais Krusts vērsās pie PSRS varas iestādēm, lai vienotos par kravas nosūtīšanu uz Ukrainu. Taču Padomju Savienības Sarkanais Krusts atteicās pieņemt graudus, oficiālajā atbildē norādot, ka “ņemot vērā šī gada labo ražu, palīdzība nav nepieciešama, jo nepastāv tāda vajadzība”.⁷⁵²

Aktīvi palīdzības kampaņas organizētāji Kanādā un citviet Rietumos bija ukraiņu diasporas pārstāvji, kuri izmantoja savas sabiedriskās un reliģiskās organizācijas, lai ar to starpniecību organizētu publiskus pasākumus, uzrunātu Rietumu politiķus un pievērstu plašākas sabiedrības uzmanību katastrofālajam stāvoklim Ukrainā. Līdzīgas aktivitātes veica arī vācu kolonistus pārstāvošās organizācijas. Svarīgu lomu spēlēja vācu labdarības organizācija “Brüder in Not”⁷⁵³, kas nodarbojās ar sabiedrības informēšanu un ziedojumu vākšanu PSRS dzīvojošajiem vāciešiem jau no Pievolgas bada laikiem.⁷⁵⁴ Kopš Staļina uzsāktās lauksaimniecības kolektivizācijas divdesmito gadu beigās vācu kolonistu stāvoklis PSRS manāmi pasliktinājās un daudzi izteica vēlēšanos atstāt Padomju Savienību. 1929. gada vācu menonītu bēgļu krīze (skat. 67. lpp.), kas detalizēti tika atspoguļota Vācijas medijos, pievērsa pastiprinātu uzmanību nožēlojamajiem dzīves apstākļiem PSRS un “Brüder in Not” labdarības aktivitātes guva plašu atbalsi tautā.

Galvenais informācijas avots, kuru “Brüder in Not” izmantoja savā labdarības kampaņā, bija vācu kolonistu vēstules no Padomju Savienības. Tās tika publicētas Vācijas u.c. Eiropas valstu presē,⁷⁵⁵ bet 1933. gada jūlijā apkopotas un izdotas brošūrā, kura par ziedojumiem tika

749 J. G. Gardiners bija Kanādas lauksaimniecības ministrs no 1937. līdz 1957. gadam.

750 Grain for Russia proposed charity. *The Globe*, 1933, 16. mar. 1. lpp.

751 Claims Russian People Starving. *Edmonton Journal*, 1933, 16. mar. 17. lpp.; “We Die of Hunger,” Say Piteous Pleas From “Red Paradise”. *The Globe*, 1933, 17. mar. 1. lpp.

752 Soviets Refused Wheat (Letters to the editor). *Edmonton Journal*, 1933, 20. mar. 4. lpp.; Charge horrible conditions exist under Soviet rule. *Edmonton Journal*, 1933, 13. apr. 12. lpp.; Edmonton Ukrainians protest oppression Ukraine population. *Edmonton Bulletin*, 1933, 13. apr. 13. lpp.; Policy of Soviet regime scored by Ukrainians here. *Winnipeg Free Press*, 1933, 18. sep. 6. lpp.

753 Latviski: Brāļi nelaimē.

754 Bamberger-Stemmann, Sabine. *Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938: nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Grossmachtinteressen*. Marburg: Herder-Institut, 2000. 328. lpp.

755 Skat., piemēram, *De hongersnood in Sowietrusland*. *Het Vaderland*, 1933, 22. jūl. 2. lpp.

lielā skaitā izplatīta Vācijas pilsētu ielās.⁷⁵⁶ Tika arī organizētas izstādes, kurās šīs vēstules tika demonstrētas publikai. “Brüder in Not” koordinēja savas aktivitātes ar Vācijas luterāņu baznīcu, kuras pārstāvji aktīvi iesaistījās ziedojumu vākšanas kampaņā. 1933. gada 9. jūlijā Vācijas luterāņu baznīcas padome izplatīja uzsaukumu, kurā aicināja pilsoņus palīdzēt nelaimē nonākušajiem tautiešiem. Mācītāji visā valstī tika aicināti dievkalpojumos pieminēt Krievijas (PSRS) bada cietējus un lūgt par viņiem.⁷⁵⁷ Baznīcas pārstāvji, sevišķi tie, kuri ilgāku laiku paši bija dzīvojuši PSRS, spēlēja būtisku lomu sabiedrības informēšanā par badu Padomju Savienībā. Viens no aktīvākajiem “Brüder in Not” organizācijā bija mācītājs Johanes Šloining (Johannes Schleuning), kurš ilgus gadus bija strādājis PSRS un palīdzējis daudziem vācu kolonistiem pārcelties uz Vāciju. Savukārt baptistu mācītājs Karls Fluge (Carl August Flügge), atgriezies no PSRS, organizēja pārtikas palīdzības sūtījumus uz Ukrainu un jau 1930. gadā apkopoja un publicēja aculiecinieku stāstus par dzīves apstākļiem PSRS, kas rādīja Padomju Savienību ārkārtīgi negatīvā gaismā.⁷⁵⁸

Ļoti būtisku (ja ne centrālo) lomu palīdzības kampaņā Ukrainas bada cietējiem 1933. gadā spēlēja baltvācu sabiedriskais darbinieks, Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa vadītājs Ēvalds Amende.⁷⁵⁹ Ieguvis izglītību Krievijas impērijā un uz vietas pētījis labības sadali starp dažādiem Krievijas reģioniem, teorētiski Amende bija atbilstoši sagatavots, lai spētu prognozēt situācijas attīstību PSRS. Tomēr, analizējot viņa trīsdesmito gadu sākuma publikācijas, vērojams, ka Amendes secinājumus lielā mērā ietekmēja viņa personīgā pieredze Krievijā pirms lielnieku apvērsuma, kā arī dalība 1922. gada Pievolgas bada palīdzības programmā un salīdzinoši mazāk vērības autors pievērsa lielnieku politikai kā potenciālam bada izraisītājam.

756 Ehart, Adolf. Brüder in Not! Dokumente des Hungersnot unter den deutschen Volksgenossen in Russland. Zentralverband Berlin, 1933. 16 lpp.

757 Brüder in Not. Vossische Zeitung, 1933, 2. jūl. 2. lpp.

758 Flügge, Carl, August. Notschreie aus Russland: sechzig Briefe von Augenzeugen. Kassel: J.G. Oncken, 1930. 159 lpp.

759 Evalds Amende (1892-1936) piedzima pārtikušā vācu tirgotāju ģimenē Pērnāvā (Igaunija). Studēja ekonomiku un politiku Rīgas Politehnikumā, Ķelnes tirdzniecības skolā un Maskavas ekonomikas institūtā. Īsi pēc pirmā pasaules kara Amende ieguva doktora grādu Ķīles universitātē. Viņa disertācijas tēma - vācu minoritātes centrālajā un austrumeiropā. Amende strādāja kā žurnālists laikrakstā *Rigasche Rundschau*. 1920. gada ziemā viņš bija liecinieks badam Petrogradā, bet 1921./22.g. aktīvi iesaistījās starptautiskajā palīdzības programmā Pievolgas bada cietējiem. 1925. gadā Amende kļuva par Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa ģenerālsekretāru. Pildot amata pienākumus, viņš padziļināti studēja Eiropas (īpaši PSRS) nacionālo minoritāšu stāvokli un jau divdesmito gadu beigās Eiropas presē publicēja rakstus, vēršot sabiedrības uzmanību uz bada draudiem PSRS, kurus Amende skatīja no nacionālo minoritāšu viedokļa, uzsverot vāciešu, ukraiņu u.c. etnisko grupu potenciālo apdraudējumu. Amende bija Igaunijas pilsonis. Vairāk informāciju par Amendi skat. Führer im Grenz- und Ausland. Vossische Zeitung, 1933, 29. jūl. 3. lpp.; Housden, Martyn. Ethical Drift. Ewald Amende, the European Nationalities Congress and National Socialism / Central and East European Review 1, 2007, 3.-7. lpp.; Bamberger-Stemmann, Sabine. Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938: nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Grossmachtinteressen. Marburg: Herder-Institut, 2000. 327. lpp.

Savās trīsdesmito gadu sākuma publikācijās Amende runā par badu PSRS kā par tradicionālu Krievijas problēmu, kas izriet no valsts lielajiem mērogiem. 1930. gada sākumā ASV diplomāti Igaunijā vērsa Valsts departamenta uzmanību uz Amendes rakstiem Igaunijas vācu presē, kuros viņš brīdināja par potenciāla bada iespēju un prognozēja, ka bads gaidāms Padomju Savienības ziemeļu un ziemeļaustrumu rajonos, jo tur graudu ražas ir nepietiekošas cilvēku paēdināšanai, bet labības transports no dienvidu reģioniem (Ukrainas) var būt apgrūtināts. Retrospektīvi izvērtējot šos spriedumus, varam konstatēt, ka notika tieši pretēji - bada epicentrs bija dienvidu rajonos. Par spīti apmierinošajai ražai graudi ar labību bagātajos reģionos zemniekiem vienkārši tika atņemti un sadalīti tā, ka badā palika paši graudu ražotāji – zemnieki.

Neskatoties uz kļūdaino analīzi attiecībā uz bada izcelšanās iemesliem, Amendes proponētā pamatdoma vienalga bija aktuāla. 1930. gadā viņš prognozēja, ka Padomju Savienībā drīz būs bads un aicināja rietumvalstis tam atbilstoši sagatavoties: “Tas ir Eiropas sabiedrības, pirmām kārtām Vācijas, uzdevums un pienākums uzņemties iniciatīvu, lai sagatavotu pārtikas palīdzību tiem Krievijas iedzīvotājiem, kam tā būs nepieciešama. Galvenā loma būtu jāspēlē ASV, kā valstij ar lieliem resursiem. Pat, ja PSRS šoreiz izdosies vienai pašai pārvarēt pārtikas sagādes problēmas, būs labāk, ja Rietumi ir sagatavojuši palīdzību, kura netiek izmantota, nekā, pretējā gadījumā dalīt atbildību par zaudētajām dzīvībām”.⁷⁶⁰

Uzkrītoši, ka Amende nepieļauj, ka Maskava varētu vienkārši atteikties pieņemt ārvalstu palīdzību (kā tas notika 1932./33. g.), tomēr autora nopelns nenoliedzami ir tas, ka viņš vērs uzmanību uz gaidāmo katastrofu, apelē pie Rietumu sabiedrības sirdsapziņas un aicina rīkoties: “Lai izvairītos no lieliem cilvēku upuriem vistuvākajā nākotnē, pirmajam solim būtu jābūt dažādo nacionālo palīdzības organizāciju sadarbības uzsākšanai, Starptautiskā Sarkanā Krusta fonda izveidei ar mērķi apzināt patiesos pārtikas sagādes apstākļus Krievijā un panākt vienošanos par nepieciešamās palīdzības raksturu un apjomu”.⁷⁶¹

Pēc tam, kad bads PSRS izcēlās 1932./33.g., Amende aktīvi iesaistījās palīdzības kampaņas organizēšanā. 1933. gada vasarā pasaules preses izdevumos tika publicēti viņa raksti ar aicinājumiem palīdzēt bada cietējiem (skat. 114. lpp.). 1933. gada 16. septembrī Amende pacēla Ukrainas bada jautājumu Eiropas nacionālo minoritāšu kongresā Bernē.⁷⁶² Ar garu runu par šo tēmu uzstājās Igaunijas krievu minoritātes pārstāvis Mihails Kurčinskis (Mikhail

760 Ammende, Ewald. Soll das Russlanddeutschum untergehen? Revaler Bote, 1930, 30. jan. Skat. NARA 59/861.4016/335

761 Turpat.

762 La famine en Ukraine. Le Matin, 1933, 17. nov. 3. lpp.

Kurtschinsky).⁷⁶³ Savukārt Polijas ukraiņu pārstāve Milena Rudņicka (Milena Rudnyčka, 1892-1976) aicināja delegātus “vērsties ar rezolūciju pie civilizētās pasaules, lai uz tās sirdsapziņas nebūtu apkaunojošā līdzdalība sarkanās Krievijas diktatūras veiktajā noziegumā Ukrainā”.⁷⁶⁴ Rudņickas aicinājums tika uzņemts ar gariem aplausiem un kongress pieņēma rezolūciju, kurā Ukrainas bada sakarībā bija teikts, ka “tā ir sarkanās Krievijas imperiālisma apzināta politika fiziski iznīcināt ukraiņu nāciju saskaņā ar iepriekš izstrādātu plānu”.⁷⁶⁵

Vēsturnieki Smits un Hiden norāda, ka daudz mazāku atsaucību kongresa delegātos rada aicinājumi līdzīgā veidā nosodīt nacistu realizēto antisemītisko politiku Vācijā. Kāds ebreju pārstāvis no Latvijas sūdzējās, ka, viņaprāt, kongresa pēkšņā interese par nacionālajām problēmām PSRS bija nekas vairāk kā mēģinājums novērst uzmanību no nacionālsociālisma ideoloģijas pieaugošās ietekmes Eiropas nacionālo minoritāšu kongresā.⁷⁶⁶

Līdzīgā veidā, pretnostatot ebreju jautājumu un Ukrainas badu, vairāki mūsdienu autori izvirzījuši tēzi, ka pēc 1933. gada nacistu nākšanas pie varas baltvācietis Amende, ieņemdam Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa ģenerālsēkretāra amatu, bija nonācis, ja ne nacisma ideoloģijas, tad visādā ziņā jaunās Vācijas ārpolitikas ietekmē. Bambergere-Stemane savā pētījumā par Amendes darbību Eiropas nacionālo minoritāšu kongresā velta atsevišķu nodaļu Ukrainas bada jautājumam, uzsverot, ka sākot ar 1933. gada vidu šo tēmu aktīvi izmantoja nacistiskā Vācija savā propagandā un tādējādi arī Amende kļuva par aktīvu dalībnieku nacistu informatīvajā kampaņā.⁷⁶⁷ Savukārt vēsturnieks Hausdens norāda uz ētiska rakstura pretrunām Amendes darbībā pēc nacistu nākšanas pie varas, proti, uz kompromisiem ar Hitlera Vācijas nostādnēm ebreju jautājumā, kurus Amende pieļāvis būdam tādās starptautiskas organizācijas vadītājs, kurai vajadzēja aizstāvēt visas nacionālās minoritātes.⁷⁶⁸ Tāpat Hausdens pauž pieņēmumu, ka Amendes vadītais Eiropas nacionālo minoritāšu kongress 1933. gadā, iespējams, saņēmis finansējumu no Vācijas valdības, kas, iespējams, bijis saistīts ar kādiem papildus noteikumiem.⁷⁶⁹ Bambergere-Stemane šai sakarībā norāda, ka, piemēram, Amendes grāmata, kurā detalizēti aprakstīts bads Ukrainā, 1935. gadā tika

763 Skat. Braumüller, Wilhelm. Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas. Bern, 16. bis 19. September 1933. Vienna-Leipzig, 1934. 17.-27. lpp.

764 Smith, J. David., Hiden, John. Ethnic Diversity and the Nation State: National Cultural Autonomy Revisited. Routledge, 2012. 90. lpp.

765 Halii, Mykola. Organized famine in Ukraine, 1932–1933. Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1963. 37. lpp.

766 Smith, J. David., Hiden, John. 2012. 90. lpp.

767 Bamberger-Stemmann, Sabine. 2000, 326.-349. lpp.

768 Housden, Martyn. Ethical Drift. Ewald Ammende, the European Nationalities Congress and National Socialism / Central and East European Review 1, 2007, 2. lpp.

769 Turpat, 28. lpp.

izdota par Vācijas propagandas un izglītības ministrijas līdzekļiem.⁷⁷⁰ Proponējot tēzi par bada palīdzības kampaņas saistību ar nacistiem, Amendes kritiķi gan noklusē kādu būtisku detaļu, proti, to, ka tad, kad Amende uzsāka šo kampaņu, nacistu režīms viņu neatbalstīja. 1934. gadā Amende to atklāja sarunā ar britu diplomātiem, paskaidrojot, ka sākotnēji jautājumu par badu PSRS viņš pacēlis Ženēvā, taču, kad “mēģinājis uzsākt līdzīgu kampaņu Vācijā, valdība esot likusi saprast, ka, lai arī pati labdarības ideja ir atbalstāma, viņi tomēr aicina neizvērst publisku kampaņu, lai nesabojātu attiecības ar Padomju Savienību”.⁷⁷¹

Jākonstatē, ka trīsdesmitajos gados un pat otrā pasaules kara laikā izdotajos angļu un amerikāņu avotos Amendes darbībā netiek saskatīta nacistu politikas ietekme.⁷⁷² Piemēram, 1943. gadā izdotajā PSRS tematikai veltīto grāmatu katalogā Amende raksturots kā “ievērojams sabiedriskais darbinieks”, turpretī tādi angļu un amerikāņu autori kā Abbe un Mageridžs (kuri ieņēma tādu pašu pozīciju attiecībā uz PSRS darbībām Ukrainā 1932./33. g. kā Amende) raksturoti kā kritiski un nedraudzīgi noskaņoti pret PSRS.⁷⁷³

Pats Amende atzina, ka viņa un citu palīdzības kampaņas organizētāju reputācija tika ievērojami sabojāta pēc bijušā Francijas ministru prezidenta paustā bada nolieguma un viņa izteikumiem par bada ziņu saistību ar nacistu propagandu. Vēsturnieks Džonstons piekrīt šim secinājumam un uzsver, ka “bijušais premjers, pasaules mēroga politiķis ar demokrāta slavu teica antifašistiskajai Eiropai to, ko tā vēlējās dzirdēt. Pat desmit Amendes tur neko nebūtu varējuši mainīt”.⁷⁷⁴

Trīsdesmito gadu sākumā būtisku lomu palīdzības kampaņas organizēšanā spēlēja arī baznīca.⁷⁷⁵ Viens no svarīgākajiem Amendes līdzgaitniekiem, informējot Rietumu pasauli par badu Ukrainā, bija Vīnes arhibīskaps, kardināls Teodors Inicers (Theodor Innitzer, 1875-1955). 1933. gada vasarā viņš vērsās pie “civilizētās pasaules” ar aicinājumu palīdzēt visu

770 Bamberger-Stemmann, Sabine. 2000, 336. lpp.

771 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 388. lpp.

772 Skat., piemēram, lorda Dikonsona ievadu grāmatai “Human life in Russia”, kurā viņš par Amendi saka: “Viņš dzīvoja un nomira, cīnoties par citiem. Viņa dzīve darīja pasauli bagātāku.” Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*, London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 7. lpp.

773 Grierson, Philip. *Books On Soviet Russia 1917-1942*. Methuen And Company Limited, 1943. 223. lpp.

774 Johnston, Robert H. *New Mecca, New Babylon: Paris and the Russian Exiles, 1920-1945*. Kingston: McGill-Queen's University Press, 1988. 133. lpp.

775 2008. gadā atslepenotie Vatikāna arhīva materiāli par Ukrainas badu, liecina ka katoļu baznīcas augstākā vadība uzmanīgi sekoja līdzti notikumiem Ukrainā. Jau 1933. gada martā Vatikāns zondēja iespējamus veidus, kā palīdzēt bada cietējiem pēc 1921./22.g. palīdzības programmas parauga. Tomēr, ņemot vērā PSRS izteikti naidīgo attieksmi pret jebkādu ārvalstu palīdzību, kā arī, balstoties uz Itālijas diplomātu ieteikumiem, pāvests izlēma tieši neiesaistīties palīdzības kampaņā, jo nebija pārliecības, ka savāktie ziedojumi nonāktu līdz bada cietējiem. Vatikāns gan nelika šķēršļus un veicināja lokālās katoļu garīdznieku palīdzības akcijas Vācijā, Austrijā, Polijā u.c. Skat.: Luciuk, Lubomyr Y., and Athanasius McVay. *The Holy See and the Holodomor*. Toronto: University of Toronto, Chair of Ukrainian studies, 2011. xii.-xvi. lpp.

tautību un visu ticību bada cietējiem Ukrainā. “Miljoniem dzīvības var tikt zaudētas”, rakstīja Inicers, “Noskatīties uz šo situāciju, nozīmē uzņemties atbildību par šo masveida mirstību Krievijā. Tas nozīmē uzņemties atbildību par faktu, ka laikā, kad neskaitāmās pasaules vietās ir labības un pārtikas pārprodukcija, Krievijā cilvēki mirst badu”.⁷⁷⁶

Pēc kardināla Inicera un Amendes iniciatīvas tika nodibināta starptautiska un starpkonfesionāla palīdzības komiteja, kuras dibinātāju vidū bija Vīnes virsrabīns Foihtvangs (David Feuchtwang), kā arī armēņu, poļu, ukraiņu, čehu, ungāru un grieķu kristīgo baznīcu pārstāvji. Par organizācijas ģenerālsekretāru tika ievēlēts Amende, bet par goda priekšsēdētāju Inicers. Komitejas aicinājums primāri bija adresēts Starptautiskajam Sarkanajam Krustam, taču tika uzsvērts, ka tas domāts arī tiem, kas risina ar PSRS ekonomiskās sadarbības sarunas, pirmām kārtām, ASV. Inicera vadītā organizācija aicināja šādu sadarbību saistīt ar bada palīdzības jautājumu.

Kardināla aktivitātes izsauca asu PSRS reakciju, sevišķi Inicera norādes uz bada izraisīto kanibālismu. Maskavas izplatītajā paziņojumā šīs apsūdzības bija nosauktas par “pilnīgu izdomājumu” un kāds anonīms PSRS Ārlietu tautas komisariāta runasvīrs izteicās, ka “Padomju Savienībā mums nav nedz kanibālisma, nedz kardinālu”.⁷⁷⁷ Tik pat naidīgi Maskava izturējās pret rietumvalstīs dzīvojošo ukraiņu un viņu organizāciju izvērsto masīvo palīdzības kampaņu, kuras mērķis bija pievērst Rietumu valdību un sabiedrības uzmanību Ukrainā notiekošajam un panākt starptautisku iejaukšanos. Detalizēti šīs ukraiņu diasporas aktivitātes aprakstījuši Romāns Serbins un Marko Kariņuks.⁷⁷⁸

1933. gada vidū kļuva skaidrs, ka jebkāda veida koordinēta rietumvalstu palīdzības misija PSRS (pēc 1921./22. g. ARA programmas parauga) ir neiespējama, tā kā Maskava noliedza pašu bada faktu un reaģēja izteikti negatīvi uz jebkuru palīdzības piedāvājumu. Ar laiku Kremlis būtiski sašaurināja arī līdz šim funkcionējošo Rietumu labdarības organizāciju darbību PSRS, piemēram, “Brüder in Not”, aizliedzot piegādāt palīdzību vairākiem saņēmējiem vienlaikus. Ziedojumus drīkstēja sūtīt tikai uz individuālām adresēm un arī tad šie palīdzības saņēmēji tika bieži publiski kaunināti un pat represēti.⁷⁷⁹ Nereti vietējās iestādes piespieda cilvēkus atteikties no viņiem atsūtītās palīdzības un “brīvprātīgi” pārskaitīt to

776 Archbishop of Vienna Says Toll Will be Millions Unless World Heeds Plea. New York Times, 1933, 20. aug. 3. lpp.

777 Moscow Official Issues Denial, New York Times, 1933, 20. aug. 3. lpp.

778 Serbyn, Roman. The Great Famine of 1933 and the Ukrainian Lobby at the League of Nations and the International Red-Cross, Holodomor Studies, Vol 1, issue 1, 2009, 91.-133. lpp.; Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. xxxiv.-xxxvii. lpp.

779 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 7. l., 32.lpp.

MOPR⁷⁸⁰ un tamlīdzīgiem mērķiem. Par šādu praksi ziņoja vācu diplomāti Ukrainā.⁷⁸¹ To neslēpa arī PSRS oficiālā prese, kas acīmredzot vēlējās dot skaidru signālu Rietumu labdarības organizācijām, ka to sūtītā palīdzība vienalga līdz bada cietējiem nenonāks un tādēļ ir bezjēdzīga.⁷⁸²

Jāuzsver, ka par upuri visbiežāk krita tieši Vācijas palīdzības saņēmēji. Acīmredzot daļēji tas bija saistīts ar faktu, ka “Brüder in Not” aktivitātes neaprobežojās tikai ar materiālo palīdzību bada cietējiem. Kā atzina Vācijas konsuls Harkivā Karls Valters (Karl Walther), būtiska bija arī morālā palīdzība no Vācijas, kas palīdzēja vācu kopienai saglabāt savu identitāti tā, lai nākotnē šos cilvēkus varētu izmantot kā “politisku aktīvu”. Ukrainas GPU vadība, kas lasīja pārtvertos vācu konsulu ziņojumus šai argumentācijai pievērsa īpašu vērību un pasvītēja ar sarkanu.⁷⁸³

Citu rietumvalstu labdarības organizācijām nebija tik niansēti un tālejoši mērķi kā vācu “Brüder in Not”, tomēr arī to sūtītā palīdzība nereti tika cilvēkiem atņemta, vai negodīgi izkrāpta. Visbiežāk palīdzības saņēmējiem, kuriem no ārvalstīm bija atsūtīta nauda pārtikas iegādei, lika no šiem līdzekļiem dzēst nodokļu parādus. Piemēram, kādam desmit bērnu tēvam, kurš vēlējās saņemt viņa bada izmocītajai ģimenei atsūtīto palīdzību, lika pirms tam atdot valstij 82 kg maizes, kuru viņa bērni iepriekšējos gados esot saņēmuši no valsts.⁷⁸⁴ Šāda prakse izsauca sašutumu ārvalstu ziedotājos un daudzi pārtrauca savas labdarības aktivitātes.

Taču kopumā ārvalstu palīdzība pārtikas paku vai naudas pārvedumu veidā individuāliem adresātiem PSRS 1932./33. g. sasniedza milzīgus apjomus. Lauvas tiesa no šīs palīdzības gāja caur t.s. *Torgsin* tirdzniecības sistēmu, kura tika nodibināta 1931. gadā. Tās ietvaros pa visu PSRS tika atvērti *Torgsin* veikali ar bagātīgu preču klāstu. Tajos brīvi varēja iegādāties maizi, sviestu, gaļu, cukuru, apģērbus, apavus, kosmētiku u.tml. Vairums šo preču bija ārvalstu ražojumi. Liela daļa no pārtikas precēm bija ražotas un tika iepirktas Latvijā. Visus šos

780 МОПР - Международная организация помощи борцам революции.

781 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 10. l., 70.lpp.

782 1934.g. 5. janvārī *Times* raksta: „Padomju prese publicējusi pārsteidzošu informāciju par to, kas noticis ar naudu, kas tika sūtīta uz Krieviju grūtībās nonākušajiem vācu kolonistiem. Tā vietā, lai nonāktu līdz adresātiem, šī nauda, pēc nonākšanas PSRS, ieskaitīta Komunistiskās Internacionāles kontos.” Šis jautājums esot publiski izskatīts Centrālās Komitejas sesijā Maskavā, kur kāds referents detalizēti informējis, ka nauda no vācu organizācijas „Bruder in Not” esot sākusi pienākt 1933.g. maijā lielos daudzumos – katram vācu zemniekam no 10 līdz 20 markām. Pēc tam, kad naudas pārvedumi sasnieguši Ukrainu, nauda pārskaitīta MOPR, lai atvieglotu revolucionāru dzīvi kapitālistisko valstu cietumos. Tāpat referents norādījis, ka nauda turpina pienākt arī no citām organizācijām, kas arī tiekot regulāri pārskaitīta MOPR. *Times* raksts beidzas ar vārdiem: „Runātājs attēloja šos pārskaitījumus kā brīvprātīgu zemnieku lēmumu, kas esot pārāk lepni, lai pieņemtu dāvanas no vācu fašistiem”. Avots: German Colonists In Russia: Relief Funds Used By Reds. *Times*, 1934, 5. jan.

783 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 2. l., 7.lpp.; HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 39.lpp.

784 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 7. l., 35.-38.lpp.

produktus *Torgsin* veikalos varēja iegādāties, maksājot tikai valūtā, vai ar zeltu. Šajās tirdzniecības vietās iepirkās ārvalstu diplomāti, kā arī padomju pilsoņi, kuriem no ārzemēm tika atsūtīta valūta.

Tā kā oficiāli valūta nedrīkstēja būt PSRS pilsoņu īpašumā, tad *Torgsin* sistēma bija iekārtota tā, ka ārvalstu palīdzības sūtītāji *Torgsin* bankas kontā ieskaitīja naudu, norādīja adresātu un pēc kataloga izvēlējās viņam preces. Šim mērķim PSRS pārstāvniecības Rietumos plaši izplatīja *Torgsin* reklāmas bukletus ar populārāko preču (milti, makaroni, maize, gaļa, konservi) cenām.⁷⁸⁵ Vidējās preču cenas bija augstākas nekā Vakarēiropā.⁷⁸⁶ PSRS pārstāvniecības izvietoja reklāmas rietumvalstu presē, aicinot cilvēkus sūtīt saviem radiem un draugiem PSRS preces caur *Torgsin* sistēmu.

Kremlis iekļāva šo bada cietējiem sūtīto palīdzību savās ārvalstu valūtas ienākumu prognozēs un lēsa, ka 1933. gadā vidēji mēnesī no “emigrantu naudas pārvedumiem” PSRS valsts kasē ienāca viens miljons dolāru, vēl vienu miljonu deva tirdzniecība *Torgsin* valūtas veikalos.⁷⁸⁷ 1933. gada pavasarī, laikā, kad Ukrainas bads sasniedza kulmināciju, PSRS pārstāvji ar gandarījumu secināja, ka darījumu skaits *Torgsin* sistēmā “dažu mēnešu laikā pieaudzis no 100% līdz 300%”.⁷⁸⁸

Ar *Torgsin* veikalu palīdzību no bada izmocītajiem iedzīvotājiem tika arī izspiestas vērtslietas. Par gabalu maizes cilvēki nesa un nodeva laulības gredzenus, pat zelta zobus. Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašejs Šillers minēja gadījumus, kad cilvēkiem uzbrukts un izsisti zelta zobi, lai vēlāk *Torgsin* veikalā tos apmainītu pret maizi.⁷⁸⁹ Ar laiku gan *Torgsin* atteicās no zelta zobu pieņemšanas.⁷⁹⁰

PSRS centās iedzīvoties ne tikai no *Torgsin* valūtas pārvedumiem, bet arī no pārtikas paciņām, kuras ārvalstnieki sūtīja saviem radiem un draugiem uz Padomju Savienību. Šiem sūtījumiem tika piemērota nesamērīgi augsta muita, kas nereti pārsniedza pašas paciņas vērtību divas un vairāk reizes.⁷⁹¹ Šādu praksi PSRS bija ieviesusi jau divdesmito gadu sākumā, motivējot to ar pieņēmumu, ka šādus dārgus sūtījumus var apmaksāt tikai buržuāzijas pārstāvji, no kuriem

785 New method of sending food packages to Russia, NARA 59/861.48/2463

786 *Torgsin* - an Excerpt of the Price Lists April 1934 with a List of Standard Packages which are sent by *Torgsin* to all cities and towns of Soviet Russia. NARA 59/861.48/2471

787 Memorandum of conversation with W.W. Lancaster of the National City Bank, New York, January 20, 1933. NARA 59/861.01/1838

788 Letter and copy of advertisement sent by *Torgsin*, 1933, 23. mai. NARA 59/861.48/2439

789 Russia's starving peasants. Daily Telegraph, 1933, 28. aug.

790 La famine et l'anthropophagie en Russie. Le Matin, 1933, 27. sep. 1. lpp.

791 Russia in Grip of Famine; Many die of Hunger. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. mai. 17. lpp.

tad arī jāizspiež pēc iespējas vairāk naudas.⁷⁹² Lai samazinātu sūtīšanas administratīvos izdevumus, Vakareiropas un Ziemeļamerikas sūtītāji bieži izmantoja īpašu firmu starpniecību, kuras organizēja pārtikas paku sūtīšanu uz PSRS no kaimiņos esošās Igaunijas. Šīm firmām, kuras sadarbojās ar Igaunijas lielākajiem pārtikas veikaliem, bija pārstāvniecības visā pasaulē, kas pieņēma pasūtījumus. Pēc ASV diplomātu vērtējuma, apgrozījums šiem uzņēmumiem bija ievērojams.⁷⁹³

Analizējot 1932./33. g. Rietumos izvērsto kampaņu ar mērķi palīdzēt Ukrainas bada cietējiem, jāsecina, ka tieši individuālās pārtikas paciņas un naudas pārskaitījumi galu galā bija vienīgais reālais rietumvalstu devums, kas izglāba no bada nāves zināmu skaitu cilvēkus. Koordinētu liela apjoma palīdzību strikti noraidīja Maskava, kā rezultātā rietumvalstu (Lielbritānijas, ASV, Kanādas, Igaunijas u.c.) oficiālie pārstāvji varēja vienīgi rekomendēt ieinteresētajām labdarības organizācijām sūtīt savu palīdzību individuāliem adresātiem, izvairoties no liekas publicitātes, kas sadusmotu PSRS.

3.3. Rietumvalstu oficiālā reakcija

Rietumvalstu attieksmi pret PSRS trīsdesmito gadu sākumā būtiski ietekmēja pasaules ekonomiskā krīze kombinācijā ar šajā laikā notiekošajām ģeopolitiskā līdzsvara izmaiņām Eiropā. Hitlera nākšana pie varas ievērojami izmainīja vairāku Eiropas valstu attieksmi pret PSRS.

Pirmām kārtām jāmin Francija un Polija, kuras līdz nacistu triumfam Vācijā bija ārkārtīgi kritiski noskaņotas pret lielinieku pārvaldīto PSRS un arī Maskava savā retorikā nevairījās tās attēlot kā galvenos Padomju Savienības ienaidniekus.⁷⁹⁴ Savukārt līdz ar Hitlera pozīciju nostiprināšanos šī attieksme pakāpeniski mainījās. 1932. gada augustā PSRS viesojās Francijas lauksaimniecības ministrs Viktors Borē (Victor Boret, 1872-1952). Viņš apmeklēja arī Ukrainu un vēlāk (1933) savus ceļojuma iespaidus publicēja grāmatā, kurai ievadu rakstīja Eduards Erio.⁷⁹⁵ Borē neiedziļinājās PSRS lauksaimniecības politikas un zemnieku nožēlojamā stāvokļa analīzē, kā to darīja citi rietumnieki, kuri bija apmeklējuši Ukrainu šajā laikā. Tā vietā ministrs izcēla nepieciešamību stiprināt ekonomisko sadarbību ar PSRS, kamēr

792 Reports Famine Sweeping Russia. New York Times, 1924, 7. sep.

793 Sending of food packages to the Soviet Union from Estonia, 1931, 7. mai. NARA 59/861.48/2417

794 Trīsdesmito gadu sākumā Staļins dēvēja Franciju par "pašu agresīvāko un militaristiskāko valsti no visām agresīvajām un militaristiskajām valstīm pasaulē". Сталин И. В. Сочинения. Москва, 1949. Т. 12. 255.-257. lpp.

795 Boret, Victor. Le Paradis Infernal: U.R.S.S. Paris: A. Quillet, 1933. 420 lpp.

citās valstīs nav aizsteigušās Francijai priekšā. “Fašistiskā Itālija, lielie Amerikas baņķieri, šovīnistiskā Vācija ir devušas mums labu mācību”, rakstīja Borē, “Mājās viņi apkaro lielnieku ideoloģiju, bet Krievijas tirgū realizē savu pārprodukciju. Tas nāk par labu viņu rūpniecībai, cilvēkiem un finansēm”.⁷⁹⁶ To pašu proponēja arī Francijas ministru prezidents.⁷⁹⁷

Tādējādi var piekrist vēsturniekam Šambū, kurš pauž pārliecību, ka franču valstsvīra Erio nespēja ieraudzīt badu PSRS nebūt neizrietēja no fakta, ka viņš būtu “muļķis vai komunisma piekritējs”. Erio labi izprata reālo stāvokli, taču attiecīgajā laika periodā Francijas ekonomiskās un ģeopolitiskās intereses lika tai ieņemt pret PSRS draudzīgu attieksmi un iet uz kompromisiem arī Ukrainas bada jautājumā.⁷⁹⁸ Franču vēstures profesore Annija Lakruā-Rī, kas pazīstama kā Holodomora noliedzēja, oponente šādam viedoklim un uzskata, ka franču politiķi un diplomāti badu neredzēja, jo bads (vismaz masveidā) nepastāvēja. Lakruā-Rī atbalsta tēzi, ka Ukrainas bads ir nacistu propagandas produkts. Lai to pamatotu, viņa atsaucas uz Francijas sūtņa PSRS Šarla Alfāna (Charles Alphonse) 1933. gada 13. septembra ziņojumu ārlietu ministram, kurā diplomāts apliecina, ka, pavadot Erio viņa vizītes laikā Ukrainā, badu vai tā pazīmes viņš nekur nav redzējis. Viņaprāt, Rietumu presē izvērstā kampaņa esot “Vācijas un baltgvardu emigrantu inspirēta ar mērķi kaitēt PSRS – Francijas tuvināšanās mēģinājumiem”.⁷⁹⁹ Jāatzīst gan, ka sūtnis neslēpj, ka PSRS režīms franču viesiem daudzviet rādījis *potjomkina sādžu*.⁸⁰⁰ Neskatoties uz to, Alfāns uzskata, ka, lai arī realitāte, iespējams, bijusi sliktāka nekā to attēloja Francijas delegācijai, bads, viņaprāt, tomēr šai laikā (1933. gada augusta beigās) Ukrainā nepastāvēja. Līdzīgu atziņu Francijas delegācijas locekļi, izbraukuši no PSRS un ieradušies Latvijā, apliecināja arī Latvijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretāram Munteram.⁸⁰¹ 1933. gada novembrī Francijas ārlietu ministrs Pols Bankūrs (Paul Boncour, 1873-1972), atbildot uz komunistu deputātu jautājumu parlamenta debatēs, apliecināja, ka Francijas valdība neatbalsta pretpadomju kampaņu par badu Ukrainā.⁸⁰²

Vēsturnieku vidū nav vienots viedoklis par galvenajiem iemesliem, kas noteica Francijas

796 Boret, Victor. Un Mois en Russie Sovietique. Le Matin, 1932, 25. sep. 1. lpp.

797 M. Herriot parle encore de la Russie des Soviets. Journal des Débats, 1933, 21. sep. 3. lpp.

798 Chambost, Emmanuel. Le traitement de la famine en Ukraine de 1932-33 dans les ouvrages grand public, en France, de 1933 aux années 80.

Pieejams <http://siteedc.edechambost.net/famine_Ukraine/Famine_Ukraine_dans_livres_francais.doc> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

799 Lacroix-Riz, Annie. Sur la "famine génocidaire stalinienne" en Ukraine en 1933 : une campagne Allemande, Polonaise et Vaticane. 2008, 10.-11. lpp. Nav publicēts, pieejams internetā <<http://www.historiographie.info/ukr33maj2008.pdf>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

800 Turpat.

801 LVVA, 2575. f., 15. apr., 92. l.

802 La Chambre poursuit le debat sur la politique exterieure. Le Temps, 1933, 11. nov. 8. lpp.

skeptisko attieksmi. Šambū minētajiem ekonomiskajiem un ģeopolitiskajiem argumentiem runā pretī Tevunā un Bernāra sacītais, ka Francija salīdzinoši ar citām Eiropas lielvarām bija vissliktāk informēta par patieso stāvokli Ukrainā, jo atšķirībā no Vācijas un Itālijas tai Ukrainā nebija sava konsulāta.⁸⁰³ Francijai nebija arī tādi lauksaimniecības politikas analītiķi kā Lielbritānijas pārstāvniecībā. Rezultātā franču diplomāti lielā mērā paļāvās uz padomju avotu informāciju, ko apliecina arī Lakruā-Rī citētais Francijas sūtņa ziņojums par bada jautājumu, kurā sūtnis detalizēti pārstāsta Kaļiņina sniegto argumentāciju par pārtikas grūtību iemesliem.

Ja par Francijas valdības informētības pakāpi domas dalās, tad attiecībā uz Poliju pētnieki ir vienisprātis, ka Varšava bija viena no visinformētākajām valstīm attiecībā uz patieso lietu stāvokli Ukrainā. Ukrainā atradās Polijas konsuls un ievērojama poļu minoritāte. Polijas informētība par badu Ukrainā un reakcija uz to līdz šim plaši aprakstīta literatūrā.⁸⁰⁴ Līdzīgi kā Francija arī Polija ieņēma rezervētu pozīciju un aktīvi neveicināja palīdzības kampaņu, kuru uzsāka Polijas ukraiņu minoritātes līderi. Gluži otrādi, Varšava centās šīs aktivitātes ierobežot un pēc iespējas samazināt PSRS netikamo ziņu izplatību Polijā. Par Ukrainas bada informācijas publicēšanu tika sodīti vairāki Rietumukrainas izdevumi.⁸⁰⁵

Oficiālo Polijas reakciju noteica vairāki faktori. Visbiežāk minēts ģeopolitiskais, kas īpaši aktualizējās pēc Hitlera nākšanas pie varas Vācijā 1933. gada janvārī. Šajā periodā novērojama strauja Polijas – PSRS attiecību uzlabošanās, apmaiņa ar oficiālajām delegācijām, kultūras sakaru uzplaukums u.tml. Otrs faktors, kas atstāja ietekmi uz Polijas reakciju, bija bailes no ukraiņu nacionālisma. Polijas teritorijā dzīvoja ap septiņiem miljoniem ukraiņu, daļa no kuriem aktīvi atbalstīja ukraiņu tautas pašnoteikšanās ideju un neatkarību no Polijas. Ukraiņu minoritātes un Polijas centrālās varas savstarpējās domstarpības kulmināciju sasniedza 1930. gadā, kad Varšava īstenoja t.s. ukraiņu “pacifikāciju”, kuras ietvaros brutāli un ar spēku apspieda ukraiņu pretošanos. Pilsudska režīms turpināja represijas pret ukraiņiem arī trīsdesmito gadu sākumā. Rietumu presē šīs ziņas no Polijas bieži tika publicētas

803 Thevenin, Etienne. France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, 2005, 29. jūn.; Skat. arī <<http://www.39-45.org/viewtopic.php?f=42&t=14608>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

804 Holodomor - The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Warsaw-Kiev, 2009. 659 lpp.; Кушнеж, Роберт. Документи польської дипломатії про голодомор / Український історичний журнал. 2008. Nr. 6. 196.-211. lpp.; Bruski, Jan Jacek. The Polish Diplomacy and the Great Famine, 1932-1933, paper delivered at James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, 2005, 19. jūn.; Кушнеж, Роберт. Голод на Україні 1932-1933 рр. (за документами польських дипломатів) / Архіви України. 2008. Nr.3-4. 46.-52. lpp.; Kuśnierz, Robert. The Question of the Great Famine in Ukraine of 1932-1933 in the Polish diplomatic and intelligence reports / Holodomor Studies, Vol 1, issue 1, 2009, 77.-90. lpp.

805 <<http://www.archive.lviv.ua/materials/print/publication/zvit-dalo-pro-robotu-z-temi-golodomor-1932-1933-rokiv-v-ukrajini>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

vienlaicīgi ar bada ziņām no Ukrainas. Piemēram, *Manchester Guardian*, kurš 1933. gada martā publicēja Mageridža rakstu sēriju par badu Ukrainā, nedēļu pirms tam bija iespiedis publikāciju sēriju par “Polijas tirāniju” pret ukraiņiem Polijā. Simptomātiski, ka atšķirībā no rakstiem par badu Ukrainā, Polijas gadījumā tika īpaši izcelta pret-ukrainiskā Varšavas politikas motivācija.⁸⁰⁶ 1933. gada vasarā ukraiņu kopiena Kanādā pat izplatīja paziņojumu, kurā bija runa par “PSRS un Polijas valdību savstarpēju sazvērēstību ar mērķi iznīcināt ukraiņus”.⁸⁰⁷

Līdzīgi Polijai arī Vācija un Itālija vairākās Ukrainas pilsētās trīsdesmito gadu sākumā uzturēja konsulātus. Berlīne un Roma tādējādi saņēma detalizētu informāciju par Ukrainā notiekošo. Sevišķi izvērstus ziņojumus rakstīja Itālijas konsuls Harkivā (no 1934.g. Kijevā) Serdzio Gradenigo (Sergio Gradenigo, 1886-1966). Arī Itālijas sūtnis Maskavā Bernardo Atolico (Bernardo Attolico, 1880—1942) bada laikā apmeklēja Ukrainu un par tur redzētajām šausmām ziņoja ārlietu ministrijai. Graciozi, Šapovala un Argentieri pētījumi uzskatāmi parāda, ka Musolīnī bija lieliski informēts par badu Ukrainā.⁸⁰⁸ Pie Dučes vērsās pat ukraiņi no ASV un Kanādas ar lūgumiem palīdzēt Ukrainas bada cietējiem. Tādējādi, kā secina itāļu vēsturnieks Petrači, “fašisti zināja [par badu], bet klusēja”.⁸⁰⁹ Itālijas publiskajā telpā ziņas par Ukrainas badu faktiski nenonāca, jo fašistiskā cenzūra to nepieļāva.⁸¹⁰ Tā vietā bija lasāmas PSRS cildinošas publikācijas, kas sagatavoja augsni PSRS – Itālijas draudzības un neuzbrukšanas līgumam, kurš tika noslēgts tieši Ukrainas bada laikā – 1933. gadā. Starp Itāliju un PSRS šajā laikā pastāvēja arī rosīga ekonomiskā sadarbība. Piemēram, PSRS kravas tvaikoņi, kas no Odesas ostas izveda Ukrainas graudus Rietumeiropas pircējiem, bija būvēti Itālijas kuģu būvētavās. Fašistiskās Itālijas nevēlēšanos redzēt badu un iesaistīties palīdzības kampaņā noteica *reālpolitikas* apsvērumi.

Šī pati motivācija bija pamatā arī Vācijas sākotnēji inertajai attieksmei pret Eiropā izvērsto palīdzības kampaņu, kaut Vācija pēc vairāku vēsturnieku atzinuma bija visvairāk informētā

806 *Manchester Guardian*, 1933, 14. mar. 9. lpp.; 15. mar. 12. lpp.; 16. mar. 5. lpp.; 17. mar. 11. lpp.

807 *Alleged Persecution in Ukraine Is Scored*. *Edmonton Journal*, 1933, 24. jūl. 11. lpp.

808 Graziosi, Andrea. *Lettere da Kharkov: La carestia in Ucraina e nel Caucaso del nord nei rapporti dei diplomatici italiani, 1932-33*. Torino, 1991. 241 lpp.; *Commission on the Ukraine Famine - Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-33. Report to Congress*. United States Government, Washington D.C. 1988. 395.-507. lpp.; Граціозі, Андреа. *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932 – 1933 роки*. Харків: Фоліо, 2007. 255 lpp.; Sharoval, Yurii. *Letters from Kharkiv: The truth about the Holodomor through the eyes of Italian diplomats*. *The Day*, 2007, 20. nov. <<http://www.day.kiev.ua/191774>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

809 Petracchi, Giorgio. *Il fascismo, la diplomazia Italiana e la “questione Ucraina”*. *La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina, 1933-1941 // La morte della terra. La “grande carestia in Ucraina nel 1932-1933, Istituto per la Storia Sociale (Collana Media et Orientalis Europa, N.2), Vicenza, 2004, 278. lpp.*

810 Turpat.

rietumvalsts par PSRS norisēm.⁸¹¹ Papildus vēstniecībai Maskavā Vācijai bija veseli trīs konsulāti Ukrainā: Harkivā, Kijevā un Odesā.⁸¹² Sākot no 1932. gada marta Vācijas pārstāvji savos ziņojumos vērta uzmanību uz briesmošo bada katastrofu.⁸¹³ Sevišķi detalizēti bija vācu konsulu 1933. gada maija ziņojumi par badu Ukrainā.⁸¹⁴

Interesantu ierakstu 1933. gada sākumā savā dienasgrāmatā izdarīja nākamais Vācijas propagandas ministrs Gebelss. Viņš rakstīja, ka ticies un ilgi runājis ar Loida Džordža sekretāru, britu žurnālistu Garetu Džonsu, kurš Gebelsam esot pavēstījis daudz “briesmīgu lietu par Padomju Savienību”.⁸¹⁵ Nav šaubu, ka runa visdrīzāk bijusi par badu Ukrainā, kuru Garets Džons vēlāk detalizēti aprakstīja arī pasaules presē. No Gebelsa dienasgrāmatas ieraksta noprotams, ka daudz kas no Džonsa stāstītā bijis jaunums topošajam propagandas ministram.

Nacistu režīma interese par Ukrainas bada tēmu pieauga tikai 1933. gada vasarā, kad bada smagākā fāze jau bija aiz muguras. Šajā laikā kļuva acīmredzams, ka Vācijas valdība cenšas izmantot ikvienu negatīvu ziņu pret Maskavu vērstajā informatīvajā kampaņā. Simptomātiski, ka šajā laikā presei tika nopludināts Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašeja ziņojums ar sirdi stindzinošajām detaļām par bada šausmām Ziemeļkaukāzā 1933. gada sākumā. 1933. gada vasarā labdarības kampaņu sāka atbalstīt arī Vācijas valdošais režīms. Jūlijā “Brüder in Not” vajadzībām tūkstošs reihsmarkas ziedoja arī Vācijas kanclers Hitlers.⁸¹⁶ Interesanti, ka nacistu izplatītajā paziņojumā bija uzsvērts, ka fīrera ziedojums domāts “mūsu pilsoņiem” ne tikai PSRS, bet arī Sudetijā (Čehoslovākija).⁸¹⁷ Tādējādi skaidri jūtams šo aktivitāšu politiskais zemteksts. Arī “Brüder in Not” aicinājumos bija akcentēts, ka palīdzība tiek vākta tieši vācu tautības bada cietējiem.

Neskatoties uz diskutablajiem motīviem, nevar noliegt, ka Vācija bija viena no nedaudzajām valstīm, kurā tika izvērsta plaša ziedojumu vākšanas kampaņa (lai arī ar novēlošanos) un

811 Uz Vācijas valdošo aprindu sākotnēji pasīvo attieksmi norāda gan Evalds Amende, gan vēsturnieki E. Tevunā un O. Subtelnijs. Carynyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. 388. lpp.; Thevenin, Etienne. 2005; Subtelny, Orest. *The Famine in Western Archives: German Diplomatic Reports on the Famine // Famine-Genocide in Ukraine 1932-33: Western archives, testimonies and new research*. Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre, 2003, 18. lpp.

812 Konsuls Harkivā – Karls Valters (Karl Walther), konsuls Kijevā – Andors Henke (Andor Hencke), konsuls Odesā – Frīdrihs Rots (Friedrich Roth).

813 Zlepko, Dmytro. *Der Ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimhaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes : eine Dokumentation*. Sonnenbühl: H. Wild, 1988, 95. lpp.

814 Turpat, 160. un 164. lpp.

815 Thacker, Toby. *Welsh History Month: Gareth Jones - exposing the 1930s Ukraine famine*. 2011, 8. apr. Pieejams <<http://www.walesonline.co.uk>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]

816 Für die „Brüder In Not”. *Vossische Zeitung*, 1933, 6. jūl. 4. lpp.

817 Turpat.

organizētā veidā sūtīta palīdzība bada cietējiem uz PSRS. “Brüder in Not” no bada nāves izglāba vairāk nekā 12 000 vācu ģimenes PSRS.⁸¹⁸ Jāatzīst gan, ka Vācijas palīdzība bija vairāk deklaratīva un kampaņveidīga. Reālais devums nebija samērojams ar masīvo informatīvo kampaņu, kuru Berlīne izvērta kopš 1933. gada vasaras. Kā atzina Vācijas konsuls Harkivā Valters, Ukrainas vācieši saņēma lielāku palīdzību no ASV un Kanādas labdarības organizācijām, nekā no Vācijas.⁸¹⁹ 1933. gada jūnijā diplomāts aicināja Vācijas valdību būtiski palielināt palīdzības apjomus. Valters ieteica piešķirt 20 marku ikmēneša pabalstu 20 000 (no kopumā 40 000) vācu ģimenēm Ukrainā, kas prasītu 400 000 marku ik mēnesi. Tāpat viņš aicināja intensificēt “Brüder in Not” propagandas kampaņu Vācijā, pat neskatoties uz to, ka, kā pats atzina, PSRS režīms to uztver “īpaši jūtīgi”.⁸²⁰ Tas bija pilnīgā pretrunā ar Vācijas sūtņa Maskavā Herberta fon Dirksena (Herbert von Dirksen, 1882-1955) domām, kurš, tieši pretēji, rekomendēja Berlīnei “pēc iespējas izbeigt “Brüder in Not” propagandas akcijas, jo Ukrainas vāciešiem tās ne tikai neatvieglo dzīvi, bet pat kaitē”.⁸²¹ Sūtnis pieturējās pie uzskata, ka palīdzības kampaņa var tikai sabojāt PSRS – Vācijas attiecības.

Vācu diplomāts Hervarts (Hans von Herwarth, 1904-1999) savos memuāros dod labu kopsavilkumu Vācijas attieksmei: “Ko gan mēs vēstniecībā varējām darīt attiecībā uz badu? Sevišķi šis jautājums nomocīja mūsu gados jaunākos līdzstrādniekus. Daži rosināja Vācijas valdībai pārtraukt rūpniecības preču piegādi PSRS, kamēr vien tā turpina mērdēt badā miljoniem savu pilsoņu. Es personīgi uzskatīju, ka ir amorāli piegādāt Padomju Savienībai jebkādas preces. Taču tā nebija Veimāras republikas valdības nostāja. Valdība teicās rūpējamies par bezdarbu Vācijā... Šīs piegādes turpinājās un mūsu jaunākie līdzstrādnieki kļuva ar vien domīgāki. Dirksens juta viņiem līdzī, taču viņš un konsuls Gustavs Hilgers atbalstīja egoistisko argumentu, ka tirdzniecība ar PSRS samazinās bezdarbu Vācijā. Pie tam viņi teica, ka pat, ja rūpniecības preču piegāde tiktu pārtraukta, tas neatturētu PSRS no tālākas zemnieku terorizēšanas. Man bija jāatzīst, ka viņiem bija taisnība”.⁸²²

Vācu diplomāti līdzīgi kā viņu kolēģi no citām rietumvalstīm norobežojās no Ukrainas traģēdijas. Hervarts izvairījās piedalīties ceļojumos pa bada skartajiem rajoniem, jo “bija pārāk smagi redzēt nebeidzamos pūļus ar cilvēkiem, kas mira no bada”. Pat pieriedzējušais

818 Der Hunger in Russland. Vossische Zeitung, 1933, 24. aug. 2. lpp.

819 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 37.-38.lpp. Skat. arī HDA SBU, 13. f., 161. apr., 2. l., 7.lpp.

820 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 39.lpp.

821 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 10. l., 81.-82.lpp.

822 Herwarth von Bittenfeld, Hans-Heinrich, and S. Frederick Starr. Against Two Evils. New York: Rawson, Wade, 1981. 40.-41. lpp.

Otto Šillers, kas PSRS uzturējās ilgus gadus un bija izbraukājis valsti krustu šķērsu, 1933. gada vasarā priekšniecībai pauda vēlēšanos vairs neturpināt šos braucienus dēļ “briesmīgajiem bada apstākļiem”.⁸²³

Lielbritānijas oficiālo reakciju pret badu Ukrainā detalizēti pētījis vēsturnieks Kariņuks. Viņš secina, ka Londonas rīcībā bija pietiekoši apjomīga informācija par notiekošo, kas ļāva apzināties stāvokļa nopietnību. Lai arī publiskajā telpā britu oficiālie pārstāvji izvairījās no bada tēmas apspriešanas, *Foreign office* iekšējā sarakste liecina, ka Lielbritānijā bads PSRS tika uztverts kā mākslīgi izraisīta parādība, kuru lielnieku režīms izmantoja kā ieroci cīņai ar sev nevēlamajām sabiedrības grupām. Vinstons Čerčils kādā savā runā 1933. gada sākumā konstatēja, ka atsevišķos Padomju Savienības rajonos valda “pilnīgs bads” un ka “maizi vairs nepiegādājot psihiatriskajām slimnīcām” PSRS.⁸²⁴ Nav zināms, kas kalpoja par šīs informācijas avotu, taču ir skaidrs, ka britu valdošajām aprindām nebija ne mazāko ilūziju par Ukrainas bada brutālo un necilvēcīgo raksturu.

Tomēr līdzīgi kā Vācija, Francija, Polija u.c. arī Lielbritānija galu galā prioritēja savas ģeopolitiskās un ekonomiskās intereses, upurējot bada palīdzības jautājumu. Lielbritānijas ārlietu ministrijas 1933. gada dokumentos (gluži tā pat kā britu presē šajā laikā) galvenā vērība veltīta Padomju Savienībā apcietinātajiem *Metro-Vickers* inženieriem.⁸²⁵ Tieši dēļ *Metro-Vickers* Londona atsauc savu vēstnieku no Maskavas un noteica embargo padomju precēm. Kolīdz apcietinātie britu pilsoņi tika atbrīvoti, Lielbritānija atcēla ieviestās sankcijas. Lai arī Anglijā izskanēja balsis, kas aicināja saistīt britu un padomju ekonomisko sadarbību ar bada jautājumu, nekādi praktiski soļi šai jomā netika sperti. Lielbritānija arī atteicās saistīt bada jautājumu ar PSRS uzņemšanu Tautu Savienībā, kā to aicināja darīt Amende, kardināls Inicers un Kenterberijas arhibīskaps.⁸²⁶

Var izdalīt virkni faktoru, kuri noteica šādu britu attieksmi. Kariņukaprāt, vienaldzība bija viens no tiem. Lielbritānijai bija kolonijas visā pasaulē un daļā no tām regulāri izcēlās bads. Tādējādi uzzināt par kārtējo katastrofu kaut kur Āfrikā, Indijā, vai arī Krievijā britu sabiedrībai nebija nekas ārkārtējs. 1933. gada otrajā pusē britu valdības attieksmi negatīvi ietekmēja arī nacistu izvērstā propaganda, kura izmantoja Ukrainas badu un ukraiņu brīvības alkas saviem mērķiem un līdz ar to kaitēja ukraiņu organizāciju centieniem piesaistīt oficiālo

823 Subtelny, Orest. *The Famine in Western Archives: German Diplomatic Reports on the Famine // Famine-Genocide in Ukraine 1932-33: Western archives, testimonies and new research.* Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre, 2003. 24. lpp.

824 La Grande - Bretagne repond aux Soviets. *Le Figaro*, 1933, 22. apr. 1. lpp.

825 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine.* Kingston: Limestone press, 1988. lviii. lpp.

826 Turpat, 389. lpp.; *La famine russe et la Société des Nations.* *Journal de Genève*, 1934, 15. sep. 1. lpp.

Londonu savām labdarības aktivitātēm. *Foreign office* dokumenti skaidri liecina, ka ukraiņu palīdzības lūgumi tika noraidīti, baidoties no PSRS negatīvās reakcijas, kura tika sagaidīta sevišķi, ja procesā iesaistītas ukraiņu emigrācijas organizācijas.⁸²⁷ Lielbritānija nevēlējās konfliktēt ar Padomju Savienību divu galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, lai nesabojātu ekonomiskos sakarus un, otrkārt, jo baidījās no Hitlera, kurš tieši Ukrainas bada laikā nāca pie varas. Britu politiķis Roberts Vansitarts (Robert Vansittart, 1881-1957) atklāti atzina, ka lielniecisms, iespējams, ir sliktāks par nacismu, taču pēdējais ir pavisam reāls drauds Lielbritānijai, ņemot vērā Vācijas ģeogrāfisko novietojumu. Savukārt PSRS atrodas tālu un britus tieši neapdraud. Kariņuks secina, ka bads Ukrainā kļuva par ķīlnieku globālajā ideoloģiju karā, kurš aizsākās trīsdesmito gadu sākumā.⁸²⁸

Ukrainas bads laika ziņā sakrīt arī ar nozīmīgu posmu PSRS un ASV attiecībās. 1933. gada nogalē Rūzvelta administrācija atzina lielnieku režīmu, kas iezīmēja pagrieziena punktu abu valstu attiecībās. Laika posms pirms atzīšanas Vašingtonai bija ļoti labvēlīgs, lai izdarītu spiedienu uz PSRS. Diplomātiskās attiecības ar ASV Maskavai bija ārkārtīgi nepieciešamas gan ārpolitisku (ieilgusī krīze Tālajos austrumos), gan iekšpolitisku (ekonomisku) apsvērumu dēļ. Saskaņā ar ASV valsts sekretāra Kordela Halla (Cordell Hull, 1871-1955) sacīto, PSRS tik ļoti vēlējās nodibināt diplomātiskās attiecības, ka Vašingtona varēja nosaukt jebkuru cenu.⁸²⁹ Staļina pirmās piecgades izkropļotajai valsts tautsaimniecībai draudēja sabrukums bez ASV kredītiem.⁸³⁰ Tomēr Vašingtona neizmantoja tās rīcībā esošās sviras.

Vēsturnieks Kondrašins uzskata, ka ASV bija vienīgā rietumvalsts, kurai bija reāla iespēja palīdzēt bada cietējiem. Jebkāda ārvalstu palīdzība parasti atdūrās pret PSRS atteikumu, ko motivēja Kremļa nevēlēšanās atzīt, ka Staļina politikas rezultātā iestājies bads. Režīms konsekventi noliedza badu kā PSRS iekšienē, tā arī kontaktos ar ārvalstīm. Tas bija kļuvis par Staļina prestiža jautājumu. Tomēr, Kondrašinaprāt, Rūzvelts 1933. gadā varēja pārcirst šo Gordija mezglu un “uzcelt tiltu starp divām pretējām realitātēm - “padomju lepnumu par lielajiem sasniegumiem” un izsalkušajiem zemnieku bērniem”.⁸³¹ ASV to būtu varējusi

827 Carynyk, Marco, 1988. 329. lpp.

828 Turpat, xlv. lpp.

829 Bennett, Edward M. *Recognition of Russia*. Waltham, Mass. [usw.]: Blaisdell, 1970. 104. lpp.

830 1932.-1933. g. mijā PSRS vairākkārt apmeklēja National City Bank of New York vadītājs Lankastrs, kurš risināja sarunas ar Kremli par Krievijas parādu jautājuma noregulējumu un potenciālu aizdevumu PSRS. 1932.g. 1. jūlijā Staļins deva komandu padomju presē noorganizēt publikācijas, kurās būtu teikts, ka PSRS gaidāma laba raža. "Tam būtu jāatstāj iespaids uz Lankastru", rakstīja Staļins. Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. 205. lpp.

831 Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни, Российская политическая энциклопедия, 2008. 264. lpp.

izdarīt, par lētu naudu pārdodot PSRS savas pārprodukcijas graudu rezerves un pasniedzot šo soli, kā labas gribas žestu, kas saistīts ar diplomātisko attiecību nodibināšanos. Šādā veidā Maskava būtu “saglabājusi seju” un vienlaicīgi tas nāktu par labu arī ASV fermeriem.⁸³² Šim viedoklim piekrīt arī amerikāņu vēsturnieks Meijers, kurš uzskata, ka gadījumā, ja PSRS režīms atteiktos no palīdzības pieņemšanas, ASV varētu novilcināt diplomātisko atzīšanu uz gadu vai pat ilgāk. Šajā laikā Vašingtona varētu mēģināt pierunāt Maskavu sniegt palīdzību saviem cilvēkiem, vai nu pieņemot pārtikas sūtījumus no ārzemēm, vai arī atrotot nepieciešamos līdzekļus PSRS iekšienē. Ja Maskava turpinātu noliegt badu un ignorēt bada cietējus, tad diplomātisko atzīšanu varētu atlikt vispār.⁸³³

Nav šaubu, ASV patiešām bija vislielākās iespējas sniegt reālu palīdzību ne tikai no piegāžu apjoma, bet arī no ideoloģiskā viedokļa, kas 1932./33.g. situācijā bija galvenais šķērslis ārvalstu palīdzībai. Politiski un ideoloģiski motivētais PSRS režīms, piemēram, vajāja cilvēkus, kuri saņēma palīdzību no Vācijas, taču daudz liberālāk raudzījās uz tiem, kuriem pārtikas pakas pienāca no ASV.⁸³⁴ Tieši tāpēc pie ASV prezidenta vērsās ukraiņu organizācijas no visas pasaules, aicinot, pirmkārt, neatzīt Staļina režīmu un, otrkārt, organizēt palīdzības sniegšanu bada cietējiem pēc 1921./22. g. Amerikas palīdzības administrācijas parauga.

Valsts departaments uz šiem pieprasījumiem visbiežāk sniedza tipveida atbildi, kurā bija pausts, ka ASV neredz iespēju pieņemt jebkādus mērus, jo aprakstītie bada apstākļi “tieši neietekmē ASV pilsoņus vai viņu intereses”.⁸³⁵ Tomēr arī ebreju vajāšana Vācijā tieši neattiecās uz ASV pilsoņiem. Neskatoties uz to, ASV valsts sekretārs Halls atkārtoti iesniedza protestus Vācijas sūtnim, aicinot izbeigt šo praksi.⁸³⁶ Lai arī šie ASV diplomātiskie centieni nedeļa rezultātus, Vašingtona vismaz bija mēģinājusi. Savukārt Ukrainas bada gadījumā šāds mēģinājums pat netika veikts. Rūzvelta administrācija neietvēra bada palīdzības jautājumu starp PSRS atzīšanas priekšnoteikumiem, kuri tika iesniegti Lītvīnovam. Interesanti, ka viens no šiem priekšnoteikumiem attiecās uz ticības brīvības ievērošanu PSRS. Tas izsauca neslēpti dusmīgu reakciju no Lītvīnova puses, kurš visādi demonstrēja amerikāņiem, ka ir neapmierināts ar šāda jautājuma pacelšanu. Tomēr par spīti šai deklaratīvajai uzpūtībai, PSRS galu galā bija spiesta pieņemt virkni mēru, kuri atvieglāja neapskaužamo mācītāju likteni

832 Turpat.

833 Mayers, David Allan. *The Ambassadors and America's Soviet Policy*. New York: Oxford University Press, 1995. 103. lpp.

834 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 7. l., 32.lpp.

835 Skat., piemēram, NARA 59/861.48/2461

836 Morris, M. Wayne. *Stalin's Famine and Roosevelt's recognition of Russia*. University Press of America, 1994. 157. lpp.

PSRS. Vācu diplomātu 1934. gada ziņojumos no PSRS ir skaidri atzīts, ka reliģijas darbinieku stāvokļa uzlabojums ir tieši saistīts ar ASV spiedienu un ar Ļitvinova Vašingtonā pausto apņemšanos.⁸³⁷

Šis piemērs lieku reizi apliecina, ka ASV spiediens 1933. gadā bija ārkārtīgi iedarbīgs. Tas būtu varējis kardināli izmainīt arī Ukrainas bada norisi un visdrīzāk būtiski samazināt kopējo upuru skaitu. Tomēr vēstures gaita bija cita. ASV par badu klusēja un iemesli tam bija vairāki. Pirmkārt, ekonomiskās grūtības. Krīzes ietekme uz ASV tautsaimniecību stimulēja jaunās Rūzvelta administrācijas vēlmi par katru cenu nodrošināties ar lielajiem PSRS pasūtījumiem. Otrkārt, būtisku lomu spēlēja pozitīvā attieksme pret PSRS, kura kā sarkans pavediens vijās cauri ne tikai Amerikas, bet arī pārējo rietumvalstu sabiedriskajai domai trīsdesmito gadu sākumā. Treškārt, no svara bija paša Rūzvelta un viņa tuvākā loka izteiktā pro-padomju orientācija, kuru kā svarīgu faktoru akcentē vēsturnieks Veins Moriss. Viņš norāda, ka Valsts departamenta Austrumeiropas nodaļā, kas bija atbildīga par PSRS un kas ziņoja par Ukrainas badu, vairums līdzstrādnieku iebilda pret lielinieku režīma atzīšanu. Domstarpības ar prezidentu bija arī par citiem ar PSRS saistītiem jautājumiem. Šīs pastāvīgās opozīcijas dēļ Rūzvelta administrācija nolēma Austrumeiropas nodaļu vispār likvidēt.⁸³⁸ Tādējādi Rūzvelts apzināti ielencā sevi ar cilvēkiem, kuri simpatizēja Staļina režīmam.

Izvērtējot oficiālās Vašingtonas attieksmi pret badu PSRS, Moriss izdara skarbu secinājumu: "Rūzveltam patika runāt par morāli viņa ārpolitikai veltītajās runās, taču viņa kopējā pieeja starptautiskajām attiecībām bija amorāla".⁸³⁹

Reālpolitikas un ekonomiskā izdevīguma argumenti noteica vairuma rietumvalstu oficiālo reakciju uz badu Ukrainā trīsdesmito gadu sākumā. Tikai retā valsts uzdrošinājās atklāti deklarēt savu neapmierinātību ar to, kā lielinieku režīms izrīkojas ar saviem pilsoņiem. Rietumu ukraiņu u.c. organizācijas ne vienu reizi vien mēģināja panākt, lai PSRS politikas nosodījumu paustu Tautu Savienība, taču saņēma atbildi, ka tā kā PSRS nav šīs organizācijas locekle, Tautu Savienība nevar šo jautājumu izskatīt. Savukārt pēc tam, kad PSRS bija kļuvusi par Tautu Savienības loekli (1934), tad no atsevišķām Rietumu lielvalstīm izskanēja aizbildinājums, ka, ja reiz PSRS tika uzņemta Tautu Savienībā, tad acīmredzot tā atbilst izvirzītajiem kritērijiem un pēc definīcijas nevar apzināti mērdēt badā savus pavalstniekus.⁸⁴⁰

837 HDA SBU, 13. f., 161. apr., 4. l., 2.lpp.

838 Morris, M. Wayne. Stalin's Famine and Roosevelt's recognition of Russia. University Press of America, 1994. 164.-165. lpp.

839 Turpat, 166. lpp.

840 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. xlii. lpp.

Viena no retajām rietumvalstīm, kas oficiālā līmenī nosodīja PSRS realizēto politiku, bija Šveice. Tā iebilda pret PSRS uzņemšanu Tautu Savienībā, uzsverot, ka komunistu pārvaldītā valsts neatbilst civilizētās pasaules kritērijiem. Šveices prezidents Džuzepe Motta (Giuseppe Motta, 1871–1940) Tautu Savienībā uzstājās ar runu, kurā pamatoja, kāpēc PSRS nevar uzņemt šajā organizācijā. Īpaši viņš izcēla bada jautājumu, paužot bažas par bada katastrofas cēloņiem, kas bija saistīti nevis ar dabas apstākļiem, bet ar lielinieku režīma apzināto politiku.⁸⁴¹

Ar Šveices atbalstu un aktīvu lobēšanu no Eiropas nacionālo minoritāšu kongresa vadības, ukraiņu un krievu organizāciju puses 1933. gada rudenī Tautu Savienībā tomēr tika izskatīts Ukrainas bada jautājums. Izšķirošu lomu šī lēmuma pieņemšanā spēlēja tā laika Tautu Savienības padomes priekšsēdētājs Norvēģijas ministru prezidents Johans Movinkels, kurš personīgi saņēma neskaitāmus lūgumus pacelt bada jautājumu un kuru, pēc viņa paša sacīta, bija ietekmējušas publikācijas Francijas presē par šausminošajiem apstākļiem Ukrainā: “Visvienkāršāk man, protams, būtu nedarīt neko. Tā kā runa ir par valsti, kas nav Tautu Savienības locekle, es būtu rīkojies pilnīgā saskaņā ar noteikumiem, iesviežot papīrgrozā visus materiālus, kuri man tika piesūtīti. Bet es jutu, ka man nav tiesību apiet šo problēmu aizbildinoties ar administratīvas dabas atrunām”.⁸⁴²

Movinkeļa nostāja izpelnījās asu kritiku no PSRS un tās atbalstītājiem Rietumos. Norvēģijas sociālistu prese pārmeta viņam pretkrievisku nostāju, kamēr Rietumu lielvalstis uztvēra Norvēģijas premjera aktivitātes kā traucējošu faktoru lielvaru politiskajā spēlē.⁸⁴³ Tomēr Movinkels, kurš pārstāvēja mazu valsti ar pasaulē plaši zināmām humanitārās palīdzības tradīcijām (Nansena misija Krievijā 1921./22. g.) akcentēja savas darbības apolītisko raksturu: “Man tas ir sirdsapziņas jautājums. Tas nav politisks akts. Tā ir humanitāra rīcība, jo saskaņā ar ziņojumiem runa ir par miljoniem cilvēku dzīvībām. Katru dienu es saņemu vēstules un telegrammas no dažādām organizācijām un asociācijām visā pasaulē, kuras norāda uz konkrētiem gadījumiem... Tāpēc es nevaru vienkārši klusēt”.⁸⁴⁴

Movinkels rosināja izskatīt Ukrainas bada jautājumu Tautu Savienības padomes atklātā sēdē, taču šis priekšlikums tika noraidīts un jautājums galu galā tika pieņemts izskatīšanai slēgtā

841 Le discours de Motta. Journal de Genève, 1934, 19. sep. 3. lpp.

842 L'effroyable problème de la famine en Ukraine a été posé hier par M. Mowinckel devant le conseil de la Société des nations. Le Matin, 1933, 30. sep. 1. lpp.

843 <<http://www.fonjallaz.net/Ukraine-Grand-Famine/Suisse/CICR/cicr2/Bergens/Bergens-article.html>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

844 L'effroyable problème de la famine en Ukraine a été posé hier par M. Mowinckel devant le conseil de la Société des nations. Le Matin, 1933, 30. sep. 1. lpp.

sēdē. 1933. gada 29. septembrī, balstoties uz saņemtajiem palīdzības lūgumiem, Tautu Savienības priekšsēdētājs ierosināja lemt par starptautiskas humanitāras misijas nosūtīšanu uz bada skartajiem rajoniem PSRS, saskaņojot tās darbību un pārvietošanos ar PSRS varas iestādēm. Pēc ilgām un emocionālām debatēm šis priekšlikums tomēr tika noraidīts, pamatojot atteikumu ar faktu, ka PSRS nav Tautu Savienības locekle.

Tas izraisīja sašutumu bada palīdzības kampaņas organizētājos. Amende ar neslēptu rūgtumu rakstīja: “Tautu Savienības darbībā iezīmējās ar vien pieaugoša pretruna starp vārdiem un darbiem, starp teoriju un praksi. Ženēva bija kļuvusi par pasaules labāko oratoru uzstāšanās vietu. Viņu skanīgās deklarācijas tika uzņemtas pozitīvi, bet kad vajadzēja ķerties pie darbiem, neviens pat pirkstiņu nepakustināja, lai atkāptos no sava politiskā egoisma”.⁸⁴⁵

Tautu Savienības padome pieņēma lēmumu pāradresēt Ukrainas un Ziemeļkaukāza bada jautājumu Starptautiskā Sarkanā Krusta komitejai (ICRC). 1933. gada 5. oktobrī ICRC izskatīja šo jautājumu. Sēdes protokols liecina par vadošo Sarkanā Krusta darbinieku neapmierinātību ar Movinkeļa aktivitātēm un to, ka Tautu Savienība “uzgrūdusi” neērtā jautājuma risināšanu ICRC.⁸⁴⁶ Pēc garām debatēm Starptautiskā Sarkanā Krusta komiteja vienojās par vēstules nosūtīšanu PSRS Sarkanajam Krustam, lūdzot informēt par stāvokli Ukrainā un Ziemeļkaukāzā, kā arī darīt zināmu, ja ir nepieciešama humanitāra palīdzība. 1933. gada 12. oktobrī nosūtītās ICRC vēstules teksts bija formulēts ārkārtīgi laipni un piesardzīgi, norādot, ka Sarkanais Krusts ir spiests rīkoties pēc Tautu Savienības vadītāja Movinkeļa pieprasījuma un ka jautājums kopumā ir formalitāte.⁸⁴⁷

Ņemot vērā ICRC priekšsēdētāja Maksa Hūbera (Max Huber, 1874-1960) parakstītās vēstules uzkrītoši pieklājīgo un samierniecisko toni, PSRS Sarkanā Krusta vadītājs Abels Eņukidze (Авель Енукидзе, 1877-1937) Politbirojam izteica priekšlikumu atbildē izvairīties no agresīvām propagandas klišejiem par “nekrietnajiem meliem” u.tml. Šis ierosinājums tomēr tika noraidīts un divarpus mēnešus pēc ICRC vēstules saņemšanas Maskava nosūtīja atbildi,

845 Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 298. lpp.

846 Serbyn, Roman. *The Great Famine of 1933 and the Ukrainian Lobby at the League of Nations and the International Red-Cross / Holodomor Studies*, Vol 1, issue 1, 2009, 124. lpp.

847 DVD-disc, *Famine in the USSR 1929-1934, New Documentary Evidence / Federal Archival Agency of the Russian Federation; The Archive of Foreign Policy of the Russian Federation, Historico-Documentary Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation; The Central Archive of the Federal Security Service of the Russian Federation; The Archive of the President of the Russian Federation; The Russian State Archive of the Socio-Political History; The State Archive of the Russian Federation; The Russian State Archive of the Economy; The Russian State Archive of Literature and Art / Moscow, 2009, 213. lpp.; Skat. arī Starptautiskā Sarkanā Krusta komitejas arhīva materiālus par Ukrainas badu: CR 203-1 Famine en URSS, 1-117 (1933.07.20. - 1934.03.22.). Šie materiāli pieejami internetā <<http://www.fonjallaz.net/Ukraine-Grand-Famine/Suisse/CICR/index.html>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]*

kurā runas par badu Ukrainā tika tradicionāli nosauktas par “nepatiesām baumām”. PSRS Sarkanais Krusts skaidri pauda, ka negrasās vispār apspriest šādu jautājumu pēc būtības un ieteica Starptautiskajai Sarkanā Krusta komitejai nekad vairs to nepacelt, ja tā vēlas uzturēt labas attiecības ar PSRS.⁸⁴⁸

Tā bija atbilde, kuru ICRC jau sagaidīja. Par PSRS strupo atteikumu tika informēts Norvēģijas ministru prezidents Movinkels, kā arī organizācijas, kuras bija vērsušās pie Sarkanā Krusta ar palīdzības lūgumiem.

848 Turpat [DVD-disc], 215. lpp.

Secinājumi

Informācija par Ukrainas badu, kas sasniedza Rietumus trīsdesmito gadu sākumā, bieži bija fragmentāra, nepilnīga un pretrunīga. Galvenais ziņu avots par PSRS notiekošo bija Maskavā bāzētie rietumvalstu žurnālisti, tomēr tā kā viņu darbību būtiski ierobežoja ceļošanas aizliegums Ukrainā 1933. gadā un PSRS cenzūra, no Maskavas sūtītie raksti reti kad atspoguļoja Ukrainas bada patieso ainu. Gan 1932./33.g. rietumvalstu preses analīze, gan žurnālistu memoāri liecina, ka PSRS cenzūra bija aizliegusi Rietumu korespondentiem savās publikācijās lietot vārdu “bads”. Tā vietā tika lietoti tādi apzīmējumi kā “pārtikas grūtības”, “pārtikas krīze” u.tml. Šis apstāklis ļauj uzskatāmi atšķirt Maskavā akreditēto korespondentu publikācijas no ārpus PSRS bāzēto žurnālistu rakstiem, kuros Ukrainas bads tika atainots daudz detalizētāk un bez cenzūras diktētiem kompromisiem.

Padomju cenzūra bija arī galvenais iemesls, kādēļ vairāki vadošie Rietumu preses izdevumi turēja savus PSRS lietu korespondentus ārpus PSRS (visbiežāk Rīgā). Savstarpēji konfrontējot Rietumu žurnālistu rakstīto par Ukrainas badu, jāsecina, ka faktu izklāsta un interpretācijas ziņā vistuvāk realitātei 1932. un 1933. gadā Ukrainas situāciju aprakstīja tieši ārpus PSRS esošie žurnālisti no tādiem preses izdevumiem kā *Times*, *Daily Express*, *Journal de Geneve*, *Journal des Debates* un *Chicago Daily Tribune*. Vislielāko rezonansi Rietumu publiskajā telpā izsauca to autoru publikācijas, kuri, neskatoties uz ceļošanas aizliegumu, paši bija bijuši aculiecinieki badam Ukrainā un kuri spēja publicēt savas liecības Rietumos, apejot PSRS cenzūru. Parasti pēc šādiem rakstiem sekoja autoru izraidīšana no Padomju Savienības.

Līdz šim literatūrā izcelti divi briti – Malkoms Mageridžs un Garets Džons, kā pirmie Rietumu žurnālisti, kas apmeklēja Ukrainu bada laikā un pirmie uzrakstīja par to Rietumu presē (1933. gada martā), tādējādi atverot Rietumu sabiedrības acis uz Ukrainā notiekošo traģēdiju. Nav šaubu, abu autoru publikācijas *Manchester Guardian*, *New York Times* u.c. bija nozīmīgs ieguldījums pasaules informēšanā par Ukrainas badu, tomēr tās nebija pirmās šāda veida liecības. Promocijas darbā detalizēti aplūkots arī citu Rietumu žurnālistu devums un analizētas publikācijas, kurām līdz šim veltīts nepelnīti maz uzmanības. Šīs analīzes rezultātā autors secina, ka būtisku lomu Rietumu informēšanā par notiekošo Ukrainā un Ziemeļkaukāzā bada sākotnējā stadijā spēlēja tādi autori kā *Daily Express* Maskavas korespondente Reja Klemene, kas tika izraidīta no PSRS pēc viņas ceļojuma uz Ukrainu 1932. gada septembrī un *New York Herald Tribune* žurnālists Ralfs Barns, kura publikācijas par stāvokli Ukrainā un Kubaņā sanikvoja Staļinu un lika Kremlim ieviest aizliegumu ārvalstu korespondentiem

apmeklēt bada skartos reģionus līdz pat 1933. gada rudenim.

Promocijas darbā secināts, ka informācija par Ukrainas badu Rietumu publiskajā telpā bija pietiekoši apjomīga, lai būtu iespējams izprast notiekošā traģismu. Presē varēja izlasīt kā par milzīgo upuru skaitu, tā par nežēlīgo labības atņemšanu zemniekiem, par nāves sodiem labības vārpu “zagļiem”, par zāles ēšanu un kanibālismu.

Tas, kas atšķīra Ukrainas bada atspoguļojumu no Vācijas *mežonību* traktējuma, bija notiekošā interpretācija. Ja Hitlera antisemītisko akciju nosodījums ārpus Vācijas bija gandrīz simtprocentīgs, tad viedokļi par Ukrainas badu dalījās. Pirmkārt, daudzi Rietumos noliedza pašu bada faktu. Daudzi neticēja, ka miera laikā, labvēlīgos laika apstākļos valstī var izcelties bads ar daudzu miljonu upuriem. Vēl fantastiskāka likās doma, ka valdība pati šo badu būtu varējusi izraisīt un ļaut daļai savu iedzīvotāju aiziet bojā. Šo neticību visvairāk stiprināja PSRS oficiālā nostāja, saskaņā ar kuru, PSRS bads neeksistēja. Atšķirībā no Hitlera, kas realizēja ebreju vajāšanu publiski, Staļins ukraiņus mērdēja badā slepus. Ņemot vērā, ka tas notika informatīvas izolācijas apstākļos, PSRS “klusēšanas sazvērestība” lielā mērā attaisnojās.

Promocijas darbā secināts, ka Staļina režīms īstenoja plaša mēroga koordinētu propagandas kampaņu Rietumu publiskajā telpā ar mērķi noliegt Ukrainas badu, diskreditēt šīs informācijas avotus un sēt šaubas Rietumu sabiedrībā attiecībā uz bada ziņu patiesumu. Būtisku lomu šajā kampaņā spēlēja rietumvalstu komunisti, kuri izmantoja jebkuru iespēju un tribīni, lai propagandētu Maskavas viedokli. Salīdzinot kreiso spēku retoriku dažādās valstīs, secināms, ka komunisti rīkojās pēc vienotas shēmas un izmantoja identiskus argumentus, lai pierādītu, ka runas par badu Padomju Savienībā neatbilst patiesībai. Visbiežāk sabiedrības uzmanība tika pievērsta pašmāju problēmām, apgalvojot, ka bads pastāv tieši Rietumos, nevis PSRS. Vērojams, ka šī retorika sevišķi aktivizējās tieši 1932./33. gadā.

Ukrainas bads laikā ziņā sakrīt ar periodu rietumvalstu vēsturē, kad komunistiskās propagandas sēklas krita visauglīgākajā augsnē. Tieši trīsdesmito gadu sākumā visāsāk bija jūtamas globālās krīzes sekas – bezdarbs un trūkums, kas būtiski vairoja sociālistiskās ideoloģijas un plānveida ekonomikas piekritēju skaitu. 1931. gadā vien vairāk nekā 100 000 amerikāņu atsaucās aicinājumam pārcelties uz darbu PSRS. Nekad agrāk un arī nekad pēc tam Padomju Savienība nebija tik populāra Rietumos, kā trīsdesmito gadu sākumā.⁸⁴⁹ Lai arī daudzi Rietumu sociālisti skeptiski raudzījās uz padomju kārtības ieviešanu Rietumos (piemēram, Sidnijs Vebs), viņi dedzīgi atbalstīja sociālistisko jauncelsmi PSRS. Neskaitāmos

849 Skat. šīs tēmas plašāku iztirzājumu: Parkes, Henry Bamford. *Marxism: An Autopsy*. Boston: Houghton Mifflin Co, 1939. v.-viii. lpp.

rakstos, brošūrās un lekcijās viņi slavēja Staļina īstenoto rūpniecības industrializāciju un lauksaimniecības kolektivizāciju, attaisnojot upurus, ko šī lielinieku politika aiz sevis atstāja. Plašās Rietumu aprindās pārtikas trūkums un bads PSRS trīsdesmito gadu sākumā tika uzlūkots kā progresa cena. Šai tēzei ticēja un to aktīvi propagandēja daudzi populāri Rietumu rakstnieki un žurnālisti. Sākotnēji bads Ukrainā tika noliegts, taču vēlāk, kad bada fakts vairs nebija noslēpjams, to attaisnoja ar sociālistiskajiem pārveidojumiem, kuri nākotnē ļaušot izvairīties no bada atkārtošanās.

Šādus un līdzīgus spriedumus PSRS centās visiem spēkiem atbalstīt. Kremļis nežēloja līdzekļus, lai uzpirktu Rietumu masu informācijas līdzekļus un t.s. viedokļa līderus, kuri slēptā veidā propagandēja Maskavas idejas. Promocijas darbā secināts, ka vislielāko uzsvāru savā informatīvajā pret darbībā, noliedzot badu Ukrainā, PSRS lika uz propagandu ne tik daudz komunistu, cik Rietumu pilsoniskajās aprindās, mēģinot ietekmēt sabiedrības vairākuma domas.

Maskava prasmīgi iesaistīja savā 1932./33. g. propagandas kampaņā cilvēkus, kuriem bija liela autoritāte Rietumu pasaulē. Ukrainas bada kontekstā īpaši jāizdala Nobela prēmijas laureāts Bernards Šovs un britu politiķi, lords un lēdija Pasfīldi (S. un B. Vebi), kuri apmeklēja PSRS bada laikā un pēc tam nepalaida garām nevienu iespēju atspēkot ziņas par badu. Bernards Šovs un Vebu pāris piederēja t.s. *Padomju Savienības draugu* lokam, kas trīsdesmito gadu sākumā aktīvi veicināja ciešākas saites ar PSRS. Rietumu publiskajā telpā viņi izcēla Padomju Savienības sasniegumus un aizēnoja neveiksmes. Rezultātā varam konstatēt, ka Rietumos šajā laikā izveidojās stāvoklis, kad jebkāda kritiska informācija par PSRS tika uzlūkota ar aizdomām. Kā 1933. gadā secināja britu diplomāti, “lielākā daļa izglītotu un atbildīgu cilvēku Eiropā un ASV vienkārši vairs netic kritiskām ziņām par PSRS”.⁸⁵⁰

Šāda konjunktūra ļoti negatīvi atsaucās uz centieniem iepazīstināt Rietumu sabiedrību ar patieso stāvokli Ukrainā. Žurnālistus, kuri to mēģināja darīt un kuri tāpēc tika izraidīti no PSRS, Rietumos bieži uztvēra kā neobjektīvus antikomunistus. Mageridžs, kura raksti par Ukrainas badu radīja milzu rezonansi 1933. gada martā, pēc izraidīšanas no PSRS ilgi nevarēja atrast darbu un viņa raksti un grāmata par dzīvi PSRS saņēma skarbu kritiku pilsoniskajā presē. Trīsdesmito gadu sākuma vispārējās *sovjetofīlijas* atmosfērā antikomunista zīmogs nozīmēja karjeras beigas daudziem radošo profesiju pārstāvjiem Rietumos.

Promocijas darbā secināts, ka vislielākā padomju propagandas uzvara Ukrainas bada

850 Carynnyk, Marco, et al. *The Foreign Office and the Famine*. Kingston: Limestone press, 1988. xxxiv. lpp.

kontekstā bija Francijas bijušā ministru prezidenta Eduarda Erio viesošanās Ukrainā 1933. gada augusta beigās un viņa izteikumi pēc tās. Šādu secinājumu var izdarīt, balstoties uz trīsdesmito gadu Rietumu diplomātu, žurnālistu un labdarības organizāciju pārstāvju spriedumiem un preses publikācijām. Erio ne tikai noliedza bada faktu, viņš pauda viedokli, ka ziņas par badu izplata nacisti. Pēc šiem izteikumiem daudzi izstājās no Amendes u.c. organizētās labdarības kampaņas. PSRS organizētā ekskursija vienam no vadošajiem Eiropas politiķiem Erio, jeb “kaviāra tūre”, kā to ironiski dēvēja žurnālisti, bija devusi rezultātu – Rietumos izplatījās šaubas, kas radīja vilcināšanos un nespēju adekvāti reaģēt.

Analizējot PSRS informatīvo pretdarbību, promocijas darbā proponēta tēze, ka, lai noslēptu Ukrainas badu, Staļina režīms ķērās arī pie falsificētu dokumentu producēšanas un nopludināja tos Rietumu masu medijiem, šādā veidā mēģinot diskreditēt bada ziņu izplatītājus. Tāpat PSRS izdarīja spiedienu uz ārvalstu valdībām un nevairījās lietot fizisku spēku, lai panāktu Maskavai nedraudzīgu publikāciju apturēšanu.

Apkopojot informāciju, kura 1932./33.g. bija pieejama Rietumu publiskajā telpā par badu padomju Ukrainā, var izdalīt četrus galvenos tēmu lokus, pēc kuriem grupējami bada rakstura un cēloņu vērtējumi Rietumos trīsdesmito gadu sākumā: ekonomiskais, ideoloģiskais, politiskais un etniskais. Tieši bada izcelsmes atšķirīgā interpretācija mūsdienās ir pamatā asajiem strīdiem vēsturnieku un politiķu aprindās, aplūkojot Holodomora problemātiku. Reti kurš vairs iebilst, ka 1932./33. g. Ukrainā bads pastāvēja un ka tā rezultātā aizgāja bojā ievērojams skaits cilvēku. Viedokļi būtiski atšķiras attiecībā uz bada izcelšanos un norisi: vai bada lielnieku režīms izmantoja kā ieroci, jeb vai centās pēc iespējas ātrāk to novērst, sniedzot palīdzību bada cietējiem.

Šī promocijas darba uzdevums nav iesaistīties šajā diskusijā. Tā vietā autora mērķis ir tuvoties izpratnei par to, kā Ukrainas badu uztvēra laikabiedri Rietumos. Autors neapgalvo, ka Staļina mērķi vai nodomi bija tieši tādi, kā secināts turpinājumā, jo darba uzdevums ir parādīt to, kādus secinājumus par Ukrainas badu varēja izdarīt Rietumos, balstoties uz 1930. gadu sākumā publiskajā telpā pieejamo informāciju. Tādējādi pētījuma mērķis ir palīdzēt vēsturniekiem, zinot šos secinājumus, labāk izprast rietumvalstu reakciju uz badu Ukrainā 1932./33. gadā.

Ukrainas bada ekonomiskais aspekts

Analizējot rietumvalstu presi, secināms, ka Rietumu komentētāji trīsdesmito gadu sākumā bieži norādīja uz lielnieku realizēto ekonomisko politiku, kā PSRS posta cēloni. Tika

uzskatīts, ka Staļina piegādes plānam nav ekonomiskā pamatojuma un tāpēc PSRS ekonomiskā politika jau pašā saknē ir kļūdaina, vedot valsti pretī saimnieciskam kraham. Vērojams, ka šim viedoklim, kuru pārstāvēja tādi PSRS eksperti kā Vilms Šteins, Pjērs Brikē u.c. un kuram sliecās piekrist arī Rietumu diplomāti, bija arī vērā ņemama opozīcija Rietumu publiskajā telpā, ņemot vērā šim periodam raksturīgo pro-padomju eiforiju.

Trīsdesmito gadu sākuma Rietumu presē bieži tika akcentēts PSRS labības eksports, kā viens no zemnieku posta galvenajiem iemesliem. Tai pat laikā tika pausta arī neizpratne, kādēļ PSRS eksportē graudus, ja tos var izmantot bada cietēju pabarošanai. Rietumu publiskajā telpā šajā laikā aktīvi tika diskutēts jautājums par ekonomisko sankciju ieviešanu, protestējot pret lielinieku necilvēcīgo apiešanos ar saviem iedzīvotājiem. Vairākas valstis atteicās pirkt PSRS kokmateriālus - otru svarīgu padomju eksporta produktu, jo to ražošanā izmantots piespiedu darbs. Tika pacelts arī jautājums par graudu importa pārtraukšanu, ja PSRS ļauj saviem iedzīvotājiem mirt badā. Tādējādi secināms, ka labības eksportu Rietumos drīzāk saistīja ar apzinātu lielinieku politiku, nevis ar akūtu ekonomisku nepieciešamību.

Tāpat secināms, ka daudzi žurnālisti tiecās ignorēt Staļina režīma politisko un ideoloģisko motivāciju, pūloties izskaidrot badu Ukrainā ar tehniskām problēmām, slikto transporta infrastruktūru un vietējās birokrātijas realizēto nepareizo pārtikas sadali. Izsekojot, piemēram, Ēvalda Amendes rakstiem, var uzskatāmi redzēt, ka arī viņš sākotnēji (1930) potenciālo badu drīzāk skaidroja ar ekonomiskiem iemesliem un tikai vēlāk (1933) saskatīja Ukrainas badam politiski-ideoloģiskus cēloņus. Tas pats attiecās arī uz tādiem Rietumu ekspertiem kā Šefers, Auhagens u.c., kuri badu paredzēja jau 1930.-1931.g. kā sekas padomju ekonomiskajai politikai. Interesantu interpretāciju šajā kontekstā piedāvāja francūzis Pjērs Berlāns, kurš lai arī aplūkodams badu ekonomiskās kategorijās, tomēr norādīja uz lielinieku ieviesto pārtikas sadales sistēmu (maizes kartiņām) kā instrumentu organizēta bada izraisīšanai.⁸⁵¹

Kopumā tomēr jāsecina, ka arguments par iepriekš plānotu un organizētu badu nebija īpaši populārs starp Rietumu žurnālistiem, kuri sliecās skaidrot notiekošo tikai no ekonomiskā viedokļa. Savukārt, ja aplūkojam tā laika lauksaimniecības ekspertu sacīto par šo jautājumu, tad redzam, ka "organizēta bada" tēze parādās daudz biežāk. Piemēram, Vācijas vēstniecības lauksaimniecības atašejs Šillers pieļāva, ka bads ir organizēts apzināti ar mērķi risināt valsts agrāro krīzi, atjaunojot līdzsvaru starp ražošanu un patēriņu nevis palielinot ražošanu, bet samazinot patēriņu, proti, iznīcinot vairākus miljonus cilvēkus, kurus sagrautais lauksaimniecības sektors nevar pāēdināt.⁸⁵² Arī Kanādas lauksaimniecības speciālists Kerns

851 Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agricole. Le Temps, 1932, 31. mai. 1. lpp.

852 Corn Growing in Fields Where All the People Have Perished. Daily Telegraph, 1933, 30. aug.; Comment

norādīja uz pieaugušo iedzīvotāju skaitu, kā vienu no PSRS ekonomisko problēmu cēloņiem. Jāuzsver gan, ka šie ekspertu ziņojumi nebija paredzēti publiskai lietošanai, tādēļ to ietekme uz Rietumu sabiedrisko domu trīsdesmito gadu sākumā bija ierobežota.⁸⁵³

Timotijs Snaiders izsaka pieļāvumu, ka Staļins, iespējams, domāja, ka Ukraina ir pārāpdzīvota un ka tāpēc pāris simts tūkstošu cilvēku nāve no bada netika uztverta kā kaut kas slikts.⁸⁵⁴ Šāds arguments gan ir apšaubāms, ņemot vērā Staļina dotos norādījumus steidzināt Ukrainas un Kubaņas kolonizāciju 1933. gada augustā un uzsverot, ka tas esot “jautājums par darba spēku dienvidos, kur allaž trūkuši strādnieki”.⁸⁵⁵

Ukrainas bada ideoloģiskais aspekts

Neatkarīgi no tā, kādu attieksmi pret PSRS ieņēma dažādi Ukrainas bada komentētāji Rietumos, lielākā daļa bija vienprātis, ka Padomju Savienībā notiek ideoloģiski motivēta cīņa starp lielinieku režīmu un zemniekiem, kas tolaik sastādīja 80% no visiem PSRS iedzīvotājiem. Lai arī padomju propaganda centās iztēlot kolektivizācijas gaitā veiktās masveida deportācijas un represijas kā vēršanos tikai pret nelielu zemnieku daļu – *kulakiem*, vērojams, ka Rietumos tomēr dominēja viedoklis, ka notiekošais ir daļa no plaša mēroga sociālekonomiskiem pārveidojumiem ar mērķi transformēt zemnieku šķiru jaunā sociālā formācijā – “lauku proletariātā”. Šis jaunizveidotais “proletariāts” tiktu kontrolēts ar kolhoza institūcijas palīdzību un normētām pārtikas devām līdzīgi kā proletariāts pilsētās.⁸⁵⁶ Šādu secinājumu ļauj izdarīt rietumvalstu diplomātu ziņojumu un preses analīze. Raksturīgi ir *Times* citētie Staļina vārdi, ka “padomju vara nevar balstīties uz divām pretējām lietām – lielo sociālistisko industriju un mazajām zemnieku saimniecībām”.⁸⁵⁷

To, ka bads tika izmantots, kā ierocis šajā cīņā ar zemniekiem, uzsvēra vairāki Ukrainas bada laikabiedri Rietumos. Piemēram, Viljams Čemberlens rakstīja: “Bads ar nodomu tika izmantots, kā valsts politikas instruments un kā galējais līdzeklis, lai salauztu zemnieku pretošanos jaunajai sistēmai”.⁸⁵⁸ Līdzīgos ieskatos bija arī *Times*, *Manchester Guardian*, *Journal des Debates*, *Journal de Geneve* u.c. Tika uzsvērts, ka vispārējais pārtikas trūkums, iespējams, bija ekonomiskā sabrukuma rezultāts, taču, kad pārtikas krīze kļuva akūta, režīms

les bolcheviks nourrissent le peuple. Journal des Débats, 1933, 1. jūl. 1. lpp.

853 Šillera ziņojums tika nopludināts preseī 1933. gada vasarā.

854 Snyder, Timothy. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. New York: Basic Books, 2010. 35. lpp.

855 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 316. lpp.

856 Stein, Wilm. Ohne Bauern kein Brot. Vossische Zeitung, 1932, 13. aug. 4. lpp.; Hungersnöden i Russland, Aftenposten, 1933, 7. jūn. 9. lpp.; Plight Of Soviet Peasants. Times, 1934, 20. aug.

857 The Soviet Tyranny. Times, 1933, 13. apr.

858 Chamberlin, William, Henry. Russia's Iron Age. Ayer Publishing, 1934, 88. lpp.

to izmantoja, lai atsevišķos reģionos, manipulējot ar pārtikas sadales mehānismu, izraisītu mākslīgu badu un sodītu nepaklausīgās grupas. Šāds viedoklis tika pausts gan Rietumu presē, gan diplomātiskajos kuluāros.⁸⁵⁹

Zīmīgi, ka procentuāli visvairāk no bada bija miruši t.s. „jedinolicniki” (individuālie zemnieki), to konstatē *Manchester Guardian* korespondents apmeklējot Ukrainu un Ziemeļkaukāzu 1933. g. oktobrī.⁸⁶⁰ No tā secināts, ka bads kā ierocis netika piemērots visiem zemniekiem vienādi. Tāpat uzsvērts, ka, lai arī pārtikas trūkums vērojams daudzviet PSRS, tā nav bijusi vispārēja problēma.⁸⁶¹ 1932./33. g. bads skāra tieši lauku rajonus un nebija vērojams pilsētās.⁸⁶² Tā ir būtiska atšķirība no 1921./22. g. situācijas, kad bada cietēji bieži devās meklēt pārtiku no pilsētas uz laukiem. 1932./33. g. vērojama tieši pretēja tendence.

Promocijas darbā secināts, ka tēzi par “badu kā ieroci” 1932./33. g. Rietumos izmantoja arī tie autori, kuri simpatizēja Staļina politikai. Piemēram, Veba un Fišers. Viņi piekrita faktam, ka lielinieku un zemnieku starpā notiek sīva cīņa, tomēr atšķirībā no Mageridža, Čemberlena u.c. uzskatīja, ka tieši zemnieki ir tie, kuri izmanto badu kā ieroci, lai kaitētu komunistiem. To viņi darīja slēpjot graudus, sabotējot sēju u.tml.⁸⁶³ Šis bada skaidrojums nebija oriģināls. To plaši propagandēja PSRS laikraksti, uz to norādīja arī Staļins savās vēstulēs Politbiroja biedriem.⁸⁶⁴

Promocijas darbā secināts, ka Rietumu publiskā telpa lielā mērā bija sašķelta divās pretējās noietnēs attiecībā uz PSRS sociālo pārveidojumu novērtējumu. Ļoti izplatīts bija viedoklis, ka Staļina īstenotā lauksaimniecības socializācija savā būtībā ir laba un derīga lieta. Ne tikai Rietumu komunisti, bet arī tādi autori kā Hindus, Veba, Denī u.c. uzskatīja, ka kolektivizācija PSRS zemniekiem nāks tikai par labu, jo pēc savas dabas tie esot apātiski un vadāmi. Autors piekrīt Engermana secinājumam, ka šāda attieksme pret PSRS, tostarp ukraiņu, zemniekiem bija raksturīga ne vienam vien Rietumos šajā laikā.⁸⁶⁵ Tieši ar zemnieku inerto dabu, konservatīvismu un sabotāžu badu Ukrainā izskaidroja, piemēram, Basehes un Durante. Vairums Maskavā akreditēto Rietumu korespondentu kolektivizācijas pamatideju attēloja pozitīvi, Rietumu presē atļaujoties kritizēt tikai tās praktisko realizāciju un vainu par neveiksmēm noveļot galvenokārt uz vietēja līmeņa birokrātiju. Šādu nostāju pauda tādi žurnālisti kā Šteins, Fišers, Durante un tā pēc būtības sakrita ar Kremļa oficiālo pozīciju.

859 Skat., NARA 59/861.404/307; *Famine proves Potent Weapon in Soviet Policy*. *Christian Science Monitor*, 1934, 29. mai. 1. lpp.

860 *The Soviet Countryside: A Tour of Inquiry*. *Manchester Guardian*, 1933, 19. okt.

861 *Rations In Russia: The New Food Decrees*. *Times*, 1932, 22. jūl.

862 *Forest Labour in Russia*. *Manchester Guardian*, 1933, 29. mar.

863 Webb, S. *Soviet Communism: A New Civilisation*. London, New York: Longmans, Green, 1947. 217.-218. lpp.; Fischer, Louis. *Louis Fischer's Interpretation*. *The Nation*, 1935, 29. mai. 629.-630. lpp.;

864 Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010. 37. lpp.

865 Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Observers and the Costs of Soviet Economic Development // American Historical Review* 105 (April 2000), 383.-416. lpp.

Diametrāli pretējs skatījums uz lauksaimniecības socializāciju bija kristīgi konservatīvo izdevumu pārstāvjiem, kuri uzskatīja pašu kolektīvizācijas ideju par nepareizu un tādu, kas ir pretrunā cilvēka dabai. Vinstons Čerčils 1933. gada pavasarī runājot par badu PSRS, izcēla lielinieku ideoloģisko motivāciju, atzīmējot, ka cilvēki tiek izmantoti kā jēlmateriāls, lai izmēģinātu komunistiskās teorijas praksē.⁸⁶⁶ Šo viedokli Rietumu publiskajā telpā aktīvi propagandēja arī tādi pazīstami autori kā Žans Giro, Pjērs Brikē, Īzaks Dons Levīns, Teodors Obērs u.c.⁸⁶⁷

Arī krievu un ukraiņu diasporas pārstāvji rietumvalstīs puda līdzīgus uzskatus. 1933. gada nogalē, kad Norvēģijas ministru prezidents Movinkels tika aicināts pacelt Ukrainas bada jautājumu Tautu Savienībā, viņa uzmanība tika vērsta uz krievu emigranta Markova 1933. gada pētījumu par PSRS lauksaimniecību. Tajā cita starpā bija teikts: "Politika, kas vērsta uz kulaku kā šķiras likvidāciju, būtībā ir daļas iedzīvotāju fiziskas iznīcināšanas politika. Čekai nav pa spēkam izpildīt uzdevumu iznīcināt *"nevajadzīgos iedzīvotājus"*. Tomēr ar vien plašāk izplatoties pārtikas trūkumam, kurš pirmām kārtām atsaucas uz ārpus *"sociālistiskā sektora"* esošajiem, bads kļūst par partijas sabiedroto. Bads palīdzēs līdz minimumam samazināt *"nevajadzīgo cilvēku materiālu"*, kas atzīts par nederīgu *"tekošajam momentam"*".⁸⁶⁸

Ukrainas bada iekšpolitiskais aspekts

Zemnieku un lielinieku savstarpējā cīņa Ukrainas bada kontekstā Rietumu publiskajā telpā tika aplūkota ne tikai ideoloģiskās kategorijās. Tika uzsvērts, ka individuālo zemnieku saimniecību pastāvēšanā Staļins saskatīja ne tikai ideoloģisku pretrunu ar marksisma teoriju un ka zemniecība savā līdzšinējā formācijā bija arī tīri praktisks drauds padomju varai. Tā kā no Ukrainā iegūtajiem graudiem bija atkarīga kā industrializācijas īstenošana tā armijas apgāde, zemnieku rīcībā pēc būtības atradās nopietnas varas sviras. Kamēr graudi bija zemnieku rokās un režīms tos no viņiem iepirka par fiksētu cenu, pastāvēja risks, ka krīzes situācijā padomju varai naidīgā zemniecība var, vai nu uzstāt uz iepirkuma cenas paaugstināšanas, vai vispār masveidā atteikties nodrošināt padomju režīmu ar pārtiku, tādējādi nopietni apdraudot tā pastāvēšanu. Tā kā lauksaimnieciskā ražošana koncentrējās PSRS *labības klētī* Ukrainā, tieši tur zemnieku un režīma savstarpējā cīņa bija visasākā.

866 La Grande - Bretagne repond aux Soviets. Le Figaro, 1933, 22. apr. 1. lpp.

867 Skat., piemēram, Guiraud, Jean. Quelques considérations sur la famine de l'Ukraine. La Croix, 1933, 7. okt. 1. lpp.; Le crépuscule des Sans-Dieu? Journal de Genève, 1933, 17. aug. 1. lpp.; Levine, Isaac Don. Stalin. Cosmopolitan Book Corporation, 1931, 391. lpp.; Politique pro-soviétique? Journal de Genève, 1933, 1. sep. 1. lpp.

868 Марковъ, А. Н. Кризисъ сельскаго хозяйства въ СССР. Париж: Республиканско-Демократическое объединение, 1933. 77. lpp.

Vairākus gadus ilgais karš ar zemniekiem līdz 1932. gadam jau bija ievērojami novārdzinājis valsti un radījis hronisku pārtikas trūkumu visā PSRS teritorijā. Salīdzinoši ar 1928. gadu vidējais dzīves līmenis bija būtiski samazinājies. Gan Rietumu diplomāti, gan prese diezgan lielā vienprātībā skaidroja šo situāciju ar zemnieku neieinteresētību sava darba rezultātā. Staļina režīma represīvā pieeja acīmredzami nedeva gaidītos augļus, tāpēc Rietumos ar vien biežāk izskanēja salīdzinājumi ar 1921. gada situāciju, kad Ļeņina vadītais lielinieku režīms bija spiests liberalizēt ekonomiku, ieviešot NEP. Daudzi Rietumos pieņēma, ka arī Staļins atkāpsies no līdzšinējās bezkompromisa politikas. Tomēr PSRS vadonis izvēlējās tieši pretēju pieeju, represijas un vardarbību tikai kāpinot. Staļina politika izpelnījās kritiku arī PSRS iekšienē. Rietumvalstu prese vērsa uzmanību uz faktu, ka 1932. gadā PSRS laikraksti ar vien biežāk runāja par sabrukumu lauksaimniecībā, kas ir pretrunā ar iepriekšējiem ziņojumiem par PSRS ekonomikas nebeidzamajiem triumfiem.⁸⁶⁹ Rietumu novērotāji konstatēja, ka 1932. gada otrajā pusē, vispārējā ekonomiskā sabrukuma ietekmē vērojama opozīcijas palielināšanās komunistiskās partijas vadībā. Tas spilgti vērojams 1932.g. oktobra sākumā notikušajā VK(b)P CK plenārajā sesijā, kur Staļina līnijas īstenotāji (Molotovs, Ordženikidze, Mikojans) sadūrās ar asu komunistu opozīciju un bija spiesti taisnoties par saviem lēmumiem. 1932.g. novembra sākumā *Times* secina: „Krievijā norisinās nopietnas pārmaiņas gan padomju ekonomiskajā sistēmā, gan politiskajā vadībā. Staļina diktatoriskais pārkums ir pagaisis, tāpat kā zudis ir viss Piecgades plāna patoss. Staļinam palikusi vairs tikai ēna no tās varas pār masām, kas tam reiz bija”.⁸⁷⁰

Staļina varas krīze bija viena no dominējošajām tēmām Rietumu presē, aprakstot stāvokli PSRS 1932. gada beigās un 1933. gada sākumā. Kā liecina mūsdienu vēsturnieku pētījumi un atslepenotie VK(b)P CK dokumenti, Staļina pozīcijas šajā periodā bija nopietni vājinātas.⁸⁷¹ Galvenais, ko pārmeta vadonim opozicionāri komunistiskajā partijā, bija nespēja nodrošināt pilsētu proletariātu – lielinieku varas sociālo bāzi – ar maizi. Šajā kontekstā Staļina nežēlīgā vērsšanās pret Ukrainu, PSRS labības klēti, kas nepildīja Maskavas nospraustos plānus, var tikt skaidrota ar Staļina pašsaglabāšanās instinktu un vēlmi par katru cenu noturēties pie varas. Kā, citējot Kaļiņinu, rakstīja Rietumu prese, nepaklausīgajiem zemniekiem tika dota “nežēlīga mācība”, kas izpaudās kā mākslīgi organizēts bads.⁸⁷²

869 Soviet Anxieties. *Times*, 1932, 5. apr.

870 Stalinism On Trial: Setbacks to Five-Years Plan. *Times*, 1932, 2. nov.

871 Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. 16. lpp.; Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010. 37. lpp.; Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. *Российская политическая энциклопедия*, 2008. 255. lpp.

872 Famine proves Potent Weapon in Soviet Policy. *Christian Science Monitor*, 1934, 29. mai. 1. lpp.

Ukrainas bada etniskais aspekts

1932./33. g. bada etniskais aspekts ir viens no galvenajiem strīdus āboliem mūsdienu vēsturnieku disputā par Holodomora raksturu. Viedokļi krasi atšķiras attiecībā uz to, vai Ukrainas bads bija vērsts pret ukraiņiem, vai nē. Tas, ka 1932./33. g. padomju politika attiecībā uz zemniekiem nebija tikai ekonomisku vai ideoloģisku mērķu motivēta, vairāk kārt bija uzsvērts Rietumu žurnālistu komentāros. Tika atzīmēts, ka 1932. gada beigu un 1933. gada sākuma PSRS valdības dekrēti, kas bija pamatā represīvajai lauksaimniecības politikai, nebija devuši nedz ekonomisku labumu, nedz novērsuši badu.⁸⁷³

Malkoms Mageridžs 1933. gada martā apmeklējot bada skarto Ziemeļkaukāzu, uzsvēra, ka „Ziemeļkaukāzs izceļas ar to, ka 90% zemnieku tur ir kolektivizēti, kā arī ar to, ka šajā gadā tas izpildīja valsts noteikto graudu nodošanas plānu”.⁸⁷⁴ No tā secināms, ka nedz ideoloģiskam, nedz ekonomiskam pamatam represijām pret Ziemeļkaukāza iedzīvotājiem, tostarp ukraiņu valodā runājošajiem kazakiem, padomju režīmam nevajadzētu būt. Grūti atrast ekonomisku pamatojumu arī 1932. 14. decembra PSRS Tautas Komisāru padomes un VK(b)P CK lēmumam “Par labības sagādi Ukrainā, Ziemeļkaukāzā un rietumu apgabalā”, kurā cita starpā teikts: “Ziemeļkaukāza *ukrainizētajos* rajonos nekavējoties pārkārtot padomju un kooperatīvo iestāžu lietvedību uz krievu valodu, kā arī mainīt visu izdoto avīžu un žurnālu valodu no ukraiņu uz krievu... tāpat no rudens pārkārtot apmācības skolās uz krievu valodu”.⁸⁷⁵ Šo pasākumu saistība ar “labības sagādes” uzlabošanu (skat. dokumenta virsrakstu) nav īsti saprotama.

Lai arī Rietumos trīsdesmito gadu sākumā nebija pieejams nedz šis, nedz citi slepenie PSRS vadības lēmumi attiecībā uz Ukrainu un Ziemeļkaukāzu, konstatējams, ka rietumvalstu komentētāji ievēroja šo lēmumu praktisko realizāciju un vērsa Rietumu sabiedrības uzmanību uz lielinieku režīma duālajiem mērķiem Ukrainā 1932./33. g. Tā piemēram, Amende rakstīja: “Paralēli ar cīņu par maizi, tiek īstenota arī cīņa ar nacionalitātēm, to tiesībām un kulturālo identitāti”.⁸⁷⁶ Šo pašu domu Rietumos izplatīja arī tādi izdevumi kā *Journal de Geneve* un *Le Matin*. Pjērs Brikē norādīja, ka Staļins ar kolektivizāciju grib nošaut divus zaķus - noregulēt ekonomiskos jautājumus un atrisināt ukraiņu nacionālo jautājumu, kurš sāka radīt šķēršļus

873 The Soviet Tyranny. The Times, 1933, 13. apr.

874 The Soviet and the Peasantry I, Famine in North Caucasus. Manchester Guardian, 1933, 25. mar.

875 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы". В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М, 2001, 575.-577. lpp.

876 Ammende, Ewald. Human Life in Russia. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 104. lpp.

PSRS pastāvēšanai. Kā ieroci šajā cīņā režīms izmantoja badu.⁸⁷⁷

Šie secinājumi acīmredzot balstījās ne tikai uz fragmentārajām ziņām, kuras 1932./33. g. tika saņemtas no Ukrainas. Maskavas attieksme pret ukraiņiem un t.s. *ukrainizācijas* politika Rietumu presē tika aplūkota jau pirms tam. 1930. gadā tika izdarīts secinājums, ka *ukrainizācija* nav tuvinājusi ukraiņu masas lielinieku režīmam un ka Maskava tādēļ ķērusies pie ukraiņu nacionālisma apkarošanas un inteliģences iznīcināšanas.⁸⁷⁸ Britu vēstnieks Maskavā lords Čilstons, runājot par ukraiņu nacionālismu 1933. gadā, norādīja, ka “jebkāda veida savdabība – kulturāla, ekonomiska, vai politiska” PSRS tika traktēta kā kontrrevolucionāra.⁸⁷⁹

Kolektīvizācija, kas nivelēja visas šīs atšķirības, kalpoja kā līdzeklis Staļina izvirzīto mērķu sasniegšanai. Rietumos nebija noslēpums PSRS presē paustais lozungs, ka “kolektīvizācijai Ukrainā ir jāiznīcina ukraiņu nacionālisma sociālā bāze”.⁸⁸⁰ Šis uzstādījums sakņojās Staļina savulaik (1925) paustajā tēzē, ka “zemniecība sastāda jebkuras nacionālās kustības pamatmasu”.⁸⁸¹ Tādējādi, cīnoties ar zemniecību, vienlaicīgi notika cīņa ar mazākumtautību nacionālo identitāti. Šī atziņa nebija sveša rietumvalstu pētniekiem trīsdesmito gadu sākumā.⁸⁸²

Lielu rezonansi 1933. gada otrajā pusē izraisīja Kremļa īstenotās iedzīvotāju sastāva izmaiņas Ukrainā un Ziemeļkaukāzā. 1933. gada 31. augustā *Times* publicēja rakstu „Jaunās kolonijas Krievijā”, kas informēja par Maskavas izstrādāto „kolonizācijas un noņemšanas plānu”. „Tā mērķis ir... iznīcināt nepakļāvīgās nacionālās minoritātes, kas pretojas lauksaimniecības socializēšanai, vai citādā veidā pretdarbojas lielinieku veiktajai lauksaimniecības reorganizācijai”, rakstīja *Times*. “Pēdējā plāna daļa tika izstrādāta pagājušajā gadā un kopš pagājušā gada rudens tā eksperimentālā kārtā piemērota kazaku kopienai Ziemeļkaukāzā”.⁸⁸³

Laikraksta korespondenti detalizēti apraksta zemnieku deportāciju un kolonistu noņemšanu izsūtīto vietā, secinot, ka režīms “ķēries pie apzinātas kazaku kopienas iznīcināšanas

877 L'Ukraine point névralgique. Journal de Genève, 1933, 26. aug. 1. lpp.

878 Saturday Review, 1930, 18. jan. citēts - Hali, Mykola. Organized famine in Ukraine, 1932–1933. Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1963, 8. lpp.

879 Carynnyk, Marco, et al. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 368. lpp.

880 Proletarskaja Pravda, 1930, 22. jan. citēts no La famine-génocide de 1933 en Ukraine: «briser la conspiration du silence!». Gazette de Lausanne. 1983, 2. sep. 5. lpp.

881 Сталин, И. В. Сочинения. Т. 7. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952. 71. lpp.

882 Skat., piemēram, vācu PSRS eksperta Klaus Mēnerta (Klaus Mehnert) komentārus par kolektīvizācijas īstenošanu Baškīrijā. Conditions in the Bashkir Republic, USSR, 1934, 17. okt. NARA 861.5017 Living conditions/770; kā arī ASV konsulāta Tallinā norādi par PSRS igauņu etnisko diskrimināciju kolektīvizācijas gaitā. Endeavors to merge Estonian kolhoses with Russian kolhoses, 1931, 17. dec. NARA 59/861.5017 Living conditions/397

883 New Colonies in Russia: Scheme for Peasant Settlement. Times, 1933, 31. aug.

(deliberate destruction)”⁸⁸⁴.

Mūsdienu krievu vēsturnieki (Marčukovs, Kondrašins), analizējot 1932./33.g. notikumus Ziemeļkaukāzā, iebilst tam, ka tiek izcelts etniskais faktors. Kondrašins, piemēram, Staļina vērsanos pret Kubaņas kazakiem skaidro ar lielinieku seno naidu pret kazakiem vēl no Krievijas pilsoņu kara laika.⁸⁸⁵ Fakts, ka lielākā daļa kazaku šajā reģionā runāja ukraiņu valodā, kā arī VK(b)P CK 1932.g. 14. decembra lēmums par ukraiņu valodas ierobežošanu, viņuprāt, neliecina par etnisku motivāciju. Citās domās bija trīsdesmito gadu *Times*, *Le Matin*, *Journal de Geneve*, *Journal des Débats* u.c. komentētāji, kuri viennozīmīgi uzsvēra, ka “valdība visiem līdzekļiem, arī ar badu, mēģina iznīcināt kazaku rasi”⁸⁸⁶ Uzmanības vērts ir *Times* noslēdzošais secinājums: „Valdība ir paziņojusi, ka eksperiments, lai arī ekonomiski neizdevīgs, no politiskā viedokļa ir vainagojies ar veiksmi”⁸⁸⁷.

Atskaņas no šī „eksperimenta” 1933. gada nogalē Rietumu presē parādījās kā bada izraisītās mirstības statistikas salīdzinājums. Piemēram, *Manchester Guardian* korespondents, aprakstot savus vērojumus Kubaņā 1933. gada rudenī, secināja, ka kazaku mirstība 1932./33.g. bada laikā bijusi augstāka nekā turpat blakus dzīvojošajiem iedzīvotājiem, kas „pēc nacionalitātes nebija kazaki”⁸⁸⁸.

Līdzīgi kā Ziemeļkaukāza gadījumā, arī, runājot par Ukrainu, Rietumu presē parādījās norādes, ka Maskava izmanto badu kā ieroci, lai cīnītos pret mazākumtautību pašnoteikšanās centieniem. Laikraksti ziņoja, ka bada laikā Ukrainā tiek nomainīti vadošie darbinieki uz „ne-ukraiņu komunistiem”, kā arī nežēlīgi iznīcināti tie ukraiņu inteliģences pārstāvji, “par kuriem ir aizdomas, ka viņi simpatizē separātiskām idejām”⁸⁸⁹ Kremļa organizētā tīrīšana Ukrainas PSR lauksaimniecības un izglītības komisariātos, Zinātņu un Lauksaimniecības akadēmijās tika plaši atspoguļota Rietumu presē paralēli ar ziņām par Ukrainā valdošo badu. Var secināt, ka Staļina režīms 1933. gadā izvērta visaptverošu un plašu mēroga cīņu, kuras mērķis bija likvidēt jebkurus nacionālisma un separātisma iedīgļus Ukrainā un nostiprināt Maskavas centrālo varu šajā republikā.

Tādējādi promocijas darbā secināts, ka 1932./33. g. Rietumu publiskajā telpā bija informācija par Staļina režīma vērsanos pret atsevišķām PSRS etniskajām grupām, tostarp ukraiņiem.

884 Turpat.

885 Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. Российская политическая энциклопедия, 2008, 144.-146. lpp.

886 Comment les bolcheviks nourrissent le peuple. *Journal des Débats*, 1933, 1. jūl. 1. lpp.

887 New Colonies in Russia: Scheme for Peasant Settlement. *Times*, 1933, 31. aug.

888 The Soviet Countryside: A Terrible Springtime. *Manchester Guardian*, 1933, 18. okt.

889 The Soviet And Europe. *Times*, 1933, 15. sep.; Ukrainian Separatism: "A Bitter Struggle Ahead". *Times*, 1933, 12. dec.; From Kharkov to Kiev. *Manchester Guardian*, 1934, 24. jan.

Virkne laikrakstu (*Le Matin, Journal de Geneve, Journal des Débats*) Ukrainas badu interpretēja tieši šādā kontekstā, uzsverot, ka līdztekus deportācijām un nāves sodiem, bads ir līdzeklis, lai nostādītu ukraiņu tautu uz ceļiem un lai saknē likvidētu jebkādu ukraiņu vēlmi pēc atdalīšanās no PSRS. Tajā pašā laikā jāsecina, ka šī interpretācija trīsdesmito gadu sākuma Rietumu demokrātiskajā presē nebija dominējoša. Kvantitatīvi biežāk bads tika skaidrots ar ekonomiskiem un ideoloģiskiem motīviem.

Noslēguma secinājumi

Noslēgumā autors secina, ka rietumvalstu inerto reakciju uz badu Ukrainā noteica nevis tas, ka Rietumu sabiedrība būtu nepietiekoši informēta par notiekošo Ukrainā (kā to apgalvo, piemēram, Tevunā), bet gan šādi galvenie faktori:

a) *Pretrunīgā informācija.* Visu 1932./33. g. vērojams, ka ziņas par badu Ukrainā mijas ar bada noliegumiem. To pamatā ir PSRS oficiālā pozīcija, kuru Rietumos aktīvi propagandē komunisti un pasaulē cienījami sabiedriskie darbinieki, kuri simpatizē Padomju Savienībai.

b) *Mīts par bada tradīciju Krievijā.* Bieži Rietumu presē Ukrainas bada kontekstā tika uzsvērts pārtikas krīžu regulārais raksturs PSRS (pirms tam cariskajā Krievijā). Uz to norādīja gan tie, kas noliedza 1932./33. g. badu Ukrainā (Veiba), gan tie, kas kritizēja komunistisko režīmu par bada izraisīšanu (Dons Levins). Tādējādi vērojams, ka Rietumos PSRS tika minēta līdztekus Indijai, Ķīnai vai Āfrikai, kur bads bija regulāra parādība un tāpēc neizsauca īpašu rezonansi. Autors piekrīt vēsturniekam Šambū, ka īpaši tas attiecās uz koloniālajām lielvalstīm (Lielbritānija, Francija), kuras samērā komfortabli sadzīvoja ar ziņām par badu tālās zemēs.⁸⁹⁰

c) *Palīdzība bada cietējiem ar pretkomunistisku ievirzi.* Vērojams, ka vairums no vadošajām personām un organizācijām, kuras Rietumos centās organizēt palīdzības sniegšanu Ukrainas bada cietējiem, neslēpa savu kritisko attieksmi pret lielinieku režīmu. Ne tikai Vācijas, bet arī Šveices, Kanādas, Francijas, Igaunijas u.c. pilsoņi, kuri Rietumu publiskajā telpā pacēla Ukrainas bada jautājumu, bija izteikti antikomunisti, kas, kā liecina arhīvu dokumenti, darīja piesardzīgas to valstu valdības, kuras 1933. gadā meklēja tuvināšanās ceļus ar lielinieku režīmu (Lielbritānija, Francija, ASV).

d) *Priekšlaicīgie brīdinājumi par badu.* Analizējot Rietumu presi, konstatējams, ka gandrīz

⁸⁹⁰ Chambost, Emmanuel. Le traitement de la famine en Ukraine de 1932-33 dans les ouvrages grand public, en France, de 1933 aux années 80.

Pieejams <http://siteedc.edechambost.net/famine_Ukraine/Famine_Ukraine_dans_livres_francais.doc>
[Skatīts 2012. g. 1. augustā]

katru gadu kopš divdesmito gadu vidus tika izteiktas prognozes par gaidāmu liela mēroga bada katastrofu Ukrainā. Nozīmīgu lomu šīs informācijas izplatīšanā spēlēja ukraiņu organizācijas Rietumos, kuras regulāri un jau vairākus gadus pirms 1932./33. gada uzsvēra, ka Maskavas imperiālistiskais režīms ar bada palīdzību gatavojas vērsties pret okupētās Ukrainas iedzīvotājiem. Neizbēgamā bada prognozes intensificējās līdz ar pirmās piecgades uzsākšanu 1928. gadā. Vērojams, ka tie, kuri badu Rietumu presē paredzēja jau 1930. un 1931. gadā, bija tie paši cilvēki, kuri aktīvi izplatīja ziņas par badu arī 1932./33.g. (Amende, Auhagens, Šefers). Tādējādi var secināt, ka priekšlaicīgās bada prognozes, kuras neattaisnojās, varēja *iemidzināt* rietumu sabiedrību un mazināt tās gatavību reaģēt tad, kad bads patiešām izcēlās – 1932./33.g.

Promocijas darbā arī secināts, ka negūst faktoloģisku pamatojumu atsevišķu vēsturnieku (Totls, Lakruā-Rī) paustā tēze, ka Ukrainas bads ir nacistiskās Vācijas propagandas auglis un ka trīsdesmito gadu sākumā “mītu par Ukrainas badu” Rietumu publiskajā telpā ieviesa tieši nacisti. Tas ir pretrunā ar promocijas darba gaitā apkopoto trīsdesmito gadu sākuma rietumvalstu avotu analīzi, kas nepārprotami liecina, ka informāciju par Ukrainas badu Rietumos izplatīja cilvēki, kuriem ne tikai nebija nekā kopīga ar nacistiem, bet kuri, tieši otrādi, kritizēja nacistus.

Autors nenoliedz, ka rietumvalstis izmantoja Ukrainas bada tēmu savu ekonomisko un ģeopolitisko interešu sasniegšanai. Apstākļos, kad tas kļuva izdevīgi, vienas badu izcēla (nacistiskā Vācija no 1933. g. vidus), citas - noklusēja (fašistiskā Itālija). Tomēr bada faktu tas neizmainīja. Ģeopolitiskā konjunktūra drīzāk atsaucās uz rietumvalstu praktisko palīdzību bada cietējiem. Autors secina, ka trīsdesmito gadu sākumā demokrātiskajās rietumvalstīs pastāvošās simpātijas pret PSRS un šo valstu valdību īstenotais kurss uz tuvināšanos ar lielnieku režīmu Maskavā atstāja ļoti negatīvu iespaidu uz jebkādam palīdzības iniciatīvām Rietumos un nolēma vairākus miljonus cilvēku Ukrainā bada nāvei.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Ukrainas drošības dienesta arhīvs - Галузевий державний архів СБ України [HDA SBU]

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 1. l., 37.-39. lp.

HDA SBU, 13. f., 419. apr., 1. l. (2. daļa), 492. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 2. l., 7. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 4. l., 2. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 7. l., 32.-38. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 9. l., 44.-78. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 10. l., 70., 81.-82. lp.

HDA SBU, 13. f., 161. apr., 14. l., 43. lp.

ASV Nacionālais arhīvs – U.S. National Archives and Records Administration [NARA]

NARA 59/811.91261/129

NARA 59/861.01/1838

NARA 59/861.01A/24

NARA 59/861.156/68

NARA 59/861.4016/335

NARA 59/861.404/307

NARA 59/861.48/2417

NARA 59/861.48/2439

NARA 59/861.48/2441

NARA 59/861.48/2461

NARA 59/861.48/2462
NARA 59/861.48/2463
NARA 59/861.48/2465
NARA 59/861.48/2466
NARA 59/861.48/2471
NARA 59/861.48/2477
NARA 59/861.50 Five-Year Plan/203
NARA 59/861.50/786
NARA 59/861.50/796
NARA 59/861.5017 Living conditions/397
NARA 59/861.5017 Living Conditions/401
NARA 59/861.5017 Living Conditions/409
NARA 59/861.5017 Living Conditions/410
NARA 59/861.5017 Living Conditions/517
NARA 59/861.5017 Living Conditions/546
NARA 59/861.5017 Living Conditions/581
NARA 59/861.5017 Living Conditions/584
NARA 59/861.5017 Living Conditions/671
NARA 59/861.5017 Living Conditions/704
NARA 59/861.5017 Living Conditions/770
NARA 59/861.5017 Living Conditions/791
NARA 59/861.5017-Living Conditions/392
NARA 59/861.5048/79
NARA 59/861.51 German Credits/30
NARA 59/861.61 Collective Farms/107
NARA 59/861.61 Collective Farms/19
NARA 59/861.61 Collective Farms/33

NARA 59/861.61 Collective Farms/36

NARA 59/861.6131/261

NARA 59/861.659/COKE/1

NARA 59/861.917/26

NARA 59/861.918/29

NARA 59/861.918/33

NARA 59/Social Matters 861.4016/347

Latvijas Valsts vēstures arhīvs [LVVA]

LVVA, 2575. f., 8. apr., 59. l., 231., 337., 579.-585. lp.

LVVA, 2575. f., 14. apr., 869. l.

LVVA, 2575. f., 14. apr., 875. l.

LVVA, 2575. f., 15. apr., 70. l., 275. lp.

LVVA, 2575. f., 15. apr., 92. l.

LVVA, 2575. f., 15. apr., 34. l.

PUBLICĒTIE AVOTI

Krievijas Ārpolitikas arhīvs - Архив внешней политики Российской Федерации [АВП РФ]

АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129. Д. 342. Л. 9. Запись беседы народного комиссара по иностранным делам СССР М.М. Литвинова с послом США в СССР У. Буллитом о жалобах американских журналистов в СССР, 02.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70220>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 17. П. 129а. Д. 347. Л. 14—15. Письмо заведующего отделом печати НКВД СССР К.А. Уманского 1-му секретарю полномочного представительства СССР в США А.Ф. Нейману о деятельности американских журналистов в СССР, 06.07.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70225>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 130а. Д. 363. Л. 113—114. Выписка из дневника советника постоянного представительства СССР в США Б.Е. Сквирского о настроениях в США по отношению к СССР. 29.03.1935. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70400>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 131а. Д. 369. Л. 34—36. Запись беседы 1-го секретаря полномочного представительства в США А.Ф. Неймана с профессором чикагского университета С. Харпером о его впечатлениях от пребывания в СССР, 26.12.1934. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70348>> [Skatīts 2012.g. 1. maijā]

АВП РФ. Ф. 0129. Оп. 18. П. 131а. Д. 369. Л. 4—6. Запись беседы 1-го секретаря полномочного представительства СССР в США А.Ф. Неймана с писателем М. Хиндусом по вопросу о написании им двух книг об СССР, 13.09.1935. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70464>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

АВП РФ. Ф. 05. Оп. 16. П. 122. Д. 107. Л. 28—45. Письмо советника полномочного представительства СССР в США К.А. Уманского заведующему отделом печати НКВД СССР Г.А. Астахову с предложениями по усилению информационного влияния СССР на США, 19.10.1936. Pieejams <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/71001>> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

Krievijas FSB Centrālais arhīvs - Центральный архив ФСБ России [ЦА ФСБ РФ]

ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 10. Д. 528. Л. 241-245. Специальное сообщение секретно-политического отдела Государственного Политического Управления Украинской ССР об активных антисоветских проявлениях на Украине, фактах людоедства на почве голода. 29 июня 1932 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1932_34.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 960. Л. 67-77. Докладная записка начальника Киевского областного отдела ОГПУ Розанова и начальника секретно-политического отдела Киевского особого округа Государственного политического Управления Медведева о продовольственных затруднениях и случаях голода на этой почве в Киевской области. Не ранее 20 января 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_4.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 42. Л. 62-64. Спецсообщение секретно-политического отдела ОГПУ о продзатруднениях в отдельных районах Северо-Кавказского края. 7 марта 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_15.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 960. Л. 67-77. Докладная записка начальника Киевского областного отдела ОГПУ Розанова и начальника секретно-политического отдела Киевского особого округа Государственного политического Управления Медведева о продовольственных затруднениях и случаях голода на этой почве в Киевской области. Не ранее 20 января 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_4.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп. 11. Д. 47. Л. 338-339. Спецсообщение секретно-политического

отдела ОГПУ об инциденте во время посещения делегации чехословацких рабочих колхозов Безенчукской Машино-тракторной станции Средне-Волжского края. 31 июля 1933 г. Pieejams <http://www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1933_107.shtml> [Skatīts 2012.g. 1. augustā]

Krievijas Valsts Sociālpolitiskās vēstures arhīvs - Российский государственный архив социально-политической истории [РГАСПИ]

Dokumenti publicēti krājumā - Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая. Moskva: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 798 lpp.

139. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 77. Л. 12, 12 об. Сталин - членам Политбюро 5 июня 1932 г.
179. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 740. Л. 69—72. Сталин - Кагановичу, Молотову 18 июня 1932 г.
188. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558 Оп. П. Д. 740. Л. 76—81. Каганович - Сталину 23 июня 1932 г.
205. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 77. Л. 129-130. Сталин - Кагановичу, Молотову 1 июля 1932 г.
218. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 78. Л. 12. Молотов, Каганович - Сталину 6 июля 1932 г.
225. lpp.: РГАСПИ. Ф. 81. Оп. 3. Д. 99. Л. 167-174. Сталин - Кагановичу, Молотову [не позднее 15 июля 1932 г.]
229. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 78. Л. 55. Каганович, Молотов - Сталину 17 июля 1932 г.
235. lpp.: РГАСПИ. Ф. 81. Оп. 3. Д. 99. Л. 106-113. Сталин - Кагановичу, Молотову 20 июля 1932 г.
307. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 741. Л. 3. Сталин - Молотову, Кагановичу [19 февраля 1933 г.]
311. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 80. Л. 25. Сталин - Молотову, Кагановичу, Ягоде 25 августа 1933 г.
316. lpp.: РГАСПИ. Ф. 81. Оп. 3. Д. 100. Л. 9-12. Сталин - Кагановичу, Молотову 27 августа 1933 г.
348. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 81. Л. 4. Сталин - Кагановичу 18 сентября 1933 г.
361. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 741. Л. 63-71. Каганович - Сталину 24 сентября [1933 г.]
364. lpp.: РГАСПИ. Ф. 81. Оп. 3. Д. 100. Л. 22-24. Сталин - Кагановичу 28 сентября 1933 г.
610. lpp.: РГАСПИ. Ф. 558. Оп. 11. Д. 92. Л. 46—49. Каганович, Молотов - Сталину 23 октября 1935 г.
661. lpp.: РГАСПИ. Ф. 55*. Оп. П. Д. 94. Л. 14, 14 об. Сталин - Кагановичу, Молотову 5 сентября 1936 г.

Lielbritānijas Ārlietu ministrijas arhīvs – UK Foreign Office Archive [FO]

Dokumenti publicēti krājumā - Carynnyk, Marco., Luciuk, L. Y., Kordan, B. S., Marrus, M. R. The Foreign Office and the Famine. Kingston: Limestone press, 1988. 493 lpp.

104.-165.lpp.: FO.371/16329 N 4888. Mr. Cairn's Investigations in Soviet Union, William Strang (Moscow) to Sir John Simon, 12 August 1932

204. lpp.: FO.371/16336 N 6494. Agricultural Situation in the Soviet Union, Conversation by William Strang (Moscow) with Walter Duranty, 31 October 1932

209. lpp.: FO.371/16323 N 7289. Situation in Soviet Union: Soviet Attitude towards Foreign Press, William Strang (Moscow) to Laurence Collier, 6 Dec 1932

255. lpp.: FO.371/17251 N 5514. Conditions in USSR, William Strang (Moscow) to Sir John Simon, 17 July 1933

309.-313.lpp.: FO.371/17253 N 7182. Tour by Mr. W. Duranty in North Caucasus and the Ukraine, William Strang (Moscow) to Sir John Simon, 26 Sept 1933

368. lpp.: FO.371/17247 N 9132. Ukrainian Nationalism, Lord Chilston (Moscow) to Sir John Simon, 18 Dec 1933

388. lpp.: FO.371/18320 N 2988. Famine Relief in South Russia, Interview by Laurence Collier with Ewald Ammende and Fritz Dittloff, 17 May 1934

415. lpp.: FO.371/18321 N 4230. Famine Conditions in the Soviet Union, Sir Waldron Smithers to Sir John Simon, 16 July 1934

Vācijas Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs - Politische Archiv des Auswärtigen Amtes

Dokumenti publicēti krājumā - Zlepko, Dmytro. Der Ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes : eine Dokumentation. Sonnenbühl: H. Wild, 1988, 311 lpp.

95. lpp.: Deutsches Generalkonsulat Charkow, den 12. März 1932. Tgb. Nr. 70. Zur allgemeinen Lage. An die Deutsche Botschaft in Moskau.

160. lpp.: Bericht über „Die Notlage in der Ukraine" von einem Vertrauensmann in Charkow, 18. Mai 1933.

164. lpp.: Bericht über die Hungersnot in der Westukraine eines an besonderer Stelle stehenden Vertrauensmannes aus Kiew vom 26. Mai 1933.

Citi publicētie avoti

Itālijas diplomātu ziņojumi par Ukrainas badu.

Commission on the Ukraine Famine - Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-33, Report to Congress; Publisher: United States Government, Washington D.C. 1988, 395.-507. lpp.

Graziosi, Andrea. Lettere da Kharkov: La carestia in Ucraina e nel Caucaso del nord nei rapporti dei diplomatici italiani, 1932-33, Torino, 1991, 241 lpp.

Polijas varas iestāžu ziņojumi par Ukrainas badu

Holodomor. The Great Famine in Ukraine 1932-1933, collective ed., Warsaw-Kiev 2009, 660 lpp.

PSRS varas iestāžu dokumenti, kas attiecas uz Ukrainas badu

Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы. В 5 т. Т. 3. "Конец 1930-1933". Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М, 2001. 1007 lpp.

Periodika

Laika secībā no 1922. līdz 1936. g.

1. In the Ukraine, Famine Aftermath, Cannibalism Common. Advocate, 1922, 25. jūl. 1. lpp.
2. 5 miljoni bada ceeteju Ukrainē. Latvijas Sargs, 1923, 10. jan. 1. lpp.
3. Reports 8,000,000 starving in Russia. New York Times, 1923, 10. feb.
4. Soviets Are Trying to Hide signs of Famine in Russia. The Globe, 1924, 10. jūl. 3. lpp.
5. Reports Famine Sweeping Russia. New York Times, 1924, 7. sep.
6. La Russie est a la veille d'une nouvelle famine. Le Matin, 1924, 30. sep. 1.-2. lpp.
7. Des paysans russes en sont reduits a manger de la mousse. Le Matin, 1925, 13. jan. 1. lpp.
8. Millions starving. Famine in Ukraine. The Sydney Morning Herald, 1925, 25. apr. 13. lpp.
9. Bads Ukrainē? Brīvā Tēvija. 1927, 6. apr. 1. lpp.
10. What Russia thinks of the rest of us. New York Times, 1927, 18. dec.
11. Russia fears famine. The Globe, 1928, 18. jūl. 2. lpp.

12. Famine Faces Ukraine. The Globe, 1928, 20. sep. 1. lpp.
13. Famine in the Ukraine. The Straits Times, 1928, 22. sept. 9. lpp.
14. Famine in Ukraine, many thousands starving. Examiner, 1928, 11. okt. 9. lpp.
15. La famine en Russie. Le Figaro, 1928, 14. okt. 3. lpp.
16. Ukrainians Seize Municipal Buildings in Defiance of Bolsheviki. The Globe, 1928, 22. okt. 1. lpp.
17. Famine in Ukraine. Northern Standard, 1928, 13. nov. 5. lpp.
18. Ukraine's dreadful plight. Geraldton Guardian, 1928, 13. nov. 3. lpp.
19. Famine in Russia, The Globe. 1928, 3. dec. 1. lpp.
20. Scheffer, Paul. Russia on the Brink. The Living Age, 1930, 15. jan. 594. lpp.
21. Ammende, Ewald. Soll das Ruslanddeutschum untergehen? Revaler Bote, 1930, 30. jan.
22. Strong, Anna, Louise. All Russia Watches a fateful Drama. New York Times, 1930, 23. feb.
23. Сталин, И. Головокружение от успехов: К вопросам колхозного движения, Pravda, 1930, 2. mar.
24. Bolschewistlik külw. Päevaleht, 1930, 20. maijs 2. lpp.
25. Russian Famine. Scheme to Feed People by Aeroplane. The Straits Times, 1930, 1. sept. 11. lpp.
26. Dreigende hongersnood in Rusland? Het Vaderland, 1930, 2. sept.
27. Soviets' trade battle: as seen by a Chicagoan Philip Kinsley. Chicago Daily Tribune, 1930, 26. sep. 5. lpp.
28. Clark, Grover. Famine and Famine Relief in China. The Survey, 1930, 1. okt. 30.-31. lpp.
29. Der Sowjetstaat. Die Landwirtschaft. Berliner Tageblatt, 1931, 10. feb.
30. Soviet Forced Labour: Complaints Within Russia, Times, 1931, 16. mar.
31. Ukrainian Disorders: Two "Shock Workers" killed. Times, 1931, 30. mai.
32. Mr. Shaw on what Russia needs. Manchester Guardian, 1931, 23. jül.
33. G.B.S Back from Russia. Manchester Guardian, 1931, 3. aug.
34. Swedish Colonists For The Ukraine. Times, 1931, 18. aug.
35. 6,000 Americans to work in Russia. New York Times, 1931, 24. aug. 7. lpp.

36. The Soviet Grain Harvest: Difficulties with the Peasants. Times, 1931, 18. sep.
37. Slackness On Soviet State Farms. Times, 1931, 25. sep.
38. Soviet Grain Campaign: Recalcitrant Collective Farms. Times, 1931, 22. okt.
39. Soviet "pleased" Dominion gains. The Globe, 1931, 2. nov. 1. lpp.
40. Was the "Hunger March" a Flop? The Literary Digest, 1931, 19. dec. 9. lpp.
41. Joss, William. The Government of Hunger and War. The Labour Monthly, 1932, jan. 20.-24. lpp.
42. The Five-Year Plan: Soviet and the Peasant. Times, 1932, 9. feb.
43. Moskauer Zukunfts wechsel. Vossische Zeitung, 1932, 13. feb. 4. lpp.
44. Hunger in Russia. Times, 1932, 20. feb.
45. Russian Grain Famine: "Criminal Apathy" of Officials. Times, 1932, 23. feb.
46. 40 peasants shot swimming river to flee famine. Toronto Daily Star, 1932, 24. feb. 19. lpp.
47. Brotkampf in der Ukraine. Vossische Zeitung, 1932, 27. feb. 3. lpp.
48. Wheat fluctuations follow same trend as stock quotations. The Globe, 1932, 4. mar. 10. lpp.
49. Day, Donald. 9 million Soviet Peasants found facing Famine. Chicago Daily Tribune, 1932, 9. mar. 18. lpp.
50. An OGPU Treasurehunt: Ransom Demanded from Prisoners. Times, 1932, 10. mar.
51. Conditions of Famine Throughout Russia Admitted by Moscow. The Globe, 1932, 10. mar. 1. lpp.
52. Grain Crops Fails, Seed Shipments Held Up. Toronto Star, 1932, 10. mar. 25. lpp.
53. The Red food crisis (Editorial). The Globe, 1932, 11. mar. 4. lpp.
54. Hunger wütet in Karpatho-Rusland. Vossische Zeitung, 1932, 13. mar. 2. lpp.
55. Peasants massacred by Soviet soldiers. Toronto Daily Star, 1932, 15. mar. 17. lpp.
56. Soviet's millions near starvation. Toronto Star, 1932, 15. mar. 17. lpp.
57. La conférence de M Suzanne Bertillon sur la Russie soviétique. L'Ouest-Éclair, 1932, 18. mar. 7. lpp.
58. Machine gunners kill peasants who resist attempt at sacrilege. Toronto Daily Star, 1932, 21. mar.
59. Les incidents de la frontière soviétique. Le Temps, 1932, 24. mar. 2. lpp.

60. Les populations moldaves de l'Ukraine s'insurgent contre Moscou. *Le Matin*, 1932, 25. mar. 3. lpp.
61. Révolte dans la région de Tippoï. *Le Temps*, 1932, 25. mar. 8. lpp.
62. Famine Looms in Soviet Russia. *The Literary Digest*, 1932, 26. mar. 17. lpp.
63. Livestock In Russia: Smaller State Farms. *Times*, 1932, 2. apr.
64. Soviet Anxieties. *Times*, 1932, 5. apr.
65. Soviet Farms: Fears For The Harvest. *Times*, 1932, 5. apr.
66. Kriegsfurcht im Sowjetstaat. *Vossische Zeitung*, 1932, 15. apr. 1.-2. lpp.
67. Russian Food Prospects: A Deficiency of Bread. *Times*, 1932, 28. apr.
68. Serious Food Shortage in Jewish Colonies in Ukraine: Agrojoint Sends Ten Carloads of Flour to Reliev. *Jewish Telegraphic Agency*, 1932, 6. mai.
69. Shortage of bread affecting millions. *Toronto Daily Star*, 1932, 7. mai. 21. lpp.
70. Day, Donald. Hungry Russian Raftsmen view food fairyland. *Chicago Daily Tribune*, 1932, 9. mai. 10. lpp.
71. Soviet Slavery Described in Letter to Canadian. *Edmonton Journal*, 1932, 9. mai.
72. The Russian Tragedy and the American "Liberals". *Chicago Daily Tribune*, 1932, 9. mai. 10. lpp.
73. Soviet and Peasant. *Times*, 1932, 10. mai.
74. Soviet Grain Policy: Backward Spring Sowing. *Manchester Guardian*, 1932, 16. mai.
75. Russia's Wheat Supply. *Edmonton Journal*, 1932, 17. mai. 4. lpp.
76. New Soviet Trial: "Causing the Death of 500 Rabbits". *Times*, 1932, 18. mai.
77. Russia's Food Shortage. *Manchester Guardian*, 1932, 20. mai.
78. Russian Spring Sowings: Official Report. *Times*, 1932, 20. mai.
79. Rückkehr zur NEP? *Vossische Zeitung*, 1932, 21. mai. 2. lpp.
80. Russian Spring Sowings. *Times*, 1932, 24. mai.
81. Millions of peasants hungry and in rags roam Russian steppes. *Toronto Daily Star*, 1932, 26. mai. 1. lpp.
82. Foss, Kendall. Ukraine peasants die of hunger as horses go to feed the cities. *Toronto Daily Star*, 1932, 27. mai. 1. lpp.
83. Famine is rampant, peasants murmur against Reds' rule. *The Globe*, 1932, 27. mai. 1. lpp.

84. Hunger in Ruslands Kornkammer. Vossische Zeitung, 1932, 27. mai. 1.-2. lpp.
85. Foss, Kendall. Peasants are breadless, have no seed for crops. Toronto Daily Star, 1932, 28. mai. 21. lpp.
86. The Russian failure. The Globe, 1932, 28. mai. 4. lpp.
87. Russian Spring Sowings: Official Estimates. Times, 1932, 30. mai.
88. Berland, Pierre. Le bilan de la Collectivisation agraire. Le Temps, 1932, 31. mai. 1. lpp.
89. Giant Dnieprostroi Dam Project Goes on Despite Superhuman Difficulties. Toronto Daily Star, 1932, 31. mai. 22. lpp.
90. Ярославский, Е.М. Перестроиться надо немедленно. Pravda, 1932, 31. mai.
91. Author of Red Constitution Predicts Failure Soviet. Edmonton Journal, 1932, 6. jūn. 9. lpp.
92. Hoffnung im Hungerland. Vossische Zeitung, 1932, 9. jūn. 4. lpp.
93. How Stalin Bluffed Shaw. Daily Express, 1932, 13. jūn. 10. lpp.
94. La famine et la résistance passive des paysans en Ukraine. La Croix, 1932, 14. jūn. 1. lpp.
95. Ukrainā cilvēki mirst badā. Jaunais Zemgaliētis, 1932, 15. jūn. 3. lpp.
96. Astounding Spectacle of Industry and Poverty Greets Visitor to Russia. The Globe, 1932, 17. jūn. 1. lpp.
97. Līdz pēdējam asinspilienam aizsargāsim ZPRS. Sibīrijas Cīņa, 1932, 23. jūn. 2. lpp.
98. G.B.S replies about Russia, Daily Express. 1932, 25. jūn. 11. lpp.
99. Dans les colonies agricoles Juives en Ukraine. Israël, 1932, 1. jūl. 3. lpp.
100. Soviet grain 94.5% of amount expected. Toronto Daily Star, 1932, 13. jūl. 11. lpp.
101. Soviet sowing slumps. Toronto Star, 1932, 13. jūl. 3. lpp.
102. Die vernachlässigten Ukraine-Bauern. Vossische Zeitung, 1932, 15. jūl. 2. lpp.
103. Er det slutt med storbøndene i Ukraine, eller gjør de sig enda gjeldende? Aftenposten, 1932, 15. jūl. 3. lpp.
104. Moskaus neuer Kurs. Vossische Zeitung, 1932, 16. jūl. 1.-2. lpp.
105. La famine en Ukraine. Journal des Débats, 1932, 17. jūl. 1. lpp.
106. Des lettrés de Russie. Le Matin, 1932, 22. jūl. 1. lpp.
107. Rations In Russia: The New Food Decrees. Times, 1932, 22. jūl.
108. Soviet Harvest: Protection from "Marauders" New Duty for Young Communists.

- Times, 1932, 22. jül.
109. Chamberlin, William, Henry. Sings prove Soviet Food running low. Christian Science Monitor, 1932, 26. jül. 1. lpp.
 110. Ban on Soviet wheat futile growers say. Toronto Daily Star, 1932, 26. jül. 1. lpp.
 111. Soviet Harvesting Difficulties: Fields Plundered by Peasants. Times, 1932, 29. jül.
 112. Soviet Harvest Troubles: Campaign Against "Grain Thieves". Times, 1932, 30. jül.
 113. Wirtschaftslage der Sowjetunion im Sommer 1932 / Osteuropa. August, 1932. 644.-655. lpp.
 114. Soviet Harvesting Difficulties: Peasants' Apathy. Times, 1932, 2. aug.
 115. Boycott of Canada planned by Russia. The Globe, 1932, 6. aug. 1. lpp.
 116. Paassen, Pierre. Ukraine Starves for Five-Year Plan. The Globe, 1932, 6. aug. 1. lpp.
 117. La désastreuse situation des paysans dans d'immenses régions ne Russie. Journal de Genève, 1932, 10. aug. 6. lpp.
 118. Stein, Wilm. Ohne Bauern kein Brot. Vossische Zeitung, 1932, 13. aug. 4. lpp.
 119. Death Sentences For Grain Stealing: Russian Woman Shot. Times, 1932, 25. aug.
 120. La famine en Ukraine soviétique. Le Matin, 1932, 29. aug. 3. lpp.
 121. Famine in Japan. The Living Age, 1932, sep. 40.-45. lpp.
 122. Luciani. Est-ce une politique nouvelle? Petit Parisien, 1932, 4. sep. 2. lpp.
 123. Comment les paysans se détendent en Russie. Journal de Genève, 1932, 5. sep. 2. lpp.
 124. Russia Orders Food rations to be cut by half. Daily Express, 1932, 5. sep. 1. lpp.
 125. Russia's Grim Harvest. Daily Express, 1932, 5. sep. 10. lpp.
 126. Crops are abandoned by Russian peasants on important areas. Toronto Daily Star, 1932, 8. sep. 23. lpp.
 127. Clyman, Rhea. Red Troops shoot on starving mob. Daily Express, 1932, 9. sept. 1. lpp.
 128. Red troops fire on starving mob. Daily Express, 1932, 9. sep. 1. lpp.
 129. Toronto man back pleased by Russia. Toronto Daily Star, 1932, 14. sep. 4. lpp.
 130. Les difficultés faites aux journalistes étrangers à Moscou. Journal des Débats, 1932, 23. sept. 1. lpp.
 131. Boret, Victor. Un Mois en Russie Sovietique. Le Matin, 1932, 25. sep. 1. lpp.
 132. Police charge crowd as stores are looted Soviet prisons fall. Toronto Daily Star, 1932, 27. sep. 1. lpp.

133. Starvation faces Soviet peasants. Daily Express, 1932, 27. sep. 9. lpp.
134. Stalin's Critics. Times, 1932, 6. okt.
135. La crise du stalinisme. Journal de Geneve, 1932, 8. okt. 1. lpp.
136. Setback To Soviet Grain Plans: "Alarming Decline". Times, 1932, 25. okt.
137. Krievijas lauksaimniecības ražojumi un pasaules tirgus. Ekonomists, 1932, 31. okt.
138. Stalinism On Trial: Setbacks to Five-Years Plan. Times, 1932, 2. nov.
139. Emeutes d'affamés à Kiev et à Odessa. Journal des Débats, 1932, 4. nov. 1. lpp.
140. Clyman, Rhea. "I accuse the OGPU!" An Open Letter to Comrade Yagoda. Daily Express, 1932, 15. nov. 1. lpp.
141. Clyman, Rhea. My Expulsion from Russia. Daily Express, 1932, 16. nov. 1. lpp.
142. "Black List" Of Soviet Farms. Times, 1932, 16. nov.
143. Russia's Short Commons: Peasants Dislike of Work. Observer, 1932, 20. nov.
144. Duranty, Walter. All Russia Suffers Shortage of Food. New York Times, 1932, 25. nov.
145. Duranty, Walter. Food Shortage Laid to Soviet Peasants. New York Times, 1932, 26. nov.
146. Duranty, Walter. Soviet Press Lays Shortages to Foes. New York Times, 1932, 27. nov.;
147. L'échec irrémédiable du plan quinquennal soviétique. Le Matin, 1932, 27. nov. 2. lpp.
148. Duranty, Walter. Soviet Not Alarmed over Food Shortage. New York Times, 1932, 28. nov.
149. Les journaux polonais predisent la famine en Russie. Le Figaro, 1932, 28. nov. 3. lpp.
150. Qui ne travaille pas ne mange pas. Le Matin, 1932, 28. nov. 2. lpp.
151. Duranty, Walter. Soviet Industries Hurt Agriculture. New York Times, 1932, 29. nov.
152. Duranty, Walter. Bolsheviki United on Socialist Goal. New York Times, 1932, 30. nov.
153. The "Real" Russia To-day. Monthly Review, No. 12, Vol 5, Dec. 1932, 6.-7. lpp.
154. Starvation stalks the land. Daily Express, 1932, 2. dec. 8. lpp.
155. Duranty, Walter. Events in Soviet Difficult to weight. New York Times, 1932, 6. dec.
156. L'illégalité des partis communistes. Le Figaro, 1932, 7. dec. 3. lpp.
157. The Outlook in Russia: Food Position Serious. Manchester Guardian, 1932, 20. dec.
158. Russian "Bunbling" charged by Writer. New York Times, 1932, 23. dec.

159. Duranty, Walter. Red Flame. Scribners, 1933, jan. 7.-8. lpp.
160. New Five Years Plan: Hitches in Soviet Programme. Times, 1933, 3. jan.
161. Verrohung der Sitten. Jüdische Rundschau, 1933, 10. jan. 1. lpp.
162. Whither Russia? Manchester Guardian, 1933, 12. jan.
163. Les Communistes terrorisent les Juifs. L'Avenir Illustré, 1933, 15. jan. 10. lpp.
164. Rush 20,000 troops to peasant uprising. Toronto Daily Star, 1933, 20. jan. 19. lpp.
165. The Hunger Revolt in Northern Caucasia. The Literary Digest, 1933, 28. jan. 12. lpp.
166. Stalin reports: The Five-Year Plan and the Future. New York Times, 1933, 29. jan.
167. Brød er verd sin vekt i gull i Russland. Aftenposten, 1933, 31. jan. 2. lpp.
168. Will you celebrate May Day in Moscow? New Masses, 1933, feb. 31. lpp.
169. Laud 5-Year plan of Soviet Russia. New York Times, 1933, 5. feb.
170. Voice of the People. Chicago Daily Tribune, 1933, 7. feb. 12. lpp.
171. Moscow exultant marks success of big experiment. Toronto Daily Star, 1933, 8. feb. 1. lpp.
172. Soviet War On Peasants: Blacklisted Districts. Times, 1933, 8. feb.
173. Says Cannibalism Exists in Soviet. Edmonton Journal, 1933, 17. feb. 8. lpp.
174. Appeals for United Effort to Solve Economic Problem. Edmonton Journal, 1933, 18. feb. 3. lpp.
175. Stein, Wilm. Der Bauer zahlt die Zeche. Vossische Zeitung, 1933, 18. feb. 1.-2. lpp.
176. Une voix parle de la Russie. Le Figaro, 1933, 20. feb. 1. lpp.
177. Wederom hongersnood in Rusland. Nieuwsblad van het Noorden, 1933, 24. feb. 17. lpp.
178. Some Aid Needy of Russia. Edmonton Journal, 1933, 25. feb. 3. lpp.
179. Pity for Russia, "The Letter Box". Edmonton Journal, 1933, 2. mar. 4. lpp.
180. Social Conditions in Russia: Recent Visitors' Tribute (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 2. mar.
181. N. Bassechesi loeng Nõuk.Venest. Päevaleht, 1933, 5. marts. 5. lpp.
182. "Je ne puis me taire". Journal de Genève, 1933, 6. mar.
183. Dernières Nouvelles. La Croix, 1933, 8. mar. 2. lpp.
184. 35 fonctionnaires soviétiques exécutés. Journal de Genève, 1933, 13. mar. 6. lpp.

185. Claims Russian People Starving. Edmonton Journal, 1933, 16. mar. 17. lpp.
186. Grain for Russia proposed charity. The Globe, 1933, 16. mar. 1. lpp.
187. Setter sovjet i scene tiggerbrev i stor stil? Aftenposten, 1933, 16. mar. 6. lpp.
188. "We Die of Hunger," Say Piteous Pleas From "Red Paradise". The Globe, 1933, 17. mar. 1. lpp.
189. Podgaetsky, N. Belina. Reign of Red-terror in hate-ridden Russia today. Straits Times, 1933, 19. mar. 4. lpp.
190. Soviets Refused Wheat (Letters to the editor). Edmonton Journal, 1933, 20. mar. 4. lpp.
191. Wõitlus leiwa eest Wenemaal. Postimees, 1933, 23. mar. 3. lpp
192. Wõitlus leiwa pärast Nõukogudemaal. Päevaleht, 1933, 23. mar. 1. lpp.
193. The Soviet and the Peasantry I, Famine in North Caucasus. Manchester Guardian, 1933, 25. mar.
194. Le «Jubilé» de la Tchéka-Guépéou. Journal des Débats, 1933, 25. mar. 5. lpp.
195. N. Bassechesi loeng Nõuk. Wenest. Postimees, 1933, 25. mar. 5. lpp.
196. The Soviet and the Peasantry II, Hunger in the Ukraine. Manchester Guardian, 1933, 27. mar.
197. Forest Labour in Russia. Manchester Guardian, 1933, 29. mar.
198. Russia in grip of great famine. Millions dying. Toronto Daily Star, 1933, 29. mar. 1. lpp.
199. Famine in Russia. Manchester Guardian, 1933, 30. mar.
200. Millions Starving in Russia. Daily Express, 1933, 30. mar. 2. lpp.
201. Russians Hungry, but not Starving. New York Times, 1933, 31. mar.
202. Vēl viens „ģeniāls“ izgudrojums Krievijā. Jaunākās Ziņas, 1933, 31. mar. 10. lpp.
203. Tolstoi's daughter attacks Boshevism. The Living Age, 1933, apr. 180.-181. lpp.
204. Podgaetsky, N. Belina. Children eaten by hunger-mad Russian peasants. Straits Times, 1933, 2. apr. 4. lpp.
205. An Illinois boy finds Russia not as advertised. Chicago Daily Tribune, 1933, 3. apr. 9. lpp.
206. The Real Truth About Russia at Last. Daily Express, 1933, 3. apr. 1. lpp.
207. 'Bread! We are dying'. Daily Express, 1933, 4. apr. 1. lpp.
208. Soviet confiscate part of workers' wages. Daily Express, 1933, 5. apr. 3. lpp.
209. Nine to a room in slums of Russia. Daily Express, 1933, 6. apr. 11. lpp.

210. 15 hours to wait for the shops to open. Daily Express, 1933, 7. apr. 11. lpp.
211. "Pitiful lives of soviet factory slaves". Daily Express, 1933, 8. apr. 9. lpp.
212. Crusts on the Floor. Time, 1933, 10. apr. 22. lpp.
213. Jones, Gareth. Good-Bye Russa. Daily Express, 1933, 11. apr. 2. lpp.
214. Good-Buy Russia. Daily Express, 1933, 11. apr. 2. lpp.
215. Charge horrible conditions exist under Soviet rule. Edmonton Journal, 1933, 13. apr. 12. lpp.
216. Edmonton Ukrainians protest oppression Ukraine population. Edmonton Bulletin, 1933, 13. apr. 13. lpp.
217. The Soviet Tyranny. Times, 1933, 13. apr.
218. Conflicting Stories of Soviet "Famine". The Literary Digest, 1933, 15. apr. 11. lpp.
219. Bads Ukrainā. Latvijas Kareivis, 1933, 20. apr., 2. lpp.
220. La Grande - Bretagne repond aux Soviets. Le Figaro, 1933, 22. apr. 1. lpp.
221. The North Caucasus (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 24. apr.
222. Un appel à la S. d. N. de la Ligne des Nations opprimées par Moscou. Journal de Genève, 1933, 29. apr. 3. lpp.
223. Die neuen Pässe. Vossische Zeitung, 1933, 30. apr. 3. lpp.
224. Mortimer, D.R. Medical Research for Hunger and War. The Labour Monthly, 1933, mai. 314.-323. lpp.
225. Sterk uro blandt bondebefolkningen i Ukraine og skarpe motforholdsregler. Aftenposten, 1933, 3. mai. 1. lpp.
226. The Peasants in Russia: Exhausted Supplies (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 8. mai.
227. Pad. Krievijas plostu pieņemšanas vietu apsargā kā karalauku. Jaunākās Ziņas, 1933, 9. mai. 5. lpp.
228. Hungersnøden i Russland. Aftenposten, 1933, 10. mai. 3. lpp.
229. Sowings by soviets off to a good start. Toronto Daily Star, 1933, 15. mai. 10. lpp.
230. Russia in Grip of Famine; Many die of Hunger. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. mai. 17. lpp.
231. Latvijā slepeni pārbraukuši divi vezumi Krievijas pavalstnieku. Jaunākās Ziņas, 1933, 23. mai. 8. lpp.
232. Semi-Starvation In Russia. Times, 1933, 30. mai.

233. Russia's bread basket empty; Thousands Die. Chicago Daily Tribune, 1933, 4. jūn. 24. lpp.
234. Hungersnøden i Russland. Aftenposten, 1933, 7. jūn. 9. lpp.
235. Famine In Russia: Some Extracts from Letters. Times, 1933, 12. jūn.
236. Eesti asuniku kiri Wenemaalt. Päevaleht, 1933, 16. jūn. 6. lpp.
237. The State Of Russia. Times, 1933, 24. jūn.
238. The Women behind our politics. Daily Mirror, 1933, 30. jūn. 10. lpp.
239. Comment les bolcheviks nourrissent le peuple. Journal des Débats, 1933, 1. jūl. 1. lpp.
240. Brüder in Not. Vossische Zeitung, 1933, 2. jūl. 2. lpp.
241. Rations given U.S. Jobless enough for Soviet Official. Christian Science Monitor, 1933, 3. jūl. 1. lpp.
242. Für die „Brüder In Not". Vossische Zeitung, 1933, 6. jūl. 4. lpp.
243. Bij de Russische vluchtelingen te Schneidemühl. Nieuwsblad van het Noorden, 1933, 8. jūl. 1. lpp.
244. Duranty, Walter. Russian suffering justified by Reds. New York Times, 1933, 9. jūl.
245. Real values in Russia. Times, 1933, 11. jūl.
246. Der Massentod schreitet durch Rusland. Reichspost, 1933, 16. jūl. 1.-4. lpp.
247. Dr G. Lodyginsky. Famine et Anthropophagie. Journal de Genève, 1933, 16. jūl. 1. lpp.
248. La famine en U.R.S.S. Le Figaro, 1933, 16. jūl. 3. lpp.
249. Tragique conséquence du plan quinquennal de l'U.R.S.S. Le Matin, 1933, 16. jūl. 3. lpp.
250. Mangeurs d'enfants, Le Matin, 1933, 17. jūl. 1. lpp.
251. Dans L'Impasse, Le Temps, 1933, 18. jūl. 2. lpp.
252. Hungersnøden i Russland. Aftenposten, 1933, 18. jūl. 3. lpp.
253. Le «Temps» aux côtés des gardes blancs contre l'U.R.S.S. L'Humanité, 1933, 18. jūl. 3. lpp.
254. La famine en Ukraine. Le Temps, 1933, 22. jūl. 2. lpp.
255. De hongersnood in Sowietrusland. Het Vaderland, 1933, 22. jūl. 2. lpp.
256. Alleged Persecution in Ukraine Is Scored. Edmonton Journal, 1933, 24. jūl. 11. lpp.
257. Rußland. Vossische Zeitung, 1933, 27. jūl. 2. lpp.
258. Führer im Grenz- und Ausland. Vossische Zeitung, 1933, 29. jūl. 3. lpp.

259. Amende, Ewalds. Krievijas badakatastrofa. Jaunākās Ziņas, 1933, 31. jūl. 1. lpp.
260. Näljahäda Nõukogudemaal. Päevaleht, 1933, 31. jūl. 2. lpp.
261. The Unemployed In Russia. Times, 1933, 10. aug.
262. Eiropas presē pašlaik dienas kārtībā: Vai Padomju Savienībā iestāsies bads? Sociāldemokrāts, 1933, 11. aug. 1. lpp.
263. Māss Ukrainas? Päevaleht, 1933, 13. aug. 3. lpp.
264. De graves émeutes auraient éclaté en Ukraine. Le Matin, 1933, 15. aug. 3. lpp.
265. Diary of an Onlooker in Moscow. Christian Science Monitor, 1933, 17. aug. 14. lpp.
266. Le crépuscule des Sans-Dieu? Journal de Genève, 1933, 17. aug. 1. lpp.
267. Archbishop of Vienna Says Toll Will be Millions Unless World Heeds Plea. New York Times, 1933, 20. aug. 3. lpp.
268. Moscow Official Issues Denial. New York Times, 1933, 20. aug. 3. lpp.
269. Russia acts to Coop reporter within Moscow. Chicago Daily Tribune, 1933, 21. aug. 5. lpp.
270. Soviet Harvest Difficulties: Foreign Observers Restricted. Times, 1933, 22. aug.
271. Stein, Wilm. Russlands Kampf ums Brot. Vossische Zeitung, 1933, 23. aug. 1.-2. lpp.
272. Der Hunger in Rusland. Vossische Zeitung, 1933, 24. aug. 2. lpp.
273. Nøden og elendigheten i Russland trosser enhver beskrivelse. Aftenposten, 1933, 24. aug. 1. lpp.
274. Famine's return to Russia. Daily Telegraph, 1933, 25. aug.
275. Soviet Hunger Horrors Told. Chicago Daily Tribune, 1933, 25. aug. 5. lpp.
276. L'Ukraine point névralgique. Journal de Genève, 1933, 26. aug. 1. lpp.
277. Famine in Northern Caucasus: A Terrible Picture. Manchester Guardian, 1933, 28. aug.
278. Russia's starving peasants. Daily Telegraph, 1933, 28. aug.
279. L'effroyable detresse des populations de l'Ukraine. Le Matin, 1933, 29. aug. 1. lpp.
280. Visitors describe famine in Ukraine. New York Times, 1933, 29. aug. 6. lpp.
281. Americans visit Russia; Reveal Famine Horror. Chicago Daily Tribune, 1933, 30. aug. 15. lpp.
282. Corn Growing in Fields Where All the People Have Perished. Daily Telegraph, 1933, 30. aug.
283. La grande détresse de l'Ukraine. Le Figaro, 1933, 30. aug. 3. lpp.

284. Systématiquement organisée, elle tend a la destruction d'un pëuple dont le seul crime est d'aspirer à la liberté. Le Matin, 1933, 30. aug. 1. lpp.
285. The Russian Harvest (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 30. aug.
286. Effroyables conséquences de la misère en Russie. Journal de Genève, 1933, 31. aug. 1. lpp.
287. New Colonies in Russia: Scheme for Peasant Settlement. Times, 1933, 31. aug.
288. Sur le front socialiste d'Ukraine. L'Humanité, 1933, 31. aug. 1. lpp.
289. Ko vienkārši zemnieki redzējuši padomju Ukrainas sādžās. Jaunākās Ziņas, 1933, 1. sep. 9. lpp.
290. Politique pro-soviétique? Journal de Genève, 1933, 1. sep. 1. lpp.
291. Propos d'un Parisien. Le Matin, 1933, 1. sep. 1. lpp.
292. The World Over. The Living Age, 1933, sep. 8. lpp.
293. Famine in Soviet Ukraine: A Refugee's Letter (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 2. sep.
294. La Famine en Ukraine. Le Matin, 1933, 4. sep. 1. lpp.
295. Après la signature du pacte italo-russe. Le Matin, 1933, 5. sep. 3. lpp.
296. Latvieši padomju Ukrainā bada dēļ spiesti ēst zāli maizes vietā. Lauku Doma, 1933, 7. sep. 2. lpp.
297. Russia's New Famine, Chicago Daily Tribune. 1933, 7. sep. 12. lpp.
298. The Harvest in Russia: "Managed" Tours (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 7. sep.
299. Paassen, Pierre. Tourists rush to assist Russia reap record crop. Toronto Daily Star, 1933, 9. sept. 1. lpp.
300. Tourists rush to assist Russia reap record crop. Toronto Daily Star, 1933, 9. sep. 1. lpp.
301. Dans la presse genevoise. Le Confedere, 1933, 13. sep. 2. lpp.
302. The Harvest in Russia: Cases of Starvation (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 13. sep.
303. The Soviet And Europe. Times, 1933, 15. sep.
304. Ukraine practically won over to Soviet farm plan. Toronto Daily Star, 1933, 16. sep. 1. lpp.
305. Policy of Soviet regime scored by Ukrainians here. Winnipeg Free Press, 1933, 18. sep. 6. lpp.

306. The Harvest in Russia: A Visit to the Ukraine (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 18. sep.
307. The Harvest in Russia: This Year and Last (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 18. sep. 18. lpp.
308. Il y a une question de "la famine en Ukraine". Le Matin, 1933, 20. sep. 1. lpp.
309. The Truth about Russia: Hunger in Spring, Plenty in Summer (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 20. sep.
310. M. Herriot parle encore de la Russie des Soviets. Journal des Débats, 1933, 21. sep. 3. lpp.
311. Famine deaths ended is claim of Soviet. Toronto Daily Star, 1933, 22. sep. 19. lpp.
312. The Harvest in Russia: Some Famine Areas (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 25. sep.
313. The Harvest in Russia: The Kuban Concession (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 26. sep.
314. La famine et l'anthropophagie en Russie. Le Matin, 1933, 27. sep. 1. lpp.
315. Food Shortage Alarms Russia. Chicago Daily Tribune, 1933, 27. sep. 11. lpp.
316. Famine in Soviet Russia. Manchester Guardian, 1933, 28. sep.
317. L'effroyable problème de la famine en Ukraine a été posé hier par M. Mowinckel devant le conseil de la Société des nations. Le Matin, 1933, 30. sep. 1. lpp.
318. White, William, Allen. A man-made famine. Emporia Gazette, 1933, 7. okt. 4. lpp.
319. Guiraud, Jean. Quelques considérations sur la famine de l'Ukraine. La Croix, 1933, 7. okt. 1. lpp.
320. The Situation in Russia: Collection of Grain (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 7. okt.
321. Avec les Amis de l'Union soviétique. L'Humanité, 1933, 9. okt. 4. lpp.
322. The Situation in Russia: The Russian Press and the Peasants (Letters to the Editor). Manchester Guardian, 1933, 9. okt.
323. „Kaviar-Opfer". Vossische Zeitung, 1933, 10. okt. 3. lpp.
324. The Soviet Countryside: Second Agrarian Revolution. Manchester Guardian, 1933, 17. okt.
325. The Soviet Countryside: A Terrible Springtime. Manchester Guardian, 1933, 18. okt.
326. The Soviet Countryside: A Tour of Inquiry. Manchester Guardian, 1933, 19. okt.
327. Навіть бабусі втікають з України. Svoboda, 1933, 23. okt. 1. lpp.

328. The New Farming in Russia. Observer, 1933, 29. okt.
329. La situation en Russie, Calvaire. Journal de Genève, 1933, 3. nov. 1. lpp.
330. La famine en Russie. Journal des Débats, 1933, 6. nov. 1. lpp.
331. La Chambre poursuit le debat sur la politique exterieure. Le Temps, 1933, 11. nov. 8. lpp.
332. The Harvest in Russia: Alarming Polish Reports. Observer, 1933, 12. nov.
333. Enormous losses in the Soviet's "Hunger zones". Palestine Post, 1933, 22. nov. 3. lpp.
334. Lettre ouverte à M. Vandervelda. Journal de Genève, 1933, 25. nov. 1. lpp.
335. Koltzov, Michael. Lettres du Pays. L'Humanité, 1933, 11. dec. 6. lpp.
336. Ukrainian Separatism: "A Bitter Struggle Ahead". Times, 1933, 12. dec.
337. Planmäßige Landwirtschaft in der Sowjetunion. Vossische Zeitung, 1933, 28. dec. 8. lpp.
338. German Colonists In Russia: Relief Funds Used By Reds. Times, 1934, 5. jan.
339. From Kharkov to Kiev. Manchester Guardian, 1934, 24. jan.
340. Abbe, E.James. Men of Russia. The Outlook, 1934, feb. 24.-30. lpp.
341. Williams, Whiting. My Journey Through Famine-Stricken Russia. Answers, 1934, 24. feb. 16.-17. lpp.
342. Famine proves Potent Weapon in Soviet Policy. Christian Science Monitor, 1934, 29. mai. 1. lpp.
343. Truth about Russia. The New Masses, 1934, 5. jün. 26. lpp.
344. Sees 10 million Russians Starve Before Winter. Chicago Daily Tribune, 1934, 1. jül. 8. lpp.
345. Edwards, Willard. Soviets Attack Plans to feed their Starving. Chicago Daily Tribune, 1934, 15. jül. 7. lpp.
346. Tourists Misled In Russia. Times, 1934, 6. aug.
347. Six millions de paysans ukrainiens seraient, depuis dix-huit mois morts d'inanition. Le Matin, 1934, 7. aug. 5. lpp.
348. Plight Of Soviet Peasants. Times, 1934, 20. aug.
349. Laxness, Halldór. Rússland úr lofti. Sovétvinurinn, 1934, 1. sep. 4. lpp.
350. La famine russe et la Société des Nations. Journal de Genève, 1934, 15. sep. 1. lpp.
351. Le discours de Motta. Journal de Genève, 1934, 19. sep. 3. lpp.

352. Tear out the Text. *The New Masses*, 1934, 13. nov. 25. lpp.
353. Chamberlin, William Henry. The Ukrainian Famine (letter to the editor). *Nation*, 1935, 29. mai. 629. lpp.
354. Fischer, Louis. Fischer's Interpretation. *Nation*, 1935, 29. mai. 629.-630. lpp.
355. Haruta, Soma. Famine in the Countryside. *The New Masses*, 1935, 25. jūn. 11. lpp.
356. Strong, Anna Louise. Searching Out the Soviets. *New Republic*, 1935, 7. aug. 356. lpp.
357. Books by James Agate. *Daily Express*, 1935, 24. okt. 4. lpp.
358. Americana. *The American Mercury*, 1936, jūn. 230. lpp.

LITERATŪRA

1. Abbe, James Edward. *I Photograph Russia*. New York: R.M. McBride & Co, 1934. 324 lpp.
2. Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1936. 319 lpp.
3. Ammende, Ewald. *Muss Russland Hungern?: Menschen- und Völkerschicksale in der Sowjetunion*. Wien: W. Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1935. 355 lpp.
4. Bamberger-Stemmann, Sabine. *Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938: nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Grossmachtinteressen*. Marburg: Herder-Institut, 2000. 619 lpp.
5. Bassow, Whitman. *The Moscow Correspondents: Reporting on Russia from the Revolution to Glasnost*. New York: W. Morrow, 1988. 385. lpp.
6. Beck, Hermann. *The Fateful Alliance: German Conservatives and Nazis in 1933 : the Machtergreifung in a New Light*. New York: Berghahn Books, 2008. 352 lpp.
7. Bennett, Edward M. *Recognition of Russia*. Waltham, Mass. [usw.]: Blaisdell, 1970. 226 lpp.
8. Boret, Victor. *Le Paradis Infernal: U.R.S.S.* Paris: A. Quillet, 1933. 420 lpp.
9. Braumüller, Wilhelm. *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas*. Bern, 16. bis 19. September 1933. Vienna-Leipzig, 1934. 17.-27. lpp.
10. Bruski, Jan Jacek. *The Polish Diplomacy and the Great Famine, 1932-1933*, paper delivered at James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, 2005, 19. jūn.
11. Burleigh, Michael. *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third*

- Reich. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 351 lpp.
12. Cairns, Andrew, and Tony J. Kuz. *The Soviet Famine, 1932-33: An Eye-Witness Account of Conditions in the Spring and Summer of 1932*. Edmonton, Alta: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989. 122 lpp.
 13. Carynnyk, Marco. *Blind Eye to Murder: Britain, the United States and the Ukrainian Famine of 1933. // Famine in Ukraine 1932-1933*. Edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. 109.-138. lpp.
 14. Carynnyk, Marco. *Making the News Fit to Print: Walter Duranty, The New York Times and the Ukraine Famine of 1933*. In *Famine in Ukraine 1932-1933*. Edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko. Edmonton; Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. 67.-96. lpp.
 15. Carynnyk, Marco. *The New York Times and the Great Famine*. *The Ukrainian Weekly*, 1983, 11. sep.
 16. Carynnyk, Marco. *The New York Times and the Great Famine*. *The Ukrainian Weekly*, 1983, 2. okt.
 17. Chamberlin, William Henry. *Russia's Iron Age, By William Henry Chamberlin*. Boston: Little, Brown, 1934. 400 lpp.
 18. *Commission on the Ukraine Famine - Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-33. Report to Congress*. United States Government, Washington D.C. 1988. 524 lpp.
 19. Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press, 1986. 412 lpp.
 20. Coplon, Jeff. *In Search of a Soviet Holocaust*. *The Village Voice*, 1988, 12. jan.
 21. Courtois, Stéphane., Kramer, Mark. *The black book of communism: crimes, terror, repression*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999, 858 lpp.
 22. Cowl, James William. *Angels in Stalin's Paradise: Western Reporters in Soviet Russia, 1917 to 1937, a Case Study of Louis Fischer and Walter Duranty*. Washington, D.C.: University Press of America, 1982. 224 lpp.
 23. Dalrymple, G. Dana. *The Soviet Famine of 1932-1934 / Soviet Studies*. Vol. 15, No. 3 (Jan., 1964), 250.-284. lpp.
 24. Daniels, Anthony. *The Cost of Abstraction / The New Criterion*, Vol. 28, 2009, nov.
 25. Davies, R. W., Wheatcroft, G. S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 555 lpp.
 26. *Die Hungersnot in der Ukraine. Veröffentlicht vom Zentralkomitee der Ukrainischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei*, Berlin : J. H. W. Dietz Nachfolger G.m.b.H., 1923, 23 lpp.
 27. Dullin, Sabine. *Des hommes d'influence: les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930-1939*. Payot, 2001. 383 lpp.

28. Duranty, Walter. *USSR: The Story of Soviet Russia*. Philadelphia: J. B. Lippincott Co, 1944. 293 lpp.
29. Eddy, Sherwood. *Russia Today: What Can We Learn From It?* New York, 1934. 316 lpp.
30. Ehrt, Adolf. *Brüder in Not! Dokumente des Hungersnot unter den deutschen Volksgenossen in Russland*. Zentralverband Berlin, 1933. 16 lpp.
31. Ellman, Michael. *The Role of Leadership Perceptions and of Intent in the Soviet Famine of 1931 – 1934 / Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 6, September 2005, 823.–841. lpp.
32. Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Russian Development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2003. 399 lpp.
33. Engerman, David. *Modernization from the Other Shore: American Observers and the Costs of Soviet Economic Development / American Historical Review*, Nr. 105 (April 2000), 383.-416. lpp.
34. Filene, G. Peter. *Americans and the Soviet experiment, 1917-1933*. Harvard University Press, 1967. 389 lpp.
35. Fisher, Harold H. *The Famine in Soviet Russia, 1919-1923: The Operations of the American Relief Administration*. New York, N.Y.: Macmillan, 1927. 609 lpp.
36. Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times : Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1999. 288 lpp.
37. Florin, Moritz. *Der Hitler-Stalin-Pakt in der Propaganda des Leitmediums: der "Völkische Beobachter" über die UdSSR im Jahre 1939*. Berlin: Lit Verlag Münster 2009. 186 lpp.
38. Flügge, Carl, August. *Notschreie aus Russland: sechzig Briefe von Augenzeugen*. Kassel: J.G. Oncken, 1930. 159 lpp.
39. Goble, Paul. Samuel N. Harper and the study of Russia : His career and collection / *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1973, Vol. 14 N°4. 608.-620. lpp.
40. Graziosi, Andrea. *Lettere da Kharkov: La carestia in Ucraina e nel Caucaso del nord nei rapporti dei diplomatici italiani, 1932-33*. Torino, 1991. 241 lpp.
41. Graziosi, Andrea. *Visitors from other times: Foreign workers in the prewar piatiletki / Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 29 N°2. Avril-Juin 1988. 161.-180. lpp.
42. Grierson, Philip. *Books on Soviet Russia, 1917-1942; A Bibliography and a Guide to Reading*. London: Methuen & Co. Ltd, 1943. 354 lpp.
43. Grotjahn, Karl-Heinz. *'Moskaus Kampf ums Brot': Sowjetische Agrarpolitik 1927–1933 in der Darstellung Berliner Tageszeitungen*. M.A. Thesis, Universität Hannover, 1989, 142 lpp. (nav publicēts)
44. Halii, Mykola. *Organized famine in Ukraine, 1932–1933*. Chicago: Ukrainian Research

- and Information Institute, 1963. 48 lpp.
45. Handbuch der Deutschen Tagespresse, Deutschen Institut für Zeitungskunde. Berlin, 1932. 453 lpp.
 46. Haslam, Jonathan. Soviet Foreign Policy, 1930-33: The Impact of the Depression. New York: St. Martin's Press, 1983. 172 lpp.
 47. Haslam, Jonathan. The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39. New York: St. Martin's Press, 1984. 310 lpp.
 48. Heeke, Matthias. Reisen zu den Sowjets: der ausländische Tourismus in Russland 1921-1941; mit einem bio-bibliographischen Anhang zu 96 deutschen Reiseautoren. Münster: Lit, 2003. 679 lpp.
 49. Hindus, Maurice Gerschon. Green Worlds: An Informal Chronicle. New York: Doubleday, Doran & Co, 1938. 359 lpp.
 50. Hindus, Maurice Gerschon. House Without a Roof; Russia After Forty-Three Years of Revolution. Garden City, New York: Doubleday, 1961. 562 lpp.
 51. Hindus, Maurice Gerschon. The Great Offensive. New York: H. Smith and R. Haas, 1933. 368 lpp.
 52. Hirsch, Alcan. Industrialized Russia, New York: The Chemical catalog company, 1934. 309 lpp.
 53. Hobbins, A. J., and Boyer, D. Seeking Historical Truth: the International Commission of Inquiry into the 1932-1933 Famine in Ukraine. Dalhousie Law Journal Vol. 24 (2002) 139.-191. lpp.
 54. Hollander, Paul. Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba, 1928-1978. New York: Oxford University Press, 1981. 524 lpp.
 55. Holodomor - The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Warsaw-Kiev, 2009. 659 lpp.
 56. Hoover, Herbert. Once Grateful Reds Defame Famine Aid. Human Events, 1961, 6. okt. 666. lpp.
 57. Housden, Martyn. Ethical Drift. Ewald Ammende, the European Nationalities Congress and National Socialism / Central and East European Review 1, 2007, 2.-31. lpp.
 58. Yannakakis, Ilios. Boris Souvarine ou "l'intelligence de l'anticommunisme" / Le Meilleur des Mondes, Nr. 5, Automne 2007, 93.-99. lpp.
 59. Johnston, Robert H. New Mecca, New Babylon: Paris and the Russian Exiles, 1920-1945. Kingston: McGill-Queen's University Press, 1988. 254 lpp.
 60. Joukovsky, Arcadie. Echos de la famine de 1932-1933 en Ukraine en France et dans les pays francophones // La Famine-Génocide de 1933 en Ukraine soviétique : 50ème anniversaire, Paris. 1983, 30 lpp.
 61. Ken, N. Oleg. Карл Радек и Бюро международной информации ЦК ВКП(б), 1932–1934 гг. / Cahiers du monde russe, soviétique et post-soviétique. T. 44 (2003). No. 1.,

- 135.-177. lpp.
62. Koestler, Arthur. *The God That Failed*. New York: Harper, 1950. 273 lpp.
 63. Kozłowski, Valérie. *Victimes ou bourreaux ? Terrain* 2/2008 (n° 51), 62.-77. lpp.
 64. Kuśnierz, Robert. *The Question of the Great Famine in Ukraine of 1932-1933 in the Polish diplomatic and intelligence reports / Holodomor Studies*, Vol 1, issue 1, 2009, 77.-90. lpp.
 65. *La famine en Ukraine*. Fédération Européenne des Ukrainiens à l'étranger, Bruxelles, 1933, 54 lpp.
 66. *La Famine en Ukraine*. Paris: Edition du Comité de secours aux affamés de l'Ukraine, 1929. 15 lpp.
 67. *La famine-génocide de 1933 en Ukraine: «briser la conspiration du silence!»*. Gazette de Lausanne, 1983, 2. sep. 5. lpp.
 68. Lacroix-Riz, Annie. *Le Vatican, l'Europe et le Reich: de la Première Guerre mondiale à la guerre froide*. Paris: A. Colin, 1996. 539 lpp.
 69. Lacroix-Riz, Annie. *Sur la "famine génocidaire stalinienne" en Ukraine en 1933 : une campagne Allemande, Polonaise et Vaticane*. 2008. Nav publicēts, pieejams internetā <<http://www.historiographie.info/ukr33maj2008.pdf>> [Skatīts 2012. g. 1. augustā]
 70. Laqueur, Walter. *Russia and Germany; A Century of Conflict*. Boston: Little, Brown, 1965. 367 lpp.
 71. *Le génocide dénoncé par la presse francophone*. Gazette de Lausanne, 1983, 27 aug. 2. lpp.
 72. Leth, Göran. *Den svenska pressen och Den stora hungern // Kommunismens ansikten : repression, övervakning och svenska reaktioner*, Östlings bokförlag Symposion, 2005, 85.-140. lpp.
 73. Levine, Isaac Don. *Stalin*. Cosmopolitan Book Corporation, 1931, 421 lpp.
 74. Luciuk, Lubomyr Y. *Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times*. Kingston, Ont: Published for the Ukrainian Canadian Civil Liberties Association by Kashtan Press, 2004. 271 lpp.
 75. Luciuk, Lubomyr Y., and Athanasius McVay. *The Holy See and the Holodomor*. Toronto: University of Toronto, Chair of Ukrainian studies, 2011. 99 lpp.
 76. Mace, James E. *The Politics of Famine: American Government and Press Response to the Ukrainian Famine, 1932-1933 / Holocaust and Genocide Studies*, 3 (1), 1988. 75.-94. lpp.
 77. Mahoney, S. Barbara. *Dispatches and dictators: Ralph Barnes for the Herald Tribune*. Oregon State University Press, 2002. 310 lpp.
 78. Mayers, David Allan. *The Ambassadors and America's Soviet Policy*. New York: Oxford University Press, 1995. 335 lpp.

79. Martin, Terry. *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing* / *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 4. (Dec., 1998), 813.-861. lpp.
80. Mazuy, Rachel. *Croire plutôt que voir?: voyages en Russie soviétique, 1919-1939*. Paris: Odile Jacob, 2002. 369 lpp.
81. McIlroy, John., Morgan, Kevin., Campbell, Alan. *Party People, Communist Lives: Explorations in Biography*. London: Lawrence & Wishart, 2001. 256 lpp.
82. Merl, Stephan. *Entfachte Stalin die Hungersnot von 1932-1933 zur Auslöschung des ukrainischen Nationalismus?* *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 37 (1989), Vol. 4, 569.-590. lpp.
83. Morris, M. Wayne. *Stalin's Famine and Roosevelt's Recognition of Russia*. Lanham, Md: University Press of America, 1994. 224 lpp.
84. Nasar, Sylvia. *It's Never Fair to Just Blame the Weather*. *New York Times*, 1993, 17. jan.
85. Nicholson, H. Norris. *Journeys into Seeing: Amateur Film-making and Tourist Encounters in Soviet Russia, c. 1932*. *New Readings* 10, 2009, 57.-71. lpp.
86. Niewyk, Donald L. *The Jews in Weimar Germany*. New Brunswick, NJ [u.a.]: Transaction Publishers, 2001. 229 lpp.
87. Olimsky, Fritz. *So ist Sowjet-Rußland! Ein Tatsachenbericht*. Berlin: Berliner Börsenzeitung, 1932. 71 lpp.
88. Orwell, George. *Such, Such Were the Joys*. New York: Harcourt, Brace, 1953. 230 lpp.
89. Panné, Jean-Louis. *La négation de la famine en Ukraine / L'Histoire trouée, L'Atalante*, 2004.
90. Parkes, Henry Bamford. *Marxism: An Autopsy*. Boston: Houghton Mifflin Co, 1939. 299 lpp.
91. Petracchi, Giorgio. *Il fascismo, la diplomazia Italiana e la "questione Ucraina". La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina, 1933-1941 // "La morte della terra. La "grande carestia in Ucraina nel 1932-1933", Istituto per la Storia Sociale (Collana Media et Orientalis Europa, N.2), Vicenza, 2004, 263.-310. lpp.*
92. Plener, Ulla. *Max Hoelz. "Ich grüße und küsse Dich – Rot Front!": Tagebücher und Briefe, Moskau 1929 bis 1933*. Berlin: Karl Dietz Verlag, 2005. 474 lpp.
93. Purves-Stewart, J. Sir. *A physician's tour in Soviet Russia*. New York: Frederick A. Stokes, 1933. 175 lpp.
94. Quisling, Vidkun. *La Famine en Ukraine. rapport, imp. de H. Vollet, Geneve, 1922, 32 lpp.*
95. Rappaport, Helen. *Stalin & the Photographer*. / *History Today*. Vol. 51. Issue: 6. June 2001. 12. lpp.
96. Reymond, Marc. *La presse genevoise face à l'Allemagne national-socialiste de 1933 à*

1934. Université de Genève, 1998. 64 lpp.
97. Rossman J. The Teikovo Cotton Worker's Strike of April 1932: Class, Gender and Identity Politics in Stalin's Russia / *The Russian Review*, 56 (January 1997). 44.-69. lpp.
 98. Rousso, Henry., Golsan, Richard, Joseph. *Stalinism and Nazism History and Memory Compared*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2004. 324 lpp.
 99. Seibert, Theodor, Eden Paul, and Cedar Paul. *Red Russia*. New York: Century Co, 1932. 422 lpp.
 100. Serbyn, Roman. Krawchenko, Bohdan. *Famine in Ukraine, 1932-1933*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Papers from a conference held at the Université du Québec à Montréal in 1983. 1986. 192 lpp.
 101. Serbyn, Roman. The first man-made famine in Soviet Ukraine 1921-1923. *The Ukrainian Weekly*, 1988, 6. nov. 5.-12. lpp.
 102. Serbyn, Roman. The Great Famine of 1933 and the Ukrainian Lobby at the League of Nations and the International Red-Cross / *Holodomor Studies*, Vol 1, issue 1, 2009, 91.-133. lpp.
 103. Shapoval, Yurii. Foreign Diplomats on the Holodomor in Ukraine // *Holodomor Studies*. 2009. Vol. 1. 41.-54. lpp.
 104. Shapoval, Yurii. Letters from Kharkiv: The truth about the Holodomor through the eyes of Italian diplomats. *The Day*, 2007, 20. nov.
 105. Shapoval, J. *Holodomor des années 1932-1933 en Ukraine: une tragedie inconnue*. Kiev, 2008, 187. lpp.
 106. Smith, J. David., Hiden, John. *Ethnic Diversity and the Nation State: National Cultural Autonomy Revisited*. Routledge, 2012. 165 lpp.
 107. Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010. 542 lpp.
 108. Stranga, Aivars. Latvijas-PSRS 1933. gada 4. decembra tirdzniecības līgums. *Latvijas Vēsture*, 2011, 3(83), 17.-28. lpp.
 109. Subtelny, Orest. The Famine in Western Archives: German Diplomatic Reports on the Famine // *Famine-Genocide in Ukraine 1932-33: Western archives, testimonies and new research*. Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre, 2003, 13.-26. lpp.
 110. Taylor, S. J. *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow*. New York: Oxford University Press, 1990. 404 lpp.
 111. Tauger, M.B., Davies, R.W., Wheatcroft, S.G. Stalin, Grain Stocks and the Famine of 1932-1933 / *Slavic Review*, Vol. 54, Issue 3, Autumn, 1995, 642.-657. lpp.
 112. Tauger, Mark. The 1932 Harvest and the Famine of 1933 / *Slavic Review*, Spring 1991, 70.-89. lpp.

113. Thevenin, Etienne. France, Germany and Austria: Facing the famine of 1932-1933 in Ukraine, James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk. 2005, 29. jūn.
114. Toews, John B. Lost Fatherland; The Story of the Mennonite Emigration from Soviet Russia, 1921-1927. Scottsdale, Pa: Herald Press, 1967. 626 lpp.
115. Tottle, Douglas. Fraud, Famine, and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard. Toronto: Progress Books, 1987. 167 lpp.
116. Trotsky, Leon. The Real Soviet Russia. The American Mercury, 1937, mar. 355.-368. lpp.
117. Tzouliadis, Tim. The Forsaken: An American Tragedy in Stalin's Russia. New York: Penguin Press, 2008. 437 lpp.
118. Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, and Semen Pidhaĭnyĭ. The Black Deeds of the Kremlin: A White Book. Toronto: Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, 1953.
119. Veryhaa, Wasyl. Famine in Ukraine in 1921–1923 and the Soviet government's countermeasures / Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, Volume 12, Issue 2, 1984, 265.-285. lpp.
120. Viola, Lynne. Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance. Oxford University Press, 1999. 328 lpp.
121. Walter, Ellery. Russia's decisive year. New York: G.P. Putnam's Sons, 1932. 285 lpp.
122. Warkentin, Erwin. The Mennonites before Moscow: The Notes of Dr. Otto Auhagen /Journal of Mennonite Studies, Vol 26, 2008, 201.-220. lpp.
123. Warner, Sam Bass. Province of Reason. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 1988. 320 lpp.
124. Warren, A. Frank. Liberals and Communism: The "Red Decade" Revisited. Columbia University Press, 1993. 276 lpp.
125. Webb, Sidney and Beatrice. Soviet communism : a new civilisation? Edinburgh: R. and R. Clark, 1935. 1054 lpp.
126. Zaitseff, Cyrille. Herriot en Russie. Paris: Nouvelles editions Latines, 1933. 48 lpp.
127. Верстюк, Владислав. et al. Голодомор - геноцид українського народу 1932–1933. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2007.
128. Волкогонов, Дмитрий. Ленин. Политический портрет. Книга 2, Москва: Новости, 1994. 512 lpp.
129. Голод в Україні 1932-1933 рр. (за документами польських дипломатів), Архіви України, 2008, № 3-4, 46.-52. lpp.
130. Граціозі, Андреа. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932 – 1933 роки. Харків: Фоліо, 2007. 255 lpp.

131. Данилов В.П. Дискуссия в западной прессе о голоде 1932 – 1933 гг. о “демографической катастрофе” 30-40-х гг. в СССР // Вопросы истории. 1988. № 3. 116.-121. lpp.
132. Документи польської дипломатії про голодомор / Український Історичний Журнал, 2008, № 6, 196.-211. lpp.
133. Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927-1932 гг. / Под ред. В. Л. Данилова и Н. А. Ивницкого. Moskva: Политиздат, 1989. 526 lpp.
134. Ефимов, Борис. Рассказы старого москвича. Московский рабочий, 1981. 266 lpp.
135. Зеленин, И.Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление / Вопросы истории. 1998. № 1. 114.-123. lpp.
136. Ивницкий, Н. А. Голод 1932 - 1933 годов: кто виноват? // Судьбы российского крестьянства. - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 1995. 333.-363. lpp.
137. Кен О.Н., Рупасов А.И. Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами (конец 1920–1930-х гг.): Проблемы. Документы. Опыт комментария. СПб.: Европейский дом, 2000. 701 lpp.
138. Кондрашин, В. В. Голод 1932 - 1933 годов: Трагедия российской деревни. Москва: РОССПЭН, 2008. 520 lpp.
139. Кондрашин, В. В. Голод 1932-1933 годов в деревнях Поволжья / Вопросы истории. 1991. № 6. 177. lpp.
140. Кульчицкий, Станислав, Владиславович. Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский Голодомор, Украинская пресс-группа, 2007. 207 lpp.
141. Кушнеж, Роберт. Голод на Україні 1932-1933 рр. (за документами польських дипломатів) / Архіви України. 2008. №3-4. 46.-52. lpp.
142. Кушнеж, Роберт. Документи польської дипломатії про голодомор / Український історичний журнал. 2008. № 6. 196.-211. lpp.
143. Лаврентьев, А.Н. Ракурсы Родченко. Moskva: Искусство, 1992.
144. Лубянка. Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 - декабрь 1936 / Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. М.: Международный фонд «Демократия», 2003. 910 lpp.
145. Львівська українська преса про голодомор в УСРР / Український Історичний Журнал, 2006, № 3, 199.-209. lpp.
146. Марковъ, А. Н. Кризисъ сельскаго хозяйства въ СССР. Париж: Республиканско-Демократическое объединение, 1933. 88 lpp.
147. Ми б'ємо в Великий дзвін. Голодомор 1932-1933 рр. Очима української діаспори: документи з фондів ЦДАВО України. Київ: Горобець, 2008. 224 lpp.
148. Население России в XX веке. Исторические очерки. Т.1. 1900-1939 гг. Москва:

Российская политическая энциклопедия, 2000. 463 lpp.

149. Папуга, Ярослав. Західна Україна і голодомор 1932-1933 рр.: морально-політична і матеріальна допомога населенню УСРР : дис... канд. іст. Наук. НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Львов, 2007. 227 lpp.
150. Попов В.П. Государственный террор в советской России, 1923-1953 гг. // Отечественные архивы. 1992. № 2. 20.-31. lpp.
151. Роговин, Вадим. Была ли альтернатива? Власть и оппозиции. Том 2, Москва, 1993.
152. Сергійчук, Володимир. Український хліб на експорт 1932-1933. Kiev, 432 lpp. 48 lpp.
153. Сталин, И. В. Сочинения. Т. 7. Moskva: Государственное издательство политической литературы, 1952.
154. Сталин, И. В. Итоги первой пятилетки: Доклад на объединенном пленуме ЦК и ЦКК ВКП(б) 7 января 1933 г. / Сталин И.В. Сочинения. – Т. 13. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1951. 161.-215. lpp.
155. Сталин, И. В. Сочинения. Moskva, 1949. Т. 12.
156. Царь-голод. Собеседник № 49, 1988, nov.
157. Царь-голод. Собеседник № 49, ноябрь 1988.
158. Шаповал, Юрій. Польські та інші іноземні дипломати про голод 1932-1933 років в Україні // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX-początkach XXI wieku. Praca zbiorowa pod redakcją Henrika Strońskiego i Grzegorza Seroczyńskiego. Olsztyn-Charków: LITTEA, 2010. – 333.-343. lpp.
159. Шевцов, Юрий. Новая идеология Голодомор. Москва: Европа, 2009. 180 lpp.
160. Юхновский, Игорь. Еще раз о Голодоморе 1932-1933 годов в Украине. Зеркало недели, №24, 2010, 26. jūn.
161. Яценко, А. Н. Голодомор в Україні 1932-1933 років як проблема світової журналістики. Львов: Львовський національний університет імені Івана Франка, 2005. 229 lpp.
162. «Жму вашу руку, дорогой товариш» (Переписка Максима Горького и Иосифа Сталина) / Новый мир. 1997. № 9. 167.-192. lpp.

Memuāri

1. Beal, Fred Erwin. Proletarian Journey: New England, Gastonia, Moscow. New York: Hillman-Curl, 1937. 352 lpp.
2. Fischer, Louis. Men and Politics, An Autobiography. New York: Duell, Sloan and Pearce, 1941. 672 lpp.

3. Harper, Samuel N., Paul Vincent Harper, and Ronald Bettes Thompson. *The Russia I Believe in; The Memoirs of Samuel N. Harper, 1902-1941*. Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1945. 278 lpp.
4. Herwarth von Bittenfeld, Hans-Heinrich, and S. Frederick Starr. *Against Two Evils*. New York: Rawson, Wade, 1981, 318 lpp.
5. Lyons, Eugene. *Assignment in Utopia*. New York: Harcourt, Brace and Co, 1937. 658 lpp.
6. Podgaetsky, Belina, Nicolas. *L'ouragan rouge. Souvenirs d'un journaliste russe*. Paris: P. Lethielleux, 1937. 220 lpp.
7. Scheffer, Paul. *Seven years in Soviet Russia*. Hyperion Press, 1932, 357 lpp.
8. Wells, Carveth. *Kapoot: The Narrative of a Journey from Leningrad to Mount Ararat in Search of Noah's Ark*. New York: R. M. McBride & Co, 1933. 264 lpp.
9. Witkin, Zara, and Michael Gelb. *An American Engineer in Stalin's Russia The Memoirs of Zara Witkin, 1932-1934*. Berkeley: University of California Press, 1991. 363 lpp.